

Katarzyna Węgorowska

**OD GORGONY DO KOLBERGA
ŚWIAT KORALI / KORALOWCÓW W POLSZCZYŹNIE
RZECZ LIT(H)OLINGWISTYCZNO-KULTUROLOGICZNA**

Uniwersytet Zielonogórski

Od Gorgony do Kolberga

Świat koralu / koralowców w polszczyźnie

Rzecz lit(h)olingwistyczno-kulturologiczna

Katarzyna Węgorowska

Od Gorgony do Kolberga
Świat koralu / koralowców w polszczyźnie
Rzecz lit(h)olingwistyczno-kulturologiczna

Zielona Góra 2019

RECENZENT
Bożena Taras

REDAKCJA WYDAWNICZA I KOREKTA
Radosław Szyber

PROJEKT OKŁADKI I ZAKŁADKI
Kamil Banaszewski

ZDJĘCIA EKSPONATÓW (z kolekcji autorki)
Katarzyna Grabias-Banaszewska

OPRACOWANIE TYPOGRAFICZNE
Kamil Banaszewski

© by Katarzyna Węgorowska 2019

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5851-706X>

ISBN 978-83-9511977-4

WYDAWCA:
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytetu Zielonogórskiego
al. Wojska Polskiego 69
65-762 Zielona Góra
tel.+48 68 328 47 01

INTERESARIUSZ ZEWNĘTRZNY – PARTNER NAUKOWEGO PROJEKTU
Firma Jubilerska
Złoto Gold

*Rodzicom, Marcinowi
oraz wszystkim, takim jak ja,
Wielbicielom koralu / koralowców*

*Piękno nauki polega na tym,
że nigdy nie zabraknie w niej znaków zapytania.*
Michał Heller

Przyszłością świata są Humanisci.
Umberto Eco

Podziękowania

Wdzięczność cechuje ludzi z dobrego kruszcu.

Ludwik Hirszfild

Powstanie tej „koralowej” monografii nie byłoby możliwe, gdyby nie współpraca z ważnymi w moim naukowym życiu Osobami.

Za życzliwe i kompetentne podpowiedzi dziękuję jej Recenzent – Profesor Bożenie Taras.

Katarzynie Grabias-Banaszewskiej, Weronice Mazurek, Radosławowi Szyberowi, Kamilowi Banaszewskiemu, Krystianowi Sai, Sebastianowi Arczyńskiemu dziękuję za pasjonującą, jak zawsze, edytor­ską przygodę.

Autorom „koralowych” publikacji dziękuję za gruntowne wykłady z biologii, gemmologii, petrografii, geografii, kultury, historii sztuki, wrażliwości i piękna.

Gliptykom i Mistrzom jubilerskim dziękuję za wykreowane przez Nich koralowe precjoza, które nie tylko budzą moje uznanie, podziw i zachwyt, ale, przede wszystkim, dokumentują Ich artystyczne możliwości inspirowane jednym z najbardziej ukochanych przeze mnie *cudów natury*.

Skoraszewickiemu Lirnikowi – Gabrielowi Roszakowi dziękuję za jedyny w swoim rodzaju, dedykowany mi, liryk – *Koralowce*.

Moim Najbliższym dziękuję za mądrość, wsparcie i wiarę we mnie.

Koralom / koralowcom dziękuję za to, że są.

Katarzyna Węgorowska

Koralowce

Morze chłonie promienie
Letniego słońca
Giną później w falach
Niestrudzonej przestrzeni
Przecinając mozaikę
Koralowców

Wibrują one życiem
Barwnego anthosu
Poddają się pieszczotliwym przypliwom fal
Rzeźbiąc nieustannie sztukarnię
Sterczących jamochłonów
Ich skrzydła
Budzą zastygłe ryby
Na gzymsach uwitych gniazd
Wieniec ramion
Kołysze miarowo
codziennym życiem

Gabriel Roszak, *Skoraszewice 2016 roku*

W rzymskiej Villa Borghese i w galerii obrazów we Lwowie wiszą dwa prawie identyczne obrazy Jacopo Zucchi z 1590 roku *Polów koralu i pereł*. Artysta przedstawił na tle morza i malowniczych skał wiele pięknych nagich dam, przybranych jedynie w korale i perły. [...] Centralną postacią obrazu jest dojrzała dama w koronie z pereł i koralowych ozdobach. To królowa oceanów Amfitra. Z niechęcią odwraca się od starego, ale wciąż niewiernego małżonka, Neptuna, przystrojonego w koronę z gałązek koralu.

Bożena Krzywobłocka, Róża Krzywobłocka, *Kamienie zodiakalne*

Spis treści

PODZIĘKOWANIA	9
ZAMIAST WSTĘPU	15
INTER-, MULTI-, POLI-, TRANS- A JĘZYKOZNAWSTWO ERUDYCYJNE I LIT(H)OLINGWISTYKA	23
KORALOWE STAGNACJE I „RENE SANSE” O POZAJĘZYKOWYM NATCHNIENIU LIT(H)OLINGWISTKI	35
OD GORGONY...	37
I. KULTUROWO-BIOLOGICZNA „RAFA” KORALI / KORALOWCÓW	39
Dawne i współczesne koralowe inspiracje	39
Korale / koralowce mitologicznie	57
Korale / koralowce symbolicznie	59
Koral / koralowiec-drzewo?, koral / koralowiec-krzew?, koral / koralowiec-kwiat?, koral / koralowiec-roślina?	62
Korale / koralowce-amulety, korale / koralowce-talizmany, korale / koralowce-apatropaiony	69

Korale / koralowce-leki	80
Korale / koralowce sakralne, wotywno, dewocyjne, religijne	82
Korale / koralowce w świetle nomenklatury biologicznej i gemmologicznej	89
II. JĘZYKOWA „RAFA” KORALI / KORALOWCÓW.	99
Korale / koralowce etymologicznie i semantycznie	99
„Rafa” apelatywów koral i koralowiec	103
Onimiczna „rafa” koralowa	124
Motywacyjno-semantyczna „rafa” nazw koral i koralowców	130
DO KOLBERGA	179
Koral / koralowiec „spod strzechy”	181
Korale / koralowce Oskara Kolberga	185
Ludowa biżuteria koralowa w refleksjach współczesnych „Kolbergów”	195
Korale chlebowe, laki, kamionki, zyglaki...	
O nazwach ludowych imitacji koral i koralowców	208
Językowe świadectwa haftu koralikowego	216
Strukturalna „rafa” nazw koral i koralowców oraz nazw związanych wyłącznie z naturalnymi koralami / koralowcami	221
Strukturalna „rafa” różnych nazw bezpośrednio lub pośrednio związanych z koralami / koralowcami	225
ZAMIAST ZAKOŃCZENIA	233
SKRÓTY I SYMBOLE	237
LITERATURA	239
INDEKS „KORALOWYCH” APELATYWÓW, WYRAŻEŃ, ZWROTÓW	249
INDEKS „KORALOWYCH” ONIMÓW.	251
STRESZCZENIE	301
SUMMARY	303

Zamiast wstępu

Prof. dr hab. Iryda Pabis
Instytut Sławistyki PAN
Warszawa

Warszawa, 22 marca 2013r.

Recenzja

Książki dr hab. Katarzyny Węgorowskiej

„Kamienie i klejnoty w języku, kulturze, sztuce”

Wydanej nakładem Autorki i Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Warszawa – Zielona Góra 2012

Książka składa się z 11 rozdziałów podstawowych i niezbędnej aparatury uzupełniającej, w tym szeroko pojętych indeksów, stanowiących znakomitą pomoc dla czytelnika pragnącego do głębi zapoznać się z zawartą w niej wiedzą. A wiedza ta jest olbrzymia – łączy nauki językoznawcze, kulturologiczne, historię sztuki zdobniczej, gemmologii, mineralogii, pertografii i innych jeszcze dziedzin.

Praca została skomponowana z częściowo już publikowanych artykułów i esejów naukowych będących rezultatem wieloletnich badań, ale na potrzeby książki rozszerzonych i uzupełnionych o nowe materiały i pogłębioną interpretację. Jej lektura przekonuje nas, że stanowi ona zwarte kompendium wiedzy językoznawczo-kulturologicznej o światowym skarbcu klejnotów. Bierzymy do ręki książkę, a po jej przeczytaniu odkładamy jako „dzieło”.

Każde opracowanie mieszczące się w nurcie językoznawstwa ujmowanego w (szerokim) kontekście innych nauk wymaga znacznej wiedzy pozajęzykoznawczej. Takie językoznawstwo nazywane jest różnie – nie ma bowiem jeszcze ugruntowanego, powszechnie przyjętego jednego określenia – jako językoznawstwo filologiczne, humanistyczne, kulturologiczne, nawet ekologiczne. Autorka *Kamieni i klejnotów...* zaproponowała nazwę **językoznawstwo erudycyjne**. I, w odniesieniu do omawianej książki, jest to określenie wg mnie najwłaściwsze. Do wyczerpującego przedstawienia podjętego przez Katarzynę Węgorowską tematu, nie wystarczy wiedza humanistyczna, filologiczna, kulturoznawcza. Potrzebna jest orientacja w pewnych dziedzinach nauk przyrodniczych (mineralogia, pertografia, geologia) i technicznych (jubilerstwo, np. rodzaje szlifów i in.). Dlatego też termin językoznawstwo erudycyjne należy uznać za najbardziej trafny.

Erudycję autorki obserwujemy niemalże w każdym zdaniu książki. Przejawia się ona nie tylko w opisach ogólnych, ale też w szczegółowym formułowaniu wypowiedzi. Autorka

1

nie ogranicza się do użycia jednego terminu. Dany termin czy określenie wzbogaca (umieszczanymi po ukośniku) synonimami, niekiedy podaje ich kilka. Czytelnik reaguje na ten sposób narracji początkowo niezbyt pozytywnie. Po głębszym jednak zastanowieniu okazuje się, że mnożenie określeń może wprawdzie nieco rozpraszać, ale w ostatecznych rachunku pomaga w lepszym rozumieniu sensu wypowiedzi. Nie należy więc mnożenia terminów traktować jako popisu erudycji, lecz jako staranie autorki do precyzyjnego wytłumaczenia odbiorcy myśli autorskiej.

Struktura książki jest pomyślana tak, aby wprowadzać czytelnika stopniowo w mało znane na ogół nurty wiedzy o tej warstwie kultury, jaką są ozdobne/zdobnicze

kamienie i klejnoty, ich wielosynonimiczne nazwy i nierzadko słabo zdefiniowaną terminologię z tej dziedziny.

Jak zaznaczyła autorka, w onomastyce polskiej brakuje publikacji dotyczących nazw dzieł sztuki, w tym także klejnotów. Książka K. Węgorowskiej otwiera dla onomastyki całe złoża omonimów z tego zakresu. A jest to tylko wycinek kręgu semantycznego „dzieła sztuki”.

W początkowych rozdziałach Autorka zapoznaje czytelnika z terminologią. Wprowadza lub uściśla, precyzuje funkcjonujące już definicje. Ustala zakresy pojęć ogólnych i nazw szczegółowych. Jednym słowem – porządkuje aparat nazewniczy, przy czym każdą swoją propozycję popiera przykładami nazw poszczególnych typów kamieni. Kolejno wymienia nazwy kamieni i kruszców, opisując ich wygląd i zastosowanie w zdobnictwie. Dalej zaś zamieszcza encyklopedyczny – lecz w sposób barwny podany – opis najsłynniejszych wyrobów-eksponatów wykonanych z tych materiałów. Każdy taki eksponat ma swą historię, symbolikę, znaczenie dla dziejów właścicieli. Ma miejsce w języku jako element związków językowych używanych przez pisarzy do wydobycia głębokiej warstwy wrażliwości na piękno.

Po każdej grupie opisywanych kamieni i klejnotów wprowadza Autorka analizę językoznawczą, porządkując ich nazwy w ujęciu gramatycznym i strukturalnym. Niezwykle interesujące jest ukazanie drogi zmian semantycznych w omawianym nazewnictwie. Oto widzimy, jak zwykła nazwa przedmiotu codziennego użytku (np. solniczka), zwykła przymiotnikowa przydawka (określająca cechę) wraz z określonym rzeczownikiem, przekształca się w tezauroni, jak np. *Wielki Trójkąt* czy *Zielony Brylant*.

Poddając wnikliwej analizie 300 zebranych nazw własnych, „obejmujących indywidualne miana pojedynczych klejnotów”, przedstawia motywację pozajęzykową powstałych nazw.

2

Jak przystało na badaczkę polską, Katarzyna Węgorowska wiele uwagi poświęca naszemu narodowemu „kamieniowi” zdobniczemu – bursztynowi (jantarowi). Ten twór przyrody, znany od czasów przedhistorycznych, a wydobywany niemalże w całej Europie, był ceniony w całym cywilizowanym świecie. W pierwszym rozdziale poświęconym bursztynowi Autorka omawia 340 sekundarnych nazw, podając ich lingwistyczno-kulturologiczną interpretację. Dalej klasyfikuje zebrane nazwy w aspekcie lingwistycznym (struktura gramatyczna nazwy). W osobnym rozdziale zebranych zostało 120 nazw własnych dwu rodzajów:

- a) nazw przedmiotów z bursztynu (ambronimy-tezauronimy, np. *Bursztynowa figurka Matki Boskiej*)
- b) nazw motywowanych różnymi mianami bursztynu (ambronimy-chrematonimy, np. *Jantar* jako ‘nazwa miejscowości, imię konia, nazwa żaglówki’ i in.)

Lektura przedstawionego rozdziału uświadamia nam, jak szeroki wpływ na kulturowe nazewnictwo mają/miały nominacje „żywicznego” materiału zdobniczego w Polsce. Nazwy-ambronimy notuje się w takich dziedzinach jak urbanistyka, budownictwo okrętowe, architektura, kosmetyka i in. – czyli w dziedzinach znacznie odległych od jubilerstwa.

O sztuce rzeźbienia i rytowania w kamieniach szlachetnych i bursztynie mówi Autorka w rozdziale o gliptonimii. Omawia 100 gliptonimów według przyjętej w książce zasady: zbiór nazw obiektów i ich motywacja, analiza strukturalna, analiza językoznawcza.

Osobny rozdział pracy poświęcony jest tezauronicznemu dziedzictwu Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zostały w nim opisane skarby, kosztowności, precjoza – łącznie 24 nazwy własne wielkoksiażących klejnotów – w podziale na obiekty świeckie i sakralne. Ważne i cenne dla historii Rzeczypospolitej Obojga Narodów jest osadzenie charakterystyki przedmiotu w historii i kulturze tego obszaru oraz w dziejach narodu i „litewskich” rodów możnowładców, co pokazuje po raz kolejny znakomitą erudycję Autorki.

Rozdział ostatni – *Językowe bogactwo precjozów w pamiętniku Gabrieli Puzyniny* stanowi swojego rodzaju „praktyczny” przykład obecności w życiu codziennym, (prywatnym, oficjalnym i religijnym) drogocennych przedmiotów wykonanych ze szlachetnych kruszców

i drogich kamieni. Dla każdego czytelnika w Polsce ostatnie dwa rozdziały poza wartościami naukowymi mają też wartości sentymentalną i symboliczną – stanowią znakomite i nietuzinkowe zakończenie dzieła o kamieniach i klejnotach wzbogacając naszą wiedzę o wiadomości z zakresu rodzimej historii i kultury.

Językoznawcę fascynuje w tej książce wiedza pozajęzykowa Autorki z zakresu sztuki, historii literatury światowej, jubilerstwa i jeszcze innych odległych od lingwistyki

dziedzin. Niejęzykoznawcę zaskakuje fakt, że wszystkie elementy językowe – nazwy minerałów, kamieni szlachetnych, kamieni jubilerskich, precjozów i ich synonimy, związki frazeologiczne, w skład których wchodzi, układają się (dzięki odpowiedniej wiedzy Autorki) w przejrzysty system znaków i stanowią hierarchiczny układ powiązanych ze sobą elementów. Język bowiem nie jest przypadkowym zlepkiem nazw i określeń – jest systemem, poprzez który poznajemy otaczający nas świat. A więc musi to być system pełny i precyzyjny. Precyzja w analizie językowej i kulturologicznej charakteryzuje sposób opracowania przez Autorkę zbioru nazewniczego.

Książka Katarzyny Węgorowskiej jest opracowaniem w pełni zaspokajającym wymagania stawiane książkom przedkładanym na pozyskanie tytułu profesora. Ma wszystkie wymagane walory – pełny materiał, precyzyjne analizy, sprawne operowanie wiadomościami z językoznawczych i nie-językoznawczych dziedzin wiedzy, wybór tematu stanowiącego nowum w humanistyce, a zwłaszcza w językoznawstwie polskim. Wnosi – co należy podkreślić – nowe wartości do wiedzy w opracowywanym zakresie. Należy dodać, że autorka wprowadza szereg nowych terminów i podaje dla nich gruntownie przemyślane definicje.

Czytelnik pozostaje też pod wrażeniem pięknego wysublimowanego języka.

Nie mogę oprzeć się sugestii, że dopracowana w każdym szczególe książka Katarzyny Węgorowskiej *Kamienie i klejnoty w języku, kulturze, sztuce* zasługuje na wysokiej klasy nagrodę indywidualną.

Wiedza Autorki i jej szeroka erudycja sytuuje Autorkę (przyszłego profesora tytularnego) wśród grupy profesorów będących autorytetami nie w jednej wąskiej dziedzinie, lecz tych postrzegających związki pomiędzy różnymi przejawami rzeczywistości materialnej i duchowej.

Iryda Pabis

Krystian Saja, *Koralowce* (grafika)

Inter-, multi-, poli-, trans- a językoznawstwo erudycyjne i lit(h)olingwistyka

Nauka, również nauka polska, znajduje się w tym momencie, w którym uczeni, a także jej amatorzy, doceniają nie tylko mile widzianą w niej *innovacyjność*, ‘rzeczowe wprowadzanie czegoś nowego’ <p.-łac. *innovatio* ‘odnowienie’> (por. WSWO 2005: 545)¹, nie tylko *kompetencje*, ‘zakresy wiedzy, umiejętności i doświadczenia pozwalające wypowiadać się na określone tematy’ <z łac. *competentia*> (por. WSWO 2005: 665) oraz *profesjonalizm*, ‘czyjeś duże umiejętności i wysoki poziom wiedzy w danej dziedzinie; wysoki poziom w jakiejś dziedzinie’ <ang. *professionalism*> (por. WSWO 2005: 1020), ale także, a może przede wszystkim, umiejętność odnalezienia się w wielu odmiennych dziedzinach wiedzy i życia.

Taka wielość w jedności i jedność w wielości sprzyjała i sprzyja *interdyscyplinarności* ← *interdyscyplinarny* 1. ‘dotyczący dwu lub więcej dyscyplin naukowych’, 2. ‘korzystający z dorobku kilku nauk’ <*inter-* ‘między, wśród-, współ-’ <łac., *inter* ‘między’> + *dyscyplina*> (WSWO 2005: 552), określanej też mianami *multidyscyplinarność* ← *multi-* ‘wielość, wielokrotność, duża ilość czegoś; odpowiednik polskiego *wielo-*’ <od łac. *multum* ‘liczny’> (WSWO 2005: 853), *polidyscyplinarność* ← *poli-* ‘wiele’ <gr. *poly-* ‘wielo-’ w wyrazach złożonych, od *polys* ‘liczny’> (WSWO 2005: 993), *transdyscyplinarność* ← *trans-* ‘jakaś zmiana, przemieszczenie, przesunięcie, przeniesienie, przecięcie jakiego obszaru’ <łac. *trans* ‘za, poza; z tamtej strony’> (WSWO 2005: 1271).

---

¹ Definicje nazw charakteryzowanych w monografii zostały ustalone i zmodyfikowane na podstawie słowników języka polskiego wymienionych w *Literaturze* opracowania – patrz s. 239-247.

Umiejętność interpretacji i łączenia rzetelnie, gruntownie, rozlegle, wszechstronnie traktowanych faktów językowych z różnymi faktami pozajęzykowymi, ustaleniami funkcjonującymi w innych dyscyplinach naukowych, sprzyja rozwojowi stworzonego przeze mnie i lansowanego od kilkunastu lat językoznawstwa erudycyjnego, określonego też jako językoznawstwo filologiczne, językoznawstwo humanistyczne, językoznawstwo kulturologiczne, które, zyskując uznanie rodzimych uczonych², wpisuje się w nurt humanistyki zintegrowanej (Grodecka 2007: 155-172).

Zależność *język* ↔ *inne dziedziny wiedzy*, jak historia, historia sztuki, gemmologia, mineralogia, petrografia, biologia..., udokumentowana w moich systematycznie prowadzonych badaniach, uwydatniana podczas charakterystyki interesujących mnie świadectw językowych, uświadamia, że oprócz interdyscyplinarności językoznawstwo ma jeszcze jeden wymiar – erudycyjność.

Propagowane przeze mnie językoznawstwo erudycyjne stanowi natomiast dowód na integrację dokonywaną się w interdyscyplinarnie rozumianej dziś humanistyce, której jednym z konstytutywnych elementów jest właśnie lingwistyka (por. Węgorowska 2012: 152-153)

Takie wszechstronne i obszerne ujmowanie / pojmowanie naukowych badań pozwoliło mi na wyodrębnienie dwóch, reprezentatywnych dla językoznawstwa erudycyjnego, lingwistyczno-kulturologicznych subdyscyplin: 1) młodszej – konch(i)olingwistyki (Węgorowska 2013), której przedmiotem są nazwy muszli i nazwy związane z muszlami, oraz 2) starszej – lit(h)olingwistyki (Węgorowska 2012), interpretującej nazwy kamieni i nazwy związane z kamieniami, charakteryzowane w obrębie: a) ambronimii – działu lit(h)olingwistyki zgłębiającego ambronimy – nazwy własne związane z bursztynem, np.: *Bursztynowa Komnata*, *Bursztynowy Wisiołek Anny Jagiellonki*, *Bursztyn* – nazwa kresowego miasteczka na Ukrainie, *Bursztyn* – nazwa kremu energizującego, *Bursztyn* – imię, zawołanie kota, psa i konia, *Bursztynowy Plac*, *Bursztynowy*

---

2 „Kaźde opracowanie mieszczące się w nurcie językoznawstwa ujmowanego w (szerokim) kontekście innych nauk wymaga znacznej wiedzy pozajęzykoznawczej. Takie językoznawstwo nazywane jest różnie – nie ma bowiem jeszcze ugruntowanego, powszechnie przyjętego jednego określenia – jako językoznawstwo filologiczne, humanistyczne, kulturologiczne, nawet ekologiczne. Autorka *Kamieni i klejnotów...* zaproponowała nazwę **językoznawstwo erudycyjne**. I, w odniesieniu do omawianej książki, jest to określenie według mnie najwłaściwsze. Do wyczerpującego przedstawienia podjętego przez Katarzynę Węgorowską tematu nie wystarczy wiedza humanistyczna, filologiczna, kulturoznawcza. Potrzebna jest orientacja w pewnych dziedzinach nauk przyrodniczych (mineralogia, petrografia, geologia) i technicznych (jubilerstwo, np. rodzaje szlifów i in.). Dlatego też termin językoznawstwo erudycyjne należy uznać za najbardziej trafny. Erudycję autorki obserwujemy niemalże w każdym zdaniu książki. Przejawia się ona nie tylko w opisach ogólnych, ale też w szczególnym formułowaniu wypowiedzi”. – Iryda Pabisowa, fragment recenzji książki K. Węgorowskiej, *Kamienie i klejnoty w języku, kulturze, sztuce*, Warszawa-Zielona Góra 2012 (Warszawa, 22 marca 2013 roku).

Rynek, Bursztynowa Promenada Gwiazd, Bursztynowa Arena – nazwa gdańskiego stadionu, Bursztynowy Słownik – nazwa muzycznej nagrody, Bursztynowy Motyl – nazwa literackiej nagrody, Bursztynowa – nazwa twardej czekolady, Muzeum Bursztynu w Malborku, Muzeum Bursztynu w Gdańsku, Jantar – nazwa żagłówki, Jantar – nazwa pensjonatu, Jantar – nazwa apteki w Nowogardzie, Jantar – imię, zawołanie konia (Węgorowska 2012: 237-264); b) gemmonimii – działu lit(h)olingwistyki badającego gemmonimy – nazwy własne pojedynczych okazów wyjątkowych kamieni szlachetnych, np.: brylantów / diamentów, jak: *Biały Saski Brylant, Błękitny Diament, Diament Agra, Diament Kondeuszów, Druga Gwiazda Afryki, Jubilee, Maria, Nadzieja, Orłów, Regent, Szach, Zielony Drezdeński*; szafirów, jak: *Gwiazda Afryki, Gwiazda Indii, Szafir św. Edwarda*; kwarców dymnych, jak: *Dziadek, Kastor, Król, Pollux* (Węgorowska 2012: 99-136); c) gliptonimii – działu lit(h)olingwistyki opisującego gliptonimy – nazwy własne sławnych gemm reprezentowanych przez wyjątkowe kamee, jak: *Akwamarynowa Dama, Księżycowa Dama, Gejsza, Bachus, Dionizos i Psyche, Kamea Królowej, Zielona Maską, Gemma Augustea, Rzymscy Cesarze, Apoteoza Germanika, Kleopatra, Katarzyna Wielka, Fryderyk Chopin, Narzeczeni, Krogulec, Orzeł Średzki* oraz unikatowe intaglia, jak: *Apolin, Minerwa, Prometeusz, Wenera, Zodiak i Kwadryga, Edward VI, Szekspir i Garrick, Pieczęcie Sasanidów* (Węgorowska 2012: 267-314); d) tezauronimii – działu lit(h)olingwistyki charakteryzującego tezauronimy – nazwy własne sławnych klejnotów wykreowanych z metali szlachetnych i drogich kamieni, jak: *Bizantyjska Cesarzowa – nazwa reliefu z kości słoniowej, Brosza Cesarzowej Gizeli, Klejnot Canninga, Korona Norymberka, Krzyż Aniołów, Maską Agamemnona, „Oko Czasu” – nazwa zegara, Pan Zwierząt – nazwa pektorału, Relikwiarz Trzech Króli, Solnica Celliniego, Szkatuła Belliniego* (Węgorowska 2012: 139-148)³.

Przedmiotem lit(h)olingwistyki są też pospolite nazwy kamieni, np. bursztynu: *bębnówka, birmit, bursztynek, cacko, gedanit, ognik, płomyk, bursztyn błotny, bursztyn bałtycki, bursztyn brunatny, bursztyn czysty, bursztyn dominikański, bursztyn karpacki, bursztyn kopalny, bursztyn kruchy, bursztyn kurpiowski, bursztyn miękki, bursztyn niebieski, jantar żółty, otoczak bursztynowy, bursztyn nieopalizujący, bursztyn rekonstruowany, bursztyn w koszulce, bursztyn z inkluzjami, bursztyn z korą, biały bursztyn piankowy, bursztyn*

3 „1. 1. 3. 3. **Gemmonimia i tezauronimia**; Znaczącą wartość naukową w międzynarodowej społeczności onomastycznej może uzyskać rozwijająca się teoria gemmonimii i tezauronimii według K. Węgorowskiej. Autorka przeprowadza wnikliwą analizę formalną i kulturową nazw kamieni szlachetnych, półszlachetnych i ozdobnych (gemmonimy) oraz klejnotów, arcydzieł sztuki jubilerskiej, biżuterii, kosztowności (tezauronimy). Pojęcia terminologiczne zaproponowane przez lingwistkę są pionierskie. Gemmonim pochodzi od łac. *gemma* ‘kamień szlachetny’, tezauronim – od gr. *thēsauros*, łac. *thēsaurus* ‘skarby’ – A. Gałkowski, *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*, Łódź 2011, s. 34-35.

bursztynowo-żółty (Węgorowska 2012: 169-233) oraz ich metaforyczne, symboliczne, mitologiczne i biblijne określenia, jak np.: agatu – *kamień szczęśliwy, kamień św. Jana Chrzyciela, skórka wężowa, zwariowana karonka*, akwamarynu – *kamień kochanków, kamień odwagi, kobiący kamień*, cyrkonu – *młodszy brat diamentu, światełka gwiazd, talizman podróżników*, diamentu – *cesarz kamieni szlachetnych, kamień mądrości, król kamieni szlachetnych, okruch wieczności, stalowy kamień, szkiełka*, granatu – *kamień światła, klejnot przyjaźni, klejnot uczciwości, talizman żołnierski*, serpentynu – *wężowiec, żmijowiec* (Węgorowska 2012: 61-95).

W nurcie lit(h)olingwistyki, a tym samym językoznawstwa erudycyjnego, sytuują się także, prezentowane w oddanej do rąk Czytelnika książce, moje najnowsze badania poświęcone „koralowemu” słownictwu i „koralowym” mianom utrwalonym m.in. w opracowaniach naukowych oraz popularnonaukowych: 1) nazwom pospolitym jednych z najciekawszych reprezentantów kamieni organicznych / kamieni pochodzenia organicznego⁴ – *korali / koralowców*⁵, 2) innym nazwom, również onimom, związanym z koralami / koralowcami, 3) nazwom motywowanym apelatywem *koral*, 4) nazwom koralii funkcjonującym w polszczyźnie ogólnej i jej regionalnych odmianach.

Określenia te, podobnie jak ambronimy, gemmonimy, gliptonimy, tezauronimy, pospolite i metaforyczno-symboliczne nazwy kamieni (Węgorowska 2012), poddałam interdyscyplinarnym studiom, w których prymarne ustalenia lingwistyczne są omawiane / charakteryzowane na podstawie wspierających je sekundarnych refleksji z zakresu zoologii, gemmologii, mineralogii, historii, historii sztuki, etnografii..., czyli dopełniających / uzupełniających je ustaleń pozajęzykowych.

Owe „pozajęzykowe”, integralne przeciw z danym mianem, celowo przytaczane i jakże bogate w językowe świadectwa – *deskrypcje* ‘opisy’ <łac. *descriptio*> (WSWO 2005: 265) i zawarte w nich *językowe detale* ‘językowe szczegóły’ <fr. *détail*> (por. WSWO 2005: 276; Węgorowska 2004: 39)⁶, transdyscyplinarne cytaty /

---

4 *Kamień organiczny / kamienie organiczne / kamienie pochodzenia organicznego / organiczne kamienie szlachetne* ← ap. *organiczne*, ‘pochodzące z organizmów żywych’, obejmujące ‘substancje mineralne pochodzenia organicznego o walorach kamieni szlachetnych i ozdobnych’ (Hall 1996: 156; por. Węgorowska 2012: 29).

5 W związku z tym, że w opracowaniach naukowych i popularnonaukowych rzeczowniki *koral* oraz *koralowiec* stosowane są wymiennie i traktowane jako określenia bliskoznaczne, synonimiczne, tautonomiczne autorka niniejszych rozważań, której bliskie jest takie stanowisko nazewnicze, w prezentowanej monografii posługuje się równocześnie obiema, równorzędnymi, w jej odczuciu, nazwami *koral / koralowiec* (patrz s. 89-90 opracowania). Ponieważ słowniki języka polskiego notują oboczne, dopełniaczowe formy rzeczownika *koral*, w tekście opracowania, głównie w przytaczanych cytatach, wykorzystano oba jego dopełniaczowe warianty (kogo?, czego?) *korala* i *koralu*.

6 *Językowy detal, językowy szczegół* – termin wprowadzony do rodzimej lingwistyki przez autorkę rozważań w 2004 roku na określenie nazwy-leksemu, będącego elementem charakteryzującym i dopełniającym pojęcie główne – K. Węgorowska,

ekscerpty / egzemplifikacje, tylko pozornie niezwiązane z językiem, zawierają często uwagi o leksykalnej motyacji danej nazwy koralu / koralowca bądź nazwy związanej z korałem / koralowcem. Potwierdzają to m.in.:

1) sformułowanie *stąd nazwa*, jak np.: „*Gerardia* – rogowy koral naturalny o jednolitej barwie złocistej lub żółtożółtej; wytwarzany przez koralowca z gatunku *Zoanthus* należącego do rodzaju *Gerardia*, *stąd nazwa*” (Sobczak, Sobczak 1998: 162);

2) rozbudowana, etymologiczna podpowiedź-sugestia *nietrudno zgadnąć, skąd wzięły się te nazwy*, zawarta w charakterystyce *mózgowników*, „patrzac uważnie na fotografie *nietrudno zgadnąć, skąd się wzięły te nazwy*. Mózgowniki, kolonie małych polipów koralowych, rosną w postaci kopuł, których wzór przypomina fałdy na powierzchni mózgu” (Arthur 1991: 53);

3) werbalny kwalifikator *nazwa zwyczajowa*, opatrujący np. encyklopedyczną definicję *koralu Horn*, „*koral Horn* – koral czarny; *nazwa zwyczajowa*” (Sobczak, Sobczak 1998: 212);

4) werbalny kwalifikator *nazwa handlowa*, dopełniający specjalistyczną – gemmologiczną definicję *koralu boke*, „*boke* to bladuróżowe do intensywnie różowych koral naturalne, pozyskiwane u wybrzeży Japonii; *nazwa handlowa*” (Sobczak, Sobczak 1998: 94);

5) zastosowane, również odnośnie do tej odmiany koralu / koralowca, sformułowanie *bywa nazywany...*, *jeśli*, sugerujące, że w klasyfikacji handlowej oprócz barwy kamienia i właściwości jego koralowiny ważne jest też miejsce, z którego pochodzi, „*bywa nazywany boke, jeśli jest gatunkiem Corallium* barwy różowej, różowo-czerwonej, bladuróżowej o jedwabistym połysku i pochodzi z wód zachodniego Pacyfiku (Japonia), Morza Chińskiego (wybrzeże Indochin) lub z Morza Śródziemnego” (Łapot 2006: 115);

6) sformułowanie *nazwa geograficzna* i wspierający ją komentarz do (od)toponimicznego miana *koralu Tosa*, „*koral Tosa* – biały koral japoński; *nazwa geograficzna*, pochodzi od miasta Tosa, ważnego ośrodka przetwórstwa i handlu korałem” (Sobczak, Sobczak 1998: 212);

7) uwagi o bi- i polinomenkalurze dotyczącej określeń niektórych rodzajów koralu / koralowców, jak u *koralu czarnych*, „oczywiście od koralu szlachetnych *korale czarne* różnią się istotnie składem. W składzie chemicznym koralu ozdobnych przeważają utwory wapienne lub rogowe. *Korale czarne* to właśnie *korale rogowe*. [...] Znane są też *korale czarne* – in. *korale rogowe*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274)⁷ czy u *koralu czerwonych*, „do celów zdobniczych najbardziej poszukiwany jest *koral*

Językowe świadectwa kultury i obyczajowości Kresów Północno-Wschodnich utrwalone we wspomnieniach ich byłych mieszkańców, Zielona Góra 2004, s. 39.

⁷ Określenia *koral czarny* i *koral rogowy* były zastępowane dawną nazwą *koral fałszywy*.

szlachetny, który ze względu na spotykaną najczęściej żywą, czerwoną barwę został nazwany *koralem czerwonym* lub *prawdziwym* (*Corallium rubrum*)” (Maślankiewicz 1983: 277). „Najwyżej ceniony, a jednocześnie najczęściej występujący jest *koralek czerwony* (*Corallium rubrum*) zwany też *koralem szlachetnym, prawdziwym, naturalnym*” (Piskorz-Branekova 2008: 15), „*Czerwony koral* zwany często *koralem szlachetnym*” (Hall 1996: 142).

W związku z tym, że wielu określeń, wyrażeń i zwrotów związanych z koralem / koralowcem nie notują źródła językoznawcze, opracowania lingwistyczne koncentrują się bowiem na „koralowych” pojęciach podstawowych, w niniejszej pionierskiej propozycji, w celu ustalenia i udokumentowania „koralowych” faktów językowych niezbędne jest odwołanie się do nazw, wyrażeń, zwrotów utrwalonych i zinterpretowanych w innych, nielingwistycznych źródłach.

Takie wszechstronne spojrzenie na nazwy, również te funkcjonujące w polszczyźnie pospolite nazwy koralu / koralowców, jak i nazwy, także onimy, związane z koralami / koralowcami, wynika z faktu, że „język nie jest przypadkowym zlepkiem nazw i określeń – jest systemem, poprzez który poznajemy otaczający nas świat, a więc musi to być system pełny i precyzyjny” (Pabisowa 2013).

W ten sposób pojmowana / ujmowana multidyscyplinarność, stanowiąca podstawę lit(h)olingwistyczno-kulturologicznej charakterystyki miana każdego, również organicznego kamienia (koralu / koralowca, bursztynu, perły, gagatu), wyrasta też z podzielanego przeze mnie przekonania, że to właśnie interdyscyplinarność „potwierdza zróżnicowaną aktywność ludzi i ich rozmaite umiejętności i predyspozycje poznawcze. Utrwalił to język jako podstawowe narzędzie poznania, gdyż symultaniczność percepcji sprawia, że człowiek bada i trafnie rejestruje podstawowe cechy otaczających go bytów. Czyni to jako wzrokowiec, słuchowiec lub kinestetyk” (Frąckiewicz 2013: 109).

Jak zauważa w dalszej części swojego wywodu przytaczana wcześniej Małgorzata Frąckiewicz, „współcześnie na nowo odkrywamy poznanie polisensoryczne, którego oddziaływanie pozostawiło swoje ślady w kulturze i jej wytworach, a także w języku. Ludzka wielointeligencja, poznanie za pośrednictwem poszczególnych zmysłów inspirowały człowieka do korzystania z tego sposobu pozyskiwania wiedzy ku korzyści kolejnych pokoleń, które podzielały empiryczne doświadczenia przodków i przekazywały je dalej, utrwalone w języku. Zatem znamienne cechy opisujące kamień [także koral / koralowiec – K.W.] łączą się z jego powszechnym obrazem, który koduje zmysłowe doznanie” (Frąckiewicz 2013: 113).

Symultaniczność percepcji, poznanie polisensoryczne, różne predyspozycje poznawcze, wielointeligencja... znalazły swoje odzwierciedlenie nie tylko w moich lit(h)olingwistycznych (Węgorowska 2012)

i konch(i)olingwistycznych (Węgorowska 2013) przedsięwzięciach, ale także w językoznawczych ustaleniach Mariana Bugajskiego (2004), czy Piotra Kładocznego (2012).

Język bowiem:

1) stabilizuje poznanie i doświadczenie świata (por. Roszczynialska, Wądolny-Tatar 2013: 6).

2) Jako środek międzyludzkiej komunikacji zawiera określone sposoby utrwalania wyobrażeń na temat świata realnego. „Za pomocą połączeń wyrazowych rzeczywistość jest wartościowana, profilowana, kategoryzowana, co stanowi znaczące źródło wiedzy o relacjach człowieka do rzeczywistości” (Tokarski 2001: 343).

3) Jest systemem znaków będących jego jednostkami nazywającymi rozmaite elementy rzeczywistości, co powoduje, że człowiek wyróżnia w nim odmienne byty, nazywa je, poznaje, ocenia i wartościuje. Za jego pośrednictwem każdy z nas zgłębia rzeczywistość i interpretuje ją (por. Karwatowska 2010: 64).

4) Stanowi wytwór kultury i przekaznik treści kulturowych właściwych określonemu społeczeństwu i funkcjonującemu w nim człowiekowi. Koduje system wartości, doświadczeń, a także postrzeganie przestrzeni, czasu, ilości, jakości – wizji świata konkretnej wspólnoty komunikatywnej (por. Rzetelska-Feleszko 2006: 196).

5) Obok materialnych przedmiotów użytku i narzędzi jest trzecią wielką formą utrwalającą społeczno-kulturowe doświadczenie oraz wiedzę o świecie. „Wiedza i doświadczenie zawarte w treści języka ojczystego [również dialektalno-gwarowego – K.W.] kształtuje w decydujący sposób treść świadomości każdego człowieka, ponieważ świat otaczający go przedstawia mu się w znacznym stopniu jako świat przedmiotów i zjawisk nazwanych” (Tomaszewski 1982: 177).

6) Jako składnik kultury łączy ludzi z ludźmi, umożliwiając im tworzenie różnych wspólnot. Jako czynnik modelujący obraz świata, programujący zachowania społeczne, jest natomiast narzędziem utrwalania i przekazywania kultury (Pająkowska 1997: 7; por. Bartmiński 1980).

7) Jako depozytariusz dorobku kulturowego danej społeczności magazynuje informacje o otaczającej ją rzeczywistości (por. Anusiewicz 1991: 18).

8) Był i jest nośnikiem wartości kultury (por. Lizisowa 2011: 176).

Dla mnie jednak, jako lit(h)olingwistki, język to integralny element nie tylko kultury, ale i wszechstronnie pojętego / ujętego świata. A ten wszechstronnie ujęty / pojęty świat i współtworząca go kultura stanowią integralne elementy języka.

W taki właśnie świat i współtworzącą go kulturę wpisują się od wieków także koralce / koralowce utrwalone w interesującym mnie, zinterpretowanym, a tym samym na nowo udokumentowanym w niniejszej

„koralowej” monografii: a) „koralowym” słownictwie, poprzez które człowiek informuje o własnej hierarchii wartości, określa swój stosunek do otaczającego go świata, gdyż „korzystając ze swego słownika czynnego i biernego odbiera, nazywa, systematyzuje i wartościuje swoje najbliższe otoczenie” (Frąckiewicz 2013: 114) oraz b) we wszechstronnie ujmowanych / pojmowanych „koralowych”, również onimicznych nazwach, które „zawierają też często ładunek skojarzeń i informacji, jakie nagromadziły się w czasie ich użycia i funkcjonowania. Mogą to być informacje z zakresu kultury, historii, religii, wyznawanych wartości, preferencji lub symboli” (Rzetelska-Feleszko 2006: 8).

Jak wynika zatem z dotychczas poczynionych uwag, lit(h)olingwistyczno-kulturologiczny obraz prezentowanych w tym opracowaniu koralu / koralowców stanowi efekt symultanicznego, a co za tym idzie interdyscyplinarnego postrzegania i poznawania, również przeze mnie, tego wyjątkowego, organicznego *cudu*, który od zarania towarzyszył człowiekowi, „mówiąc” do niego i „ucząc” go (por. Frąckiewicz 2013: 117) za pośrednictwem swej tajemniczej i nieodgadnionej wciąż natury. W ten sposób cud ów wpisuje siebie i swoich miłośników w powszechny, otaczający go i ich świat przyrody, który dla „aktywnego w nim podmiotu staje się niewyartykułowanym horyzontem wiedzy” (Shusterman 2010: 21). Każdy kamień, także koral / koralowiec, nie jest bowiem materią jednorodną, a jego nazwy reprezentują „śląd zmysłu obserwacyjnego wielu pokoleń” (Grzegorzczkova 1991: 64), czego dowodzą wspomniani powyżej, starannie wyekscerpowani „depozytariusze” – językowe świadectwa oraz językowe detale / językowe szczegóły zawarte w interdyscyplinarnych egzemplifikacjach werbalnych.

Pierścień z Galerii Marii Wiśniewskiej

Koralowe stagnacje i „renesanse”. O pozajęzykowym natchnieniu lit(h)olingwistki

o podjęcia badań nad nazwami koralu / koralowców w polszczyźnie, mianami motywowanymi apelatywem *koral* oraz określeniami związanymi z koralami / koralowcami zainspirowała mnie nie tylko prywatna, zapoczątkowana w choszczeńskiej Szkole Podstawowej Nr 1, kontynuowana w choszczeńskim liceum, w klasie o profilu biologiczno-chemicznym¹, wieloletnia fascynacja tym jedynym w swoim rodzaju organicznym kamieniem-rośliną?, kamieniem-zwierzęciem? i nie tylko prowadzone przeze mnie na Uniwersytecie Zielonogórskim zajęcia poświęcone *Kamieniowi w kulturze, Kulturze ludowej, Historii polskiej kultury i sztuki z elementami folkloru, Dialektologii polskiej z elementami etnolingwistyki, Światowi sztuki*, będącemu przecież *światem języka*, ale, a może przede wszystkim, skrajne, prowokujące wręcz, opinie na temat jego dawnej i współczesnej popularności. Wśród nich znalazły się:

- 1) malkontencko-pesymistyczne stwierdzenie Agaty Świerzowskiej, „po okresie koralowego szaleństwa popularność tego klejnotu spada, a moda na wyroby koralowe przemija” (Świerzowska 2003: 112);
- 2) utrzymana w podobnym tonie refleksja Nikodema Sobczaka i Tomasza Sobczaka, „w drugiej połowie XIX w. na koralowym rynku jubilerskim pojawiają się Japończycy. Ich wejście na światowe rynki było ułatwione wyczerpaniem się zasobów koralu szlachetnego w akwenu śródziemnomorskim i równocześnie

---

¹ Autorka książki jest laureatką Olimpiady Biologicznej z 1986 roku. Sukces ten zawdzięcza swoim wyjątkowym i wybitnym Nauczycielom: biolog – Zofii Matczuk oraz geografom – Jadwidze Ignatowicz i Januszowi Iwaszkiewiczowi.

odkryciem bogatych zasobów tego cennego surowca u wybrzeży wyspy Bonin, Okinawy i Tajwanu, a obecnie także Archipelagu Hawajskiego. Od tego czasu zaczyna się zmierzch dominującej pozycji koralu czerwonego śródziemnomorskiego, wielowiekowego przedmiotu kultu, pożądania i namiętności” (Sobczak, Sobczak 1995: 70);

3) ambiwalentne stanowisko Elżbiety Piskorz-Branekovej, „w przeszłości koralu cieszyły się zmiennym zainteresowaniem, przeżywały okres świetności i zapomnienia” (Piskorz-Branekova 2008: 16; por. Piskorz-Branekova 2017);

4) wreszcie przeciwstawne im, optymistyczne refleksje reprezentantów różnych dziedzin wiedzy:

– „koralu towarzyszyły człowiekowi w jego rozwoju cywilizacyjnym od przeszło 25 tys. lat. [...] Koral pełnił funkcje: obrzędowe, kultowe, magiczne, lecznicze” (Sobczak, Sobczak 1998: 210).

– „Kość słoniowa i koralu – to dwa najpowszechniejsze tworzywa jubilerskie, towarzyszące człowiekowi od najdawniejszych czasów” (Sobczak, Sobczak 1995).

– „Koral jako ozdoba, jako talizman i lek był ogólnie ceniony” (Świerżowska 2003: 110).

– „Koralu ceniono jako zdobycz wojenną” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 57).

– „Spośród wszystkich klejnotów koralu jest najczęściej spotykaną i najbardziej ulubioną ozdobą. Widzimy go w berłach władców, w rękojeściach rycerskich szabel, guzach bogatych kontuszów, w uszach i na szyjach kobiet wszelkich ras” (Karen 1991: 86).

– „Koralowa biżuteria była szczególnie modna w I poł. XIX w., chociaż dzisiaj rzeźbione koralowe naszyjniki, bransolety i kolczyki są popularniejsze niż pierścionki z gładkich koralowych paciorków” (Miller 2000: 264).

– „Koralami są ozdabiane pierścionki, broszki, wisiorki, klipsy i kolczyki. Najwięcej wykonuje się naszyjników” (Maślankiewicz 1983: 280).

– „Magia czerwonych koralu przetrwała rewolucję przemysłową, technologiczny rozwój surowców syntetycznych i doczekała wreszcie do okresu fascynacji eko. Dziś mamy więc do dyspozycji koralu naturalne, hodowlane, syntetyczne, chlebowe i drewniane” (Piszczkiewicz 2011: 29).

Od Gorgony...

Neros Perseusz zyskał sławę, gdy zabił meduzę i uratował Andromedę. Meduza była jedną z trzech siostr słynących z piękności, a zwłaszcza pięknych włosów. Po tym, jak Neptun pozbawił ją dziewictwa w jednej ze świątyń Minerwy, bogini ukarała Meduzę, przemieniając ją w straszliwą gorgonę z masą węży na głowie zamiast włosów. Następnie wryła jej wizerunek na tarczy, jak to przedstawił Michelangelo Merisi da Caravaggio (ok. 1598). Wystarczyło jedno spojrzenie na Meduzę, a człowiek przemieniał się w kamień. Perseuszowi udało się jednak odciąć jej głowę i używał jej do zamieniania wrogów w kamienie. Wracając do domu, wyrwał Andromedę z rąk Cetusa, potwora morskiego, zamieniając wodorosty w **koral**, kiedy położył na nie głowę Meduzy. Uważano więc, że koral strzeże od zła. Giorgio Vasari odmalował tę scenę na drzwiach gabinetu w Studiolu Francesca I de Medici w Palazzo Vecchio we Florencji (ok. 1572), sygnalizując jego cenną zawartość.

Sarah Carr-Comm, *Arcydzieła światowego malarstwa. Mity. Postacie. Symbole*

Michelangelo Merisi da Caravaggio, *Głowa Meduzy*, około 1596-1597

I. Kulturowo-biologiczna „rafa” koralu / koralowców

Piękno jest rzeczą umowną. Istnieje o tyle tylko, o ile je dostrzeżono.

Władysław Bodnicki

tym, że owiany tajemniczą genealogią koral / koralowiec fascynował ludzkość od zarania jej dziejów świadczą, pochodzące z epoki brązu, odnajdowane, również dzisiaj, w wykopaliskach archeologicznych historyczne artefakty – przedmioty wyrabiane ze szlachetnego koralu (por. Maślankiewicz 1983: 278; Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 271). Znaleźiska te potwierdzają fakt, iż „już w prehistorii *koral czerwony* służył człowiekowi jako materiał zdobniczy, a być może także przypisywano mu jakieś głębsze znaczenia i używano do celów magicznych i rytualnych” (Świerżowska 2003: 109).

Gemmolodzy, historycy sztuki i antykwarjusze przekonują też, że od bardzo dawna stanowił on integralny, a często podstawowy materiał do wyrobu wspomianej już w niniejszej monografii biżuterii – „jednej z najstarszych form sztuki zdobniczej, która od czasów prehistorycznych była noszona przez kobiety i mężczyzn, by poprawić wygląd, podkreślić status, zamożność, żalobę lub świadczyć o miłości, przyjaźni, lojalności” (Miller 2000: 261).

Jak zauważają N. Sobczak i T. Sobczak wśród znanych od dawna kamieni szlachetnych, półszlachetnych, ozdobnych, dekoracyjnych, organicznych... koral / koralowce, obok kości słoniowej, odegrały największą rolę w rozwoju cywilizacyjnym ludzi. „Towarzyszyły” im od ponad 25 tys. lat. Wskazują na to liczne odkrycia archeologów, zwłaszcza najnowsze, „w tym m.in. odkrycie *koralu czerwonego* w jaskiniach z epoki górnego paleolitu” (Sobczak, Sobczak 1995: 63).

DAWNE
I WSPÓŁCZESNE
KORALOWE
INSPIRACJE

To z niego od IV w. przed Chrystusem wyrabiano pierwsze pierścienie, koralowe paciorki, bransoletki i zapinki (por. Sobczak, Sobczak 1998: 210), a główną siedzibą antycznego przemysłu koralowego była Azja Mniejsza (Maślankiewicz 1983: 278).

Koral znany był również wśród Słowian, szczególnie Słowian zachodnich, którzy z *korali prawdziwych* lub *korali naśladowanych* przygotowywali naszyjniki (por. Moszyński 1968, t. II, cz. 2: 212).

W odległej przeszłości cenili go Aztekowie. Ich artystyczny ośrodek Teotihuacán słynął z rzemieślników wykonujących wspaniałe realistyczne maski kreowane dzięki wykorzystaniu różnorodnych naturalnych materiałów, jak „maska ozdobiona mozaiką z małych płytek turkusów i *koralu*. Źrenice zrobione są z obsydianu, a białka oczu inkrustowane muszlą” (Bequenado 1995: 55).

Znali go dawni mieszkańcy Meksyku, o czym świadczy „naszyjnik z okresu kultury Mochica (I-VIII wiek n.e) wykonany z masy perłowej, inkrustowany *koralami* i kamieniami szlachetnymi” (Dzikowska 2016: 244).

Chińczycy właśnie z *korali* / koralowców sporządzali guzy do ubioru mandarynów, a także różnorodne piękne małe rzeźby (por. Maślankiewicz 1983: 278). „Kiedy dynastia Qing utwierdziła się na tronie, zastąpiono noszone za Migów nakrycie głowy z odstającymi na boki skrzydłami takim oto nakryciem mandżurskim. Buton tego nakrycia wskazywał rangę; mógł on być wykonany z brązu, szkła, kryształu, *korala* lub nefrytu” (Cotterell 2000: 20). „Chińczycy używali *korala* jako guza mandaryńskiego na czapce. Mandaryn pierwszego stopnia nosił guz z rubinu, a o stopień niższy – guz z *korala*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 279). W chińskim Pałacu Cesarskim, w którym „można obejrzeć wiele kolekcji biżuterii” znajduje się „oryginalna ozdoba głowy z bursztynu, *korali* i srebra” (Dzikowska 2016: 122).

Nie oparli się mu Tybetańczycy, o czym świadczą np.: a) duży posąg z brązu z ok. XV w. ukazujący Amitajusa, Buddę Nieskończonego Życia, który „z wysadzaną *koralami* koroną na głowie zasiada na tronie lotosów – przedstawienie bardzo charakterystyczne dla tybetańskiej rzeźby z metalu” (Willis 2009: 9), b) architektoniczne modele-miniaturki obiektów sakralnych, „z małymi drzwiami i oknami drewnianego modelu tybetańskiej świątyni przypominającego stupę Kumbum w Gjantse, a także w jego wnętrzu znajdują się liczne statuetki i posążki. Dach zdobią pozawieszane na nim niczym girlandy fragmenty *koralowych* i turkusowych *naszyjników*” (Willis 2009: 45), c) koralowe inkrustacje, „ten wykonany z konchy tybetański instrument ma duży metalowy kołnierz ozdobiony wizerunkiem smoka inkrustowanego *koralami*. Smok i inne chińskie motywy dekoracyjne zyskały popularność w Tybecie w XIX w.” (Willis 2009: 45)

Lubili go Hindusi, gdyż w Indiach i na Wschodzie korale służyły i służą, do ozdoby broni oraz różnych przedmiotów użytkowych, a także artystycznych (Maślankiewicz 1983: 279). To nimi wzbogacano

hinduskie detale architektoniczne, jak słynne *dado*, ‘pas dekoracyjny’ z Tadź Mahal, „marmurowe dado Tadź Mahal otacza cały budynek. Biały marmur inkrustowany jest drogocennymi kamieniami, bursztynem, *koralem*, jaszczurkami oraz lazurytem” (Sytevenson 2008: 54).

Znaczący dla europejskiej „kariery” koralu / koralowca jest okres wypraw krzyżowych. W tym czasie rozwija się *handel koralowy*¹, a „dominującą pozycję w obrocie i wytwórstwie *koralowych ozdób* ma Republika Wenecka. Pojawiają się wspaniałe miniaturowe *koralowe arcydzieła*; obok rzeźbionych amuletów, sznurów paciorków, zdobionych zausznic, brosz i pierścieni, także misternie łączone ze srebrem i złotem cudowne diademy, naszyjniki, kamee oraz maleńkie zoomorficzne figurki” (Sobczak, Sobczak 1998: 211, por. Dzikowska 2016: 13).

Na szerszą skalę w Europie koral / koralowce zaczęto stosować dopiero w XV w., co dokumentuje jeden z detali uwiecznionych „na obrazie niderlandzkiego artysty Petrusa Christusa – *Św. Elżbieta w pracowni* z ok. 1449 roku, który ukazuje wnętrze warsztatu złotnika (Świętego Elżbiety). Pośród biżuterii i jubilerskich bibelotów można dostrzec oparty o ścianę fragment *skalotwórczego koralowca*, prawdopodobnie, sądząc po barwie i układzie ramion – *koralu czerwonego*. Służył on wówczas, podobnie jak dziś, jako materiał jubilerski. Oprawiony w cenne kruszce stawał się oczkiem pierścienia, częścią dekoracji mszalnego kielicha czy oprawy brewiarza wysadzanej kamieniami szlachetnymi” (Lepacka 2017: 226-227).

Do Rewolucji Francuskiej *koralowe wyroby* powstawały głównie we Francji – Marsylia. Tam znajdował się najważniejszy *rynek koralowy*, „na *rynek koralowy* wchodziła Francuzi, którzy od połowy XVI w. panują na nim niepodzielnie. W 1538 r. francuska spółka z Marsylii uzyskuje od sułtana tureckiego wyłączność na dostawę *koralu* i *koralowych ozdób* do imperium osmańskiego i państw z nim zaprzyjaźnionych. [...] Szczyt rozwoju francuskiego *wytwórstwa koralowego* przypada na przełom XVI i XVII w. i trwa do Wielkiej Rewolucji Francuskiej, po której następuje jego upadek” (Sobczak, Sobczak 1995: 67; por. Maślankiewicz 1983: 278; Dzikowska 2016: 13).

Od końca XVII w. na rynku tym ponownie dominują Włosi, a „»złoty«, czy raczej *koralowy rozkwit* owej dziedziny sztuki nastąpił w okresie baroku i rokoka w XVII i XVIII w.” (Chodyński 2010: 64; por. Dzikowska 2016: 13) W tych czasach jednym z głównych i ważniejszych ośrodków artystycznych zajmujących się tworzeniem *wyrobów z koralu* było sycylijskie Trapani. „W warsztatach Trapani powstawały: figurki, kamee, małe domowe ołtarzyki w kształcie wielobocznych plaket z figurkami Matki Bożej, świętych [...],

---

¹ Wyróżnione kursywą przez autorkę książki „koralowe” nazwy włączone zostaną do analiz i interpretacji lingwistycznych zaprezentowanych w kolejnych rozdziałach monografii.

kropielnice. W warsztatach tych pracowali mistrzowie specjalizujący się w *rzeźbie w koralu*. Wyroby z Sycylii (styl Trapani) docierały również do Polski” (Sypek 2013: 45).

To właśnie koral / koralowiec sprowadzony ze słonecznej Italii pokrywa ściany i filary zbudowanej w latach 1737-1764 koło Bristolu, w Anglii, podziemnej groty *Goldney* (por. Symes, Harding 1993: 49).

Pochodzący z siedemnastowiecznych Włoch *koralowy okaz* wzbogaca biżuteryjną kolekcję dziennikarki i podróżniczki, Elżbiety Dzikowskiej, „ja otrzymałam niegdyś spory *paciorek z koralu* w Moskwie od księżniczki buriackiej, w której rodzinie znajdował się ponoć od XVII wieku, a został przywieziony właśnie z Włoch. [...] *Koral z Buriacji* przywieziony tam został z Włoch w XVII wieku dla miejscowej księżniczki” (Dzikowska 20016: 13).

Współczesnych historyków sztuki zastanawia popularność koralowego kamienia w XIX w., który określa się niekiedy „*wiekem koralu*”. Eksperti uściślają jednak – „prawdziwe »koralowe szaleństwo« ogarnęło Europę w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX w.” (Szuman-Gorczyca 2001: 134), „koral stał się szczególnie modny w XIX i na początku XX wieku” (Dzikowska 2016: 13). Koral / koralowiec był wówczas „szczególnie modnym materiałem do wyrobu galanterii, a *biżuteria koralowa* stała się jednym z wyznaczników jubilerstwa tego okresu” (Szuman-Gorczyca 2010: 72). Jak zauważa przytaczana powyżej Małgorzata Szuman-Gorczyca, koralowi / koralowcowi i kreowanej z niego biżuterii sprzyjała również „ówczesna ogólnoeuropejska italomania, wywołana romantyczną fascynacją ruchem zjednoczeniowym we Włoszech. Na jej fali sklepy jubilerskie w całej Europie sprzedawały mnóstwo *koralowych wyrobów*. Z podróży do Włoch przywożono obowiązkowe pamiątki, m.in. *koralową biżuterię*, popularyzując ją w Europie. [...] Do końca lat osiemdziesiątych XIX w. właśnie Włochy były światowym liderem połowów i obróbki *koralu szlachetnego*, który [...] stał się jubilerską wizytówką Włoch. W 2. połowie XIX wieku »*zagłębienie koralowe*« przeniosło się do Neapolu i do Torre del Greco” (Szuman-Gorczyca 2010: 72-73). To w Torre del Greco, u podnóża Wezuwiusza, powstało potężne *koralowe centrum handlowo-wytwórcze*. Nastąpił tu dalszy rozkwit sztuki jubilerskiej, zdobniczej, rzeźbiarskiej. Z tego okresu pochodzi nie tylko piękna *koralowa biżuteria*, ale także wspaniałe przedmioty sztuki sakralnej (por. Sobczak, Sobczak 1998: 211; por. Sobczak, Sobczak 1995: 67).

Tę dziewiętnastowieczną fascynację korałem / koralowcem znawcy przedmiotu werbalizują za pomocą wyrażen *koralowy boom* ← apelatyw (dalej ap.) *boom*, ‘nagły wzrost koniunktury, szybki ale nietrwały’ <ang.> (SWO 1995: 139), *koralowy luksus* ← ap. *luksus*, ‘tu: koralowe przedmioty zaspokajające wyszukany gust, czyjeś wygórowane wymagania estetyczne’ <łac. *luxus*> (por. SWO 1995: 666), *koralowa biżuteria* ← ap. *biżuteria*, ‘drobne przedmioty wyrabiane ze szlachetnych metali i innych cennych materiałów oraz drogich

kamieni, służące jako ozdoba stroju; klejnoty, kosztowności’ <fr. *bijuterie* od *bijou* ‘klejnot’> (SWO 1995: 132), *korallowe ozdoby* ← ap. *ozdoba*, ‘element, motyw zdobniczy’ (sjp). W owym czasie bowiem *korallową biżuterię* „nosili wszyscy – wytworne damy i piękne kurtyzany, bogate mieszcзки i wiejskie dziewczyny. Moda na *korallową biżuterię* była tak powszechna, że w *korallowym luksusie* pławili się nie tylko bogaci. [...] Jak wielka to była skala, niech świadczy fakt, że w okresie światowego *boomu korallowego*, przypadającego na lata 1876-1884, produkcja *ozdób korallowych* znacznie przekroczyła 6500 ton” (Sobczak, Sobczak 1995: 70).

Modę na koral / korallowiec obserwuje się również w początkach XX w. (por. Szuman-Gorczyca 2010: 72).

Wraz z wyczerpaniem się *zasobów koralu szlachetnego* Włochy stopniowo traciły swoją eksportową pozycję. Z czasem *wydobycie* i *produkcja koralu* rozwinęły się także w Japonii, Hiszpanii i Afryce Północnej (por. Maślankiewicz 1983: 278; Szuman-Gorczyca 2010: 73). Jednak, jak zauważa E. Piskorz-Branekova (2008: 16-17), przez wiele wieków *korale szlachetne*, a tym samym wyrabiane z nich precjoza, w sposób jednoznaczny kojarzono wyłącznie z Włochami – „centrum *wydobycia koralu* i największym ośrodkiem jego produkcji”. Opinię tę podziela M. Szuman-Gorczyca, pisząc „nadal jednak *biżuteria z korałem* jest »narodową« włoską specjalnością” (Szuman-Gorczyca 2010: 73), a E. Dzikowska dodaje „również natura miała udział w kreowaniu [włoskiej – K.W.] biżuterii – to ona przecież zapewniała właściwe dla regionu składniki: a to szlachetne bądź półszlachetne i nawet całkiem nieszlachetne metale i kamienie, a to *korale* i perły [...]. Zrazu w *handlu korałem* królowała Wenecja, potem Marsylia, a obecnie słyną z *najpiękniejszych koralu* okolice Neapolu” (Dzikowska 2016: 13).

Fragmenty koralu / korallowca wykorzystywano do wspomnianej powyżej *inkrustacji*, ‘pokrywania korallową okładziną; techniki zdobniczej polegającej na wykładaniu przedmiotów innymi, zazwyczaj cenniejszymi materiałami, tu fragmentami koralu, tworzącymi motywy ornamentalne i figuralne’ <łac. *incrustatio* ‘pokrywanie okładziną’> (por. *Słownik wiedzy...* 2009: 258) i *kameryzacji*, ‘techniki zdobienia polegającej na wysadzaniu powierzchni obiektów złotniczych i broni szlachetnymi oraz ozdobnymi, również organicznymi kamieniami’ <łac. *camera* ‘sklepienie’ z gr. *kamára* ‘komora’> (por. *Słownik wiedzy...* 2009: 270).

Obie praktyki zdobnicze potwierdzają refleksje specjalistów, zdaniem których „*koral* coraz częściej stosowany jest też jako element dekoracyjny różnych przedmiotów użytkowych, np. ozdobnych świeczników, cennych pucharów, miniaturowych puzderek i paradnej broni; także naczyń i przedmiotów liturgicznych: monstrancji, kompletów mszalnych, kosztownych szat. Cechą charakterystyczną tych wspinałych zdobień jest wielka różnorodność motywów dekoracyjnych” (Sobczak, Sobczak 1998: 211; por. Sobczak, Sobczak 1995: 68). „*Koral* był również stosowany do wyrobu różnych drobnych przedmiotów zbytku. Inkrustowano

nim flakoniki, puzderka, zestawy toaletowe, świeczniki, sztucce oraz fragmenty zastawy stołowej” (Świerzowska 2003: 112).

Wymieniane w powyższych cytatach ekskluzywne przedmioty codziennego użytku: grzebyki, spinki, główki do fajek, rączki do lasek i parasoli, rączki nożyczek do papieru, guziki, jak i przedmioty dekoracyjne oraz sakralne... kreowano z całych gałęzi, a czasami pnia (por. Świerzowska 2003: 112; Maślankiewicz 1983: 279) tego szlachetnego kamienia organicznego, obdarzanego również, dzięki swemu podobieństwu do rośliny, metaforyczno-botanicznymi, metaforyczno-dendrologicznymi, metaforyczno-florystycznymi nazwami: *kwiat morza*, *drzewo morza*, *morskie drzewo* lub *krzew morza*².

Koralem / koralowcem zdobiono unikatowe pierścienie, które „robiono nie tylko z takich cennych materiałów, jak złoto, ale też innych, jak jadeit, bursztyn, opal, turkus, granat i *koral*” (Miller 2000: 264). Jednym z nich jest sygnowany podwójnym, wielocłonowym *tezauronimem*, ‘nazwą własną klejnotu’ <od gr. *thēsauros*, łac. *thēsaūrus* ‘skarb’> (por. Węgorowska 2012), funkcjonującym również w polszczyźnie, *Wenecki Pierścień Doży*, inaczej *Pierścień Doży* ← ap. *doża*, ‘tytuł naczelnika państwa w Wenecji – dawnej republice włoskiej’ <z weneckiego *doze* ‘wódz, książę’> (por. SWO 1995: 245) – wyróżniającym ozdobiony koralem jubilerski desygnat, uświetniający wenecki zwyczaj związany z faktem, że Wenecjanie kamień ten darzyli, i nieustannie darzą, szczególną atencją. Fakt ów dokumentują dopełniające się opisy, utrwalonej także w *heortonimie*, ‘nazwie własnej święta’ <z gr. *heorté* ‘święto’> (por. Breza 1998: 348), uroczystości *Zaślubin Republiki Weneckiej z Morzem*. „Wskazują na to słynne *Sposalizlo* – zaślubiny Republiki z morzem, które corocznie od XII w. odbywały się u wybrzeży Lido w dniu Wniebowstąpienia. Otóż *pierścień*, którym doża dokonywał zaślubin, zawsze był *zdobiony koralem*, podobnie jak inne dary składane morzu przez bogatych współobywateli tego państwa. W ten symboliczny sposób spłacano dług morzu, które przez wieki chroniło, żywiło i bogaciło Wenecjan” (Sobczak, Sobczak 1995: 67). „To złoty *pierścień z koralem*. W Republice Weneckiej, a także później, w dniu Wniebowstąpienia Pańskiego, w czasie dorocznej ceremonii zaślubin Wenecji z morzem (*Sposalizlo del Mar*), doża Wenecji wrzucał ów pierścień do wody. Tradycja zaślubin z morzem, w czasie której pierścień jest wrzucany do wody, przetrwała do naszych czasów” (Sobczak, Sobczak 1998: 296).

Koralowe paciorki współtworzyły *bransolety koralowe* – *manele koralowe* ← ap. *manele* ‘bransolety; bransoletki’ ← ap. *manela przestarz.* ‘ozdoba ramienia lub ręki; bransoletka’ <z łac. *manicla*, od *manus* ‘ręka’> (WSWO 2005: 781), „poza pierścieniami popularną ozdobą obu rąk były bransolety, zwane *manelami*,

2 Patrz s. 62-69 i 168-170 w tej monografii.

noszone jako para na przegubach obu rąk lub na przedramionach. [...] »Korale na 2 ręce« lub »paciorki koralowe na ręce« występują w sześciu poznańskich inwentarzach z 2. połowy XVI w.» (Dolczewska 2015: 46-47). »»Manele koralowe perłami przekuwane z kanczaka przerobione« należały do kolekcji kupionych w Wenecji skarbów starosty wieluńskiego, ojcowskiego i radomskiego Kazimierza hr. Męcińskiego z Kurozwek, pieczętującego się herbem Poraj i Barbary Warszyckiej» (Chodyński 2006: 107). »Wspomnieć trzeba o artystycznych wyrobach z koralu, zapewne pochodzenia śródziemnomorskiego, rodowego skarbcza Męcińskich, który znajdował się na zamku żareckim w końcu XVII i w XVIII w. Między różnymi kosztownościami wyróżniały się manele (bransolety) koralowe perłami przekuwane z kanczaka (naszyjnika) przerobione» (Chodyński 2010: 67).

Koralowe gałązki i przęki służyły do wyrobu diademów oraz nizanych koralowych naszyjników (por. Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 67).

Z kamienia tego przygotowywano ozdobne szlacheckie guzy koralowe i guziki koralowe o rozmaitych kształtach, „kuliste, cebulaste, jajowate w formie owocu głogu (koniec XVI w. i XVII w.), gruszki (XVIII w.). Zarówno techniki jubilerskie, jak i motywy dekoracyjne oraz zamięłowanie do koralu i turkusów odzwierciedlały wpływy perskie” (Możdżyńska-Nawotka 2002: 79). »W rejestrze rzeczy po burgrabim poznańskim Guzowskim, z 1701 roku, obok kilkunastu pierścionków, łańcuszków, bransolet i pereł znalazło się 140 sztuk guzów. Były wśród nich zdobiące żupan guziki srebrne odlewane, guziki dęte, guziki koralowe, czy też bardziej ozdobne guziki koralowe ze srebrnymi różyczkami. Dużo droższe i wykonane w bardziej wymyślny sposób były guzy do kontusza. Pozostały po panu burgrabim paradny kontusz, podszyty rysiami, z francuskiego, ozdobiony był »guzami koralowymi z rubinami w złoto oprawnymi w smelc błękitny«. Skromniejszy kontusz letni zdobiły z kolei oprawne w złoto guziki koralowe z kamieniami czeskimi» (Dmochowski 2006: 54). »Podczas przeglądu (revisia) prywatnego skarbcza, w dniu 5 lipca 1696 roku, dokonanego po śmierci Jana III na Zamku Królewskim w Warszawie [...] zwrócono uwagę na [...] 28 guzików z koralu w »karczochy« i innych podobnych guzików sześć» (Chodyński 2010: 66).

Koral / koralowiec był też integralnym elementem aplikacji ← ap. aplikacja ‘tu: ozdobny element wycięty (wykonany) z koralu, naszyty na tkaninę; technika zdobienia polegająca na naszywaniu takich elementów <łac. applicatio ‘przykładanie się do czegoś’> (por. WSWO 2005: 85) i haftu, „imć panna Lubomirska nosiła toczenicę haftowaną koralami i perłami. (Katarzyna Lubomirska, córka kasztelana Sebastiana Lubomirskiego. Malarz polski, początkowe lata XVII w. Galeria w Wilanowie)” – opis zdjęcia portretu (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983). »W ekspozycji w Muzeum w Trapani znajduje się szkatuła (schyłek XVII

lub początek XVIII w.), z szufladką, gęsto pokrytą *aplikacją koralową* składającą się z *koralowych gałązek*, zakończonych wolutami z liśćmi, kwiatami, motywami muszlowymi. [...] Wspomnę o wielkoformatowych haftowanych *koralami* tapiseriach [...] z wyobrażeniem waz z bukietami, to znów fontann i ptaków na cembrowinie basenu z wodą. [...] Arcydziełem mistrzów sycylijskich jest barokowa tapiseria wykonana ze złotogłowiu i *korala*, ozdobiona wielofiguralnymi scenami, przechowywana w Muzeum w Messynie. Postaci wykonano haftem klockowym, odkryte części ciała to, jak ręce i głowy to aplikacje z *jasnoróżowego*, niemal *cielistego korala* [...], a zawinięta zasłona z masy perłowej, ozdobionej *koralowymi różyczkami* i *krzyżkami*. [...] Tapiseria złotolita, haftowana i aplikowana *koralem czerwonym* i *różowym* oraz macicą perłową, warsztat sycylijski, XVII w.” (Chodyński 2010: 70-71)

W nim powstawały *koralowe rzeźby*. „Jednym z najwcześniej notowanych *rzeźbiarzy w koralu* jest złotnik Albrecht Jamnitzer (mistrz od 1550 roku, zm. 1555 r.); znaną zaś jego *rzeźbą* jest *Dafne*, którą wykonał *w koralu* u schyłku życia” (Chodyński 2010: 69). „Bogactwo form życia występujących w przyrodzie podziało na wyobraźnię twórczą, podobnie jak w wyrobie z motywami zwierząt morskich *rzeźbionych w jednym kawałku koralu*, wykonanym w anonimowej pracowni w Trapani w końcu XVII lub na początku XVIII w. [...] Solniczka ozdobiona *rzeźbą w dużym koralu*, Pracownia Trapani, koniec XVI lub początek XVIII w. [...] Artyści nadawali bajeczne formy różnym obiektom, wykorzystując naturalne muszle i *koral*, tworząc ni to smoka, ni to morskiego potwora, na grzbiecie którego umieszczano np. Neptuna zamierzającego się trójzębem w *koralową głowę potwora*. W tej konwencji artystycznej wykonano *rzeźbę z jednego kawałka korala*, przedstawiającą *fantasmagoryczny świat z głębin morza*” (Chodyński 2010: 71).

Stanowił też dopełnienie artystycznych kompozycji, „antykwariuszem, pracującym na zlecenie Augusta Młodszeo księcia brunszwicko-lunemburskiego, był Philip Hainhofer. [...] Wśród setek obiektów sztuki, przedmiotów rzadkich i osobliwych opisywanych w jego korespondencji z mecenasem księżęcym wzmiankowane były *wyroby z korala*. W marcu 1636 roku donosił księciu o obiekcie ze srebra przedstawiającym *głowę jelenia z porożem koralowym*. Wykonane z tego tworzywa rogi zdobiły dzieła złotników augsburskich. Melchior Bayer był autorem wilkomu z 1667 roku z figurką krocącego jelenia *z koralowym porożem* i trzema *koralowymi przywieszkami* (Skarbiec Zakonu Krzyżackiego w Wiedniu). Srebrne jelenie *z koralowym porożem* znajdują się także w innych muzeach Wiednia i Bazylei” (Chodyński 2010: 65). „Wyjątkowe są źródłowe datowania takich dzieł, jak np. »*góry z korala*« [...] z 1570 roku. [...] Kompozycje *z gałązkami korala* wmontowanego we wzgórze ze srebra złożonego wykonał w 1630 roku Georg Bang” (Chodyński 2010: 69).

Zdobiał *korallową nastawę stołową* ← ap. *nastawa*, ‘bogato zdobioną górną część kredensu składającą się z potrójnej półki’ (sjp), „autorem *korallowej nastawy stołowej* z 1582 roku był Hans Kellner” (Chodyński 2010: 69).

Uatrakcyjniał *korallowe puzdro* na sztuce, „w korespondencji antykwariusza Philipa Hainhofera z jego mecenasem Augustem Młodszym, księciem brunszwicko-luneburskim wymieniane były różne *przedmioty z korala*. W maju 1636 roku informował on księcia o wysłaniu do niego *puzdra na sztuce dekorowanego koralami*” (Chodyński 2010: 65).

Wyróżniał *korallową pokrywę* pucharu, „*korale* pochodzący z Sycylii, łowisk rozciągających się wzdłuż wybrzeży Korsyki i Sardynii trafił m. in. do Frankfurtu nad Menem. Z ośrodkiem tym związany był Peter Boy Starszy (ojciec), twórca pucharu z *przykrywą zdobioną koralami* z około 1700 roku” (Chodyński 2010: 65).

Odpowiednio obrobiony stawał się *korallowym munsztuczkiem (ustnikiem)* cybucha fajki ← ap. *munsztuk*, ‘część fajki, którą palacz trzyma w ustach; ustnik’ <niem. *Mundstück*> (WSWO 2005: 854), „w inwentarzu ruchomości skarbcza na zamku w Żółkwi 1738 roku wymieniono cybuch [...] z *munsztuczkiem (ustnikiem) korallowym*” (Chodyński 2010: 66).

Był twórcywem *korallowych figur szachowych*, „w Marsylii działał Pierre Antoine Boutoux, rzeźbiarz *figur szachowych* z kości słoniowej i *korala* (1808)” (Chodyński 2010: 69).

Zdobiał militarno-artystyczne *korallowe noże*, „podczas przeglądu (*revisia*) prywatnego skarbcza [...], dokonanego po śmierci Jana III na Zamku Królewskim w Warszawie [...] zwrócono uwagę na *nóż korallowy*. [...] Wspomnieć trzeba o artystycznych wyrobach z *korala*, zapewne pochodzenia śródziemnomorskiego, rodowego skarbcza Męcińskich, który znajdował się na zamku żareckim w końcu XVII i w XVIII w. Między różnymi kosztownościami wyróżniały się [...] *nóż turecki korallowy*” (Chodyński 2010: 66-67).

Dekorował wschodnie, kameryzowane nim, militaria, „w czasach panowania Wazów, król Zygmunt III zapoczątkował wazowską kolekcję oręża wschodniego, w tym *militariów kameryzowanych* turkusami i *koralami*” (Chodyński 2010: 67).

Uświetniał rzędy końskie, „w magnackich rzędach końskich, niezwykle bogato wykonanych ze szlachetnych materiałów, *korale* występuje rzadko i stosowany był w tzw. trzęsidłach (trzęsienicach), ozdobach głowy i piersi końskiej, bądź wkomponowywany był w uzdy” (Chodyński 2010: 66).

Wienczył grzebienie do włosów, „równie konwencjonalnym, jak krzyżyki, wyrobem są grzebienie do upinania włosów: zęby wycięte w pasku szylkretu, galeryjka ruchoma, mocowana zawiasikiem. Tworzą ją butonowe i kuliste *paciorki z różowego korala*” (Szuman-Gorczyca 2010: 75).

Dopełniał dekoracyjną szpilę i szpilkę do krawata, „niekiedy *korale* łączono z innymi kamieniami. W konińskich zbiorach znajduje się kilka takich obiektów: szpila, której zwieńczenie tworzy owalna ramka z rzeźbionym w niebieskawym kamieniu skarabeuszem. Po bokach zdobią go *korallowe paciorki* osadzone na promieniście rozwieszonych sztyftach. [...] W tej grupie ozdób wyróżnia się złota szpilka do krawata ze zwieńczeniem w formie owocu poziomki. Poziomka wykonana jest z *czarwonego korala* inkrustowanego diamentami. [...] Przedmiot jest o cechowany, powstał około 1880 roku w firmie Fabergé w Petersburgu” (Szuman-Gorczyca 2010: 75; por. Szuman-Gorczyca 2017).

Znakomicie wkomponowywał się w broszki, „realizm motywów roślinnych [...] reprezentują dwie broszki w formie bukietu poziomek. [...] Zostały wykonane ze złota, *korala*, nefrytu” (Szuman-Gorczyca 2010: 75).

Jako wyrzeźbiony w jednym kawałku łańcuszek podbijał wartość zegarków z dewizką, „swoistym majstersztykiem były łańcuszki dewizek rzeźbione w *jednym kawałku korallowiny*” (Szuman-Gorczyca 2010: 73).

Inkrustowano nim ramy lustra, „lustro w ozdobnej ramie z *czarwonymi i białymi koralami*” (*Skarby Ziemi*).

Nacechowany symbolicznie *czarwony korale* wkomponowywano w biżuterię patriotyczną, „»Ptak Wolności« Cartiera to broszka wykonana ze złota, platyny, diamentów, szafirów, *czarwonego korala* i lapis lazuli, przedstawia ptaka o barwach flagi francuskiej, zamkniętego w klatce. Wykonana w 1940 roku symbolizowała Francję pod hitlerowską okupacją. W 1944 roku powstała druga wersja tej broszki z ptakiem wylatującym z otwartej klatki” (Szuman-Gorczyca 2012: 41).

W nim *gliptycy*, ‘rytownicy, rzeźbiarze różący i grawerujący kamienie szlachetne oraz półszlachetne’ <od *gliptyka* z gr. *glyptós* ‘wyżłobiony, wyrzeźbiony’> (por. SWO 1995: 395), rzeźbili i nadal rzeźbią wykonane ich mistrzowską ręką wspaniałe *korallowe arcydzieła*, jak te, wśród których były, „obok rzeźbionych amuletów, sznurów paciorków, zdobionych zausznic, brosz i pierścieni, także misternie łączone ze srebrem i złotem cudowne diademy, naszyjniki, kamee oraz maleńkie, zoomorficzne figurki” (Sobczak, Sobczak 1995: 66-67) czy wymieniane w cytacie „*kamee korallowe*” (*Skarby Ziemi*) ← ap. *kamee*, ‘szlachetne lub półszlachetne kamienie z wypukłymi rzeźbami’ <wł. *cammeo*> (por. SWO 1995: 515), ‘gemmy cięte wypukło to kamee – od włoskiego *cammeo*; ryty kamień ozdobny (*gemma*) z wypukłą rzeźbą; rzeźbione wypukło *gemmy*’ (por. Gübelin, Erni 2001: 230; Węgorowska 2012: 276-280), o których wiadomo, że:

– „w różnych krajach, w różnych epokach szczególnie ceniono *biżuterię z korali*. Używano ich, podobnie jak muszli perłowych, do rzeźbienia kamei. W *ciemnoczarwonych koralach* i *bladoróżowych* rzeźbiono

gałązki, kwiaty oraz małe ptaszki. Broszki, kolczyki i inne tego typu rzeźbione ozdoby chętnie nosiły dzieci lub młode damy” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 67).

– „Niekiedy wykonuje się również kamee oraz rzeźby z jednego większego *kawałka koralu* lub też łącząc ze sobą *korale o różnych barwach i rodzajach*” (Maślankiewicz 1983: 279).

– „*Wysokiej jakości koral* jest także bardzo popularnym surowcem do produkcji paciorków, kaboszonów i broszek z wypukłą rzeźbą zwanych kameami” (*Skarby Ziemi*).

– „Można rzeźbić w wielu materiałach, od drewna i kości słoniowej do *koralu*, drogich kamieni i jadeitu, nadając im dekoracyjne formy. *Rzeźbiony koral*, jak w tej parze kolczyków z ok. 1850 r., od połowy XIX w. produkowano w Neapolu dla turystów podróżujących do Włoch” (Miller 2000: 262).

– „Bardzo ważnym ośrodkiem, w którym powstawały »muszlowe« kamee, było słynne miasto Torre del Greco położone w południowej części Italii. Tamtejsi artyści równie chętnie, jak w muszli, do rzeźbienia kamei wykorzystywali *koral*” (Lipczik 2015: 59).

To w *koralu* wykonano współczesną kameę wyróżnioną indywidualizującym ją gliptonimem *Małpa* ← ap. *małpa*, „w tym *kawałku czerwonego koralu (Corallium rubrum)* z Morza Śródziemnego wyrzeźbiono *Małpę* wspinającą się po kwitnącym drzewie” (Hall 1996: 142). „Kamea wykonana w *śródziemnomorskim koralu* – *małpa* trzymająca się gałęzi” (Symes, Harding 1993: 54; por. Węgorowska 2012: 302).

Koralowe figuralne kamee zdobiły siedemnastowieczną misę, „podobna w formie i stylu jest misa, datowana na 1. połowę XVII w. aplikowana *koralowymi figuralnymi kameami*” (Chodyński 2010: 70).

Antykizujące / antyzujące *koralone kamee*, stanowiące niewątpliwie najpopularniejszy przejaw fascynacji antykiem (por. Szuman-Gorczyca 2001: 135), które, zgodnie z klasycyzującą modą, wykonywano na początku XIX w. (por. Gorczyca-Szuman 2010: 73), umieszczano w różnego rodzaju ozdobach i wprawiano w brosze, broszki, szpile, „większość kamei z frontalnie ukazany portretem, które odnalazłam w polskich zbiorach, wykonano w *koralu*. Ze względu na jednolity kolor materiału (w przeciwieństwie np. do muszli) z reguły są to bardzo głęboko ryte gemmy. Warto powiedzieć o interesującym zabytku ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Koninie. Szpila najprawdopodobniej z 2. poł. XIX w. została ozdobiona owalną *kameą* wykonaną w *koralu*, ukazującą antykizowaną postać kobiecą w ujęciu *en trois quarts*. [...] Szpila z *kameą* z portretem kobiety, 2. połowa XIX w., złoto, *koral*, Muzeum Okręgowe w Koninie. [...] W konińskim muzeum znajduje się także m. in. złota brosza [...] z *koralową kameą* ukazującą głowę kobiety w ujęciu trzy-czwarte. Dobrym przykładem dziewiętnastowiecznej ozdoby z *koralową kameą* jest również brosza z kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie. Gemma w złotej ramie przedstawia popiersie *en*

face brodatego wojownika w hełmie z pióropuszeniem” (Lipczik 2015: 61; por. Szuman-Gorczyca 2001: 135). „W konińskiej kolekcji nie brakuje również *korалowych kamei*. Jedna przedstawiająca głowę kobiety z różą wpiętą we włosy nad czołem. Dwie następne *korалowe kamee*, przedstawiające antykizowane głowy kobiece, wprowadzają nas w nurt historyzmu. [...] Z grubszych fragmentów *korалowych gałązek* powstawały rzeźby przedstawiające antykizowane główki, zwierzęta, a także bardziej złożone kompozycje figuralne lub martwe natury. [...] Dobrej klasy *rzeźbę w koralu* reprezentują trzy broszki. Pierwsza przedstawia uskrzydloną głowę Kupidyna. Rzeźba-broszka wykorzystująca naturalne ukształtowanie *korалowiny* zachwyca precyzją wykonania od miękko układających się loków, przez delikatne piórka skrzydeł, aż do drobniutkich ząbków. [...] Druga z *korалowych broszek* przedstawia martwą naturę złożoną z armatury okrętowej: kotwicy, liny, łańcucha i lufy działa, wykonanych w głębokim reliefie. [...] W trzeciej broszce, będącej luźnym nawiązaniem do antyku, wykorzystano naturalną krzywiznę *korалowej gałązki*. Powstała zabawna, krzywa kolumna ze złotą bazą i głowicą” (Szuman-Gorczyca 2010: 75-76; por. Szuman-Gorczyca 2001: 135; Szuman-Gorczyca 2017).

W koralu / korалowcu rznięto również dzieła reprezentujące, wspomniane już w przytaczanych powyżej egzemplach, *kamee* utrzymane w konwencji eliptycznego historyzmu, „w latach sześćdziesiątych XIX w. pojawił się we wzornictwie nowy trend – historyzm. Do łask powróciły *korалowe kamee*, na których rzeźbiono nie tylko tematy antyczne, ale także współczesne, np. portrety włoskich bohaterów narodowych. [...] Na uwagę zasługuje historyzująca broszka datowana na lata siedemdziesiąte-osiemdziesiąte XIX w. Jej centrum stanowi owalna *kamea* rzeźbiona *w koralu*, przedstawiająca popiersie młodej kobiety” (Szuman-Gorczyca 2010: 73; por. Szuman-Gorczyca 2017).

Antykizujące / antyzujące *korалowe kamee* ozdobiły wiktoriański naszyjnik, „przykładem damskiej biżuterii z kamieniami jest wiktoriański naszyjnik z jasnożółtego złota próby »56«, dmuchanego i tłoczonego oraz *korali rzeźbionych i szlifowanych*. [...] W zakolach wstęg umieszczono 4 *korалowe kamee*. W części centralnej, o wysoko wytłoczonym reliefie, klęczą na liściach dwaj Scytowie trzymający ramkę, na którą nałożono [*korалowq – K.W.*] *kameę* z popiersiem bachantki. [...] Pod ramką jest kolejna [*korалowa – K.W.*] *kamea*. [...] *Koralowe kamee* z antyzującymi głowami damskimi i męskimi są owalne, w pełnych wysokich oprawach. [...] *Kamee* są włoskie, dobrej jakości, zwłaszcza centralna jest doskonale rzeźbiona. Wykonano je zapewne około połowy XIX w. może na Sycylii, a trzeba pamiętać, iż warsztaty świetnych rzeźbiarzy *w koralu* działały także w Genui i Livorno. [...] Naszyjnik w stylu *etrscan revival*, złoty z *korалowymi kameami*, Sankt Petersburg lub Odessa, 3. ćwierć XIX w.” (Sobczak-Jaskulska 2013: 75)

Ten organiczny kamień szlachetny, podatny na procesy rzeźbiarskie, był wykorzystywany do tworzenia unikatowych i dlatego cennych dziś *intagliów-pieczęci*, 'kamieni ciętych wklęsło z wyrytymi w nich wizerunkami, znakami' <wł. *intaglio* od *intagliare* 'rytować, żłobić'> (por. WSWO 2005: 551), „pieczęcie, służące do wyciskania znaków, wizerunków lub napisów w miękkim materiale, takim jak wosk lub glina są w użyciu już od czasów starożytnych. Często tłok pieczęci rzeźbiono w karneolu, czyli krwawniku, *korale* lub innym kamieniu szlachetnym, a następnie wprawiano w złote sygnety” (Fyson 1996: 36-37; por. Węgorowska 2012: 304-305).

W nim także przygotowywano dawne *stemple*, 'przyrządy o odwróconym obrazie, rysunku albo napisie, służące do odbijania pieczęci, wzoru' <niem. *Stempel*> (por. SWO 1996: 1039), „całe życie spędził w Wiecznym Mieście Giovanni Perace, rytownik *stempli z korala*” (Chodyński 2010: 69).

Koral / koralowiec był „internacjonalnym” kamieniem zdobiącym secesyjną biżuterię i secesyjne przedmioty dekoracyjno-użyteczne, jak te wyeksponowane w albumie *Secesja* autorstwa Gabriele Fahr-Becker, „Wiedeń. Josef Hoffmann. Broszka, ok. 1905; srebro, malachity, lapis-lazuli, kaboszony z kamieni księżycowych, *korale*. Używamy wielu kamieni półszlachetnych, zwłaszcza w biżuterii, pięknem barw i nieskończoną, niemal niepowtarzalną różnorodnością zastępują nam one wartość brylantów. [...] Holandia. Autor anonimowy. Broszka, ok. 1910; srebro, *korale*, śr. 5 cm. [...] Kopenhaga. Erik Magnussen. Broszka, *Pasikonik*, 1907; srebro, *korale*, 5x9 cm. U Magnussena insekty zamieniają się w fantastyczny niesamowity ornament. [...] Wiedeń. Josef Hoffmann. Łyżka do nakładania potraw, ok. 1905; srebro trybowane, kamienie księżycowe, turkusy, *korale*, małe kamyki niebieskie i czarne, dł. 21 cm, wykonanie Anton Pribil” (Fahr-Becker 2004: 164, 309, 369) czy ten utrwalony w monografii Marii Constantino, „kolczyki w stylu secesyjnym spotykane są dość rzadko. Moda na długie spływające do ramion włosy sprawiła, że nie było na nie większego zapotrzebowania. Kobiety tego okresu wołały ozdobne zapinki i grzebienie do włosów, jak pokazany po lewej, ze srebra, szylkretu, ozdobiony *koralami*” (Constantino 1989: 154).

Jak zauważają miłośnicy korala / koralowca, w kształtowaniu się owej wielowiekowej międzynarodowej „*koralowej mody*” niezwykle ważną rolę odegrało opiniotwórcze oddziaływanie znaczących osobowości oraz tendencje artystyczne preferowane na światowych i europejskich dworach (por. Szuman-Gorczyca 2010: 72). „Koralowe paciorki, modne w warstwach szlacheckich w całej Europie, stały się szczególnie modne po ślubie w roku 1845 księżny d'Aumale z księciem Królestwa Obojga Sycylii, kiedy to pannę młodą zdołał *garnitur koralowy* ofiarowany jej przez narzeczonego” (Minksztym 2010: 79).

Zdaniem historyk sztuki M. Szuman-Gorczyca, „legendarne było uwielbienie cesarzowej Józefiny, żony Napoleona, dla biżuterii, a *korale* był jednym z jej ulubionych kamieni. Nosiła go z upodobaniem, także

często dawała *korallowe ozdoby* w prezencie. Jej imieniem – »Józefina« – nazwano grzebień do upinania włosów z charakterystyczną galeryjką w formie szeregowo osadzonych kulistych paciorków. Najczęściej do ich wykonania stosowano *korale*; w naturalny sposób zaowocowało to *modą na korale*. [...] Grzebień do upinania włosów, 3. ćwierć XIX w., szylkret, metal, *korale*. [...] Inna z francuskich arystokratek Maria Teresa księżna d'Angoulême, krótko po Restauracji objęła swym patronatem jedną z paryskich firm produkujących *korallową biżuterię*. Powstały tam, wyprzedzając przyszłą modę, ozdoby z delikatnymi *kompozycjami kwiatowymi z korala ze złotem*» (Szuman-Gorczyca 2010: 72).

Korallowe precjozum należało również do słynącej z urody angielskiej arystokratki, filantropki, autorki pamiętników – księżnej Marii Teresy Oliwii Cornwallis-West Hochberg von Pless (1873-1943), »w spisie księżnej widnieje też *pierścionek z koralami* umieszczonymi na połowie szyny» (Dąbrowska 2015: 67).

Dawnymi, właśnie internacjonalnymi, pozyskiwanymi przez znaczące osobowości, przedmiotami inkrustowanymi i kameryzowanymi koralem szczyli się Muzeum Czartoryskich w Krakowie. To w nim podziwiać możemy:

– słynną, związaną z przedstawionymi powyżej Zaślubinami Wenecji z Morzem, wyróżnioną trójczłonowym tezaurem dużą paterę – *Misę Dożów Weneckich* z XVII w., »namiętność do dzieł sztuki złotniczej kazała księżnej Izabeli nabyć ogromną *paterę, ozdobioną koralami*, pochodzącą z warsztatu sycylijskich mistrzów. Tradycje związane z tą paterą łączyły jej istnienie z uroczystościami dorocznymi zaślubin Wenecji z morzem i dożą Trevisano» (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 71; por. Węgorowska 2012: 157);

– wykorzystywane podczas tych zaślubin małe patery i tace, »piękne patery i srebrne *tace wysadzane koralami* produkowali weneccy rzemieślnicy. Takie talerze rzucał co roku w fale, razem z pierścieniem, przy uroczystości zaślubin królowej Adriatyku z morzem, panujący doża. Przepiękną kolekcję takich talerzy posiada krakowskie Muzeum Czartoryskich» (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 272);

– *Szkatułę Stanisława Leszczyńskiego*. »Wielka *szkatuła* srebrna bogato *wysadzana koralami*, przechowywana w Muzeum Czartoryskich w Krakowie, to unikatowa, jedna z nielicznych pamiątek po królu-wygnąncu Stanisławie Leszczyńskim» (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 71; por. Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 279).

Korallowo-biżuterijnymi, realistycznymi dziełami typu »kwiaty i liście« chlubi się wymieniane już w niniejszym opracowaniu Muzeum Okręgowe w Koninie, »koniński zbiór, mimo iż stosunkowo nieliczny, daje przekrojowy obraz *korallowej biżuterii* w Polsce w 2. połowie XIX i początku XX w. [...] Swoistą wizytówką *korallowej biżuterii* jest styl »kwiaty i liście«. W konińskich zbiorach reprezentują go 4 broszki, parura oraz fragment garnituru. Trzy broszki mają formę zróżnicowaną kształtem bukietów drobnych kwiatów, owoców

„Koralowe” dzieła Firmy Jubilerskiej Złoto Gold (Czesława i Jan Majdańscy)

Jan Majdański, Koralowy koszyczek (Firma Jubilerska Złoto Gold)

i liści. Czwarta to skromniejsza, elegancka kompozycja złożona z dwóch, różnej wielkości, kielichów kwiatowych oraz dwóch »mięsistych« liści. [...] Ich elementy zostały wyrzeźbione w *koralu* o trzech kolorach: białym oraz bladym i ciemnoróżowym” (Szuman-Gorczyca 2010: 76-77; por. Szuman-Gorczyca 2001: 134).

Moda na *biżuterię* wykonaną w *koralu* nie minęła, gdyż w dalszym ciągu szczególnie *koral czerwony* był i jest, również w Polsce, najbardziej ceniony, najszerzej używany do wyrobów jubilerskich (por. *Skarby Ziemi*). Świadczą o tym m.in. refleksje Joanny Hübner-Wojciechowskiej, „w XX w. polska biżuteria artystyczna powoli toruje sobie drogę na rynku antykwarycznym. Kolekcjonerzy zaczynają doceniać jej oryginalność, awangardowe wzornictwo i rzeźbiarską formę, która wcześniej podziwiana i nagradzana była jedynie na zagranicznych wystawach sztuki użytkowej. Jadwiga i Jerzy Zaremscy dzięki doskonałej znajomości rzemiosła potrafili z naszyjnika i broszki uczynić małą formę rzeźbiarską, nigdy nie zapominając o jej przeznaczeniu, jak naszyjnik (kolia), reprezentujący pracę modelową z lat 70. XX w. (replikę modelu z lat 60.) wykonany ze srebra, granatów, *czerwonych koral*, agatów, turkusów i innych (ze zbiorów Muzeum w Gliwicach). [...] O charakterze polskiej biżuterii w tych latach stanowili także eksperymentujący z lanym srebrem, a jednocześnie posługujący się tradycyjną techniką repusowania Olgierd Vetesco czy Józef Fajngold, w którego pracowni w latach 60. powstawały masywne ozdoby wykonane techniką modelowania srebra na gorąco zdobione półszlachetnymi kamieniami w tym bursztynem i *czerwonym korałem*. [...] Trud ten reprezentuje bransoleta Bożeny Szczepańskiej wykreowana ze srebra, *czerwonego koral*, wyginana, fakturowana, patynowana (ORNO, 1969 r., ze zbiorów Muzeum w Gliwicach)” (Hübner-Wojciechowska 2014: 362-365).

Biżuteria z koralami była też artystyczną niszą Mamerta Celmińskiego, „w latach pięćdziesiątych, najbardziej owocnych w złotniczej twórczości Mamerta Celmińskiego, coraz częściej pojawiały się prace zupełnie odmienne od tych o charakterze ludowym. Były to pierścionki, klipsy, bransolety i całe garnitury biżuterii, wykorzystujące technikę ciętego i giętego srebra oraz giętego drutu srebrnego. Na tym etapie twórczości pojawiają się u Celmińskiego, choć niezbyt liczne, kamienie jubilerskie, jak *koral*, masa perłowa, muszle, gagat czy bursztyn, [...] M. Celmiński, pierścionek, około 1965, srebro, *koral*” (Brombiewkowska 2010: 136).

Ten organiczny kamień szlachetny stanowił przedmiot zainteresowania firmy Polsrebro, „Kombinatowi Wyrobów Metali Szlachetnych i Platerów *Polsrebro* przyznano uprawnienia do dysponowania wszystkimi surowcami do wyrobu biżuterii i galanterii srebrnej – srebrem, kamieniami szlachetnymi i dekoracyjnymi (np. bursztyn, *koral*)” (Wiszniewska 2015: 114) oraz białostockiej firmy jubilerskiej Biamet, „bransoletki, srebro, *koral szlachetny*, firma jubilerska Biamet w Białymstoku” (Wiszniewska 2015: 114).

Jego wielbicielek, a tym samym promotorką i propagatorką, kreowanej również w Polsce, *koralewej biżuterii*, była współtwórczyni Zespołu Pieśni i Tańca *Mazowsze* – Mira Zimińska-Sygietyńska (1901-1997).

Koral „zaklęty” we współczesnych rodzimych ozdobach ceni E. Dzikowska, która z dumą stwierdza, że nasi plastycy „używają – tak typowych dla Polski – wielce atrakcyjnego krzemienia pasiastego i bursztynu, ale nie stronią też od przydawania własnego blasku kamieniom z obcych stron, jak lapis lazuli czy turkus, a także *korale*, które oprawiają w nowoczesne, bardzo zindywidualizowane formy” (Dzikowska 2016: 282). Jej ulubionym twórcą jest Andrzej Kupniewski, który „pracuje w srebrze, a *korale*, bursztyny, kość czy kamienie nie są w nie oprawione, ale stanowią część dzieła, które – choć to biżuteria – to tak naprawdę mała rzeźba. [...] Wiktoria Jaromska prezentuje *naszyjnik z koralem Andrzeja Kupniewskiego*” (Dzikowska 2016: 295, 279-280).

Jak zauważa gemmolog, Włodzimierz Łapot, współczesne wyroby koralewe „miewają różne wielkości; nadaje się im też różne kształty, np. sferyczne, owalne, kroplowate, paciorki, styliki, kaboszony, kamee, intaglio, figurki, plakietki. Mogą też mieć postać fragmentów gałązek (tzw. *chrust*) lub kompletnych kolonii (tzw. *drzewko*)” (Łapot 2006: 115), a najczęściej używane koralewe paciorki mogą mieć kształt oliwki, beczułki, kulki (por. Łapot 2006: 109).

O nieustannej popularności tego kamienia organicznego przekonują opisy zdjęć w publikacjach poświęconych obecnym koralom / koralowcom, stworzonej z nich biżuterii i precjozom. W ich minicharakterystykach znaczącym elementem werbalnym jest przymiotnik / przydawka *współczesny*, „większość *współczesnych koralii* należy do grupy *Scleractinia*, która pojawiła się w triasie. [...] Największa *współczesna kolonia koralii* rafotwórczych, o obwodzie 16 m, została odkryta koło Okinawy (Japonia)” (Taylor 1993: 22-23). „Zależnie od liczby i układu przegród *współczesne koralowce* dzielą się na koralowce sześciopromienne oraz koralowce ośmiopromienne” (*Nowa encyklopedia...* 1995, t. 3: 482), „kolonie *współczesnych koralowców* madreporowych. [...] Osobnicze i kolonijne koralowce czteropromienne zastąpiły *współczesne koralowce* madreporowe” (Coenraads 2007: 293, 251), „*współczesny naszyjnik* z prawdziwego koralu czerwonego” (Daranowska-Łukaszewska 2010: 27); „Ładny okaz *współczesnego koralu czerwonego* (*Corallium rubrum*, najcenniejszej odmiany tego surowca jubilerskiego), umiejętnie obrabiany i polerowany przez rękodzielnika tworzy rozgałęziony ozdobny bibelot. [...] *Współczesny kaboszon z koralu*” (*Skarby Ziemi*).

Jego ponadczasowego, uniwersalnego, internacjonalnego i kosmopolitycznego zarazem charakteru dowodzą natomiast komentarze opatrujące fotografie zawarte w, przywoływanym już w niniejszej monografii, albumie *Biżuteria świata*, „szytlet Gurdów z pochwą wysadzaną *koralami* i turkusami. [...] Kobieta z plemienia Dongra (stan Orisa, Indie) traktuje *korale* jako ozdobę, a także ochronę przed urokiem. [...]

W biżuterii Ladakhu najważniejsze są turkusy, *korale* i perły. [...] W Ladakhu panna młoda otrzymuje od matki *perak*, największą i najcięższą chyba biżuterię świata. Jest to nakładany na głowę ponad metrowej długości pas z karakułowymi uszami. Z przodu – zakrywa czoło, z tyłu – sięga aż do talii, cały gęsto naszywany turkusami, *koralami* i małymi perełkami. [...] Tybetańskie pierścionki z *koralami* i turkusami. Te z największą obrączką służyły niegdyś do ozdoby włosów. [...] Tybetańskie naszyjniki z bursztynem, turkusem, kością i *koralami*. Rytualny naszyjnik tybetański z połączanego metalu, inkrustowany *koralem*. [...] W Tybecie, tak jak w Ladakhu, zdobią się zarówno ludzie jak i bogowie. Dekoracyjnie przywieszki ozdobione *koralami* i turkusami. Zawiesza się je u pasa albo tylko przypina do ubrań. Im więcej – tym lepiej” (Dzikowska 2016: 9, 13, 84-85, 93, 98-99, 100-103, 107, 111). Te krótkie, wizualno-werbalne refleksje dokumentują jeszcze jeden istotny kulturowy fakt, że „najwięcej biżuterii [...] z turkusów, *korali*, bursztynu, czasem pereł i srebra – nosi się w krajach biednych, zwłaszcza w Azji i Afryce” (Dzikowska 2016: 8).

Wszystkie przedstawione powyżej uwagi potwierdzają opinię historyk sztuki Małgorzaty Żak, zdaniem której, kamienie, również charakteryzowane tu korale / koralowce wprawione w dawne i współczesne dzieła sztuki zachowują przypisywane im znaczenia symboliczne oraz właściwości magiczne. W sensie estetycznym są natomiast elementami gwarantującymi tym dziełom nieustający splendor i prestiż zwerbalizowany w opisach unikatowych często jubilersko-artystycznych desygnatów (por. Żak 2013: 318).

Przyczyn interkulturowej i wielowiekowej popularności koralu / koralowca – który, w przeciwieństwie do chwilowo modnego np. tanzanitu czy krzemienia pasiastego, nadal wzbudza interdyscyplinarne zainteresowanie (archeologia, gemmologia, zoologia, paleontologia, medycyna...), fascynacje, inspiracje i emocje – może być kilka.

Jednej z nich upatruję w zbliżonych do siebie opowieściach o tajemniczym pochodzeniu tego gatunku kamienia organicznego, przecież w różnych starożytnych, przekazywanych współcześnie, wersjach mitologicznych związany jest z przywoływaną już w niniejszym opracowaniu Gorgoną:

– „starożytni Grecy uważali, że czerwony koral jest zakrzepniętą krwią, która wypłynęła z odrąbanej głowy Meduzy” (Campbell 1995: 239).

– „Według legend greckich koral powstał z krwi Meduzy-Gorgony” (Cirlot 2006: 194; por. Różycka, Płoszyńska 2007: 108).

– „Według mitologii grecko-rzymskiej głowa Meduzy, ścięta przez Perseusza, zamieniła się w kamień, tworząc korale pod powierzchnią morza” (Chenel, Simarro 2008: 111).

KORALE /
KORALOWCE
MITOLOGICZNIE

– „Wiele atrybutów przypisywanych szlachetnemu koralowcowi było pochodną starego mitu o Perseuszu i meduzie Gorgonie. Myślano np., że koral szlachetny to rezultat skamienienia alg pod wpływem strasznego spojrzenia Gorgony; ich czerwień miała powstać przez nawilżenie krwią Gorgony” (Łapot 2006: 8).

– „Starożytni nadali im też inne imię – *gorgeia* (gorgonia), od wieków używane wśród poławiaczy koralu w Grecji. Słowo *gorgeia* ma swój początek w micie o Perseuszu, który pokonał jedną z trzech gorgon, straszną Meduzę. Najstrasliwsza wężowłosa gorgona nawet po odcięciu jej głowy potrafiła zamieniać w kamień wszystko, co ją otaczało. Po wykonaniu na niej wyroku przez Perseusza nimfy morskie wyrzuciły się z wody i poniosły świeżo skamieniałe drewno i wodorosty w głębie, gdzie przekształciły się w pierwsze koralce” (Walters 1999: 102).

– „W micie o Perseuszu i Gorgonie pojawia się motyw powietrza jako czynnika niezbędnego do powstania koralu – odpowiedzialnego mianowicie za twardnienie roślinek, choć nie jest on szczególnie mocno wyeksponowany” (Świerzowska 2003: 141; por. Kubiak 1999: 436-437). „Owidiusz w *Metamorfozach* opowiada o zabiciu Meduzy i uwolnieniu Andromedy przez Perseusza, który położył głowę Gorgony na warstwie gałązek wylowionych z morza, by nie kłaść jej na piasku. Gałązki były porowate i wchłaniały krew potwora, twardniały. Spodobało się to nimfom, które powtórzyły eksperyment z innymi gałązkami. Rozmnożyły je, bo wrzuciły nasiona do wody. Dlatego, zdaniem Owidiusza, koral jest miękki pod wodą, twardnieje w kontakcie z powietrzem” (Purc-Stępiak 2010: 16).

Te podobne, ale nie identyczne, „rozmaite mity i opowieści o jego pochodzeniu” potwierdzają tezę A. Świerzowskiej, zdaniem której „dopiero wyobraźnia starożytnych przydziela koral w cudowne moce i właściwości, przypisywała mu znaczenie magiczne i religijne” (Świerzowska 2003: 109). Pozwalają też zinterpretować jedną z nazw odmian koralu / koralowca – *gorgonie*, którego wygląd, co potwierdza przywołany poniżej opis, przypomina ową wężowłosą istotę, „*gorgonie*, takie jak *Annella molli*, występują powszechnie, lecz szczególnie często w wodach tropikalnych. Ich płozące rozłogi mocują je do twardego podłoża. Mają twarde, ale elastyczny pień, z którego wychodzą rozgałęzienia niosące polipy” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530).

Jednak według góralskiej gadki z Ludźmierza, to czczona tam Matka Boska Ludźmierska zamieniła w czerwone koralce jarzębinę, zdobiącą szyję biednej, ale uczciwej, spotkanej na drodze sieroty, która szukała zaginionego w górach rodzeństwa. W ten sposób Ludźmierska Madonna zapewniła dziewczynie i jej bliskim dostatek, zdrowie, witalność³.

3 Por. s. 201-202 monografii.

Tajemnicza genealogia koralowego kamienia ugruntowała wiarę dawnych żeglarzy w to, że tworzone przez koral / koralowce rafy zamieszkiwane są przez niebezpieczne dla nich syreny i nimfy (por. Arthur 1991: 50).

Wszystkie przytoczone opowieści dowodzą, że koral / koralowiec, będący kamieniem organicznym o wyjątkowych genealogiach, „zyskiwał także szczególne znaczenie właśnie w mitologiach, legendach, folklorze, etno- i antroposferze różnych kręgów kulturowych, gdzie wyposażony w rozliczne sensory mityczne i religijne stawał się odbiciem transcendentnego prawzoru ziemskich śladów boskości, źródła i prapoczątku życia” (Niemczyk 2002: 22).

Drugą przyczyną niezmienną popularności koralu / koralowca może być jego bogata symbolika utrwalona także w niektórych metaforyczno-symbolicznych nazwach tego kamienia organicznego, np. *drzewo morza, morskie drzewo, kwiat morza, krzew morza, budowniczości raf*, „*bycza krew*” / *bycza krew, anielska skórka, kamienie Mar-sa, kamień czarownic, klejnot rycerski, strażnik dzieci, talizman płodności, żywy kamień, skarb morza, szczęśliwy kamień, krew Matki Ziemi* czy przywołane już *gorgonie*⁴. Symbolika owa, związana również z zakrzepłą krwią wspomnianej powyżej mitycznej Gorgony, zdaniem znawców przedmiotu, łączy się jednak z innymi faktami.

Według nich:

– „koral jest bowiem wytworem nieustannie rozwijającej się i jednocześnie przemijającej, ulegającej zniszczeniu przyrody, jest jej integralną częścią i przez to podlega wszystkim jej prawom. Najwyraźniej pokazuje to symbolika koralu – tworzy jak gdyby nie do końca jeszcze ukształtowanego – na poły rośliny, na poły zwierzęcia” (Świerzowska 2003: 191).

– „Koral to morskie drzewo, uczestniczy zatem w dwóch sferach symbolicznych: drzewa (osi świata) i oceanu (dolnego) bądź otchłani. Stąd może się utożsamiać z korzeniami drzewa ziemskiego. Z drugiej strony przez swą czerwoną barwę łączy w się z krwią; stąd jego sens – tak znakomicie uchwycony w symbolice alchemicznej – wewnętrzności i przepastności” (Cirlot 2008: 194).

– „Koral, porównany z pierwotną, nieodróżnicowaną jeszcze materią, w której drzewiasty załączki wszystkich substancji świata roślin, zwierząt i minerałów, stał się wyraźnym przykładem tego nieustannego procesu wykształcania się, przemiany i wreszcie dojrzewania poszczególnych form” (Świerzowska 2003: 190).

– „Przekonanie, że koral łączy w sobie wszystkie cztery żywioły, dodatkowo wpłynęło na jego symbolikę jako kamienia wyrażającego jedność przeciwieństw” (Świerzowska 2003: 12).

4 Patrz s. 168-170 opracowania.

– „Jego symboliczna interpretacja jest podobna do znaczeń innych kamieni, jednak podobieństwo do drzewa, czerwony kolor i związek z wodą (wszystkie są symbolami życia) uczyniły z niego symbol odrodzenia i środek przeciw klątwom (przekleństwom, złorzeczeniom)” (Chenel, Simarro 2008: 111).

Szczególna symbolika, związana z religią oraz magią, przypisywana była i nadal jest, koralowi / koralowcowi czerwonemu, ponieważ:

– „ten żywy kamień również dzięki swej czerwonej barwie – wywołującej bardzo szerokie skojarzenia – stał się doskonałym nośnikiem wielu znaczeń związanych z krwią – życiodajną siłą” (Świerżowska 2003: 135).

– „Bardzo istotna okazuje się również czerwona barwa, związana z narodzinami koralu, według mitologii – z krwi Meduzy-Gorgony. Krew to symbol ofiary, męczeństwa, sił witalnych, krwi ofiarowanej zmarłym lub za życie; daru odwracania największej plagi, ochrony od zła. Znaczenie to dominowało w symbolice alchemicznej i określało to, co wewnętrzne. Wiązało się z przechodzeniem stanu bieli do czerwieni (proces alchemiczny – *rubero*). Czerwień koralu symbolizowała wschód” (Purc-Stępnik 2010: 22).

– „*Czerwone koral* zawsze były wysoko cenione, zapewne dzięki swej barwie przypominającej krew” (Cavey 1993: 106).

– „Przekonania o szczególnej mocy koralu są tak stare, jak cywilizacja ludzka. Łączą się bowiem z najstarszymi przekonaniami naszych przodków, że barwa czerwona oznacza życie, czyli krew” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 57).

– „Wierzone, iż czerwona barwa koralu oznacza krew, czyli życie” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 271).

– „Czerwona barwa i piękny aksamitowy połysk koralu dobrze oddawał motyw krwi – symbol cierpienia i śmierci” (Sobczak, Sobczak 1998: 211).

– „*Czerwony koral* obdarzał jednostkę mądrością” (Campbell 1995: 239).

– „Ze względu na kształt i swoją barwę krwistoczerwoną koral bardzo często bywał łączony z krwią i wnętrzościami (trzewiami)” (Świerżowska 2003: 135).

– „*Czerwony koral* uważany był za symbol dobrego samopoczucia tak dalece, iż dotarła do dziś naiwna wiara, że noszony przez osoby chore błędnie, dając znać w ten sposób o złym stanie swego właściciela” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 57).

– „*Czerwony koral* jest także symbolem osi świata, otchłani, nadziei na lepsze jutro, poprawy stanu zdrowia, pokonania problemów” (Różycka, Płoszyńska 2007: 108).

– *Czerwony koral* symbolizuje też radość i dobrobyt (por. Kopaliński 1990: 139).

– „Zmieniająca się barwa *czerwonego koralu* wróżyła śmierć lub długie życie, stąd też wiązano go z symboliką zmartwychwstania” (Purc-Stępnik 2010: 17).

Do symboliki *czerwonego koralu / koralowca* nawiązuje namalowany w *Szafie ze sztuką* Joanna Geoga Heinza (1666 r.), wiszący w niej sznur czerwonych, owalnych koralu oraz, umieszczona na jednej z jej półek, miniaturowa, wyrzeźbiona w czerwonym koralu czaszka (por. Purc-Stępniań 2010: 23).

Brązowy koral radował natomiast złe duchy (por. Campbell 1995: 40), *czarny zaś* „był symbolem pecha” (Campbell 1995: 240).

Na symboliczne konotacje *skarbu morza* wpływa również kształt, szczególnie czerwonego koralu / koralowca, który w naturze wyglądem przypomina drzewo, stąd określenie *morskie drzewo koralowca*. Analogia ta posłużyła „za skojarzenie z drzewem, które jako organizm żyjący uczestniczy w życiu dwu sfer: tego, co pod powierzchnią i tego, co nad ziemią. Dlatego gałązka koralowca – przypominająca drzewo – Drzewo Życia – symbolizowała oś świata; kosmiczne drzewo, korzenie ziemskości i ocean podziemny – otchłani” (Purc-Stępniań 2010: 22).

Analogię *koral / koralowiec* ↔ *drzewo* dostrzega także Joanna Minkusztym, twierdząc, że „ze względu na naturalny kształt koralowca, przypominający drzewko lub gałąź, koral często utożsamiano z symboliką drzewa, a także Drzewa Życia – odradzającego się do życia po pozornej śmierci zimowej, dającego owoc oraz łączącego ziemię i krainy podziemne z niebem. Ponieważ koral żyje w środowisku wodnym, łączono go także często z symboliką wody, a więc płodnością oznaczającą życie oraz czystością” (Minkusztym 2010: 82).

Symbolikę koralu / koralowca, szczególnie jego czerwonej odmiany, cechuje więc zwerbalizowana nieproporcjonalna dychotomia. W symbolicznym polu semantycznym koralu / koralowca znalazły się zatem:

1) rzeczowniki i wyrażenia nacechowane dodatnio, werbalizujące fakt, że koral / koralowiec jest pozytywnym symbolem oznaczającym: wykształcanie się, przemianę, dojrzewanie, pierwotną materię, płodność, przyrodę, współistniejące cztery żywioły, jedność przeciwieństw, życie, długie życie, życiodajną krew, życiodajną siłę, odrodzenie, czystość, mądrość, dobre samopoczucie, ochronę, moc ochrony, oś świata, nadzieję na lepsze jutro, poprawę stanu zdrowia, zdrowie, pokonanie problemów, radość, dobrobyt, szczęście, wschód, zmartwychwstanie, kosmiczne drzewo, ziemię, korzenie ziemskości;

2) pejoratywne rzeczowniki i wyrażenia werbalizujące to, że kamień ów jest równocześnie negatywnym symbolem odnoszącym się do: cierpienia, śmierci, ofiary z krwi chrześcijańskich męczenników, pecha, wewnętrzności, wnętrzości (trzewi), przepastności, oceanu podziemnego – otchłani oraz złych duchów.

Z symboliką i właściwościami koralu / koralowca związani są, określani dwuczłonowym zestawieniem, *Ludzie-Korale* scharakteryzowani w Horoskopie Majów, opracowanym przez astrologów z Ameryki Środkowej, zwanym Kregiem Osiemnastu Klejnotów. Z tej osobowościowej prezentacji wynika, że

„*Ludziom-Koralom*” (29.11 – 18.12) już od najmłodszych lat dopisuje humor. Mają do wszystkiego zapał i odznaczają się wysoką sprawnością. Są śmiali i pełni optymizmu. Podejmują decyzje reagując impulsywnie; nie boją się ryzyka. Na niepowodzenia życiowe reagują spokojnie, nie przejmując się. Nie są zbyt pracowici. W sprawach miłosnych kierują się temperamentem, nie mogą długo utrzymać znajomości” (Marczewska 1997: 60-61).

W niektórych horoskopach koral / koralowiec to „szczęśliwy kamień Wagi” (Minksztym 2010: 84), w innych – Ryb (por. Permutt 2017: 82).

Przedstawione powyżej refleksje o symbolicznych właściwościach *kamienia Gorgony* potwierdzają interdyscyplinarne tezy dotyczące uniwersalnej symboliki kamieni w ogóle, symboliki funkcjonującej w różnych społeczeństwach i różnych kulturach, w których „człowiek obcuje z kamieniem na co dzień i często bezwiednie przyjmuje przypisywane mu treści. [...] Kamień często występuje samodzielnie, będąc symbolem zjawiska, które trwa do dziś” (Kubis 2013: 147). Kamienna symbolika utrwalona w kulturach archaicznych oraz mitologiach agrarnych wiązana była i jest z „regeneracyjną mocą żywiołu Matki Ziemi, z kultem płodności i życiodajną mocą skał” (Utracka 2013: 139). „Podróżując po świecie kamienia i rozważając rolę symboliczno-kulturowych znaczeń związanych z jego istotą, dostrzegamy swoisty fenomen polegający na tym, iż kamień jest zarazem obiektem natury i nośnikiem głębokich treści kulturowych jako przedmiot kultu religijnego, niewyczerpane tworzywo sztuki, ale także szczególne uniwersum inspirujących refleksji filozoficznych, kontemplacji, medytacji” (Sędziwój 1971: 35).

KORAL /
KORALOWIEC-
-DRZEWO?, KORAL
/ KORALOWIEC-
-KRZEW?, KORAL
/ KORALOWIEC-
-KWIAT?, KORAL
/ KORALOWIEC-
-ROŚLINA?

Kolejnego przyczynku nieustannej popularności koralu / koralowca, związanego z jego symboliką i dotyczącym go mitem o najstraszliwszej, wężowłosej Gorgonie, należy upatrywać w trwającym od starożytności do XIX wieku, podtrzymywanym również dziś – pomimo rewolucyjnych odkryć w zoologii, mineralogii, gemmologii – owianym aurą tajemnicy przekonaniu, że jest on skamieniałą rośliną, a nie zwierzęciem. „Teorii” tej sprzyjała i sprzyja przytaczana powyżej mitologiczna geneza kamienia powstałego w wyniku skamienienia morskich alg pod wpływem straszliwego spojrzenia okrutnej Meduzy. Relację *koral / koralowiec = skamieniała morska roślina* uwydatniają ponadto niektóre z jego, przywoływanych już, metaforyczno-symbolicznych określeń – *kwiat morza, krzew morza, drzewo morza, morskie drzewo*.

Do takiego niefortunnego, stereotypowego, nieprawidłowego, nieprawdziwego, choć – jak się okazuje – powszechnego nadal „wyobrażonego” sądu nawiązują, niestety, zafascynowani owym „żywym kamieniem”

reprezentanci różnych dziedzin wiedzy. W refleksjach poświęconych błędnej, bo botanicznej genezie interesującego ich odzwierzęcego przecież tworu, sami wskazują przyczyny funkcjonowania takiego właśnie wielowiekowego, utartego, uproszczonego, „zakorzenionego”, fałszywego wreszcie obrazu koralu / koralowca:

– „przez wiele stuleci, aż do czasów współczesnych koralowce traktowano jako skamieniałe rośliny” (Sobczak, Sobczak 1995: 64).

– „Przekonanie o roślinnej naturze koralu, ukształtowane jeszcze w starożytności, właściwie nie uległo zmianie na przestrzeni wieków” (Świerzowska 2003: 124).

– „W świecie antycznym uważano go za rodzaj rośliny, która rodziła się na dnie morza w otoczeniu glonów i mchów morskich. Gdy wędła z powodu dużego zasolenia wody, jej liście opadały na dno, a ona sama wypływała na brzeg morski wraz z pianą. W kontakcie z powietrzem twardniała, przybierając konsystencję kamienia. [...] W średniowieczu przyrodnicy przedstawiali wizje istnienia na dnie morza podmorskich lasów pełnych koralowych drzew” (Piskorz-Branekova 2008: 12).

– „Do XVIII wieku uważano koral za szczególną roślinną formę życia morza” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274).

– „Najpełniej jednak tę nieokreśloną naturę drogich kamieni pochodzenia organicznego ukazuje koral. Aż do XIX w. panowało powszechne przekonanie, że koral to żywa roślina, kamieniejąca na styku kontaktu z powietrzem i słońcem. W ten sposób stał się on częścią przyrody ożywionej i nieożywionej, jest bowiem poniekąd żywym kamieniem. [...] Koral jest czymś niezwykłym – zjawiskiem, z którym przez kilka tysięcy lat łączono dwa światy: minerałów i roślin. Koral jest bowiem żywym, rosnącym kamieniem; to drzewo, które do życia nie potrzebuje powietrza, ale właśnie wody. Przez długi czas wiązano jego powstanie z dwoma żywiołami: wodą i powietrzem. Dopiero współdziałanie tych dwóch pierwiastków miało owocować powstaniem koralu o pięknej czerwonej barwie. Przekonanie to przetrwało w umysłach i wyobraźni ludzkiej aż do XIX w. [...] Koral wyróżniał się spośród innych wykorzystywanych przez człowieka drogocennych materiałów przede wszystkim wyjątkowym kształtem, miejscem i sposobem powstania, a także szczególnie zadziwiająco i tajemniczą naturą. Przekonanie, że kamienie rosną, znajdowało potwierdzenie w koralu – ni to kamieniu, ni to roślinie” (Świerzowska 2003: 12, 117, 190).

Powszechny sąd o roślinnym rodowodzie koralu / koralowca umacnia, niestety, także współczesny botaniczno-dendrologiczny, oparty na zasadzie podobieństwa i wzrokowych skojarzeniach, a nie właściwy, poprawny, poparty faktami, czyli zoologiczny, sposób charakterystyki kamienia, np. w opisie jego

rozmnażania się. „Przy tym sposobie rozmnażania się powstają pnie bardzo rozgałęzione, gdyż każdy pojedynczy pączek lub konar daje początek oddzielnej gałęzi lub mniej rozgałęzione albo palczasto rozkrzewione, gdy cała grupa pączków tworzy jeden konar lub gałązkę” (Sobczak, Sobczak 1995: 74). W przytoczonym cytacie, podobnie jak w innych przywoływanych poniżej ekscerptach, w odniesieniu do koralu / koralowca – zwierzęcia, konsekwentnie i niefrasobliwie używane są rzeczowniki, przymiotniki i opisowe porównania nie z zakresu zoologii, ale, niestety, z zakresu dendrologii, takie jak:

– *drzewo*, „koral to morskie *drzewo*” (Cirlot 2006: 194). „Olbrzymie kilkumetrowej wysokości (do 6 m) »*drzewa*« koralowe rosną u wybrzeży Nowej Zelandii od ponad 200 lat” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 296). „Kolonie innych gatunków jelenich rogów [gatunek koralu / koralowca – K.W.] są bardziej rozłożyste i przypominają *drzewa* akacjowe ze wschodnioafrykańskiej Sawanny” (*Królestwo zwierząt* 2003: 531). „Dawniej uważano koralowce za rośliny, a główny szkielet polipa za pień »*drzewa*« koralowego” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274). „Koral w naturze wyglądem przypomina *drzewo*; jest morskim *drzewem* koralowca” (Pruc-Stępniań 2010: 21). „*Drzewkowate* lub wachlarzowate kolonie koralu czarnych dochodzą do wysokości 3 m, pnie ich sięgają 20-35 cm grubości.” (Maślankiewicz 1983: 278);

– *pień*, „przez długie wieki uważano koralowce za rośliny, a ów główny szkielet polipa za *pień* owego »*drzewa*« koralowego. [...] Korale żyją na dnie ciepłych mórz, tworząc krzaczaste koralowe kolonie, których *pnie* dochodzą do 40 centymetrów” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 61). „*Pnie* kolonii koralowej dochodzą średnio do 40 cm wysokości” (Maślankiewicz 1983: 278). „*Żyją* koralowce na dnie ciepłych mórz, tworząc kolonie, których *pnie* dochodzą do 40 cm wysokości” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274). „Powstanie *pni* koralowych (także całej kolonii) zawsze pozostaje w ścisłym związku z przemianą pokoleń” (Sobczak, Sobczak 1995: 72);

– *konary*, „inne korale wytwarzają bardzo rozbudowane pnie z wieloma *konarami* i gałęziami” (Świerżowska 2003: 113);

– *gałązka / gałęzie / gałązki / rozgałęzienia*, „powierzchnia owych koralowych *gałęzi* ma wyraziste, prążkowane urzeźbienie lub tworzy wzór przypominający słoje drewna” (Hall 1996: 142), „rama odłamuje *gałęzie* koralu i zagarnia je do sieci” (Walters 1999: 100), „*gałązka* kolonii koralu” (Taylor 1993: 23), „*gałązka* koralu czarnego; okaz kolekcjonerski” (Sobczak, Sobczak 1998: tablica XV), „*gałązka* koralowca” (Pruc-Stępniań 2010: 22). „Wspaniałe *gałązki* białego koralu z mórz japońskich. Zauważ wyraźne (ale przypadkowe) podobieństwo do [...] *gałązek* drzewa” (*Skarby Ziemi*). „*Pnie* kolonii koralowej dochodzą średnio do 40 cm wysokości, *gałązki* do 4-6 cm grubości. [...] Ławice koralu czarnego w Morzu Śródziemnym

rozwijają się na dnie skalistym i kamienistym, często pod skalnymi przewieszkami, tak, że *gałązki* ich są zwrócone ku dołowi” (Maślankiewicz 1983: 276-277; por. Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 61). „W przekroju poprzecznym *gałązki* koralu obserwuje się niekiedy pasma radialne o różnym stopniu nasycenia barwy podstawowej (najczęściej czerwonej)” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 292). „Na ramionach takiego krzyża zawieszane są luźno uplecione sieci. Przyrząd ten, wleczony po dnie, odrywa *gałązki* koralu, które wpadają w sieci. [...] W zależności od gatunku *rozgałęzienia* koralowców mogą łączyć się w jedną zbitą masę” (Świerzowska 2003: 113). „Przykładem jest *rozgałęziony* koralowiec widoczny po lewej stronie, osiągnący wysokość do 2 m” (*Królestwo zwierząt* 2003: 531);

– *kora*, „koral szlachetny, koral czerwony *Corallium rubrum*, gatunek podgromady koralowców ośmiopromiennych, tworzy rozgałęzione kolonie okryte czerwoną, miękką *korą*, w której tkwią białe polipy” (*Nowa encyklopedia...* 1995, t. 3: 482);

– *krzewy / krzaki / krzaczk / krzaczasty*, „na rafach koralowych, pośród *krzewów* koralu, można znaleźć nader do nich podobne, które nie są koralami” (Staněk 1972: 26). „Koralowce tworzą *krzewiaste* rozgałęzione kolonie wysokości ok. 0,5 metra” (Piskorz-Branekova 2008: 14). „Mięsiste ciało większości koralu miękkich podtrzymywane jest poprzez wapienne struktury wewnętrzne (skleryty). Skleryty tego podobnego do *krzaka* gatunku koralowca wydłużają się wraz ze wzrostem kolonii. Występujący w wodach Indopacyfiku rodzaj *Dendronephtya* osiąga 1 m wysokości” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530). „Połów koralu czerwonych nie jest łatwy, trzeba bowiem nie tylko odrywać od podłoża mocno przyrośnięte *krzaczaste* kolonie, ale również wyszukiwać je wśród załomów skalnych” (Maślankiewicz 1983: 277). „Korale madreporowe to organizmy żyjące w *krzaczastych* lub bułowatych koloniach” (Świerzowska 2003: 113), „koralowce jubilerskie o średnicy »pnia« *krzaczastej* kolonii” (Łapot 2006: 44);

– *lasy i łąki*, „*lasy i łąki* raf składały się z *gałązek* koralu” (Durrell, Durrell 1995: 236);

– *ogród / ogrody*, „bajecznie kolorowe wieńce czułek osobników koralu, zwanych polipami, sprawiają wrażenie podwodnego *ogrodu*” (Taylor 1993: 22). „W podwodnym tropikalnym *ogrodzie* kolonijnych koralowców madreporowych” (Coenraads 2007: 250). „Rafy koralowe można porównać do *ogrodów* podwodnych, pełnych barw i kształtów, *ogrodów*, których przetrwanie uzależnione jest od światła słonecznego i ciepła” (Arthur 1991: 50).

W interpretowanym tu błędnym, botanicznym sposobie opisów koralu / koralowców mieści się również i ten, którego autor w sensualny wręcz sposób oddaje unikatowe piękno koralowych raf i koralowych atoli z okolic Borneo. W ich zmysłowej werbalizacji istotne są z kolei dwa rzeczowniki – artystyczno-florystyczny

girlandy oraz botaniczno-kolorystyczny *dżungla*, „jedne z najpiękniejszych raf, jakie widziałem w życiu, to pionowe ściany atoli wokół Borneo. [...] Ciemne ściany atoli pokryte są *girlandami* niezwykle różnorodnych wielkich wachlarzy, biczy i koralowców miękkich – to barwna *dżungla* planktonożerców” (*Rafy świata* 2007: 32).

Stereotypową relację zawartą w określeniu *koral / koralowiec-kwiat* oraz metaforycznej nazwie *kwiat morza* utrwalają natomiast inne opisy, w których czytamy, że „korale kopalne to szczątki koralu dewońskich – mają charakterystyczne białe wzory, przypominające rysunek *kwiatów*” (Walters 1999: 101). „*Ukwiecona gałąź* u dołu, to czerwony koral szlachetny (*Corallium rubrum*) z Morza Śródziemnego. Ze wspólnego wapiennego szkieletu wyzierają pojedyncze polipy żyjące na sposób podobny do stułbi” (Staněk 1972: 22).

Wizerunek koralu / koralowca jako tajemniczej rośliny umacniają ponadto deskryptywne relacje o barokowych, rokokowych i oświeceniowych gabinetach ze sztuką, gabinetach przyrodniczych, zbiorach rzeczy rzadkich i osobliwych:

– „wśród licznie zachowanych opisów siedemnastowiecznych gabinetów ze sztuką często spotykamy wzmianki o znajdujących się tam koralach, obrobionych i kunsztownie oprawionych oraz tych, które stanowiły dowód istnienia wspaniałych okazów natury ożywionej i nieożywionej. [...] W znanej kolekcji arcyksięcia Ferdynanda Tyrolskiego (1529-1595) na zamku Ambras pod Innsbruckiem było 12 wielkich szaf, w których znajdowały się m.in. *przedmioty z koralu*. [...] Kuriozalne formy *koralowych »drzewek«* zyskały wtedy inną wartość – opowieści o zbieraniu i kolekcji. Zestawienie razem naturalnej formy koralu z koralami przetworzonymi w sposób artystyczny (wytwór sztuki, dzieło sztuki – wycięte kształtem z koralu) był przyczynkiem do możliwości odczytania wielorakości bogactw natury, jej zagadek i legend związanych z powstaniem koralu, ich tajemniczością i wyjątkowością. Świadczą o tym *Nautilus z korałem* oraz *Krzewy koralowe* z Kugel Collection w Paryżu, *Górski krajobraz z korałem* z Koelliker Collection w Mediolanie” (Purc-Stępnik 2010: 18-20).

– „Koral jako twór naturalny, wydobywany z dna morskiego był przedmiotem kolekcjonerskim chętnie gromadzonym w barokowych gabinetach przyrodniczych, np. słynnych zbiorach Ambras, jak *kabinet z korałem*, macicą perłową i perłami. [...] Szczególnie cenne i wyjątkowe *okazy koralowe* nabywali do swoich zbiorów właściciele kolekcji, zwłaszcza w okresie oświecenia, gdy w XVIII stuleciu powstały przyrodnicze zbiory naukowe. [...] Okazy naturalne w formie *rozgałęzionego krzewu koralu* były poszukiwane i umieszczane w gabinetach zbiorów rzadkich i osobliwych (kolekcjach dzieł sztuki i *naturaliach*) dla ozdoby, a może w celu ochrony przed fatum. [...] W skarbcu na zamku w Żółkwi przechowywano również

okazy przyrodnicze »krzaków koralowych trzy, *krzaczek alias latorośla koralu*«. [...] Między różnymi kosztownościami z rodowego skarbcza Męcińskich, który znajdował się na zamku żareckim w końcu XVII i w XVIII w., wyróżniały się [...] wyroby z koralu i okazy naturalnego »koralu rosochatego« (Chodyński 2010: 63-67).

Wpływają nań także „dendrologiczne” opisy koralowych szczegółów malarskich, „w malowidłach z galerii i z gabinetów sztuki powodzeniem cieszyły się obrazy – anamorfozy, w których występowały korale, np. Giuseppe Arcimbolda *Woda* (1566, Kunsthistorisches Museum we Wiedniu). [...] Głowę Wody zdobi *korona z drzewa koralowca*. [...] Korale w gabinecie ze sztuką odgrywały rolę jednego z elementów budujących odpowiednik makrokosmosu i laboratorium naukowca. W *Szafie z precjozami* Domenica Rempusa (Museo dell’Opificio dell Pietre Dure we Florencji) szczególnie wyeksponował *gałązki koralowca czerwonego i czarnego (accarbaar)*” (Purc-Stępniań 2010: 21, 25).

Ugruntowuje go „dendrologiczno-florystyczna” charakterystyka artystyczno-jubilerskich koralowych detali:

– „na uwagę zasługuje dzieło złotnicze Hansa Kellera *Grupa Adama i Ewy* przy słynnym drzewie jurajskim wykonanym z *gałązek naturalnego koralu* (Monachium)” (Chodyński 2010: 65).

– „Naszyjniki i kolczyki z *gałązek koralu* ozdabiają personifikację Afryki w wyobrażeniach czterech części świata” (Purc-Stępniań 2010: 16).

– „Zestawiane z roślinami – *naturalia* fantazyjnie oprawione w korale z koralowca – *gałązki*, duże rozrośnięte okazy, reprezentatywne dla przedmiotów określanych mianem *exotica*, jak *Krzewy koralowe* eksponowane w paryskim Kugel Collection, powoływano po to, by mogły cieszyć oko widza, zwłaszcza w miesiącach zimowych, gdy za oknem wszystko zamarzło” (Purc-Stępniań 2010: 21).

– „Wyroby z koralu [...] i dziś obecne są w Trapani. [...] Stąd rozchodziły się szeroko po Europie podziwiane ozdoby kredensowe, kabinetowe, dekorujące wnętrza pałaców. Słynne »drzewka koralowe« osadzone w profilowanych podstawach, nierzadko z hebanu, z *gałązkami* zdobionymi płaskorzeźbionymi postaciami, nawiązujące jakoby do drzew genealogicznych (XVI w.); inne – w formie »krzewów«, zachowując wartość okazów naturalnych, z wkomponowanymi w nie pełnoplastycznymi figurkami (XVII w.)” (Chodyński 2010: 70).

– „Romantyzm przyniósł modę na motywy naturalistyczne. Najlepiej reprezentuje je biżuteria w stylu »liście i kwiaty«. Ręcznie rzeźbiono we fragmentach *koralowych gałązek* drobniutkie *kwiaty* i *owoce*. Był to sposób na wykorzystanie odpadów powstałych przy obróbce większych *gałązek*. [...] Różnej wielkości

korale bukiety tworzyły broszki, kolczyki, naszyjniki. Ich uproszczoną wersję stanowiły kompozycje koralowych kuleczek i butonów układanych w romby lub rozety [‘okrągłe ornamenty w kształcie rozwiniętego kwiatu róży’ <fr. *rosette* dosł. ‘różyczka’> (por. WSWO 2005: 1107) – K. W.]. [...] Londyńska wystawa w 1851 roku zapoczątkowała modę na realistyczne motywy w biżuterii koralowej. Jednym z bardziej widowiskowych jej przejawów były koralowe ozdoby w stylu »liście i kwiaty«. [...] Swoistą wizytówką koralowej biżuterii jest styl »kwiaty i liście«. [...] Można przyjąć, z dużym prawdopodobieństwem, że wszystkie europejskie wyroby powstałe w latach osiemdziesiątych XIX w. wykonano z koralu szlachetnego odławianego w Morzu Śródziemnym. Wyróżnia się on jednolitą barwą: czerwoną do pomarańczowej oraz *krzaczym* kształtem koralowiny. [...] W ramach swoiście rozumianego naturalizmu wykorzystywano oczyszczone i wypolerowane *gałązki koralowe*. Niekiedy włączano je do kompozycji bukietów” (Szuman-Gorczyca 2010: 72-76).

Użycie przez przedstawicieli różnych dziedzin wiedzy w stosunku do jednego z powstających i „żyjących” w wodzie odzwierzęcych kamieni organicznych, botaniczno-dendrologicznej, również florystycznej, a nie zoologicznej, terminologii, obrazującej w pewien sposób biomorficzną (por. Constantino 1989: 154) specyfikę koralu / koralowca, reprezentowanej przez apelatwy: *drzewo, pień, gałązka / gałęzie / gałązki / rozgałęzienia, kora, krzewy / krzaki / krzaczkę, krzaczy, lasy, łąki, ogród / ogrody* oraz *girlandy, rozety, dżungla, kwiaty, owoce* oraz dwuczłonowe kompozycje *ukwiecona gałąź, gałązki koralowe, krzaki koralowe, rozgałęziony krzew, koralowe bukiety*, to, o czym pisałam wcześniej i o czym przekonują treści poszczególnych werbalnych egzemplów, efekt wzrokowych skojarzeń, zmysłowych „wrażeń”, jak również analogii *koral / koralowiec ↔ drzewo, koral / koralowiec ↔ roślina*, a nie rzeczywistych biologicznych – w istocie zoologicznych faktów.

Prawidłowość tę potwierdza historyk sztuki, Antoni R. Chodyński, który jako jeden z nielicznych badaczy, opatrując cudzysłowem trzy dendrologiczne rzeczowniki „*gałązka*”, „*gałęzie*”, „*krzewy*” i wyrażenia „*drzewka koralowe*”, „*koral rosochaty*” sugeruje, że użyte przez niego określenia nie mają charakteru dosłownego i nie stanowią w przypadku koralu / koralowca profesjonalnych, biologicznych terminów. Są jedynie umownymi – opisowymi nazwami, których nie można rozpatrywać w kategoriach naukowych, bo ułatwiają one tylko obrazowanie w werbalnej charakterystyce niewidzianych, jak i widzianych, koralowych desygnatów, które w rzeczywistości reprezentują inną, bo zoologiczną grupę organizmów żywych, „*gałązka*» koralu szlachetnego z różowymi perłami słodkowodnymi. [...]. Miejscowi nurkowie wyławiali wspaniałe okazy naturalne odłamując wybrane »gałęzie« z czerwonego szkieletu koralowca, odsprzedając je handlarzom i w ten sposób zaspokajali ludzkie dążenie do posiadania rzeczy pięknych i rzadkich. [...] Rzadkie »krzewy« *Corallium rubrum*. [...] Słynne „*drzewka koralowe*” osadzone w profilowanych

podstawach [...], inne – w formie »krzewów«, zachowując wartość okazów naturalnych [...]. Między różnymi kosztownościami wyróżniały się [...] wyroby z koralu i okazy naturalnego »*korala rosochatego*« (Chodyński 2010: 63, 67-68, 70).

Podobną, choć niekonsekwentną sugestią i dendrologiczne terminy okazjonalnie ujmowane (ujęte) w cudzysłów – »*drzewo*«, »*drzewka*«, »*pień*«, »*krzaczek*« – zawierają przytaczane powyżej interdyscyplinarne, dekskryptywne ekscerpty – opisy pochodzące z prac: Wiesława Heflika i Lucyny Natkaniec-Nowak (2011), Włodzimierza Łapota (2006), Bożeny Krzywobłockiej i Róży Krzywobłockiej (2003), Beaty Purc-Stępiak (2010).

O różnych kamieniach, poddawanych transdyscyplinarnym, również lit(h)olingwistyczno-kulturologicznym badaniom, należy wiedzieć, że były one i nadal są nie tylko ozdobą, gdyż równocześnie pełniły i nieustannie pełnią mniej uświadamianą niestety współcześnie funkcję apotropaicznych / apotropeicznych amuletów oraz talizmanów, chroniących przed złymi mocami, urokami czy nieszczęściami.

Dawniej „umieszczając kamienie w przedmiotach o znaczeniu liturgicznym lub insygniach władzy, w rękojeściach broni, dobierano je bardzo precyzyjnie, uwzględniając ich symboliczne i sakralne znaczenie oraz magiczne – ochronne właściwości, o których świadczyć miała barwa” (Żak 2013: 294-295; por. Letkiewicz 2003: 34-42).

Studia nad owianym przez wieki tajemnicą, powstającym w wodzie koralom / koralowcem – ni to rośliną, ni to zwierzęciem, ni to kamieniem – przekonują, że przytaczana powyżej refleksja historyk sztuki dotyczy także i tego, charakteryzowanego w niniejszej pracy pod względem językoznawczo-transdyscyplinarnym, kamienia organicznego.

O jego nieustannej popularności świadczą bowiem, potwierdzone również metaforyczno-symbolicznymi nazwami (np. *kamienie Marsa*, *kamień czarownic*, *klejnot rycerski*, *strażnik dzieci*, *talizman płodności*, *skarb morza*, *szczęśliwy kamień*, *krew Matki Ziemi*)⁵, niezwykle właściwości *korala-amuletu*, 'przedmiotu przynoszącego szczęście, któremu przypisuje się magiczną moc; mającego chronić przed nieszczęściami, chorobami, złymi duchami' <łac. *amuletum*> (por. WSWO 2005: 58), *korala-talizmanu*, 'zwykle noszonemu przy sobie przedmiotowi, któremu przypisuje się magiczną moc przynoszenia szczęścia jego posiadaczowi' <z ar. *tilsamān* lm, (lp *tilsam*)> (por. WSWO 2005: 1231), *korala-apotropaionu* / *korala-apotropeionu*, 'magicznego przedmiotu chroniącego przed złymi duchami, odwracającemu grożące zło' <gr. *apotrópaios* 'odwracający (gniew bogów, nieszczęścia)'> (por. WSWO 2005: 88), przywoływane w podobnych, ale nie identycznych interdyscyplinarnych wywodach:

5 Patrz s. 168-170 książki.

KORALE /
KORALOWCE-
-AMULETY,
KORALE /
KORALOWCE-
-TALIZMANY,
KORALE /
KORALOWCE-
-APOTROPAIONY

- „taka wielka była moc koralu kamienia-rośliny pochodzącego z wody, która, jak wierzone, miała siłę cudotwórczą i oczyszczającą” (Sobczak, Sobczak 1995: 64).
- „Koral towarzyszył człowiekowi od tysięcy lat. Ze względu na piękną czerwoną barwę, ciekawe kształty, [podobieństwo do rozgałęzionego drzewa lub krzewu – K.W.], twardość, a także tajemnicze pochodzenie, chętnie wykorzystywano go jako ozdobę, a stopniowo nadawano mu głębsze znaczenie symboliczne i uczyniono zeń potężny amulet i apotropeion” (Świerzowska 2003: 109).
- „Wiara w magię koralową jest tak stara jak ludzka cywilizacja. [...] Jakaś tajemnicza siła tkwiła w czerwonych kulkach i rosochatych gałązkach koralowego krzewu. [...] Wodne pochodzenie koralu wiązało je z licznymi wierzeniami w ich cudowny wpływ” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 271-273).
- „Od bardzo dawna koralu były noszone jako amulety i talizmany. Miały one chronić przed chorobami i niebezpieczeństwami. Wiara ta przetrwała do naszych czasów” (Maślankiewicz 1983: 278; por. Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 298).
- „Od niepamiętnych czasów czerwone koralu szlachetne używane były jako amulety i talizmany” (Cavey 1993: 106).
- „Koralu zawsze miały moc odstraszającą złą siłę, były amuletem przeciw złemu spojrzeniu, a ich wartość jako przedmiotu magicznego nie ustała i w XVII w. [...] Uważano, że koral ma zdolność oddalania uroków” (Purc-Stępnia 2010: 16-17).
- „Apotropeiczne znaczenie biżuterii koralowej było bardzo silne. Od wieków uważano wszelkie czerwone kamienie za »gorące« i chroniące skutecznie przed czarami, złym wpływem i urokami. [...] Czerwony kolor koralu, jak kolor krwi, używanej powszechnie za źródło siły życiodajnej i siedlisko duszy, był niezmiernie istotny jako od wieków uważany za chroniący przed wszelkimi złymi mocami, rzucanymi przez nie urokami i sprowadzanymi chorobami” (Minkszty 2010: 82).
- „Koralom przypisuje się właściwości magiczne. Najcenniejszymi amuletami są koralu czerwone. [...] Także koralowa biżuteria stanowiła amulet zabezpieczający przed dopustami losu: chorobami, kradzieżą, pożarem, klęską nieurodzaju czy urokiem, zapewniała pomyślność w miłości, zbiorach, połowach i polowaniu. [...] Trudno wyobrazić sobie biżuterię bez koralu, choć w dawnych czasach był to kamień przede wszystkim magiczny” (Dzikowska 2016: 4, 13).
- „Przedmioty, takie jak biżuteria, ozdabiane są różnymi rodzajami kamieni szlachetnych (np. turkusami, koralami, rubinami, kością słonową) mających znaczenie apotropaiczne (ochronne)” (Jackowski, Pach, Rudziński 2001: 151).

Koralowy komplet z Galerii *Minerwa Style*

– „Koralowe naszyjniki na ogół dość późno zaczęły być używane przez mieszkańców Starego Świata. Korale w mniej lub więcej luźnych kawałkach stosowano co prawda już od czasów rzymskich (zresztą głównie czy wyłącznie w charakterze apotropeów) na bardzo rozległych obszarach poczynając od Europy południowej, a kończąc na Indiach. [...] Od czasów starożytnych aż do dzisiejszych korale zachowały w oczach różnych ludów swe właściwości apotropeiczne oraz lecznicze; wielokrotnie można to stwierdzić i u Słowian. [...] Jak ponad wszelką wątpliwość stwierdzają dane z różnych stron Słowiańszczyzny odnośnie nie tylko do metalowych kolczyków, lecz również do pierścieni, bransolet, koralowych i innych naszyjników, zausznic, pasów *etc.* pozaestetyczne wartości tych ozdób są dla ludu bardzo znaczne. W szczególności i walory magiczne (apotropeiczne i magiczno-lecznicze), zdają się być niekiedy niemal decydujące” (Moszyński 1968, t. II, cz. 2: 213 i 252).

– „Koral był znakomitym apotropeionem przeciwko wężom i jadom innych stworzeń. [...] Szczególnie skuteczne były w tym względzie gałązki koralu rzeźbione w kształcie węża. Przypisywanie takich właściwości temu kamieniowi wydaje się uzasadnione, zważywszy, że Gorgona, z której krwi koral powstał, obdarzona była – nie bez przyczyny przecież – przydomkiem »Wężowłosa«. To dobroczynne, ochronne działanie koralu znacznie rozszerzono, tak, że stał się on środkiem odstraszającym i niszczącym wszelkie gady, płazy i robactwo” (Świerzowska 2003: 141).

– „Amulet – pełniący funkcję ochronną czyli apotropaiczną – bronił przed chorobą, trucizną, »złym okiem«, wszelkiego rodzaju klęskami i niepowodzeniami. Od starożytności w tej roli występował koral. Predestynowały go do tego czerwień (barwa zwycięstwa, atrybut królów i cesarzy), twardość oraz struktura »drzewka«, porównywana aluzyjnie do »drzewa życia«” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 9).

– „Wieszczkowie uważali koral za amulet przeciw piorunom, trąbie powietrznej, pożarowi i katastrofie statku” (Kopaliński 1987: 520).

– „Korale ceniono nie tylko z uwagi na wartość materialną, ale również i z tego powodu, iż chroniły od uroków, złego spojrzenia, zapewniały czerstwość i zdrowie swej właścicielce” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 57).

– „Może właśnie dzięki swojemu niejasnemu do końca pochodzeniu korale w wielu kulturach uważane były za talizmany chroniące przed truciznami i złymi duchami” (Piskorz-Branekova 2008: 12; por. Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 298).

– „Koral chronił przed działaniem trucizn, magii i czarów, a także przed nawałnicą i rabusiami” (Cavey 1993: 106).

– „Miał znaczenie kultowe, magiczne i medyczne. Chronił przed złymi duchami, czarami i trucizną.

[...] Amulety z koralu chroniły ich właściciele przed niebezpieczeństwami w podróży” (Sobczak, Sobczak 1995: 64).

– „Zamiłowanie do koralu wynikało zapewne po trosze z urody czerwonych paciorków, ale też w nie-małym stopniu z wiary w ich magiczną, ochronną, a nawet uzdrowicielską moc. A która niewiasta korale zgubiła, musiała spodziewać się nieszczęścia” (Daranowska-Łukaszewska 2010: 27).

– „Ponieważ koral czerwony traktowany był również jako amulet chroniący przed złym spojrzeniem i niecnymi zamiarami wrogów, wykańczano nim broń – karabele, buzdygany czy noże” (Świerzowska 2003: 111).

– „W dawnym Rzymie [...] małe gałązki koralu nosili chłopcy i mężczyźni dla ochrony przed urokiem. Miał też koral strzec przed piorunem, trąbą powietrzną, pożarem i trucizną” (Dzikowska 2016: 13).

– „We Włoszech nadal wierzą ludzie w cudowną moc koralu, chroniącą od uroku. Panowie noszą więc w formie wisiorów kawałki naturalnej gałązki z koralu; ozdoba taka nosi nazwę »cornetto« – różki. Damy natomiast chętnie noszą korale-kulki” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 71).

– „Jeszcze dzisiaj we Włoszech można spotkać mężczyzn noszących koralowe amulety w postaci *cornetto* – gałązkę koralu ujętą w odpowiednią oprawę, tworzącą wisior” (Maślankiewicz 1983: 278; por. Sobczak, Sobczak 1998: 104).

– „Do dziś w południowych Włoszech można zobaczyć korale w formie papryczki lub rogu noszone jako talizman na szczęście” (Lepacka 2017: 227).

– „Tak samo piękne sznury koralu służą ku zadowoleniu próżności bogacza, ku upiększeniu i ku obronie przed złymi wpływami, a każda z tych właściwości może obie pozostałe usuwać w głęboki cień, lub też przeciwnie, wszystkie mogą działać równocześnie” (Moszyński 1968, t. II, cz. 2: 46).

To, wskazywane przez Kazimierza Moszyńskiego, „równoczesne działanie” estetycznych walorów i metafizycznych właściwości koralu / koralowca, powstającego w wodzie organicznego kamienia, kamienia-amuletu, kamienia-talizmanu, kamienia-apatropaionu / kamienia-apatropeionu, dotyczy nie tylko ludzi dorosłych, ale także, a może przede wszystkim, chronionych dzięki niemu dzieci, głównie niemowląt, gdyż:

– „legenda o tym kamieniu przypisuje mu moc rozpędzania burzy, a dzieci były chronione przed chorobami, kiedy nosiły go jako amulet wokół szyi” (Campbell 1995: 239).

– „Pliniusz pisze, że zwykło się zakładać dzieciom na szyję rozgałęziony koralowiec w charakterze amuletu” (Purc-Stępnik 2010: 16).

– „Popularne od średniowiecza były manele z paciorków koralowych, służące jako jeden z najskuteczniejszych amuletów. Zakładane dzieciom na nadgarstku, chroniły je od uroków złego spojrzenia i strzegły przed wszelkimi niebezpieczeństwami” (Dolczewska 2015: 47).

– „Rzymianie zawieszali paciorki koralu czerwonego na kołyskach i szyjach niemowląt dla dobrego wyrzynania się zębów i uchronienia dziecka od padaczki. Według Paracelsusa, koralowy naszyjnik chroni dziecko od drgawek, czarów, rzuconego uroku i trucizny” (Kopaliński 1987: 520).

– „W dawnym Rzymie zawieszano korale na szyi albo kołysce dziecka, aby nie miało epilepsji i gwoli łatwiejszego ponoć wyrzynania się ząbków” (Dzikowska 2016: 13).

– „Przed zagrożeniem chorobą i nagminną dziecięcą śmiertelnością starano się ocalić przede wszystkim niemowlęta. W tym celu wieszano im na szyi fragment gałązki koralu lub wiązano wokół nadgarstków bransoletki z koralowych paciorków. W średniowiecznej Europie nasycaly się one symboliką chrystologiczną – w koralu widziano bowiem krew Chrystusa przelaną w czasie Pasji. Ten religijny aspekt wzmocnił siłę cennego materiału jubilerskiego, jego skuteczność w porażaniu złych potęg” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 9).

– „Niemowlęciu zakładano na łapkę sznurek czerwonych prawdziwych koralu, ponieważ strzegły dziecko przed wszelkimi niebezpieczeństwami, jakie mogły nań czyhać, podobno odstraszały groźne zmyry, łakome na krew niewinnego noworodka” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 57).

– „Niemowlętom troskliwie matki zakładały na małe rączki czerwone koralowe bransoletki. Miały chronić dzieci przed chorobą, złym spojrzeniem, a także przed złośliwymi duchami, buszującymi po nocach w pobliżu śpiącego noworodka” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 273).

– „W bogatych domach paciorki i gałązki koralu miały strzec małe dzieci przed chorobą i niebezpieczeństwem. [...] Czerwony koral był szeroko stosowany w różnych wyrobach przeznaczonych dla dzieci jeszcze w początkach naszego stulecia. Do dziś istnieje ogromny popyt na grzechotki ze srebra i koralu, a wiara w jego magiczną siłę i dobroczynne działanie jest wciąż jeszcze zakorzeniona w naszym świecie” (Cavey 1993: 106-107).

– „We Włoszech po dzień dzisiejszy utrzymuje się wiara, że amulet z koralu zawieszony na szyi niemowlęcia chroni go przed złym spojrzeniem” (Karen 1991: 86).

– „Od starożytności koral uważany był za kamień chroniący przed duchami, demonami, złym spojrzeniem, trucizną, jako bardzo silny talizman ochronny tradycyjnie był używany do wyrobu wszelkiego rodzaju amuletów, krzyżyków oraz biżuterii dziecięcej w postaci prostych naszyjników i bransoletek z koralowych paciorków. Taki naszyjnik był zwyczajowym prezentem na chrzest dziewczynki, która nosiła go

przez całe dzieciństwo. Noszenie koralowej biżuterii przez dzieci i młode kobiety było stałym elementem kultury XIX w.” (Szuman-Gorczyca 2010: 72)

– „Rozwieszenie sznura czerwonych koralu nad łóżkiem dziecka miało skutecznie łagodzić ząbkowanie, przeciwdziałać zamianie dziecka przez mamuny oraz chronić je od wszelkiego rodzaju demonów” (Minksztym 2010: 82).

– „Dzieciom na szyję zakładano rozgałęziony koralowiec lub koral w charakterze amuletu, strzegącego przed niebezpieczeństwem. [...] Czerwień uchodziła od pradawnych czasów za apotropaiczny środek. Jej działanie psychologiczne wiązało się z krwią i symboliką życia. Stosowana na odstraszenie złych mocy miała właściwości ochronne” (Purc-Stepniak 2010: 22).

– „Koral jest odpowiedni jako pierwszy kamień dla dzieci – chroni je przed wypadkami” (Permutt 2017: 82).

Ten pragmatyczny zwyczaj chronienia najmłodszych koralowymi apotropaionami utrwalony, a tym samym udokumentowany, został w dziełach malarskich (np. *Portrecie królewicza Zygmunta Wazy jako dziecka z amuletem na szyi*, 1568 r., własność Zamku Królewskiego na Wawelu) i ich opisach:

– „od zarania dziejów kolor czerwony i jego symbolika uchodziły za środek apotropaiczny. [...] Czerwona barwa symbolizowała życie i krew. Czerwień to znak ludzi walecznych, a czerwone amulety i koralowe zapinki noszone na nici wokół szyi czy trzymane przez dzieci miały chronić – jak wrzeciono – przed złymi mocami, demonami i urokami. Na obrazach średniowiecza dziecko trzyma w dłoni sznur koralu na znak ochrony” (Purc-Stepniak 2010: 22-23).

– „Zbieractwo kuriozów i zainteresowanie kolekcjonerskie w swoim praktycznym wymiarze wiązały się z wieloma aspektami życia codziennego. Należała do nich na przykład troska o zdrowie i dobre samopoczucie. [Mieszczący się w nich koral / koralowiec – K.W.] mógł też być amuletem, co widać na dziecięcym portrecie Giovanniego de’ Medici autorstwa Angola Bronzina (1545, Galleria degli Uffizi, Florencja). Uśmiechnięty, szczęśliwy malec ściskający w pulchnej dłoni szczygła – aluzja do przedstawień małego Chrystusa – był synem wielkiego księcia Cosimo I de’ Medici oraz wywodzącej się z dynastii hiszpańskiej Eleonory di Toledo. Na długi łańcuszek zawieszony na szyi wystrojonego kilkuletniego księcia zostały nawleczone oprawione w złoto niewielkie ozdoby imitujące papryczki (*peperoncini*). Wykonane z koralowca zawieszki miały odstraszać demony i przynosić szczęście. Przekonanie o pomyślnym losie osoby noszącej tego typu amulety wiąże się z prastarymi pogańskimi wierzeniami, które dotarły na Półwysep Apeniński wraz z Hiszpanami. To przeświadczenie było silne zwłaszcza na terenie Królestwa Neapolu, zarządzanego przez hiszpańskich wicekrólów mianowanych przez Habsburgów” (Lepacka 2017: 227).

– „Okolo 1620 roku nieznanym flamandzki malarz namalował portret rodziny (Anton Ulrich Museum w Brunszwicku) – rodzice i dziecko znajdują się w pomieszczeniu otwartym na dalszą przestrzeń. Mała dziewczynka w odświętnej sukience, z *koralami* na szyi, dotyka ręki ojca, który trzyma w niej kandyzowane owoce. [...] Portrety były wyrazem postaw reprezentowanych przez zamawiających. W tym przypadku wyrażono nadzieje rodziców związane z przyszłością dziecka. *Korale* na szyi dziecka i *sznury czerwonych paciorków* – bransoletek na przegubach rąk, stanowią tarczę przeciw złym spojrzeń. Jednocześnie w mądrości ludowej miały być ochroną przed złem. Obraz ten ukazuje też miłość rodzicielską, dumę i oczekiwania. To wszystko jest przeciwieństwem ślepej miłości [...], a wyrażone dobitnie w znaku ochrony przed złem – w *koralu*. [...] O ile dziewczynki pokazywano ze *sznurem koralu* na szyi, mali chłopcy do 3. roku życia przedstawiani byli ze *sznurami koralu* przelożonymi przez ramię, jak szarfa (np. van Zelven, czynny na początku XVII w., *Portret chłopca z psem*, 1605)” (Purc-Stępnik 2010: 26).

– „Uroczą modelką z obrazu Ludwika de Laveaux *Dziewczynka z baziami* (1887, Muzeum Narodowe w Szczecinie) ubrana na ludowo, ze *sznurem cynobrowych koralu* wokół szyi i krakowską chustą opuszczoną na ramiona, ścisła w dłoni gałązki z kotkami” (Michalik 2007: 62).

– „Matejko był też wybitnym portrecistą. Wczesne portrety, bardzo mieszczańskie, przedstawiały najbliższych – rodzinę i przyjaciół. Malarz szczególną wagę zwracał na twarz i detale stroju. [...] We wczesnym okresie twórczości, malując pierwszy portret siostry Marii (1859), przedstawił ją w *kolczykach z koralami*” (Kłak-Ambrożkiewicz 2010: 60-61).

Jak zauważa B. Purc-Stępnik, piękno zawarte w koralach / koralowcach miało podkreślać znaczenie postaci ukazanych w malarstwie. Mówiło też „o przymiotach alegoryzowanych w obrazach. [...] Miało pomagać uświadamiać postawy i właściwe cele malarstwa” (Purc-Stępnik 2010: 16).

Jednak „świeckie portrety dzieci obwieszonych *koralowymi amuletami*, jak portret królewicza Zygmunta Wazy jako dwuletniego dziecka (1568 r.), pochodzące głównie z XVI i XVII w., nie dorównują licznym kultowym wizerunkom Madonn z XV i XVI w., na których Dzieciątko nosi takie ozdoby” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 9).

„Takie” sznury i sznureczki czerwonych koralu, koralowe bransoletki, naszyjniki z koralu, koralowe paciorki, koralowe różańce, gałązki koralowca stanowią bowiem integralne, symboliczne detale-apotropaiony innych apotropaionów – wielu wizerunków Matki Boskiej z Dzieciątkiem, przedstawień chroniących wiernych przed życiowymi niepowodzeniami, namalowanych jako sakralne antidotum na pustoszącą dawną Europę zarazę, gdyż, jak twierdzą gemmologicy i historycy sztuki, „impulsem do powstania podobnych

obrazów stał się zapewne lęk, jaki ogarnął ludność Europy po przejściu fali zarazy zwanej czarną śmiercią – spustoszyła ona Włochy i środkową część kontynentu w 1348 r. i powracała kilkakrotnie z mniejszą siłą, przez cały XIV w.” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 9).

Wyjątkowość koralu / koralowca w tych dziełach podkreśla nie tylko kunszt ich autorów – artystów-malarzy, nie tylko religijna symbolika organicznego kamienia, ale, utrwalony w albumach i opracowaniach z zakresu historii sztuki, sposób wizualnej werbalizacji owych artystyczno-apotropaiczno-ochronnych kompozycji, uwydatniający znaczenie namalowanych na nich internacjonalnych wręcz koralowych desygnatów:

– „te magiczne właściwości [koralu / koralowca – K.W.] przejęła ikonografia religijna, zwłaszcza przedstawienia Matki Boskiej z Dzieciątkiem. *Gałązka koralowca* chroniąca od złego pojawia się na szyi lub w ręku Jezusa w przedstawieniach maryjnych (przykł. Andrea Mantegna, *Matka Boska Zwycięska*, 1496, Luwr w Paryżu; Piero della Francesca, *Madonna Senigallia*, około 1470, Galleria Nazionale delle Marche w Urbino)” (Purc-Stępnia 2010: 16; por. Kobielus 1997: 325-341).

– „*Różańce z koralu* przejmowały rolę dobroczynnych amuletów, potęgując ich apotropaiczne znaczenie. Do zbawiennej mocy *sznura koralu*, noszonego blisko ciała, dodawały siłę modlitwy różańcowe. Na XVII-wiecznym obrazie Matki Boskiej, czczonym w Krzeszowie koło Łańcuta, Dzieciątko prezentuje okazały różaniec, sprawiając wrażenie, jakby podawało go wiernym. Choć paciorki różańca miały tu służyć nie jako ozdoba, lecz akcesorium modlitewne, to w dłoniach małego Jezusa pełnią równocześnie odwieczną funkcję ochronnego naszyjnika dawanego niemowlętom. [...] Obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem w kościele Narodzenia NMP w Krzeszowie nad Sanem powstał najprawdopodobniej w związku z erygowaniem tam w 1643 r. Bractwa Różańcowego. Symbolika koralu, jako materiału apotropaicznego, spotkała się tutaj z lokalnym przejawem pobożności zreformowanego Kościoła katolickiego. Modlitwę różańcową w znanej do dziś postaci rozpowszechnili dominikanie. Widoczny na obrazie *sznur koralowych paciorków* składa się jednak z nietypowej liczby ziaren, odpowiadających apokryficznemu wiekowi Maryi Panny. Wskazuje to na specyficzną odmianę nabożeństwa różańcowego (*Corona eiusdem Virginis*), ukształtowaną w kręgu krakowskich bernardynów i propagowaną w nieodległym sanktuarium w Leżajsku” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 12-13).

– „*Koralowe zawieszenie*, charakterystyczne dla wielowiekowej praktyki zaopatrywania niemowląt w amulety chroniące je przed wszystkimi chorobami, zostało starannie odtworzone na szyi małego Jezusa na gotyckim obrazie Matki Boskiej z Dzieciątkiem z ok. 1460 r. Skojarzenie barwy koralu z krwią Chrystusa

już w średniowieczu nadawało tego rodzaju amuletom konotacje religijne. [...] W przedstawieniach maryjnych w typie obrazu Matki Boskiej z Dzieciątkiem z sanktuarium w Dębem mały Jezus przybrany w *naszyjnik z koralu* poprzez ten atrybut zapowiada swoją mękę. Chrystus wybawia i chroni przede wszystkim nowo narodzone dzieci. Wisior w formie gałązki jest tu w sposób najprostszy ujęty złotą opaską i uczepiony na sznurku z czterech *korallowych ziaren*. [...] Ujmujący ciepłem i bezpośredniością wizerunek z Dębego, osadzony w ramie, która w zaszkłonych rezerwach mieści relikwie świętych, ma zdecydowanie włoski charakter poprzez eksponowanie korallowych amuletów, niezwykle popularnych w Italii. Tam wyławiano koral w okolicach Neapolu oraz wodach otaczających Sycylię, Sycylię, Korsykę i Wyspy Liparyjskie” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 9-10).

– „Piero della Francesca. *Madonna z Dzieciątkiem i dwoma aniołami*. (*Madonna Senigallijska*), ok. 1480. *Naszyjnik z koralu* na szyi Jezusa miał przypominać ówczesnemu widzowi krew Chrystusa, misterium przemiany, lecz mógł mieć również inne znaczenie, związane z ludowym zabobonem: uważano, że koral chroni dziecko przed złymi spojrzeciami. Motyw ten, a także widoczny u góry koszyk z lnianym płótnem i błogosławiący gest wskazują na to, iż okazją do namalowania obrazu mogły być narodziny lub oczekiwanie dziecka” (Tátrai 1982: 26).

– „Wiśnie, korale i inne symbole. W *Polipytyku z San Gregorio* Antonello zastąpił owoce koralami leżącego na podłodze różańca. Mają one ukoić ogromny ból i przemienić rany w modlitwę. Malarz ozdobił szyję Dzieciątka *gałązką koralu* (zrobił tak też Piero della Francesca w obrazie z Brery w *Madonnie Senigallijskiej*), uważaną za talizman przeciw złym mocom, mający przynieść szczęście noworodkowi. Jednak miało to również głębsze znaczenie. Jedną z właściwości przypisywanych *korallowi* przez renesansowych aptekarzy była zdolność powstrzymywania krwotoku. *Koral* na szyi Jezusa, który miał przelać krew na krzyżu, by zbawić ludzkość, staje się tu symbolem wskazującym na siebie. Jezus jest antidotum na grzechy ludzkości. Nieprzypadkowo zatem tradycja alchemiczna, spisana w XVII wieku, widziała w *koralu* jedną z metafor na określenie kamienia filozoficznego” (Bussagli 2006: 102).

– „W Muzeum Watykańskim w galerii obrazów jest wizerunek Madonny z Dzieciątkiem. Nosi ono na swej łapce *sznureczek czerwonych koralu*, podobny zapewne do tych, jaki zazwyczaj włoska mama zawiązuje swemu maleństwu” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 273).

– „*Sznur koralu, bransoletka i różaniec – korallowe akcesoria* widoczne na obrazie w klasztorze Kanoników Regularnych przy Kościele Bożego Ciała w Krakowie – łączą w sobie właściwości ozdoby, amuletu, narzędzia modlitwy i kontemplacji Pasji Chrystusa. [...] Podobną apotropaiczną ozdobę nosi Dzieciątko

ukazane na XVI-wiecznym obrazie z kręgu Łukasza Cranacha Starszego, znajdującym się w krakowskim klasztorze Kanoników Regularnych na Kazimierzu. Tu amulety jakby pomnożono: na szyi małego Jezusa widać *sznur koralu* z zawieszoną pośrodku gałązką, na jego przegubie taką samą bransoletkę, a na parapecie oddzielającym Matkę i Syna od widza leży *koralewy różaniec*. Malowidło jest jednym z wielu renesansowych przedstawień pokrewnych dziełom z warsztatu Cranachów, w którym świeckie i boskie postaci wyposażono w *koralewą biżuterię*” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 9 i 13).

KORALE / KORALOWCE-LEKI

Według badaczy *skarbów Ziemi*, „wielu kamieniom przypisuje się moc uzdrawiającą. W minionych wiekach lekarze często zalecali ścieranie tych kamieni na proszek i przyjmowanie ich doustnie – z dodatkiem soku owocowego lub syropu. Do zabiegów leczniczych należało też nawlekanie kamieni na sznurek i noszenie w formie naszyjnika” (Walters 1999: 132).

Wymieniane dotychczas wyjątkowe właściwości koralu / koralowców sprawiły, że doskonale sprawdziły się one w wyrosłej w antyku, praktykowanej do XVIII, odradzającej się współcześnie *litoterapii*, ‘leczeniu kamieniami lub minerałami’ <lito- ‘związany z kamieniem lub minerałem’ <gr. *lithos* ‘kamień’> + *terapia*, ‘określony sposób leczenia; kuracja’ <gr. *therapeía* ‘służba; usługiwanie chorym’>> (por. WSWO 2005: 750 i 1249; Minksztym 2010: 82), zwanej też *skamieniałą terapią*, podczas której „w celach medycznych wykorzystywano minerały, również te drogocenne, jak kamienie pochodzenia organicznego (koralowce, perły, bursztyny)” (Żak 2013: 296), i która „opracowała system procedur i technik pozwalających [...] odzyskać zdrowie ciała i umysłu. System ten opiera się na wierze w to, że kamienie mają zdolność harmonizowania pola energetycznego żyjących istot, w stronę których promieniają ich wibracje. Dzięki swej wyjątkowej strukturze molekularnej kamienie pomagają [...] odzyskać, wzmocnić i zrównoważyć energię fizyczną i duchową” (*Energia kamieni...* 2013: 13).

Specjalnym litoterapeutycznym zainteresowaniem cieszył się *koral czerwony*, już w starożytnym Rzymie i w średniowieczu przypisywano mu prozdrowotne właściwości oraz właściwości lecznicze. Twierdzono bowiem, że dzięki swojej, nacechowanej symboliką życia, witalnej barwie żywy kamień przeciwdziała wielu chorobom i dolegliwościom, „wierzono, że zapewnia on zdrowie” (Piskorz-Branekova 2008: 16; por. Purc-Stępnia 2010: 16, 22). „Wiedza z pism Teofrasta, Pliniusza, Dioskuridesa, Galena, Camillus Leonardusa, Thomasa de Cantimpré, Beauvaisiego, dra Johanna Schoroedera, Williama Rowlanda i wielu innych pozwoliła na ustalenie, że *koral czerwony* był skutecznym antidotum na: bezpłodność, choroby zakaźne, epilepsję,

kolkę, konwulsje, krwotok, schorzenia oczu, oczyszczenie krwi, osłabienie serca, dolegliwości wątroby, złe czary, złe oko, problemy z żołądkiem” (Walters 1999: 132-135). „W sytuacjach zagrożenia zdrowia polecano więc *czerwone, krwiste korale* skuteczne przeciw siłom nieczystym, którym przypisywano źródło wszelkich chorób. [...] Są pomocne przeciw różnym chorobom, na przykład mogą skutecznie powstrzymać krwotok, a także są dobre na oczy. [...] Powszechne było też, do dziś istniejące przekonanie, że korale tracą kolor, bledną, jeżeli noszą je osoba jest chora” (Minksztym 2010: 82).

Jako desygnat o właściwościach terapeutycznych kamień ten stosowany był w kilku formach. Pierwsza jego lecznicza postać to nieprzetworzone świeże gałązki, wyciągnięte z morza i noszone bezpośrednio na ciele.

Wykorzystywano też jego spreparowane postaci – *korale rozkruszony, utłuczony, spopielony, zalany alkoholem*, a także w formie *tynktury*, ‘alkoholowego roztworu preparatów lekarskich’ <łac. *tinctura*> (SWO 1996: 1139), maści i okładów.

Był również uznawany za najskuteczniejszy lek przeciwko chorobom oczu i dziąseł. Wierzono, że wzmacniał serce i regulował puls, miał właściwości ściągające i chłodzące, rozmiękczał śledzionę, ułatwiał poród, koił dolegliwości żołądkowe, łagodził gorączkę. Koralem proszkiem czyszczono zęby. Pity z wywarem z kminku wzmacniał chwiejące się oraz wypadające uzębienie. Używano go jako komponentu maści przeciwko pokrzywkom i wypryskom. Leczył krwotoki, padaczkę, manię prześladowczą, opętanie, głuchotę. Uchodził za „lek sympatyczny”, bo rozkruszony lub utłuczony i zalany wódką podawany był chorym na blednicę.

Ceniono także *korale białe*, który zapobiegał śmiertelnym gorączkom i leczył obłąd (por. Świerzowska 2003: 157-159; Sobczak, Sobczak 1995: 64; Campbell 1995: 239; Ogrodowska 2012: 254).

Współcześnie, ze względu na swoje organiczne „predyspozycje”, *korale czerwone* jest stosowany jako element ortopedycznych implantów. Ponadto w publikacjach poświęconych leczniczym właściwościom kamieni czytamy, że *korale / koralowice* „wspomaga mądrość, intuicję, dyplomację i wyobraźnię. Pomaga rozwiązać obawy innych ludzi. Jest przydatny dla osób świadczących opiekę innym i pracujących manualnie. W sferze fizycznej korzystnie wpływa na kości, zęby, trawienie, krążenie, rdzeń kręgowy, wzgórze wzrokowe i zmysł powonienia. Pomaga przybrać na wadze oraz w przypadku niedożywienia. Wspiera w letargu, szale, kolce jelitowej, chorobach dziąseł, urazach z szarpnięcia i gojeniu ran pooperacyjnych. W sferze emocjonalnej / duchowej dobrze działa na emocje, wizualizację, odczuwanie pozazmysłowe i przyływ energii. Przeciwdziała depresji, negatywnym emocjom i obawie o to, »co inni powiedzą«. Naprawia aurę po traumie fizycznej” (Permutt 2017: 82).

Biorąc zatem pod uwagę apotropaiczne i litoterapeutyczne właściwości przypisywane owemu kamieniowi organicznemu „wyróżnić można dwa pokrewne, ale nie tożsame zakresy działania koralu – jego właściwości lecznicze oraz ochronne” (Minksztym 2010: 82).

KORALE /
KORALOWCE
SAKRALNE,
WOTYWNE,
DEWOCYJNE,
RELIGIJNE

Symboliczne, magiczne, apotropaiczne, metafizyczne, prozdrowotne walory koralu / koralowca wpłynęły również na to, że był on chętnie wykorzystywany jako znaczący, dekoracyjny element różnych *wotów*, ‘symbolicznych przedmiotów zawieszanych na ołtarzu, zwykle koło obrazu lub figury, ofiarowanych w jakiejś intencji lub w dowód wdzięczności’ <łac. *votum* ‘dar obiecany, obietnica, życzenie’ od *voveo* ‘obiecuję, życzę (sobie)’> (WSWO 2005: 1335) oraz *dewocjonaliów*, ‘drobnych przedmiotów kultu religijnego, np. medalików, różańców’ <niem. *Devotionalien*> (por. WSWO 2005: 2007).

Według B. Purc-Stępnia, „koralę przedstawiały rodzaj dobra i wyobrażały doskonałość, stosowaną chętnie w symbolice religijnej, emblematyce o wydźwięku moralnym, w metaforach wywyższających cnoty” (Purc-Stępnia 2010: 16).

Zdaniem A. R. Chodyńskiego, koralę jako ozdoby zawieszane na katolickich kultowych rzeźbach i obrazach Maryjnych wpisują się w obyczaj, mający symboliczne odniesienie w malarstwie średniowiecznym, „w obrazie tablicowym z katedry w Halberstädt (około 1400) [...] *sznur koralu* ozdabia szyję Marii i spoczywa w ręku Dzieciątka. *Wota koralowe* przy cudownej figurze Matki Bożej w kościele Benedyktynek w Sierpcu stanowiły niewielki procent ofiarowanej tu biżuterii” (Chodyński 2010: 67).

O wartości *skarbu morza*, szczególnie koralu czerwonego, zdecydował fakt, że był on jednym z najbardziej popularnych maryjnych darów wotywnych ofiarowywanych w postaci sznurów paciorków (por. Świerżowska 2003: 112), „zdarzało się nieraz, że taki ulubiony *sznur koralu* wędrował na ołtarz jako *votum*, ofiarowane za życie lub zdrowie bliskich” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 279). „Wystarczy odwiedzić którekolwiek z polskich sanktuariów, a nawet któryś z mniej uczęszczanych kościółków, aby zobaczyć *sznury koralu* zawieszanych jako wota dziękczynne lub błagalne przy obrazach i figurach Matki Boskiej i (rzadziej) świętych” (Minksztym 2010: 84).

Refleksje te potwierdzają nie tylko malarskie wizerunki Madonn, ale językowe świadectwa koralowych wotów utrwalone w ich opisach, np. „ramiona Matki Bożej Różanostockiej zdobią *sznury koralu* – są to wota ofiarowane przez wiernych. [...] Tradycja podaje, że obraz Matki Bożej Łaskawej z kościoła w Wieliczce cieszył się wielką czcią wiernych, którzy gromadnie ściągali do kościoła, zostawiając liczne wota, kosztowności, *sznury pereł* i *koralu*” (Morgunow 2007: 68 i 88).

Koralowa biżuteria wotywna ozdobiła także dwie uroczyste szaty Jasnogórskiej Pani, „wota – symbole zawierzenia. Z prawej od góry ozdobiona *koralem* jasnogórska biżuteria wotywna. [...] Do grupy tych wotów należą między innymi klejnoty i precjoza na sukienkach obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, jak na wykonanej w 1910 roku *koralowej sukience* czy sukience przygotowanej w 1982 roku z okazji jubileuszu 600-lecia Jasnej Góry, *koszulce inkrustowanej m.in. koralami*” (Jackowski, Pach, Rudziński 2001: 150 i 172). „Jednym z najciekawszych przykładów może być *koszulka „koralowa”* Matki Boskiej Częstochowskiej, wykonana w 1910 roku, z koralu ofiarowanych przez mieszkanki wsi Złotniki i Rembieszycy (ziemia kielecka) jako wotum ekspiacyjne. [...] W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w., kiedy kopia obrazu częstochowskiego wędrowała po Polsce, wiele cennych *naszyjników koralowych* zostało ofiarowanych przez kobiety wiejskie jako wota dla Matki Boskiej” (Minksztym 2010: 84), „*koralowa koszulka* na cudowny wizerunek Matki Boskiej – skarbiec klasztoru Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie” (Chodyński 2010: 68).

Do grupy jasnogórskich, koralowych dewocjonaliów należy też *zawieszenie z koralową figurką Immaculaty* – Marii z Dzieciątkiem, „zwyczaj ofiarowania na Jasną Górę wotów przez pielgrzymów wywodzących się z różnych warstw społecznych i przybywających z różnych rejonów kraju, a także zagranicy sięga XV w. [...] Od 2007 roku prowadzony jest najbardziej podstawowy spis jasnogórskich klejnotów dewocyjnych, wśród których znajduje się *zawieszenie z figurką Immaculaty z koralu*. [...] Noszenie zawieszek z wizerunkami świętych było wyrazem osobistej dewocji ich właścicieli, jak też czasów, w których powstały. Biżuterię tego typu wykonywano ze złota, srebra, kryształu górskiego, *korala*, pereł, kamieni szlachetnych, często też łącząc w jednym wyrobie te materiały, z którymi wiązały się znaczenia symboliczne i apotropaiczne. [...] Kolejny klejnot to *zawieszenie z wyrzeźbioną z koralu figurką Immaculaty* w mandroli promienistej. [...] Figurka *Immaculaty* wyrzeźbiona jest z koralu – materiału popularnego w Europie w XVII i XVIII w. [...] *Zawieszenie z koralową figurką Immaculaty*, 1. połowa XVII w., Częstochowa, Klasztor OO. Paulinów na Jasnej Górze, skarbiec” (Sypek 2013: 41, 45).

Jednak nie wszystkie nowożytne koralowe klejnoty przechowywane w jasnogórskich zbiorach sztuki zostały naszyte na opisane powyżej Maryjne Sukienki. Częścią z nich wzbogacono szaty liturgiczne. Pozostałe wypełniły ekspozycyjne gabloty jasnogórskiego skarbcza, jak te „z prawej od góry ozdobione *koralem*, oszłamiające swoją różnorodnością” (Jackowski, Pach, Rudziński 2001: 148, 150; por. Sypek 2012: 47).

Kompozycje pereł i koralu wzbogaciły natomiast sukienkę Matki Boskiej w ołtarzu kaplicy Domagaliczów przy metropolitalnej katedrze we Lwowie (por. Chodyński 2010: 67).

Wotywny korale uświetniły również Maryjne insygnium koronacyjne, „obraz Matki Bolesnej z kościoła w Staniątkach został koronowany srebrną koroną wysadzaną czternastoma różnej wielkości *koralami* przez arcybiskupa krakowskiego Adama Sapiechę 21 września 1924 roku” (Morgunow 2007: 72).

Szczególnymi darami wotywnymi są z pewnością przedmioty o sakralnym przeznaczeniu, w których „*korale* był używany nie bez symbolicznego znaczenia. Często stosowano go do ozdoby pontyfikałów, niekiedy kielichów, znamy też krucyfiks z posążkami Chrystusa wykonanymi w korale, który stosowany bez względu na kolor, symbolizował bowiem Mękę Pana Jezusa, a nawet utożsamiany był w alegorycznych porównaniach z samym Chrystusem” (Samek, Zbudniewek 1982: 108).

Do takich wotywnych unikatów, związanych z symboliką kamienia oraz motywem korala-drzewa / koralowca-drzewa, należy sygnowana czteroczęłowym, indywidualizującym ją, wskazującym na miejsce przechowywania klejnotu, tezauronym *Koralowa Monstrancja Ojców Paulinów* z 1706 roku ← ap. *monstrancja*, ‘przedmiot liturgiczny ze szlachetnego metalu, zdobiony szlachetnymi i półszlachetnymi kamieniami, zwykle o kształcie okrągłego okienka, otoczonego promieniami, służący do wystawiania hostii w czasie nabożeństwa i noszenia jej podczas procesji’ <st.-wł. *mo(n)stranza*, od *mo(n)stare* ‘pokazywać, ze śrdwłc.> (por. SWO 1995: 741), przechowywana w Klasztorze Paulinów w Krakowie, będąca „najokazalszym przykładem” (Samek, Zbudniewek 1982: 109), złotniczo-jubilerskiego polonikum zdobionego koralem. O klejnocie tym wiadomo: „wśród rozważań na temat drzewa-korala jako wyobrażenia *arbor vitae* można umieścić także późnobarokową monstrancję znajdującą się obecnie w skarbcu oo. Paulinów na Skałce w Krakowie. Została ona wykonana w 1706 r. z fundacji ks. Konstantego Moszyńskiego – prowincjała oo. Paulinów. [...] Szczególnie interesującym elementem jest tutaj *gałązka czerwonego korala*, wykończona figurkami apostołów (św. św. Andrzeja, Bartłomieja, Jana Ewangelisty, Judy Tadeusza) i wyrastająca z krzaka winnej latorośli z osadzonymi na sprężynkach winnymi gronami wykonanymi także z *korala*. Całość interpretuje się jako jedność Starego i Nowego Testamentu – *korolowa gałązka* to ognisty krzak, pod postacią którego Bóg ukazał się Mojżeszowi, a *korolowe grono* to znak eucharystii – ofiary krwi Jezusa Chrystusa. Sądzę jednak, że można pokusić się o nieco inną interpretację tego zabytku, kładąc nacisk na *korale* jako symbol *arbor vitae*, który w kontekście nie samej monstrancji, ale tego, co stanowi o jej istocie – ciała Jezusa Chrystusa ofiarowanego za grzechy ludzkie – nabiera wyjątkowej głębi” (Świerzowska 2003: 145). „Cennym okazem jest srebrna monstrancja z 1706 r., dzieło krakowskiego złotnika, znajdująca się w skarbcu kościoła o.o. Paulinów na Skałce. Motywem zdobniczym tego niezwykłego dzieła są misternie wykonane srebrne promienie, które jako promienie słońca (styl *soleil*) łączą masywną podstawę z przeszkloną gwiazdą (miejsce na hostię), której

szczyt zdobi królewska korona. U podstawy monstrancji wyrasta wspaniały *krzak koralowy*, z którego jakby z winorośli zwisają liczne *koralowe grona*, zawieszane na delikatnych, złotych sprężynkach. Przy najmniejszym nawet ruchu monstrancją, grona te poruszają się, a ich obraz zwielokrotniony lustrzanym odbiciem w srebrzystych promieniach monstrancji, daje niezwykle efekt ognistych płomieni. Symbolika tej kunsztownej kompozycji odczytywana jest jako jedność Starego i Nowego Testamentu. *Krzak koralowy* to krzak ognisty, miejsce przebywania boga podczas spotkania z Mojżeszem, *koralowe grona* to symbol eucharystii” (Sobczak, Sobczak 1995: 69-70; por. Sobczak, Sobczak 1998: 211).

Wyjątkowym, skromnym, ale niezwykle eleganckim, koralowym wotum jest wyróżniona dwuczłonowym tezaurionim *Monstrancja Gasztołda*. Nazwa precjozum ocala od zapomnienia swego fundatora – Olbrachta Gasztołda (zm. 1539), wojewodę nowogródzkiego, połockiego i trockiego, kanclerza litewskiego, „*Monstrancja Gasztołda* to klejnot z końca XV i początku XVI w. (przed 1538 rokiem), wykonany ze srebra, złota, *kameryzowany koralem*, ozdobiony czterema herbami” (Vitkauskienė 2006: 349; por. Węgorowska 2012: 325).

Uwagę koneserów sztuki wotywniej zwraca też *koralowa monstrancja* z Trapani, „z tego okresu pochodzi wspaniała monstrancja z miedzi złoconej i *koralu*. [...] Monstrancja, *koral* na miedzi złoconej, malowanej emalią, Trapani, 1. poł. XVII w.” (Chodyński 2010: 70)

Kolejnym koralowym, wotywnym unikatem jest dzieło weneckiego lub sycylijskiego złotnika, szczegółowo opisane w rodzimych publikacjach z zakresu gemmologii i historii sztuki, wyróżnione pięcioczłonowym, upamiętniającym osobę darczyńcy precjozum, tezaurionim *Koralowy Komplet Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, ufundowane przez króla Polski (lata panowania 1669-1673) z okazji zawarcia przez niego związku małżeńskiego, „wyjątkowo bogate dary złożono na Jasnej Górze w związku z faktem odbicia się tutaj w 1670 roku zaślubin i uroczystości weselnych króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego z arcyksiężniczką austriacką Eleonorą z domu Habsburgów. Z tej okazji król ofiarował klasztorowi okazały złożony komplet złożony z kielicha, tacki z ampułkami i innych przedmiotów, bogato inkrustowanych *koralem* i emalią, niewątpliwie włoskiej, prawdopodobnie sycylijskiej roboty. Komplet fundacji króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego jest przykładem dekorowanych *koralem* przedmiotów pochodzących z Włoch, które chętnie sprowadzano do Polski” (Samek 1982). „Kielich oraz tacka z ampułkami z *koralowego kompletu* ofiarowanego przez króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego z okazji ślubu z księżniczką austriacką Eleonorą, Włochy, Sycylia (?), pierwsza połowa XVII w. [...] Kielich i tacka z ampułkami należą do kompletu złożonego z dziewięciu przedmiotów, w skład którego wchodzi m. in. puszka na hostię, solniczka, kropielniczka. [...] Wszystkie te przedmioty wyróżnia obfita

dekoracja koralem użytym przy posłużeniu się techniką inkrustacji, której towarzyszy wielobarwna emalia” (Samek, Zbudniewek 1982: 108; por.: Jackowski, Pach, Rudziński 2001: 99 i 172; Bockenheimer 2002: 56; Sobczak, Sobczak 1995: 69; Sobczak, Sobczak 1998: 211).

Jak wynika z dotychczasowych rozważań, korale / koralowce były nie tylko ozdobą pięknych kobiet (por. Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 276), a w przeszłości zdobiono nimi nie tylko szaty i zbroje (por. Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 298). Wykorzystywano je także, czego dowodzą przytaczane opisy, jako dekoracyjne detale różnych paramentów kościelnych – krucyfiksów, relikwiarzy czy wymienianych już kielichów, monstrancji, ampułek na wodę i wino. To również *koralami* haftowano stuly, ornaty, infuły biskupie (por. Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 67; Świerżowska 2003: 112). Dlatego wiele kościelnych skarbców, funkcjonujących przy starych świątyniach, może poszczycić się prawdziwymi koralowymi dziełami sztuki zdobniczej (por. Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 276).

Należy do nich obdarzony przez potomnych wielozłożowym tezaurem, wskazującym na miejsce przechowywania klejnotu, *Relikwiarz z Żarnowca* ← ap. *relikwiarz*, ‘sprzęt kultowy do przechowywania relikwii, wykonany zwykle ze szlachetnych metali i szlachetnych kamieni’ <wł. *reliquiario* od *reliquia* ‘relikwia’> (por. SWO 1995: 955), „jeden z najpiękniejszych środkowoeuropejskich relikwiarzy medalionowych zachował się w Klasztorze Benedyktynów w Żarnowcu – skarbnicy artystycznych świadectw życia monastycznego w Polsce. Duży *oculus* na relikwie otacza szeroka półplastyczna bordiura z motywem ulistnionej gałązki z sześcioma *owocami z koralami* na srebrnych sztyftach. Zewnętrzny otok okrągłej puszkowej tworzy więc z sęczkami i trójlistkami” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 165).

Jak zauważa historyk sztuki A. R. Chodyński, okazy pojedynczych koralami osadzonych w kwiatonach zdobyły „relikwiarze pomorskie, ziemi chełmińskiej i Warmii. [...] Oto przykłady: w niewielkim puszkowym relikwiarzu medalionowym, datowanym na 1. połowę XV w., z kościoła pw. św. św. Piotra i Pawła osadzono 6 *koralami* [...], podobnie 6 *dużych koralami* ozdobiło kolisty relikwiarz z 2. połowy XV w., z kościoła pw. Marii Panny w Żarnowcu, natomiast 10 *koralami* w rozetkach ozdabia brzeg kolistego relikwiarza, należącego do wyposażenia kościoła pw. św. Brygidy w Gdańsku” (Chodyński 2010: 64).

Do grupy koralowych relikwiarzy należy też dzieło z Trapani, „z *koralami*, kości słoniowej, pereł i kamieni szlachetnych mistrz Tipa wykonał w połowie XVIII w. misterny, złoty relikwiarz, przeznaczony dla kościoła San Agostino w Trapani. [...] Relikwiarz ze scenami ze Starego i Nowego Testamentu, ozdobiony *rzeźbami z koralami*, kości słoniowej, perłami, kamieniami szlachetnymi, Warsztat Tipa, połowa XVIII w., pochodzenie Trapani, kościół San Agostino” (Chodyński 2010: 64).

Inny rodzaj koralowego wotum reprezentuje wyróżniony tezaurem określanym elementami konstrukcyjne skarbu *Krzyż z Diademów* ← ap. *krzyż* ‘godło chrześcijaństwa, jako narzędzie męki Chrystusa’ (sjp), „krzyż – symbol Zmartwychwstania Chrystusa jest najpopularniejszym i najbardziej znanym znakiem jego wyznawców, choć upowszechnił się dopiero w IV w.” (Zahel 2013: 79), „krzyż – symbol osi świata, jego czterech stron, połączenia przeciwieństw, życia i nieśmiertelności, ducha i materii” (Michalik 2007: 90) + ap. *diadem*, ‘rodzaj korony, złota lub srebrna przepaska na głowę, zwykle wysadzana drogimi kamieniami, oznaka władzy królewskiej, książęcej, duchownej’ <gr. *diádēma* ~ *atos* ‘przepaska, przewiązka’> (SWO 1995: 232), „całkiem odmiennie przedstawia się naukowe rozpoznanie prawdopodobnie najszlachetniejszego zachowanego w Polsce klejnotu monarszego, dość powszechnie uważanego za pamiątkę po św. Kindze i jej mężu, Bolesławie V Wstydlwym. Chodzi tu oczywiście o wielki złoty krzyż znajdujący się w skarbcu Katedry na Wawelu, zwany potocznie *Krzyżem z Diademów*. Na licu drewnianych belek, obitych ze wszystkich stron złotą blachą, rozmieszczono 11 segmentów diademu, tworzących pionowe ramię, oraz 14 członów drugiego diademu, przytwierdzonych na pionowej belce. Całość pokryta jest rubinami, szafirami, ametystami, szmaragdami, chryzoberylami, topazami, *koralami* i perłami” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 43).

Wyjątkowymi koralowymi krzyżami relikwiarzowymi szczytą się różne kościoły w Polsce, „*korale* zdobią brzegi puszek i medaliony w krzyżu relikwiarzowym z końca XIV w. z kościoła pw. św. Jakuba z Torunia. [...] *Korale* dekorują krzyż z kościoła pw. św. Mikołaja i św. Jana Ewangelisty w Sząbarku. [...] 4 *duże korale* zdobią naroża krzyża relikwiarzowego z około 1510 roku, z kościoła pw. św. Katarzyny w Borętach (powiat malborski). [...] *Korale* dekorują stopę monstrancji z ok. 1450 r. i zakończenia ramion krzyża relikwiarzowego z kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Chojnicach” (Chodyński 2010: 64).

Koralowy unikat stanowi też krzyż z Trapani, „dużych rozmiarów krucyfiks z wyrzeźbioną z *korala* pełnoplastyczną figurą Chrystusa. [...] Krucyfiks z miedzi złoczonej. Rzeźba Chrystusa, aplikacje i ozdoby ażurowe na końcach i ramionach krzyża z *korala*, Trapani, około połowy XVII w.” (Chodyński 2010: 70).

Sakralno-koralowymi arcydziełami, poddanymi deskryptywnej charakterystyce historyków sztuki, desygnatami pochodzącymi z sycylijskich warsztatów w Trapani są też:

– *koralowa kropielnica* ← ap. *kropielnica*, ‘naczynie do wody święconej’ (sjp), „mistrzowie z Trapani łączyli w jednym dziele *dekorację koralową* z rzeźbą w bursztynie, jak w małej kropielnicy z miedzi złoczonej. [...] W stylu Trapani wykonana została, charakterystyczna dla sycylijskich wyrobów barokowych, niesymetryczna, dziesięcioboczna kropielnica z około połowy XVII w. Wyróżniają ją *koralowe aplikacje* wykonane z małych owali, krążków, łezek i groszków. Dopełniają ją *koralowe motywy* roślinno-kwiatowe,

reprezentowane przez *koralewe różyczki*. [...] Kropielnica dekorowana *koralem*, z miedzi złożonej, malowana emalią, Pracownia Trapani, 1. połowa XVII w.” (Chodyński 2010: 70);

– *para koralowych ampułek* ← ap. *ampulki* ‘w Kościele rzymskokatolickim; dzbanuszki z metalu służące do podawania kapłanowi wody i wina podczas mszy’ <łac. *ampulla*> (por. WSWO 2005: 58), „styl Trapani reprezentuje para ampułek z miedzi złożonej [...] z brzuściami dekorowanymi *koralem*” (Chodyński 2010: 70);

– *haftowane koralami obrusy ołtarzowe i antependia* ← ap. *antependium* (inaczej *antepedium*) szt. ‘tu: ozdobna osłona przedniej części ołtarza chrześcijańskiego, sporządzona z haftowanej koralami tkaniny’ <łac.kości. *antepedium*, zamienione z *antependium*, od *ante* ‘przed’ + *pendo* ‘wiszę’> (por. WSWO 2005: 73), „wspomnę o *obrusach ołtarzowych i antependiach haftowanych koralami* ze skarbcza katedry w Palermo (XVII w.). [...] *Antependium haftowane koralem*, warsztat sycylijski XVII w.” (Chodyński 2010: 70)

O religijnym charakterze korala / koralowca świadczy też, funkcjonująca od wieków, biżuteria dewocyjna, „będąca swoistym wyznaniem wiary. W ciągu swojego istnienia przechodziła ona rozmaite przekształcenia, głównie formy, niekiedy z funkcją podstawową łączyła dodatkowe, np. ochronnego amuletu lub pamiątki ze świętego miejsca” (Zahel 2013: 79).

Nie bez znaczenia jest zatem fakt, że, oprócz świeckiej biżuterii, z atrakcyjnych, nacechowanych głęboką symboliką sakralną, koralowych paciorków wykreowano równocześnie reprezentatywne dla biżuterii dewocyjnej *różańce rel.* ‘sznury paciorków, na których odlicza się odmawiane modlitwy’ (sjp), z których jeden uwieczniony został na barokowym portrecie trumiennym, jako swoiste *memento*, przypominające żywym o zasadach wiary i czekającej na nich wieczności, „nieco inny komemoratywny charakter ma naturalnej wielkości podobizna Jadwigi Rogalińskiej powstała również w 1652 roku. Młodo zmarłą dobrodziejkę poznańskich franciszkanów, żonę wielkopolskiego szlachcica, później kasztelana nakielskiego, przedstawiono tu w pełnym splendorze stroju, precjozów, atrybutów pobożności – z modlitewnikiem i *koralowym różańcem*” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 43).

Jednak to, wykonane w koralu, bardzo osobiste dewocjonalium nie od razu zyskało religijne uznanie. „W średniowieczu [bowiem – K.W.] różańce z korala nie były tak popularne, jak te wykonane z innych materiałów [...], niemniej zabytki te dotrwały do naszych czasów. [...] Na wystawie kolońskiej, urządzonej w tamtejszym Arcybiskupim Muzeum Diecezjalnym na przełomie 1975 i 1976, eksponowano 8 *różańców z koralami* i 4 imitujące koral” (Chodyński 2010: 63).

Jak zauważa M. Szuman-Gorczyca, oprócz koralowych różańców, do grupy bardzo popularnych dewocjonalno-koralowo-biżuteryjnych wyrobów należały *koralewe krzyżyki*, ‘małe krzyże’, „w zbiorach konińskich znajduje się 5 krzyżyków o różnej wielkości i budowie. *Koralowe belecзки* ramion oprawione są

w rodzaj tulejki lub rodzaj koszyczka. [...] Dwa kolejne krzyżyki wykonane są ze złota i ozdobione *korallowymi paciorkami* osadzonymi na końcach beleczek” (Szuman-Gorczyca 2010: 74-75).

W kolekcję korallowych dzieł sztuki wpisuje się także, udokumentowana w polszczyźnie, różna pod względem tematyki, europejska rzeźba sakralna:

– „płodny rzeźbiarz w koralu doby baroku południowo-niemieckiego, Leonard Kern, był autorem rzeźby z około 1625 roku, przedstawiającej św. Sebastiana” (Chodyński 2010: 69).

– „W rzymskiej kolekcji Doria-Pomphili podziwiano srebrne figury świętych Sebastiana i Andrzeja, wmontowane w *korallowy »krzew«* (1590)” (Chodyński 2010: 69).

– „W dziełach rzeźbiarzy niemieckich XVI stulecia ulubionym połączeniem materiałów w jednym wyrobie był kryształ górski, *korale*, perły; przykłady w wisiorze w kształcie głowy Chrystusa wykonanej w *korale*; w rzeźbie z około 1600 roku *korallowa postać* Chrystusa rozpięta została na krzyżu z kryształu górskiego. [...] *Chrystus w koralu*, 1. połowa XVII w., Trapani” (Chodyński 2010: 69-70).

– „Zawieszenie z *korallową figurką* Madonny z Trapani, 1. połowa XVII, Museo Regionale de Pépoli Trapani w Trapani. [...] Zawieszenie z *korallową figurką* Madonny z Trapani, początek XVII w., kolekcja Guiseppe Whitakera” (Chodyński 2010: 69-70).

Swoistą ciekawostkę artystyczną stanowią *korallowe szopki* Bożonarodzeniowe z Trapani, „niemal w całej Europie od 2. połowy XVI najbardziej poszukiwanymi były artystyczne wyroby mistrzów z Trapani na Sycylii. Tamtejsi artyści wykorzystując *naturalne formy koralu* tworzyli w rozwiniętym w XVII w. stylu Trapani, przedstawienia pasyjne, szopki Bożonarodzeniowe. [...] Figurki Marii z Dzieciątkiem – *Immacolata*. [...] Znane są dwie szopki w kształcie ruin [...] z pełnoplastycznymi *figurkami z koralu*. [...] Sycylijska, wykonana w *korale*, szopka Bożonarodzeniowa, Pracownia Trapani, koniec XVII lub początek XVIII w.” (Chodyński 2010: 69)

Dotychczasowe kulturologiczno-lit(h)olingwistyczne refleksje, celowo poparte bogatymi cytatami-werbalnymi ekscerptami, dowodzą, że znamienym wyróżnikiem charakteryzowanego w nich organicznego desygnatu, nacechowanego tajemnicą, symboliką, wyjątkowymi właściwościami, różnorodnie wykorzystanego i stosowanego, jest to, iż w biologicznych i gemmologicznych opracowaniach naukowych oraz popularnonaukowych wyraźne są trzy „ogólne” nazewnictwa, stosowane względem niego, tendencje.

Pierwsza grupa badaczy w odniesieniu do tego kamienia stosuje wyłącznie apelatyw *korallowiec* (1m *korallowce*), druga miano *korale* (1m *korale*), trzecia, nieliczna, pojęć *korale* i *korallowiec* (*korale* / *korallowiec*)

KORALE / KORALLOWCE
W ŚWIETLE
NOMENKLATURY
BIOLOGICZNEJ
I GEMMOLOGICZNEJ

używa wymiennie, bliskoznacznie, synonimicznie, tautonimicznie. Te niuanse terminologiczne znajdują swoje potwierdzenie w propozycjach definicji i werbalnych charakterystykach koralowego denotatu, wskazujących na jego przynależność do świata zwierząt, a nie roślin.

Szerszy, pod względem semantycznym, przez co bardziej pojemny, termin *koralowce* – lp *koralowiec* (*koralowce* > *korale* / *koralowiec* > *koral*), funkcjonuje zatem w następujących biologiczno-gemmologicznych uwagach:

– „*Koralowce* (*Anthozoa*). Słowo *anthozoa* oznacza »zwierzę-kwiat« i faktycznie *koralowce* ze względu na jaskrawe ubarwienie, falujące ramiona i mięsisty trzon przypominają rośliny. Aczkolwiek, tak jak pozostałe parzydełkowce, są drapieżcami. [...] Rozmiary *koralowców* są różne. Występuje u nich tylko jedna postać dorosła – polip” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530).

– „*Koralowce*, *Anthozoa*, gromada jamochłonów z typu parzydełkowców; organizmy morskie o postaci polipa; zwykle kolonijne, tworzące wielogatunkowe biocenozy (rafa); zamieszkują morza strefy ciepłej i gorącej (na niewielkich głębokościach)” (*Nowa encyklopedia ...* 1995, t. 3: 482).

– „*Koralowce* (*Anthozoa*) są zakotwiczonymi zwierzętami, które mogą być mylone z roślinami” (Durrell, Durrell 1995: 295).

– „Obecnie *koralowcem* nazywa się kolonie polipów połączonych grubą warstwą tkanki, której za podporę służy twardy, rozgałęziony wapienny szkielet (to on właśnie stosowany jest do wyrobu biżuterii oraz dekorowania przedmiotów użytkowych)” (Piskorz-Branekova 2008: 14).

– „Współczesna zoologia wyróżnia wiele tysięcy gatunków *koralowców* (*Coelenterata*), a wśród nich klasę *Anthozoa* zaliczaną do koralu szlachetnych. Są to organizmy morskie tworzące kolonie w strefach silnych prądów ciepłych mórz” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 291).

– „Żyjące w wodach meduzy, ukwiały, gąbki, mszywioly i *koralowce* należące do bezkręgowców [...]. *Koralowce* przytwierdzone są wapiennymi zewnętrznymi szkielecikami do podwodnych skał. [...] *Koralowce* żyją tylko w morzach ciepłych i czystych, w miejscach płytkich, gdzie światło słoneczne dociera do dna. [...] *Koralowcom* do życia niezbędna jest czysta zasobna w pokarm wodą i światło słoneczne. [...] Różnorodne *koralowce* budują rafę. [...] Znanych jest ok. 1000 gatunków *koralowców*” (*Morza i oceany* 2007: 79, 100, 102, 104-105).

– „*Koralowce* to prymitywne płytkowodne organizmy rafotwórcze” (Łapot 2006: 3).

– „*Koralowce* potrzebują do życia wody o temperaturze przynajmniej 18° C” (*Rafy świata* 2007: 27).

Węższe znaczeniowo pojęcie *korale* – lp *koral* (*korale* < *koralowce* / *koral* < *koralowiec*) występuje natomiast konsekwentnie w takich wypowiedziach jak:

- „sąd o zwierzęcej naturze *korala* upowszechnił się dopiero w XIX w. [...] *Korale* od czasów antycznych do dziś poławia się za pomocą specjalnego przyrządu” (Świerzowska 2003: 115, 127).
- „Pewien lekarz z Marsylii o nazwisku Peyssonnel pierwszy uznał *korale* jako wapienne szkielety małych polipów żyjących obok siebie w dużych koloniach” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274).
- „*Korale* są pochodzenia organicznego. Są to szkielety wapienne koralowców (*Anthozoa*) należących do niższych morskich organizmów zwierzęcych typu *Coelenterata*” (Maślankiewicz 1983: 276).
- „*Koral* [...] to wapienny szkielet koralowca” (Dzikowska 2016: 13).
- „*Korale* żyją na dnie ciepłych mórz [...]. Najbardziej cenne i poszukiwane są *korale* czerwone lub prawdziwe, które należą do niższych organizmów zwierzęcych typu *Coelenterata* – *Anthozoa*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 61).
- „*Korale* są to szkielety koralowców o długości do 40 cm i przekroju do 6 cm” (Karen 1991: 86).
- „Nazwa ta odnosi się do wapiennych szkieletów *korali* – kolonijnych bądź osobniczych jamochłonów żyjących w ciepłych morzach. [...] *Korale* w morzu tropikalnym” (Symes, Harding 1993: 54).
- „*Korale* należą do najpiękniejszych zwierząt morza” (Taylor 1993: 22).
- „*Korale* są podobne do ukwiałów i należą do tego samego typu jamochłonów” (Parker 1994: 37).
- „*Korale* przypominają małe ukwiały mieszkające w twardych szkieletach” (Durrell, Durrell 1995: 295).
- „*Korale* i ukwiały wspólnie z meduzami tworzą typ parzydełkowców (*Cnidaria*). Łączą je niektóre cechy: jaskrawe kolory, obecność czułków wytwarzających jad oraz najprostszy układ pokarmowy w królestwie zwierząt – mający jeden otwór, przez który pobierany jest pokarm, a także wydalane są resztki. [...] *Korale* są drobnymi polipami mającymi ramiona, które tworząc wapienny szkielet zewnętrznych, przyrastają w części podstawowej przez całe życie. Szkielety te formują skupiska lub rozgałęzienia. [...] *Korale* żyją głównie w ciepłych, płytkich wodach oceanów. Rozmnażają się płciowo i wegetatywnie przez podział lub pączkowanie. Odżywiają się planktonem. [...] 30 m to głębokość, na której najczęściej rozwijają się *korale*” (*Zwierzęta* 2017: 202).
- „Wiadomo, że *korale* to wapienne szkielety koralowców. Pnie takiej kolonii są mocno wczepione w podmorskie skały i występują raczej na niewielkich głębokościach. [...] *Koral* rośnie w strefach płytszych” (Mastny 1997: 93-94).
- „*Korale* są wapiennymi częściami szkieletowymi kolonijnych organizmów morskich. [...] *Korale* to wapienne części szkieletowe kolonijnych organizmów morskich zaliczanych do gromady koralowców” (Hall 1996: 142),

– „Dokładne badanie *korale* wykazuje, że składa się on z wielu szkieletów. [...] *Korale* wysokiej jakości łączy się w ciepłych wodach w zachodniej części Morza Śródziemnego. [...] Na większą skalę łączy się *korale* za pomocą sieci rozpiętej na metalowej ramie o ostrych brzegach” (Walters 1999: 100).

– „*Korale* pokrywają 600 000 km² powierzchni Ziemi. [...] Większość *korali* składa się ze szkieletów stworzeń morskich zwanych polipami (*Anthozoa*)” (*Skarby Ziemi*).

– „Z technicznego punktu widzenia, *korale* nie jest minerałem. Tworzą go drobne morskie zwierzątka, wytwarzające twarde szkielety – węglany wapnia, które odkładają się w kształcie wachlarzy, gałązek i innych form” (Campbell 1995: 240).

– „To, co zazwyczaj nazywamy *koralem*, w istocie jest szkieletem morskiego zwierzęcia” (Chenel, Simarro 2008: 111).

– „Nazwa *korale* odnosi się do wielu gatunków z podgromady koralowców ośmiopromiennych, których większość jest miękka, krucha, łamliwa i całkowicie bezużytecznych jako materiał jubilerski” (Cavey 1993: 106).

Jednak najbardziej precyzyjna tautonomiczna, synonimiczna, bliskoznaczna binomenklatura, łącząca w sobie szerszy i węższy zakres semantyczny apelatywów *korale* (*korale*) i *koralewiec* (*koralewiec*), potwierdzana w słownikach języka polskiego⁶ (*korale* = *koralewiec* / *korale* = *koralewiec*), najbliższa autorce teje monografii, i dlatego konsekwentnie przez nią stosowana w tytule oraz treści jej książki, wyróżnia tylko cztery definicje *korali* / *koralewieców* zaproponowane przez:

– A. Świerżowska, „*korale* (*koralewiec*, *Anthozoa*) to organizmy morskie o kształcie polipa, należące do gromady zwierząt typu jamochłonów. Mogą one żyć pojedynczo lub, co zdarza się najczęściej, tworzą bardzo liczne kolonie” (Świerżowska 2003: 112-113);

– N. Sobczaka i T. Sobczaka, „*korale*, a ściślej *koralewiec*, są organizmami wodnymi należącymi do gromady zwierząt typu jamochłonów (*Coelenterata*)” (Sobczak, Sobczak 1995: 71);

– A. R. Chodyńskiego, „*Corallium rubrum* jest *koralewiecem* z rodziny *Gorgonacea*, wytwarzającym czerwony szkielet, żyjącym na głębokości od 30 do 50 m. Buduje kolonie o wysokości kilkudziesięciu centymetrów, intensywnie czerwone. *Korale szlachetny* zawiera sole wapnia i wielu substancji organicznych, nadających ciału tego tworzywa dużą twardość” (Chodyński 2010: 63);

– Philipa Permutta, „*korale* to szkielety wapienne morskiej fauny – koralowców – żyjącej w koloniach. [...] Wiele gatunków *koralewieców*, choć nie wszystkie, jest prawnie objętych ochroną [...]. Sprawdź, czy kupowany przez Ciebie *korale* pochodzi z legalnego źródła” (Permutt 2017: 82).

⁶ Patrz s. 101 niniejszej pracy.

Pozostałe gemmologiczno-biologiczne nieścisłości i niuanse dotyczą werbalnej charakterystyki koralowego desygnatu. Wyraźne są bowiem w niej dwa przeciwstawne, skrajne i wykluczające się stanowiska.

Część znawców i miłośników koralu używa w stosunku do niego określeń:

– *kamień*, „rafy całego świata skrywają niezwykłą różnorodność barw i kształtów. [...] Naprawdę, przyjrzenie się jednemu *kamieniowi* lub odizolowanemu kawałeczkowi rafy może zająć czas całego nurkowania” (*Rafy świata* 2007: 35). „Czerwony *kamień* – *koral* jest odmianą pochodzącą z głębin morskich” (Campbell 1995: 240). „Stopniowo zasoby *koralu szlachetnego* w basenie Morza Śródziemnego wyczerpały się na tyle, że wystąpiła konieczność szukania nowych źródeł tego *kamienia*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 298). „*Kamień* – nazwa umowna, *koral* jest bowiem pochodzenia organicznego, to wapienny szkielet koralowca” (Dzikowska 2016: 13);

– *kamień szlachetny*, „mimo że *korale* są pochodzenia organicznego zalicza się, je, obok pereł i bursztynów, do *kamieni szlachetnych*” (Piskorz-Branekova 2008: 16). „Mianem *kamieni szlachetnych* określa się minerały szczególnie piękne, rzadko spotykane i bardzo twarde. Czasami zalicza się do tej grupy także substancje organiczne, *korale*, perły, bursztyn” (*Minerały i kamienie szlachetne* 2004: 218). „Czasem tłok pieczęci rzeźbiono w karneolu, czyli krwawniku, *koralu* lub innym *kamieniu szlachetnym* [...]” (Fyson 1996: 36-37);

– *organiczny kamień szlachetny*, „*organiczne kamienie szlachetne* powstają na drodze różnych procesów biologicznych. [...] Do używanych w jubilerstwie *kamieni organicznych* zaliczamy [...] *czerwone i czarne koralowce*” (Coenraads 2007: 236)”. „*Organiczne kamienie szlachetne* są produktem roślin lub zwierząt. [...] Należy do nich *koral*, *gagat* i *szylkret*” (Walters 1999: 10);

– *kamień jubilerski / kamienie jubilerskie*, „do *kamieni jubilerskich* należą również bursztyny i *korale*” (Wierzchowski 1984). „*Koralowiec* ze względu na swe walory estetyczne oraz właściwości fizyczne jest jednym z najbardziej cenionych *kamieni jubilerskich*” (Szuman-Gorczyca 2010: 72). „Na tym etapie twórczości pojawiają się u Celmińskiego, choć niezbyt liczne, *kamienie jubilerskie*, jak *koral*, masa perłowa, muszle, *gagat* czy bursztyn” (Bromberkowska 2010: 136);

– *kamień ozdobny / drogi kamień*, „do *kamieni ozdobnych (drogich kamieni)*, oprócz skał i minerałów, zalicza się substancje pochodzenia organicznego (perły, *korale*, bursztyn)” (Piskorz-Branekova 2008: 16);

– *kamień dekoracyjny / kamienie dekoracyjne*, „Kombinatowi [...] *Polsrebro* przyznano uprawnienia do dysponowania wszystkimi surowcami do wyrobu galanterii srebrnej – srebrem, *kamieniami szlachetnymi* i *dekoracyjnymi* (np. bursztyn, *koral*)” (Wiszniewska 2015: 114);

– *klejnoty*, „*koral* jest *klejnotem* pochodzenia zwierzęcego, utworzonym ze szkieletów organizmów morskich zwanych polipami koralowymi” (*Skarby Ziemi*);

– *klejnoty i skarby*, „choć większość *klejnotów* to minerały, a więc substancje pochodzenia nieorganicznego, świat organiczny także ma do zaoferowania przepiękne *skarby*. Niektóre najwspanialsze i najcenniejsze *klejnoty* pochodzą ze świata roślin lub zwierząt jak urocze, delikatne *korale*” (Walters 1999: 92);

– *żywy kamień*, „w obrazie *Szafa ze sztuką* Joanna Georga Heinza (1666 r.) zwraca uwagę malutka czaszka wyrzeźbiona w *koralu*, tworzywa znajdującego w morzu i traktowanego jako *żywy kamień*” (Purc-Stępiak 2010: 22)

Inni przeczą takiemu pojmowaniu koralu / koralowca i w negatywnie nacechowanych wnioskach wyjaśniają:

– „gałązki *koralowca* (uznawanego mylnie za minerał i kamień szlachetny) weszły na trwałe do sztuki jubilerskiej” (Grychowski, Nowacki, Piwocka 2011: 9).

– „Z technicznego punktu widzenia, *koral* nie jest minerałem” (Campbell 1995: 240).

– „Do kamieni szlachetnych zalicza się również perły i *korale*, chociaż nie są one minerałami w ścisłym tego słowa znaczeniu. [...] Związkami organicznymi, wyróżnianymi jako odrębna klasa minerałów są bursztyn, perły, *korale*. [...] Oprócz kamieni szlachetnych i pereł dość duże znaczenie mają *korale*” (Maślankiewicz 1983: 23, 69, 270).

– „*Koral* jest w rzeczywistości małym, żyjącym w koloniach polipem, z wapiennym rozgałęzionym szkieletem, w kolorze czerwonym, różowym lub białym. Chociaż jest zaliczany do kamieni szlachetnych, w rzeczywistości nim nie jest” (Purc-Stępiak 2010: 16).

Pozostali znawcy koralu / koralowców, rezygnując w stosunku do nich z określeń kamień, minerał, klejnot, skarb, ograniczają się do bardziej rozbudowanej, ale mniej konkretnej, opisowej charakterystyki koralowego denotatu:

– „materiał jubilerski pochodzenia zwierzęcego i roślinnego jest określany jako organiczny. Obejmuje on bursztyn, gągat, *koral*, perły i muszle” (Symes, Harding 1993: 54).

– „Do wyrobu i zdobienia klejnotów używano także substancji organicznych, takich jak *koral*, perły czy kość słoniowa” (Fyson 1996: 9).

– „*Korale*, podobnie jak perły, są pochodzenia organicznego. Należą do organizmów zwierzęcych” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274; por. Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 61).

Najbardziej rozbudowana, przez co bogatsza pod względem użytych w niej środków językowych,

opisowa charakterystyka koralu / koralowca cechuje publikacje A. R. Chodyńskiego. Ich autor wyróżnia koralowy desygnat mianami:

– *materiał*, „wyroby z tego czerwonego lub różowego *materiału* traktowano jako przedmioty cenne i nader rzadkie, a tym samym przekazywane w spadku, wzbogacały zawartość skarbów polskich magnatów i szlachty” (Chodyński 2010: 67);

– *surowiec koralowy*, „kupcy zaopatrywali złotników i jubilerów w *surowiec koralowy*” (Chodyński 2010: 63);

– *surowiec naturalny*, „artystycznych wyrobów z tak pięknego *surowca naturalnego* poszukiwali miłośnicy i amatorzy rzemiosła i biżuterii koralowej, twórcy zbiorów rzadkich i osobliwych” (Chodyński 2010: 64);

– *twór naturalny*, „*koral* jako *twór naturalny*, wydobywany z dna morskiego był przedmiotem kolekcjonerskim, chętnie gromadzonym w barokowych gabinetach przyrodniczych” (Chodyński 2010: 64);

– *tworzywo*, „współczesnego turystę, mającego świadomość wyczerpywania się złóż śródziemnomorskiego *koralu szlachetnego*, wprawić mogą w zdumienie witryny i sklepy Bonifacio i Alghero pełne wyrobów z tego właśnie *tworzywa*” (Chodyński 2010: 64);

– *koralowe szlachetne tworzywo*, „moda na wyroby z tego *koralowego szlachetnego tworzywa* zataczała coraz szersze kręgi, doprowadzając do intensyfikacji połowów od schyłku XVI w., niemal do końca XIX stulecia, a tym samym do wyczerpania złóż” (Chodyński 2010: 64).

Na brak jednoznacznego, utrwalonego, a tym samym zwerbalizowanego, także w polszczyźnie, stanowiska względem koralu / koralowca wpływa najprawdopodobniej fakt, że również „w schematach klasyfikacyjnych czynionych na użytek gemmologii miejsce koralu wśród kamieni szlachetnych i ozdobnych nie jest jednoznacznie określone. Sprawiają to jego specyficzne właściwości, zwłaszcza nietypowy zespół cech kolorystycznych” (Sobczak, Sobczak 1995: 83).

Koralowa biżuteria autorstwa Bogdana Kowalskiego

II.

Językowa „rafa” koralu / koralowców

Doskonałość tak samo nie jest nam dostępna jak nieskończoność.

Alfred de Musset

ako lit(h)olingwistka od wielu już lat zafascynowana nazewnictwo-kulturologicznym bogactwem różnych kamieni (Węgorowska 2012), również koralu / koralowców, w pełni zgadzam się z językoznawczą opinią antropolog kultury A. Świerżowskiej, według której

o archaiczności bursztynu, *koralu*, gagatu jako klejnotów obecnych w różnych kulturach świadczą nie tylko wykopaliska archeologiczne, ale także dane lingwistyczne, tj. nazwy owych klejnotów w poszczególnych językach lub rodzinach językowych. Próby ustalenia etymologii tych nazw – przynajmniej w językowym świecie indoeuropejskim – świadczą, że pochodzenie większości z nich jest bardzo stare, a w wielu przypadkach podejrzewa się, że mogą to być relikty jeszcze substratowe praindoeuropejskie. Z drugiej strony fakt, że duża część tych nazw stanowi zapożyczenia z języków należących do innych rodzin wskazuje, że wraz ze swoimi nosicielami rozdziły się one i wędrowały po świecie starożytnym, a ich śladem mogły podążać także i idee z nimi związane. W samych nazwach ujawnia się część archaicznego sposobu postrzegania tych klejnotów oraz ich znaczenie symboliczne, wychodzące poza cechy li tylko zewnętrzne – fizyczne (Świerżowska 2003: 190-191).

KORALE /
KORALOWCE
ETYMOLOGICZNIE
I SEMANTYCZNIE

Zasadności tej opinii dowodzi fakt, iż istnieje wiele rozbieżności co do etymologii rzeczownika *koral* (por. Piskorz-Branekova 2008: 12). Rozbieżności owe potwierdzają próby etymologicznych ustaleń reprezentantów różnych dziedzin wiedzy (niejęzykoznawców), zdaniem których:

– „nazwa koral przypuszczalnie wywodzi się z hebrajskiego słowa *gord* bądź arabskiego *garal* oznaczających amulet. Niektórzy też przyjmują jego celtyckie pochodzenie. Etymologicznie zbliżone greckie *korallium* oznaczało »coś, co twardniało w ręce«, a łacińskie *corallium* było nazwą narzędzia służącego do

połowu muszli z morskiego dna. Dopiero w zapiskach pochodzących z XV-XVI wieku pojawia się obecne brzmienie słowa koral” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 291).

– „Pochodzenie nazwy nie jest znane – gr. *korállion*, *korálion*, *kurálion* (z gr. łacińskie *corallium*, *cūralium*) – prawdopodobnie krążyła ona w starożytności na obszarze śródziemnomorskim. Rozważana była możliwość uniwerbizacji z *kórē* (*kúre*) *halós* ‘córa morza’ jako kalka podobnie brzmiącego indyjskiego wyrażenia. Różnice nagłosu *kor-*, *kur-*, *kór-* wynikałyby z asocjacji *kórē*. Niektórzy widzą tu pierwotny wyraz hebrajski: *gōrāl* ‘kamyk’ ” (Świerzowska 2003: 114).

– „Etymologia słowa koral nie jest w pełni wyjaśniona. Wielu badaczy słowo to wywodzi od hebrajskiego *gord* lub arabskiego *garal*, które oznaczają kamień amuletowy lub sam amulet. [...] Greckie *korallium* nie oznaczało bowiem koralu, lecz »coś, co twardniało w ręku«, podobnie jak łacińskie *corallium*, które nie było nazwą koralu, lecz narzędzia stosowanego do połowu muszli z dna morskiego. Współczesna nazwa koral pochodzi z przełomu XV-XVI w.” (Sobczak, Sobczak 1995: 71).

– „Nazwa pochodzi z przełomu XV-XVI w. Pierwotnie nazwą koralowca określano jedynie czerwony, wapienny koral śródziemnomorski, od końca XVII w. również inne koral. Etymologia słowa koral nie jest wyjaśniona. Jedni wywodzą ją z hebr. *gord* (wcześniejsza nazwa *peninim*) lub arab. *garal*, które oznaczają kamień amuletowy lub sam amulet, inni z gr. *korallium*, które jednak nie oznaczało koralu, lecz coś, »co twardniało w ręku«, podobnie jak łac. *corallium*, które było nazwą narzędzia służącego do połowu muszli; jeszcze inni wskazują na jego celtyckie pochodzenie” (Sobczak, Sobczak 1998: 209).

– „Nazwa *koral* wywodzi się od łacińskiego słowa »*corallium*« – nazwy organizmów morskich z podgromady koralowców lub od greckiego słowa »*korallion*«. [...] Określenie »*koral*« jest bardzo stare i oznaczało niegdyś tyle, co »ozdoba mórza«. W oczywisty sposób wynikało z walorów estetycznych szkieletu koralowca *Corallium rubrum*, jak i innych równie pięknych gatunków koralowców używanych w celach zdobniczych. Już w XVIII wieku określenie to poszerzyło swój zakres znaczeniowy i w zmodyfikowanej formie »koralowiec« używane jest jako popularna nazwa gromady *Anthozoa*, czyli jamochłonów należących do typu parzydełkowców – organizmów morskich mających postać polipa” (Łapot 2006: 3 i 115).

Jedną z tych źródłosłowowych prób cechuje grecko-łaciński paralelizm etymologiczny wyrażony spójnikiem *i*, „słowo koral pochodzi od greckiego *korallion* i łacińskiego *corallum*” (Cavey 1993: 106).

Dwie ostatnie natomiast jednoznacznie określają grecki źródłosłów apelatywu *koral* / *korale*, „nazwa koralu pochodzi od greckiego słowa *korallion*” (Walters 1999: 102), „koral z gr. *korállion*” (Kopaliński 1987: 520).

Jak zauważa E. Piskorz-Branekova, podobne rozbieżności etymologiczne cechują także „koralowe” refleksje językoznawcze, gdyż „według niektórych lingwistów, nazwa *koral* wywodzi się od hebrajskiego *gord* bądź arabskiego *garal*, które to słowa oznaczają amulet. Inni uważają, że pochodzi od łacińskiego *corallum*, *corallium* lub greckiego *korálion*, które to określenia znaczyły tyle, co »ozdoba mórz« w odniesieniu do morskich organizmów zamieszkujących ciepłe sfery morskie. Według tych badaczy, zaczęto go używać na oznaczenie szkieletu koralu *Corallium rubrum* i innych gatunków z rodzaju *Corallium* używanych do celów zdobniczych” (Piskorz-Branekova 2008: 12).

Jednak w rodzimych słownikach etymologicznych, słownikach wyrazów obcych i słownikach języka polskiego, podobnie jak w przytaczanej powyżej sugestii Christophera Cavey’a, rzeczownik *koral* wyróżnia wyłącznie grecko-łaciński paralelizm etymologiczny. W opracowaniach tych udokumentowany został bowiem „równoległy”, bo grecki i łaciński równocześnie źródłosłów charakteryzowanego tu rzeczownika:

- „*corallo* z łac. *corallum*, z grec. *korallion*” (Brückner 1985: 256);
- „*koral* 1472, łc. *corallum*, *coralium*, gr. *korálion*” (Bańkowski 2000, t. 1: 796);
- „*koral* g.-ł. ‘zwierzę zamieszkałe w morzach stref gorących, należące do jamochłonów” (Arct 1911: 171);
- „łac. *corallum*, *coralium*, z gr. *korálion*” (SWO 1996: 599);
- „łc. *corallum* i *coralium*, gr. *korálion*” (sjp).

W słownikach języka polskiego rzeczownik *korale* (lp *koral*), podobnie jak w definicjach A. Świerzowskiej oraz N. Sobczaka i T. Sobczaka¹, jest utożsamiany z ap. *koralowce* (*korale* = *koralowce* / *koral* = *koralowiec*), „*koral* p. *koralowce*; *korale* 4 p. *koralowce*” (SWO 1996: 599), i oznacza *zool.* ‘gromadę zwierząt należącą do typu jamochłonów, obejmującą organizmy morskie, często pięknie ubarwione, mające kształt polipa; żyjące pojedynczo lub tworzące liczne kolonie; występujące w morzach ciepłych i gorących, mające znaczenie skałotwórcze; tworzące rafy koralowe i wyspy; czasami cenione w przemyśle artystycznym, np. *koral szlachetny*’ (sjp).

Oprócz prymarnej, zoologicznej definicji, słowniki te notują także inne znaczenia omawianego rzeczownika, który jest w nich utrwalony także odrębnie w lm – *korale*. Według ich definicji homonim² *koral*,

1 Patrz s. 92 tychże rozważań.

2 *Homonim*, ‘każdy z wyrazów mających jednakowe brzmienie i pisownię, lecz odmienne znaczenie’ <z gr. *homōnymos* ‘noszący to samo imię’> – *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. M. Bańko, Warszawa 2005, s. 511; „*Homonimy*: 1) wyrazy o jednakowej pisowni, brzmieniu, ale nie spokrewnione etymologicznie i różniące się znaczeniem; 2) w szerszym znaczeniu wyrazy o jednakowej pisowni, brzmieniu i wspólnym pochodzeniu, których znaczenia w trakcie rozwoju języka tak się zróżnicowały, że z ich pokrewieństwa przeciętny użytkownik nie zdaje sobie sprawy” – J. Kwiek-Osiowska, *ABC...*

oprócz koralu czerwonego, nazywa: 1. 'paciorek wykonany z koralowiny; paciorek koralowy' i 2. 'paciorek wykonany z różnych materiałów, np. drewna, szkła'.

Homonimem *korale* wyróżnia się natomiast:

1. 'paciorki wykonane z koralowiny; paciorki koralowe';
2. 'paciorki wykonane z różnych materiałów, np. z drewna, ze szkła';
3. 'sznur / sznury paciorków wykonanych z fragmentów koralowiny lub koralowych paciorków';
4. 'sznur / sznury paciorków wykonane z innych materiałów, np. z drewna, ze szkła';
5. 'naszyjnik z koralowiny';
6. 'naszyjniki z koralowiny';
7. 'ozdobę zrobioną z koralowiny';
8. 'ozdoby zrobione z koralowiny';
9. 'czerwoną narośl na głowie i szyi niektórych ptaków, np. indyków, cietrzewi, głuszców';
10. sygnowaną słownikowym kwalifikatorem *łow*. 'kolczastą obrozę używaną przy układaniu psa myśliwskiego';
11. dookreślone leksykograficznym kwalifikatorem *żegl*. 'drewniane kulki nanizane na linkę lub drut zamykający szponę golfa; ułatwiają ślizganie się golfa po maszcie',
wreszcie, wymieniane już w niniejszej monografii:
12. *koralowinę*, 'szkielet koralu tworzących kolonie; używany do wyrobu różnych ozdób, zwłaszcza szkielet koralu szlachetnego; wyrób z koralowiny'
- oraz
13. *koralowce*.

Na tę „koralową” homonimiczno-semantyczną wieloznaczność wskazują także niejęzykoznawcy. Etnolog E. Piskorz-Branekova twierdzi, że „o popularności i powszechności koralu prawdziwego świadczy chociażby wieloznaczność w języku polskim takich słów, jak *koral*, *koralik*. W mowie potocznej bowiem wyraz ten oznacza zarówno sznur lub sznury koralu prawdziwych, jak i każdy inny naszyjnik (jedno- lub kilkunitkowy) z paciorkami dowolnego kształtu (najczęściej owalne lub okrągłe) zwanymi powszechnie także koralami” (Piskorz-Branekova 2008: 10).

---

polskiej gramatyki, Kraków-Warszawa 1992, s. 144; por. R. Laskowski, *Homonimia*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, M. Kucała, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1999, s. 136; *Słownik polskich form homonimicznych*, red. D. Buttler, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984.

Refleksje owe dokumentują gemmolodzy, autorzy *Wielkiej encyklopedii kamieni szlachetnych i ozdobnych* (1998), zamieszczając w niej dwie odrębne / niezależne definicje *homonimicznego* leksemu *korale*: 1. zoologiczną, „*korale* to elementy (części) dobrze wykształconych szkieletów morskich pochodzenia zwierzęcego (polipów) należących do rodziny koralowców *Corallidae*, typu *Cnidaria*” (Sobczak, Sobczak 1998: 15) i 2. nacechowaną potocznością, „*korale* to zestaw paciorków wykonanych z koralu lub innych materiałów; kształt paciorków dowolny, najczęściej kulisty lub owalny; nazwa zwyczajowa, wieloznaczna” (Sobczak, Sobczak 1998: 213).

O produktywności rzeczownika pospolitego *koral* i jego równoznacznego, synonimiczno-tautonimicznego odpowiednika *koralowiec* (*koral* = *koralowiec*) przekonują nie tylko pojedyncze motywowane nim apelatywy, ale także, a może przede wszystkim, wieloczłonowe apelatywne kompozycje – zestawienia – wyrażenia współtworzące tę specyficzną, leksykalną kolekcję, wyróżniającą desygnaty i przedsięwzięcia związane z jednym z najciekawszych i najpiękniejszych kamieni organicznych, jakim jest *szczęśliwy kamień*. Ów bogaty nazewniczy „(od)koralowy” zbiór / kolekcję współtworzy 5 lit(h)olingwistycznych podzbiorów.

1. W inicjującym tę kolekcję podzbiorze mieszczą się nazwy bezpośrednio związane z korałem / koralowcem, motywowane apelatywem *koral* (lm *korale*), jak:

A) określenia jednowyrazowe:

– *koralnik*: „korale fałszywe, jak *koralnik* (*Amplexidiscus fenestrafer*), [...] to formy zajmujące pośrednie miejsce między koralowcami prawdziwymi i ukwiałami. Ich polipy są podobne do polipów koralowców, ale nie mają szkieletów” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530);

– *koralit* ← ap. *koral* + *-lit*, ‘ostatni człon wyrazów złożonych wskazujący na ich związek znaczeniowy z kamieniem’ <od gr. *lithos* ‘kamień’> (SWO 1996: 657): „*koralit* – niewielki, miszczkowaty fragment szkieletu koralowca; żyje tam koral lub polip. [...] Polipy koralowców pobierają rozpuszczalny węgiel wapnia z wody morskiej i wytrącają go w postaci aragonitu. W ten sposób tworzą kubeczkowatą formę zwaną *koralitem*, w której żyje polip. [...] Wyraźnie widać długie meandrujące *korality* z licznymi drobnymi septami, skierowanymi do środka” (Coenraads 2007: 250-251, 293). „*Koralit* – szkielet jednego osobnika. [...] *Koralit* zastąpiony przez krzemionkę. [...] Ciasno upakowane *korality*. Ten koral kolonijny *Lonsdaleia* należy do wymarłej w permie grupy zwanej *Rugosa*. *Korality* tworzące kolonię są wieloboczne (najczęściej sześcioboczne) w przekroju i ściśle przylegają do siebie. [...] *Korality* (szkielety poszczególnych polipów)” (Taylor 1993: 22-23);

„RAFA”
APELATYWÓW
KORAL
I KORALOWIEC

– *korallowina*: „*korallowina*, ‘szkielet koralu / koralowców tworzących kolonie; używany do wyrobu różnych ozdób, zwłaszcza szkielet koralu szlachetnego’” (por. SWO 1996: 599; sjp); „wszystkie koralu wytwarzają twarde utwory nazywane pniami lub *korallowiną*, która, będąc częścią ciała koralowców, stanowi coś na kształt szkieletu, wspierającego ich delikatne ciała. [...] Po wyciągnięciu polipów na brzeg, usuwa się z ich gałązek miękkie części, a następnie sortuje w zależności od grubości *korallowiny* i gałązek, barwy oraz skaz” (Świerzowska 2003: 113 i 115). „Również od tych czynników zależy barwa zewnętrznej powłoki *korallowiny*, która może być biała, czerwona o różnym stopniu nasycenia, niebieska a nawet czarna. [...] Bywają koralu, których rdzeń wewnętrzny jest czerwony, a *korallowina* biała. [...] Są koralu, których rdzeń wewnętrzny jest czarny a *korallowina* ciemnoczerwona. [...] Koralu czarne mają czarną *korallowinę*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 292-293). „*Korallowina* to wapienny lub rogowy, twardy lub elastyczny szkielet wewnętrzny koralowców. [...] Wszystkie koralowce (zwierzęta kolonijne) mogą budować twarde lub elastyczne szkielety wewnętrzne zwane *korallowiną* lub pniami koralowymi. [...] Sznury gałązek ciemnoczerwonej *korallowiny*” (Sobczak, Sobczak 1998: 209, 213). „Barwa *korallowiny* może być rozmaita: biała, czerwona w różnych odcieniach, aż do czarnej” (Maślankiewicz 1983: 277). „*Korallowina* nie jest zatem – jak kiedyś sądzono – prostą wydalinią organizmów, lecz istotną częścią ciała koralowców – elementem wspierającym miękkie ciała polipów i szkieletem konstrukcyjnym kolonii. Rodzaj tego szkieletu zależy od gatunku koralowca” (Sobczak, Sobczak 1995: 72). „Szkielet koralowców kolonijnych, czyli *korallowina* jest wytworem tkanki miękkiej. [...] *Korallowina* przydatna jubilersko musi charakteryzować się zwracającą uwagę, atrakcyjną i trwałą barwą, zwartością i trwałością struktury oraz dobrze poddawać się obróbce (przyjmować poler)” (Łapot 2006: 3-4), „wynikające z chęci zagospodarowania bardzo drobnych fragmentów *korallowiny*” (Szuman-Gorczyca 2010: 74) = *szkielet koralu* = *szkielety koralu* = *szkielet koralowców* = *pień koralowy* = *pnie koralowe*.

Rzeczownik *korallowina* wykazuje dalszą produktywność nazewniczą, gdyż motywuje z kolei wymieniane we wcześniejszej części monografii:

– wyróżniające ją leksykalne konstrukcje chromatyczne: *korallowina biała*, *korallowina ciemnoczerwona*, *korallowina czarna*;

– wyrażenia z dookreślającymi ją członami: *gatunki korallowiny*, *kawałek korallowiny*, *krzaczasty kształt korallowiny*, *ukształtowanie korallowiny*;

– werbalną kompozycję uogólniającą wykonany z niej desygnat: *wyrób z korallowiny*;

B) nazwy dwu- i wielocłonowe:

– *szkielet koralu* ← ap. *szkielet*: „do wyrobu ozdób ma zastosowanie tylko wewnętrzny *szkielet koralu*, utworzony z ogromnej ilości elementów zbudowanych z węglanu wapnia, zwanych sklerytami, które połączone są ze sobą krystaliczną substancją” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 61). „W jubilerstwie znajduje zastosowanie wewnętrzny *szkielet koralu*, utworzony z licznych elementów wapiennych (kalcytowych), tzw. sklerytów, spojonych ze sobą krystaliczną substancją” (Maślankiewicz 1983: 277) = *koralowina* = *pień koralowy* = *pnie koralowe* = *szkielety koralu* = *szkielet koralowców*;

– *szkielety koralu* ← ap. *szkielety*: „niektóre koralu miały *szkielety* z łatwo rozpuszczalnego aragonitu (węglan wapnia). W tej kopalnej kolonii (*Thecosmilia*) *szkielety koralu* w trakcie fosylizacji zostały zastąpione przez krzemionkę” (Taylor 1993: 23) = *koralowina* = *pień koralowy* = *pnie koralowe* = *szkielet koralu* = *szkielet koralowców*;

– *ławice koralu* ← ap. *ławice*: „*ławice koralu czarnego* w Morzu Śródziemnym rozwijają się na dnie skalistym i kamienistym, często pod skalnymi przewieszkami, tak że gałązki ich są zwrócone ku dołowi” (Maślankiewicz 1983: 277) = *ławice koralu* = *ławice koralowców*;

– *gatunek koralu* ← ap. *gatunek*: „nie można precyzyjnie określić *gatunku koralu*” (Szuman-Gorczyca 2010: 74).

Do grupy owej należą także, udokumentowane w przywołanych egzemplifikacjach, określenia: *barwa koralu*, *kolor koralu*, *formy koralu*, *gałązka koralu*, *gałązki koralu*, „*gałązka koralu*”, *gałązki naturalnego koralu*, *kawałek koralu*, *krzew koralu*, *ławice koralu czarnego*, *narodziny koralu*, *obróbka koralu*, *połów koralu*, *symbolika koralu*, „*wiek koralu*”, *zasoby koralu*, *złoża koralu*, *paciorki koralu*, *butonowe paciorki koralu*, *kułiste paciorki koralu*; *czerwień koralu*, *gałązka koralu*, *gałązki koralu*, *gałązki białego koralu*, *paciorki koralu*; *duży koral*, *jeden koral*, *koral rosochaty*.

Wśród wyrażenia tych zwracają uwagę miana sygnujące:

– osoby – wykonawców czynności – obrabiające koral, pracujące nad koralu: *rzeźbiarz w koralu*, *rzeźbiarze w koralu*;

– sposoby artystycznego wykorzystania organicznego kamienia: *dekoracja koralu*, *kropielnica dekorowana koralu*, *brzuśce dekorowane koralu*, *klejnoty ozdobione koralu*, *pokrywa zdobiona koralu*, *antependium haftowane koralu*; *rzeźbiony koral*, *kamea rzeźbiona w koralu*; *koral na miedzi złoconej*;

– desygnaty wykreowane z koralu / z koralu: *aplikacje z koralu*, *kompozycje z koralu*, *ozdoby z koralu*, *przedmioty z koralu*, *wyroby z koralu*, *broszka z koralu*, *czaszka z koralu*, *figura z koralu*, *figurka z koralu*, *figurki z koralu*, *figury szachowe z koralu*, „*góry z koralu*”, *grona z koralu*, *guz z koralu*, *guziki z koralu*, *kamee*

z koralu, naszyjnik z koralu, relikwiarz z koralu, różańce z koralu, rzeźby z koralu, stemple z koralu; głowa z koralu, grzechotki z koralu;

– przedmioty wykonane w koralu: biżuteria w koralu, Chrystus w koralu, figurki w koralu, kamea w koralu, kamee w koralu, pieczęci w koralu, rzeźba w koralu, szopka w koralu;

– artefakty z korałem: biżuteria z korałem, pierścionek z korałem, pierścień z korałem;

C) dwu- i wielocłonowe nazwy motywowane rzeczownikiem *korale*:

– *polipy koralu* ← ap. *polipy*, *zool.* ‘postaci jamochłonów w przemianie pokoleń charakteryzujące się workowatym ciałem przytwierdzonym jednym końcem do podłoża, a na drugim końcu mającym otwór gębowy otoczony czułkami; mogą tworzyć kolonie osiadłe (koralowce)’ <gr. *poly-pous* ‘wielonogi’> (por. sjp): „ciała *polipów koralu* tworzą trzy warstwy tkanek: ektoderma, mesogleja i endoderma. [...] Koralowce wydobywa się za pomocą wielooczkowych siatek, które ciągnie się po dnie morskim, odrywając przytwierdzone szerokimi podstawami do skalnego podłoża *polipy koralu*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 291) = *polipy koralowców* = *polipy koralowe*;

– *kolonia koralu* ← ap. *kolonia*, ‘czasowe lub stałe skupienie organizmów należących do jednego gatunku o właściwościach bardziej złożonych niż proste skupienie organizmów. [...] Kolonią jest np. koralowiec’ (*Królestwo zwierząt* 2003: 599); „»gałązka« *kolonii koralu*” (Taylor 1993: 23). „Budowa, kształt i barwa *kolonii koralu* zależą od cech genetycznych” (Walters 1999: 100) = *kolonia koralowców* = *kolonia koralowa*;

– *kolonie koralu* ← ap. *kolonie*: „*kolonie koralu* w naturalny sposób tworzą rozgałęzione drzewiaste struktury” (Hall 1996: 143). „*Kolonie czarnych koralu* żyją też u wybrzeży Nowej Zelandii. [...] *Kolonie czarnych koralu* osiągają wysokość do 3 m” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 296). „*Kolonie koralu* – duże grupy drobnych praktycznie nieruchomych polipów odżywiających się mikroorganizmami niesionymi z prądem przepływającej wody” (*Zwierzęta* 2017: 220);

– *ławice koralu* ← ap. *ławice*: „*ławice koralu* rozwijają się najczęściej na skalistym i kamienistym dnie. Lubią wszelkie skalne załomy i przewieszki” (Świerzowska 2003: 114). „Najliczniejsze *ławice koralu* szlachetnych występują na dużych głębokościach w wodach Morza Śródziemnego” (Cavey 1993: 107) = *ławice koralu* = *ławice koralowców*;

– *poławiacze koralu* ← ap. *poławiacze*: „czy taki świat oglądali śródziemnomorscy nurkowie – *poławiacze szlachetnych koralu*?” (Chodyński 2010: 71);

– *połów koralu* ← ap. *połów*: „*połów koralu* czerwonych w Morzu Śródziemnym nie jest łatwy, trzeba bowiem nie tylko odrywać od podłoża mocno przyrośnięte krzaczaste kolonie, ale również wyszukiwać

je wśród załomów skalnych” (Maślankiewicz 1983: 277). „*Połów koral* nie jest łatwy. Wymaga on bowiem nie tylko odrywania polipów od podłoża, co samo w sobie jest trudne, ale dodatkowo wyszukiwania ich w skalnych zakamarkach” (Świerzowska 2003: 115). „*Połów koral*. Korale szlachetne od dawna poławia się dla ich piękna i wartości jubilerskiej” (Taylor 1993: 22). „Filipiny. Takie łodzie służą nie tylko do transportu pomiędzy wyspami, ale także do *połowu perel i koral*” (Dzikowska 2016: 150-151) = *połów koralowców* = *poławianie koral* = *wydobywanie koral*;

– *poławianie koral* ← ap. *poławianie*: „do *poławiania koral*, oprócz różnych sieci, służy specjalny przyrząd” (Maślankiewicz 1983: 277) = *połów koral* = *wydobywanie koral* = *połów koralowców*;

– *wydobywanie koral* ← ap. *wydobywanie*: „sposób *wydobywania koral*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 60) = *połów koral* = *poławianie koral* = *połów koralowców*;

– *obróbka koral* ← ap. *obróbka*: „po Wielkiej Rewolucji Francuskiej monopol na *obróbkę koral* przejęli Włosi” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 298);

– *produkcja koral* ← ap. *produkcja*: „w latach 1879-1884 nastąpił intensywny rozwój *produkcji koral* – rocznie 1100 ton” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 298);

– *złoża koral* ← ap. *złoża*: „odkrycie bogatych *złóż koral* u wybrzeży Archipelagu Hawajskiego oraz wysp Bonin, Okinawy i Tajwanu dało możliwość Japończykom wejścia na rynek koralowy” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 298);

– *bicze koral* ← ap. *bicze*, ‘tu: sznur; wiązki, sznury koral dobranych tak, aby powstał z nich naszyjnik; naszyjnik’: „*bicze koral*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 60) = *bicze koralowców*;

– *kolekcja koral* ← ap. *kolekcja*, ‘tu: komplety / garnitury biżuterii wykonanej w koralu / z koral; biżuteria koralowa’: „w Paryżu, w 1855 roku, znany londyński jubiler Robert Philips wystawił znakomitą *kolekcję koral*” (Szuman-Gorczyca 2010: 72) = *biżuteria koralowa*.

Do grupy tej przynależą, utrwalone w cytowanych ekscerptach, określenia: *korale obrobione*, *korale nie obrobione*, *korale oprawione*, *korale rzeźbione*, *korale szlifowane*, *korale osadzone w kwiatonach*; *pojedyncze korale*, *duże korale*; *gałęzie koral*, *kompozycje koral*, *krzewy koral*, *piękno koral*, *szkielet koral*, *amulet z koral*, *gałązki z koral*, *owoce z koral*.

Wśród nich uwagę zwracają zwroty: *korale dekorują*, *korale zdobią*, sugerujące jubilersko-artystyczne wykorzystanie *skarbow morza*, dokładniej zwerbalizowane w kompozycjach: *puzdro dekorowane koralami*, *militaria kameryzowane koralami*, *antependia haftowane koralami*, *obrussy ołtarzowe haftowane koralami*, *haftowane koralami tapiserie*; *szkatuła wysadzana koralami*, *tace wysadzane koralami*, *przykrywka zdobiona*

koralami; korale w rozetkach; naszyjniki z koralami, kolczyki z koralami, różańce z koralami; biżuteria z koralami, kolczyki z koralami; korale na szyję; sznur koralami, sznurek koralami, sznureczek koralami, sznureczki koralami, sznury koralami oraz w pleonastyczno-tautologicznym³ zestawieniu *korale z korala*.

2. Kolejny „(od)koralowy” podzbiór tworzą nazwy, których konstytutywnym elementem jest omawiany już w niniejszej pracy kilkakrotnie synonim, tautonim, równoznaczny / bliskoznaczny odpowiednik *ap. koral / korale*, motywowany tymże apelatywem, a od XVIII w. będący jego „zmodyfikowaną formą” (Łapot 2006: 3), *ap. koralowiec / ap. koralowce* ← *ap. koral*, (*koralowiec = koral / koralowce = korale*).

W publikacjach z zakresu zoologii, gemmologii oraz słownikach języka polskiego funkcjonuje on najczęściej w *lm koralowce*, ‘koral p. *koralowce*; korale 4 p. *koralowce*’ i jest definiowany jako ‘*Anthozoa*, gromada zwierząt morskich z typu jamochłonów (*Coelenterata*), o postaci polipów, żyjących najczęściej w koloniach; występują w strefie ciepłej i gorącej, tworząc liczne rafy koralowe lub wyspy’ <od *koral*> (SWO 1996: 599), „*koralowce* to żyjące w koloniach drobne stworzenia, które narastając tworzą rozgałęzione struktury, a w efekcie rafy koralowe i atole” (Hall 1996: 142). „Żyją *koralowce* na dnie ciepłych mórz, tworząc kolonie, których pnie dochodzą do 40 cm wysokości” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274). „*Koralowce* tworzą krzewiaste rozgałęzione kolonie wysokości ok. 0,5 metra” (Piskorz–Branekova 2008: 14). „Gąbki i *koralowce* przyczyniają się do wzrostu rafy, a także dostarczają pożywienia wielu gatunkom, które się nimi żywią” (*Rafy świata* 2007: 127), „*koralowce*” – opis fotografii (*Morza i oceany* 2007: 78).

Rzeczownik *koralowiec* stanowi leksykalny komponent wymienianych już wcześniej dwuczłonowych wyrażen: *drzewo koralowca, gałązka koralowca, gałązki koralowca, kształt koralowca, rozgałęziony koralowiec, symbolika koralowca, szkielet koralowca*.

Apelatyw *koralowiec* współtworzy też trójczłonowe zoologiczne wyrażenie *polipy koralowca twardego* ← *ap. polipy + ap. twarde*: „*polipy koralowca twardego (Turbinaria); polipy koralowca twardego (Euphyllia ancora)*” – opisy zdjęć (*Rafy świata* 2007: 35-36).

Mnoga forma rzeczownika *koralowce* motywuje z kolei kompozycje, będące najczęściej „mnogimi” wariantami scharakteryzowanych w pierwszym podzbiorniku nazw użytych w *lp*. Podzbiór ten reprezentują zestawienia:

---

3 *Pleonazm*, ‘wyrażenie składające się z wyrazów to samo lub prawie to samo znaczących’ <gr. *pleonasmós*> (WSWO 2005: 986; por. W. Pisarek, *Pleonazm*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, s. 280.) / *tautologizm* <od *tautologia*, od gr. *tauto-lógos* ‘mówiący (powtarzający) to samo’> (WSWO 2005: 1237; por. W. Pisarek, *Tautologia*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, s. 396).

– *kolonie koralowców* ← ap. *kolonie*: „rozległe kolonie koralowców egzystują od tysięcy lat” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 64) = *kolonia koralali* = *kolonia koralowa*;

– *ławice koralowców* ← ap. *ławice*: „ławice koralowców żyją na głębokości od 3 do 300 metrów” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 291) = *ławice koralala* = *ławice koralali*;

– *polipy koralowców* ← ap. *polipy*: „polipy koralowców są na ogół dość drobne (2-5 mm), ale zdolne do budowy całkiem dużych kolonii” (Łapot 2006: 3). „Wody w strefie tropikalnej zamieszkują kolonie mikroskopijnych polipów koralowców” (Morza i oceany 2007: 102) = *polipy koralali* = *polipy koralowe*;

– *wachlarze koralowców* ← ap. *wachlarze*: „wachlarze koralowców *Melithaea* ustawiają się tak, by jak największą powierzchnię wystawić na działanie prądu wody” (Rafy świata 2007: 32).

W interpretowany podzbiór wpisują się również i te „(od)koralowe” dwuczłonowe określenia, których pierwszy leksykalny element jest apelatywem w liczbie pojedynczej, drugi zaś to różne deklinacyjne formy ap. *koralowce*:

– *kolonia koralowców* ← ap. *kolonia*: „w Japonii znaleziono kolonię koralowców dochodzącą do 1 m wysokości” (Maślankiewicz 1983: 277) = *kolonia koralali* = *kolonia koralowa*;

– *szkielet koralowców* ← ap. *szkielet*: „szkielet koralowców kolonijnych, czyli koralowina jest wytworem tkanki miękkiej” (Łapot 2006: 3) = *koralowina* = *szkielet koralala* = *szkielety koralala* = *pień koralowy* = *pnie koralowe*;

– *przemysł koralowców* ← ap. *przemysł*: „przemysł koralowców zawsze charakteryzowały okresy ożywienia, a nawet boomu i okresy zdecydowanie gorszej koniunktury” (Łapot 2006: 4);

– *gospodarowanie koralowcami* ← ap. *gospodarowanie*: „połów i gospodarowanie koralowcami” (Łapot 2006: 35);

– *połów koralowców* ← ap. *połów*: „krzyż św. Andrzeja z przyczepionymi sieciami – jedno z najstarszych narzędzi do połowu koralowców” (Łapot 2006: 35) = *połów koralali* = *poławianie koralali* = *wydobywanie koralali*;

– *handel koralowcami* ← ap. *handel*: „handel koralowcami” – tytuły ilustracji (Łapot 2006: 112, 114) = *handel koralowy*.

Grupę tę dopełniają ponadto nazwy funkcjonujące w przytaczanych interdyscyplinarnych cytatach: *bicze koralowców*, *gatunki koralowców*, *koralowiny koralowców*, *rozgałęzienia koralowców*, *szkielety koralowców*.

3. Następny podzbiór charakteryzowanej lit(h)olingwistycznej kolekcji / zbioru obejmuje nazwy pochodzące od przymiotnika *koralowy*, oznaczającego ‘odnoszący się do koralali, zarówno organizmów morskich (koralowców), jak i kamieni; utworzony z koralali, zarówno organizmów morskich (koralowców), jak

i kamieni' (por. *sjp*) i jego form: a) żeńskiej *korolowa*, b) nijakiej (*to*) *korolowe* (lp (*to*) *korolowe*, np. (*to*) *wybrzeże korolowe*), c) niemęskoosobowej (*te*) *korolowe* (lm (*te*) *korolowe*, np. (*te*) *atole korolowe*).

Przymiotnik *korolowy* wraz ze swoimi gramatyczno-rodzajowymi mocjami⁴ jest podstawą nazewnictwa kompozycji bezpośrednio związanych korałem / koralowcem, jak:

A) dwuczłonowe zestawienia z przymiotnikiem *korolowy*:

– *atol korolowy* ← ap. *atol*, 'wyspa koralowa lub pierścień takich wysp otaczających lagunę' <ang. *atoll*, z malediwskiego / maledywskiego *atolu*> (WSWO 2005: 112): „*atol korolowy* – wyspa koralowa w kształcie ciągłego lub przerywanego pierścienia otaczającego przestrzeń wodną zwana laguną; powstaje przez rozrastanie rafy koralowej wokół wyspy, gdy ta wraz z dnem oceanicznym ulega obniżeniu lub gdy podnosi się poziom morza; *atole korolowe* występują w strefie międzywrotnikowej, zwłaszcza Oceanu Spokojnego” (*Nowa encyklopedia...* 1995, t. 1: 264), „*atol korolowy* – rafa koralowa w kształcie pierścienia” (Taylor 1993: 22) = *wyspa koralowa*;

– *wapień korolowy* ← ap. *wapień*: „Wielka Rafa Koralowa zbudowana jest z *wapienia koralowego*, który tworzą szkielety obumarłych koralowców” (*Rafy świata* 2007: 377). „Wyłaniająca się z morskiej toni australijska wyspa Erskine zbudowana jest z *wapienia koralowego*, otoczona żyjącą rafą koralową. [...] Na obszarze Wielkiej Rafy Barrierowej jest wiele takich koralowych wysepek (zbudowanych z *wapienia koralowego*)” (Arthur 1991: 52);

– *piasek korolowy* ← ap. *piasek*: „niektóre zwierzęta morskie zeskrobuja szkielet koralu i wytrącają *piasek korolowy*” (*Skarby ludzkości* 1997: 112). „Plaże wzdłuż wybrzeży koralowych są płaskie i piaszczyste, często pokryte białym lub różowym *piaskiem koralowym*. [...] Plaża z *piasku koralowego*” (*Morza i oceany* 2007: 78);

– *handel korolowy* ← ap. *handel*: „szczególnie rozwinięty *handel korolowy* obserwuje się w okresie wypraw krzyżowych” (Sobczak, Sobczak 1998: 211) = *handel koralowcami*;

– *przemysł korolowy* ← ap. *przemysł*: „ze względu na skalę »przemysłu koralowego« z największym prawdopodobieństwem można te wyroby określać jako włoskie” (Szuman-Gorczyca 2010: 74);

– *rynek korolowy* ← ap. *rynek*: „na *rynku koralowym* Europy od XVI wieku dominują Francuzi, którzy eksploatowali koralu u wybrzeży Sycylii, Sardynii, Korsyki, oraz północnych wybrzeży Afryki do Tunisu po Gibraltar. [...] Odkrycie bogatych złóż koralu u wybrzeży Archipelagu Hawajskiego [...] dało możliwość

---

⁴ *Mocja*, 'różnorodność końcówek gramatycznych pozostająca w związku z rodzajem gramatycznym' <łac. *motio* 'ruch'> (WSWO 2005: 835; por. R. Laskowski, *Mocja*, [w:] *Encyklopedia języka...*, s. 227).

Japończykom na wejście na *rynek koralowy*. [...] Jednakże ten sposób opisu przestał z czasem zaspokajać w pełni potrzeby współczesnego *ryнку koralowego*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 298).

Ostatnie z przywołanych wyrażen – *rynek koralowy* – zostało doprecyzowane dwoma dookreśleniami (*jubilerski* i *zdobniczy*), werbalizującymi istnienie dwóch z rodzajów *koralowych rynków*. Miano *rynek* dotyczy bowiem nie tylko handlowego wymiaru, sprzedaży i kupna koralu / koralowca – wydobytego z morza surowca, przyszłego jubilersko-artystycznego tworzywa. Podobnie jak przytaczane w pierwszej części książki zestawienie *koralowy rynek jubilerski* dotyczy ono również kupna i sprzedaży koralowych przedmiotów, które, co sugeruje druga trójczłonowa nazwa *koralowy rynek zdobniczy*, zostały *zdobione / ozdobione*, ‘upiękkszzone, przystrojone’ (sjp) tym wyjątkowym kamieniem organicznym, „na początku XVI w., na *koralowy rynek zdobniczy* weszli Francuzi, którzy już w krótkim czasie opanowują go całkowicie” (Sobczak, Sobczak 1998: 211).

Do zestawień motywowanych ap. *koralowy* zaliczyć należy przywoływane w niniejszej pracy leksykalne kompozycje: *surowiec koralowy*, *garnitur koralowy*, *munstuczek koralowy*, *ustnik koralowy*, *nóż koralowy*; *koralowy boom*, *koralowy denotat*, *koralowy komplet*, *koralowy krzak*, *koralowy „krzew”*, *koralowy luksus*, *koralowy naszyjnik*, *koralowy proszek*, *koralowy rozkwit*, *koralowy różaniec*, *koralowy unikat*;

B) dwu- i wieloczłonowe zestawienia z przymiotnikiem *koralowa*:

– *kolonia koralowa* ← ap. *kolonia*: „*kolonia koralowa*, zool. ‘ściśle i trwałe skupisko koralowców jednego gatunku; okresowe i luźne skupisko koralowców jednego gatunku; zespół osobników tego samego gatunku koralowców złączonych ze sobą w pewną całość” (por. sjp). „Pnie *kolonii koralowej* dochodzą średnio do 40 cm wysokości” (Maślankiewicz 1983: 276). „Skorupiaki skutecznie zadomowiły się w rafach koralowych. Niektóre żyją wewnątrz *kolonii koralowej*” (Arthur 1991: 53) = *kolonia koralali* = *kolonia koralowców*;

– *wyspa koralowa* ← ap. *wyspa*: „*atol to wyspa koralowa* w kształcie ciągłego lub przerywanego pierścienia otaczającego lagunę” (por. sjp). „Największa *wyspa koralowa* to Kiritimati (Wyspa Bożego Narodzenia, Kiribati) na Oceanie Spokojnym” (*Morza i oceanu* 2007: 79) = *atol koralowy*;

– *butelka koralowa* ← ap. *butelka* + ap. *koralowa*, ‘tu: obrośnięta przez korale / koralowce; obrośnięta koralami / koralowcami’: „*Koralowa butelka*. Miniaturowe szkieleciki zwierząt morskich przydają niekiedy piękna zabytkowym wydobytych z wraków. Koral na butelce” (Platt 1999: 21);

– *narośl koralowa* ← ap. *narośl* + ap. *koralowa*, ‘tu: powstała w wyniku obrastania przedmiotu przez korale / koralowce’: „*Koralowa butelka*. [...] Oczyszczenie tej butelki oznaczać może zniszczenie tej przypominającej koronkę *narośli koralowej*” (Platt 1999: 21);

– *bariera koralowa* ← ap. *bariera*, ‘tu: naturalna, ochronna konstrukcja, rozpościerająca się wzdłuż wybrzeża, leżąca jednak daleko od brzegu’ (por. *Rafy świata* 2007: 377): „Wielka Rafa Koralowa, największa bariera koralowa na Ziemi, na Morzu Koralowym” (*Nowa encyklopedia...* 1997, t. 6: 755);

– *struktura koralowa* ← ap. *struktura*: „największą pojedynczą strukturą koralową jest Wielka Rafa Koralowa, znajdująca się na wschodnich wybrzeżach Australii” (*Skarby Ziemi*);

– *rafa koralowa* ← ap. *rafa*, ‘wał lub grzbiet podmorski leżący na małej głębokości lub nieco wyrastający nad wodę, powstający zwykle z nagromadzenia wapiennych szkieletów organizmów morskich, głównie koralowców, mszywiołów i glonów, w ciepłych morzach strefy międzyzwrotnikowej’ <d.-niem. *ref*> (WSWO 2005: 1056; por. SWO 1996: 936; *Nowa encyklopedia...* 1996, t. 5: 445): „wielobarwna rafa koralowa. [...] Rafę koralową zamieszkują tysiące organizmów” (Durrell, Durrell 1995: 235). „Vanutau, wyspiarski kraj w archipelagu Nowych Hebrydów, leży w strefie sejsmicznej na wulkanicznych wyspach otoczonych rafą koralową, gdzie występują takie osobliwości przyrody jak kwaśne jeziora” (*Wielki atlas...* 2008: 288). „Kanoe nad rafą koralową u wybrzeży Nowej Gwinei. [...] Rafa koralowa i jej mieszkańcy. [...] Rafa koralowa to bajecznie kolorowy świat ryb pływających wśród wielobarwnych konstrukcji zbudowanych przez koralowce” – opisy zdjęć (*Morza i oceany* 2007: 67, 102, 107).

Przymiotnik *koralowa* współtworzy wyrażenia znane z egzemplifikacji zebranych w poszczególnych częściach monografii: *aplikacja koralowa*, *branża koralowa*, *dekoracja koralowa*, *koszulka „koralowa”*; *koralowa głowa*, *koralowa figurka*, *koralowa kamea*, *koralowa koszulka*, *koralowa nastawa*, „*koralowa moda*”, *koralowa postać Chrystusa*;

C) dwu- i wielocłonowe zestawienia z przymiotnikiem *koralowe*:

– *atole koralowe* ← ap. *atole*: „*atole koralowe* to duże koliste rafy z laguną w centrum” (*Rafy świata* 2007: 340). „Występujące w pobliżu Nowej Gwinei małe wyspy to *atole koralowe*” (*Morza i oceany* 2007: 66). „W zależności od gatunku rozgałęzienia koralowców mogą łączyć się w jedną zbitą masę, która rozwija się w bardzo szybkim tempie i tworzy rafę i *atole koralowe*” (Świerzowska 2003: 113), „*atole koralowe*” (Hall 1996: 142) = *wyspy koralowe*;

– *wyspy koralowe* ← ap. *wyspy*: „część raf w przypadku atoli i raf barierowych zazwyczaj wystaje nad wodę, jako płaskie *wyspy koralowe*, które powstają dzięki działalności fal osadzających fragmenty koralowców odłamane od głównej rafy” (*Rafy świata* 2007: 340) = *atole koralowe*;

– *wyseпки koralowe* ← ap. *wyseпки*: „na obszarze Wielkiej Rafy Barierowej jest wiele takich *koralowych wyseppek* (zbudowanych z wapienia koralowego)” (Arthur 1991: 52). „Australijska Wielka Rafa Koralowa

składa się z ponad 3000 pojedynczych raf i *koralowych wysepek*” (*Rafy świata* 2007: 341). „Rafy koralowe na Oceanie Spokojnym tworzą tysiące małych i większych *wysepek koralowych*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 296);

– *kolonie koralowe* ← ap. *kolonie*: „korale żyją na dnie ciepłych mórz, tworząc krzaczaste *koralowe kolonie*, których pnie dochodzą do 40 centymetrów wysokości, a gałązki do 6 cm” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 61);

– *pnie koralowe* ← ap. *pnie*: „wszystkie koralowce (zwierzęta kolonijne) mogą budować twarde lub elastyczne szkielety wewnętrzne zwane koralowiną lub *pniami koralowymi*” (Sobczak, Sobczak 1998: 209). „Wszystkie koralowce mogą budować twarde utwory (rogowe, wapienne, mieszane) zwane koralowiną lub *pniami koralowymi (poliparia)*” (Sobczak, Sobczak 1995: 209) = *koralowina* = *szkielet koralu* = *szkielety koralu* = *szkielet koralowców*;

– *polipy koralowe* ← ap. *polipy*: „*polipy koralowe* są maleńkimi stworzeniami żyjącymi w ogromnych koloniach” (Walters 1999: 100), „gałązki powstają ze szkieletów *polipów koralowych*” (Hall 1996: 142). „Charakterystyczne jest to, że pojedyncza kolonia *polipów koralowych* ma barwę w jednej ściśle określonej tonacji, np. od jasnoróżowej do ciemnoczerwonej; aż do tzw. »byczej krwi«” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293) = *polipy koralu* = *polipy koralowców*;

– *ławice koralowe* ← ap. *ławice*: „na głębokości występowania *ławic koralowych* nurkowie nie zawsze mogą pracować” (Maślankiewicz 1983: 277) = *ławice koralu* = *ławice koralu*;

– *wybrzeża koralowe* ← ap. *wybrzeża*: „*wybrzeża koralowe* oddzielone są od pełnego morza barierą zbudowaną z raf koralowych. [...] *Wybrzeża koralowe* na świecie: Wielka Rafa Koralowa (północno-wschodnia Australia) – dł. 2300 km, szer. 300-2000 m, wyspy Oceanii, wyspy Morza Karaibskiego, Malediwy, Andamany, wyspy na Morzu Czerwonym. [...] Plaże wzdłuż *wybrzeży koralowych* są płaskie i piaszczyste, często pokryte białym lub różowym piaskiem koralowym” (*Morza i oceany* 2007: 78-79);

– *skamieliny koralowe* ← ap. *skamieliny*: „niektóre jaspisy powstały z *koralowych skamielin*” (Cavey 1993: 107);

– *wytwórstwo koralowe* ← ap. *wytwórstwo*: „szczyt rozwoju francuskiego *wytwórstwa koralowego* przypada na przełom wieku XVI i XVII i trwa do czasu Wielkiej Rewolucji Francuskiej” (Sobczak, Sobczak 1998: 211);

– *wzornictwo koralowe* ← ap. *wzornictwo*: „te dwie ozdoby (taśmowa bransoleta i taśmowy naszyjnik) są przykładem zunifikowania »koralowego wzornictwa«” (Szuman-Gorczyca 2010: 75);

– *rafy koralowe* ← ap. *rafy*: „*rafy koralowe* występują w ciepłych, płytkich, nasłonecznionych wodach w tropikach. [...] *Rafy koralowe* to podwodny świat naszych wybrzeży odległych tropikalnych wysp i skalistych brzegów w klimacie umiarkowanym” (*Rafy świata* 2007: 25, 340). „*Rafy koralowe* to budowle drobnych jamochłonów kolonijnych” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 63). „*Rafy koralowe* są to skomplikowane systemy złożone z milionów morskich organizmów powiązanych ze sobą siecią zależności. [...] Skorupiaki skutecznie zadomowiły się w *rafach koralowych*” (Arthur 1991: 50, 53). „Pozostałości po twardych szkieletach koralowców stanowią materiał tworzący *rafy koralowe* w morzach tropikalnych. [...] Piękne *rafy koralowe*, które otaczają wyspę Mauritius na Oceanie Indyjskim” (Durrell, Durrell 1995: 235, 293). „Kiedy polipy koralowe giną, pozostawiają po sobie szkielety – zbudowane w przeważającej większości z węgla wapnia – których niewyobrażalnie wielka liczba tworzy *rafy koralowe*. [...] *Rafy koralowe* powstały z nagromadzenia szkieletów maleńkich stworzeń” (Walters 1999: 100). „*Rafy koralowe* powstają z nagromadzenia wapiennych szkieletów głównie koralowców, które przez kolejne pokolenia rozbudowują je pod powierzchnią wody” (Różycka, Płoszyńska 2008: 224). „Koralowce żyją samotnie lub w koloniach. Do tych ostatnich należą gatunki tworzące *rafy koralowe* – największe struktury wytwarzane przez żywe organizmy” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530). „Większość gatunków koralów wzrasta w koloniach, a ich szkielety tworzą ogromne wapienne masy nazywane *rafami koralowymi*” (*Zwierzęta* 2017: 22). „Zachodnia część Oceanu Spokojnego usiana jest tysiącami wysepek otoczonych *rafami koralowymi*. [...] Wyspy Oceanu Indyjskiego to m. in. Madagaskar – jedna z największych wysp świata oraz liczne wysepki otoczone *rafami koralowymi* (Malediwy, Seszele, Komory, Makareny). [...] Bogactwo świata zwierząt można zaobserwować wśród *raf koralowych*. [...] W czystych, turkusowych, płytkich wodach Morza Czerwonego można podziwiać wspaniałe, mało zniszczone *rafy koralowe* z największą na świecie liczbą gatunków koralowców (ok. 350) oraz trawy morskie. [...] Piękne *rafy koralowe* i wspaniała przyroda tropikalnych wysp Morza Południowochińskiego przyciągają turystów. [...] W wodach otaczających Nową Gwineę rozwijają się *rafy koralowe*. [...] *Rafy koralowe* zbudowane są z wapiennych szkieletów koralowców. [...] *Rafy koralowe* są schronieniem dla wielu różnych gatunków zwierząt. [...] Wśród *raf koralowych* żyją różnokolorowe ryby, skorupiaki. [...] *Rafy koralowe* są bardzo wrażliwe na niekorzystne warunki” (*Morza i oceany* 2007: 9, 12, 34, 45, 66, 79, 102, 104). „Najbogatsze są *rafy koralowe* na Oceanie Spokojnym” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 296). „Największe budowle stworzone przez istoty żyjące to nie dzieło człowieka, ale wytwory maleńkich organizmów, które łącząc się formują *rafy koralowe* lub atole” (*Skarby Ziemi*). „Jego słynne kolonie – *rafy koralowe* – rosną rocznie zaledwie o 20 milimetrów” (Chenel, Simarro 2008: 111). „*Rafy koralowe*

występują u wybrzeży Algierii i Tunezji, Korsyki, Sardynii i Sycylii, a także w Zatoce Baskijskiej, w pobliżu Madery, Wysp Kanaryjskich, Archipelagu Malajskiego oraz u wybrzeży Japonii i Australii” (Karen 1991: 86). „*Rafy koralowe* są zamieszkiwane przez niezliczone zwierzęta i są najbardziej urozmaiconymi biocenozami morskimi” (Taylor 1993: 22). „W rejonach tropikalnych *rafy koralowe* – zbudowane z wapiennych szkieletów organizmów morskich – otaczają wiele wysp. [...] Nurkowanie do statków, które osiadły na *rafach koralowych*, stanowi doskonale przedsięwzięcie do badania wraków. [...] Fauna *raf koralowych* jest sama w sobie wdzięcznym tematem badań” (Platt 1999: 10, 47). „Na *rafach koralowych*, pośród krzewów koralu, można znaleźć nader do nich podobne, które nie są koralami” (Staněk 1972: 26), „*rafy koralowe*” (Hall 1996: 142) = *budowle koralowe*.

O wyróżnionych dwuczłonowym zestawieniem *rafach koralowych*, które określa się również dwuczłonowym, metaforycznym wyrażeniem *budowle koralowe* ← ap. *budowle*, „korale żyją w ciepłych rejonach, a *budowle koralowe* spotkać można w Morzu Karaibskim, Afryce Zachodniej, w Oceanie Indyjskim i Pacyfiku” (Arthur 1991: 50) wiadomo, że istnieją ich trzy główne rodzaje: „rafy przybrzeżne, rafy barierowe i atole” (*Rafy świata* 2007: 340).

Ustalenie to znajduje swoje odzwierciedlenie w trójczłonowych mianach owych zoologicznych tworów, w których znaczącymi lit(h)olingwistycznymi komponentami są przymiotniki: 1) *koralowa* i *barierowa*, ‘nie rozpościerająca się wzdłuż wybrzeży, ale leżąca dalej niż rafa przybrzeżna’ (por. *Rafy świata* 2007: 377), <fr. *barrière*> (WSWO 2005: 75) → *koralowa rafa barierowa*, „najdłuższa *koralowa rafa barierowa* występuje u wschodnich wybrzeży Australii, ciągnąc się pasem na długości około 2000 km” (Heflik, Natkanięc-Nowak 2011: 296) oraz 2) *przybrzeżne* ‘położone, znajdujące się w pobliżu brzegu morza; typowe, charakterystyczne dla terenów położonych przy brzegu; nadbrzeżne’ (sjp) i *koralowe* → *przybrzeżne rafy koralowe*, „*przybrzeżne rafy koralowe* powstają w płytkich, nasłonecznionych wodach wokół tropikalnych wysp” (*Rafy świata* 2007: 28).

Oprócz wymienionych powyżej wieloczłonowych nazw charakteryzujących dwie odmiany raf koralowych, do kolekcji / zbioru apelatywów koral i koralowiec należy jeszcze jedno, tym razem trójczłonowe miano raf, w którym, oprócz przymiotnika *koralowe*, zawarta została również informacja o *tropikalnych* ← ap. *tropikalny*, ‘położony, występujący między zwrotnikami, w tropiku’ <ang., fr. *tropical*> (SWO 1996: 1130) miejscach i *tropikalnych* warunkach, w jakich owe zwierzęce organizmy funkcjonują. Mianem tym są *tropikalne rafy koralowe*, „*tropikalne rafy koralowe* powstają z całych pokoleń koralowców rafotwórczych. [...] *Tropikalne rafy koralowe* są nie tylko jednym z najpiękniejszych, ale także jednym

z najbogatszych środowisk. [...] *Tropikalne rafy koralowe* uległy rozległym zniszczeniom” (*Rafy świata* 2007: 27, 72, 348).

W charakteryzowany lit(h)olingwistyczny podzbiór wpisują się także pozostałe, znane z komplementarnych części opracowania, nazwy: *koralowe apotropaiony*, *koralowe desygnty*, *koralowe „drzewka”*, *koralowe gałązki*, *koralowe gałęzie*, *koralowe pręciki*, *koralowe kolonie*, „*koralowe szaleństwo*”; „*drzewa*” *koralowe*, „*drzewka koralowe*”, *gałązki koralowe*, *krzaki koralowe*, *krzewy koralowe*, *okazy koralowe*, „*zagłębienie koralowe*”, *koralowe centrum handlowo-wytwórcze*.

Należy do niego również metaforycznie nacechowane zestawienie *koralowe „murowanie”*, które werbalizuje ‘przyrost koralowej kolonii’, „*Koralowe »murowanie«*. Choć niektóre koralce działają indywidualnie, duża część z nich tworzy kolonie mogące każdego roku przyrastać nawet do 1 m” (*Zwierzęta* 2017: 202).

4. Przedostatni podzbiór zawiera miana pochodzące od przymiotnika *koralowy* i jego dwóch form, żeńskiej – *koralowa* oraz niemęskoosobowej – *koralowe*, nazywające jedynie desygnty ‘złożone, zrobione, wykonane, wykreowane z koralu – materiału gemmologiczno-jubilerskiego, koralu – paciorków; ozdobione koralami’ (por. sjp):

– *koralowy kaboszon* ← ap. *kaboszon*, ‘fragment koralu / koralowca oszlifowanego kuliście, półkuliście lub elipsoidalnie’ <fr. *cabocho*> (WSWO 2005: 581-582): „przykładem tego rodzaju wyrobów jest bransoleta [...] spinana zameczkiem ozdobionym *koralowym kaboszonem*” (Szuman-Gorczyca 2010: 75);

– *koralowy paciorek* ← ap. *paciorek*: „na dole kompozycję zamyka *koralowy paciorek* o cebulowatym kształcie” (Szuman-Gorczyca 2010: 76);

– *koralowy butonowy paciorek* ← ap. *butonowy*, ‘element dekoracyjny w kształcie dużego, ozdobnego guzika’ <fr. *bouton* ‘pęk; guzik’> (WSWO 2005: 185): „wieńczy ją *koralowy butonowy paciorek*” (Szuman-Gorczyca 2010: 76);

– *koralowa sztuka* ← ap. *sztuka*: „wiek XIX to dalszy rozkwit *koralowej sztuki* zdobniczej” (Sobczak, Sobczak 1998: 211);

– *koralowa kropla* ← ap. *kropla*: „kolczyki w kształcie wydłużonej *koralowej kropli* powieszonych do zapięcia ozdobionego koralowym butonowym paciorkiem” (Szuman-Gorczyca 2010: 75);

– *koralowe arcydzieła* ← ap. *arcydzieła*: „szczególnie rozwinięty handel koralowy obserwuje się w okresie wypraw krzyżowych. [...] Pojawiają się wspaniałe, miniaturowe *koralowe arcydzieła*” (Sobczak, Sobczak 1998: 211);

– *koralowe ozdoby* ← ap. *ozdoby*: „w tym czasie dominującą pozycję w obrocie i wytwórstwie *koralowych ozdób* ma Republika Wenecka” (Sobczak, Sobczak 1998: 211);

– *korale paciorki* ← ap. *paciorki*: „*korale paciorki* pochodziły z Włoch, głównie z okolic Neapolu” (Minksztym 2010: 79). „Obok kamei, produkowano tradycyjne *korale paciorki*, w różnych kształtach i rozmiarach, polerowane lub fasetowane” (Szuman-Gorczyca 2010: 73);

– *korale butony* ← ap. *butony*: „ich uproszczoną wersję stanowiły kompozycje *koralnych* [...] *butonów*” (Szuman-Gorczyca 2010: 73);

– *korale kuleczki* ← ap. *kuleczki*: „ich uproszczoną wersję stanowiły kompozycje *koralnych kuleczek*” (Szuman-Gorczyca 2010: 73);

– *korale naszyjniki* ← ap. *naszyjniki*: „z cieńszych ciętych na drobne kawałki (tzw. siekanka koralewa lub siekanie) wykonuje się również *korale naszyjniki*” (Maślankiewicz 1983: 280). „Arabskie paciorki są wykorzystywane w produkcji ozdobnych, *koralnych naszyjników*” (Sobczak, Sobczak 1998: 82).

– *perły korale* ← ap. *perły*: „*perły korale* – kuliste lub prawie kuliste paciorki z białego i różowego korala; nazwa niepoprawna” (Sobczak, Sobczak 1998: 290);

– *wyroby korale* ← ap. *wyroby*: „dało możliwość Japończykom na wejście na rynek koralewy i przejście dominującej roli w produkcji i handlu *wyrobami koralowymi*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 298).

W prezentowany tu podzbiór wkomponowuje się także wyrażenie *biżuteria koralewa* ← ap. *biżuteria*: „*biżuteria koralewa* z czasem zatracza piękne żywe barwy i charakterystyczny połysk” (Piskorz-Branekova 2008: 15), którego równoznacznym, synonimicznym, tautonimicznym odpowiednikiem jest zinterpretowany już neosemantyzm *kolekcja korali*.

Do kategorii tych nazw należą także, znane z poszczególnych części pracy, zestawienia sygnujące: *korale akcesoria*, *korale amulety*, *korale aplikacje*, *korale dzieła*, *korale arcydzieła*, *korale ozdoby*, *korale beczułki*, *korale bransoletki*, *korale dewocjonalia*, *korale kamee*, *korale kolczyki*, *korale przywieszki*, *korale relikwiarze*, *korale różańce*, *korale szopki*, *korale wyroby*, *korale zapinki*, *korale zawieszania*, *korale grona*, *korale ziarna*, *korale paciorki*; *bransolety korale*, *guziki korale*, *naszyjniki korale*, *manele korale*, *wota korale*, *paciorki korale*.

Są wśród nich określenia motywowane nijaką formą przymiotnika *koralewy* – (*to*) *korale*, nazywające: *korale dewocjonalium*, *korale szlachetne tworzywo*, *korale poroże*, *poroże korale*.

5. Ostatni podzbiór prezentowanej tu lit(h)olingwistycznej kolekcji / zbioru obejmuje apelatywy notowane w słownikach języka polskiego, motywowane rzeczownikiem *korale*, nawiązujące do tego rzeczownika wyróżniającego jednak różne desygnaty, procesy i zjawiska związane, w mniejszym lub większym stopniu, z tym kamieniem organicznym lub jego właściwościami, jak: rzeczownik *koralek*, ‘mały korale – paciorek,

paciorek koralowy'; *koraliczek*, *zdr.* 'od koralik'; *koralowo*, przysłówek od *koralowy*, 'mający barwę koralu: czerwony'; nacechowane rzadkością, opatrzone kwalifikatorem *rzad.* czasowniki *koralic* 'czerwienić', *koralic się* 'czerwienić się; czerwienić' (por. *Słownik polskich form homonimicznych* 1984: 117); dawne przymiotniki *koralewy* / *koralisty*, 'przypominający kolorem korale; podobny do koralu'; wyróżniony kwalifikatorem *daw. ap.* *koralina*, 'tkanina koloru koralowego'; przestarzały, odnoszący się do ornitologicznych *korali*, 'czerwonych narośli na indyjskiej głowie i szyi'⁵, frazeologizm: *czerwienić się jak indyjskie korale*, *przest.* 'bardzo się rumienić' (Müldner-Nieckowski 2003: 321) oraz zestawienie notowane przez Leszka Moszyńskiego – „*grzywny koralowe*” (Moszyński 1968, t. II, cz. 2: 213), dokumentujące fakt, że oprócz organicznego bursztynu (bursztyn walutowy⁶), także koral / koralowiec, jako ceniony kamień organiczny, był niegdyś znaczącym środkiem płatniczym, w którym uiszczano różne zobowiązania i należności.

Jak zauważają autorzy książki *Kość słoniowa. Korale*, „pierwotnie nazwą koral określano jedynie czerwony, wapienny koral śródziemnomorski; od końca XVII w. także inne korale oraz liczne zwierzęta morskie i organizmy roślinne (koralowce, drzewa koralowe itp.)” (Sobczak, Sobczak 1995: 71). Dostrzeżone przez nich rozszerzenie semantycznego znaczenia, a tym samym semantycznego zasobu miana *koral*, potwierdzone przez słowniki języka polskiego⁷, nie obejmuje jedynie „koralowych” nazw notowanych w tych leksykograficznych źródłach. To semantyczne rozszerzenie widoczne jest bowiem również względem nazw innych denotatów, które nie są bezpośrednio związane z korałem / koralowcem – zwierzęciem czy kamieniem organicznym, ale w jakiś szczególny sposób go przypominają. Przekonują o tym językoznawcze i niejęzykoznawcze definicje oraz zawarte w nich deskrypcje – werbalne charakterystyki, utrwalone w opracowaniach naukowych i popularnonaukowych.

I tak, czerwona lub pomarańczowa, czyli koralowa, barwa koralu / koralowca wyeksponowana została w:

a) botanicznych nazwach roślin:

- *koralina*, 'krzew z rodziny psiankowatych (*Solanaceae*) o pięknych czerwonych jagodach' (sjp);
- *drzewo koralowe*, *bot.* '*Erythrina corallodendron*, drzewo z rodziny motylkowatych, o liściach trójdzielnych, kwiatach dużych, czerwonych, zebranych w gronach; nasiona czerwone, przypominające korale, są używane na ozdoby' (sjp), *bot.* '*drzewo koralowe* – *Erythrina corallodendron*, drzewo z rodziny bobowatych,

⁵ Por. s. 102, 123 monografii.

⁶ *Bursztyn walutowy* – por. B. Kosmowska-Ceranowicz, T. Konart, *Tajemnice bursztynu*, Warszawa 1995, s. 115; E. Piskorz-Branekova, *Biżuteria ludowa w Polsce*, Warszawa 2008, s. 82; K. Węgorowska, *Kamienie i klejnoty...*, s. 209.

⁷ Por. s. 102, 123 tego opracowania.

Fabaceae (motylkowatych *Papilionaceae*), o czerwonych nasionach przypominających korale i lekkim drewnie używanym do wyrobu korków, łodzi itp., rosnące w Ameryce Południowej i na Antylach' <od koral> (SWO 1996: 599), „koralowe drzewo, *Erythrina corallodendron*, drzewa i krzewy z rodziny bobowatych (motylkowatych); liście trójlistkowe, kwiaty czerwone i pomarańczowe, okazałe zebrane w grona; owoc – strąk; nasiona czerwone przypominające korale, używane na ozdoby” (*Nowa encyklopedia...* 1995, t. 3: 482). „Pochodzenie nazwy karat, jednostki masy (kr) zwyczajowo przyjmowanej za miarę masy kamieni szlachetnych i ozdobnych, jest niepewne [...] łączone też z nasionami drzewa koralowego (*Erythrina corallodendron* zw. *kaura*)” (Sobczak, Sobczak 1998: 201);

– bez koralowy, ‘*Scambucus racemosa*, krzew z rodziny przewiertniowatych, o kwiatach żółtozielonych, owocach czerwonych’ (sjp);

– kalina koralowa, ‘*Viburnum opulus*, krzew z rodziny przewiertniowatych; owoce szkarłatnoczerwone’ (sjp);

b) zoologicznych nazwach zwierząt:

– koralnik / koralniki, „koraliki (*Callaeidae*) występują na Nowej Zelandii. Lepiej znanym gatunkiem koralnika jest *Callaeas cinerea*, którego podstawę dzioba zdobią dwie koralowe plamki” (*Królestwo zwierząt* 2003: 358);

– długoszon koralowy, „w australijskim Parku Narodowego Kakadu można zaobserwować nawet 60 gatunków ptaków, w tym długoszona koralowego (*Irediparra gallinacea*)” (Parry 2008: 135);

– koralówka pospolita / wąż koralowy, „koralówka pospolita albo wąż koralowy (*Micrurus lemniscatus*). Ta lśniąco ubarwiona zdradnica jest jednym z 40 gatunków koralówek, czyli dawniejszych węży koralowych. Wszystkie żyją w ciepłych rejonach obu Ameryk. Każdą koralówkę wyróżnia charakterystyczny wzór z kontrastowej barwy obrączek: czarnej, szarej, koralowej” (*Królestwo zwierząt* 2003: 392). „Wąż koralowy (*Micurus altirostris*) charakteryzuje się gładkimi łuskami i jaskrawym ubarwieniem” (*Zwierzęta* 2017: 125). „Mały, ale bardzo interesujący wąż koralowy (*Chionactis occipitalis annulata*) z pustyni kalifornijskich. Bardzo kolorowy, w białe, czarne i pomarańczowe obrączki, okryty gładką, lśniącą łuską” (Staněk 1972: 316);

– koralówka arlekina, „jest to jeden z licznych gatunków naśladowujących ubarwienie jadowitej koralówki arlekina (*Micrurus fulvius*)” (Staněk 1972: 316).

Koralowa – pomarańczowa barwa jest także utrwalona w: a) określeniu współczesnego zestawu „3 koralowych toreb” przygotowanego przez kosmetyczną firmę Yves Rocher, w katalogu której czytamy, „przy każdej nadarzającej się okazji weekendowego wyjazdu przyda Ci się z pewnością ten zestaw 3 toreb w wesołym

i witaminowym kolorze, bardzo praktycznych i jednocześnie niezwykle wytrzymałych. Design toreb, zaprojektowany specjalnie dla Yves Rocher, wpisuje się w aktualny styl panujący w modzie. Łączy w sobie piękny pomarańczowy kolor koralu i zdobienie inspirowane naturą” (katalog *Yves Rocher* 2014) oraz b) hasła reklamowym firmy promującym *koralową pomadkę* do ust, „*subtelny koral*. Owocowe usta i kolory w przystępnej cenie” (katalog *Yves Rocher* 2014).

Kształt koralu / koralowców zachowany został w nazwie i definicji *żłobika koralowatego*, bot. ‘*Corallorhiza trifida*, rośliny z rodziny storczykowatych, o kłęczach rozgałęzionych na *kształt koralu*’ (por. sjp).

Ich rysunek i strukturę utrwalono natomiast w gemmologicznym opisie karneolu oraz jaspisu, w którym istotne są: 1) zawarte w cudzysłowie wyrażenie „*koralowy wygląd*”, wskazujące na podobieństwo, a nie identyczność, opisywanych kamieni do koralu / koralowca, a także 2) dopełniające je profesjonalne terminy *rysunek koralu* i *struktura koralu*, „karneol i jaspis mają niekiedy »*koralowy wygląd*«, przypominając wewnętrzną *rysunek* i *strukturę koralu*” (Cavey 1993: 107).

Ów *rysunek koralu* i *struktura koralu* istotne są w nazwie oraz opisie *agatu koralowego*, który jako kamień nieorganiczny związany jest z koralowym kamieniem organicznym także dzięki barwie, „*agat koralowy* – agatowa pseudomorfoza po koralu lub też agat o rysunku podobnym do gałązki koralu; barwa zwykle czerwona lub pomarańczowa”⁸ (Sobczak, Sobczak 1998: 62).

Związek agat ↔ koral widoczny jest też w definicji *beekitu*, ‘agatowej pseudomorfozy po koralu’ (por. Sobczak, Sobczak 1998: 90).

Kolejna „koralowa” nazwa *stulbiopławy koralowe* nawiązuje do faktu, że wyróżnione nią organizmy stanowią integralne elementy-budulce tworzonych przez nie koralu Akori, „podzwrotnikowe czerwone, fioletowe, niebieskie, występujące w pobliżu Afryki zachodniej i wyspy Samoa, koralu Akori są utworzone z aragonitowych szkieletów *stulbiopławów* morskich, zwanych *koralowymi*, chociaż nie należą one do grupy koralowców” (Maślankiewicz 1983: 278) ← ap. *koralowe*, ‘tu: zbudowane, utworzone z aragonitowych szkieletów *stulbiopławów koralowych*’.

Podobna informacja zawarta została w mianie i definicjach apelatywu *koralka*, w których czytamy „*koralka*, bot. ‘*Corallina*, glon występujący w morzach tropikalnych, którego silnie zwapniałe plechy wchodzą w skład raf koralowych” (sjp), „*koralka*, *Corallina*, rodzaj morskich krasnorostów; plechy różowe lub białe,

---

8 *Pseudomorfoza*, ‘obcy (falszywy) dla danego kryształu kształt zewnętrzny, nie odpowiadający jego budowie wewnętrznej i składowi chemicznemu’ <*pseudo-* od gr. *pseúdos* ‘kłamstwo’ + *-morfoza* od gr. *morphōsis* ‘ukształtowanie’> (SWO 1996: 916).

inkrustowane kalcytem (Ca CO₃), uczestniczą w budowie raf koralowych u brzegów Oceanu Spokojnego i Oceanu Indyjskiego” (*Nowa encyklopedia...* 1995, t. 3: 482).

Inna lingwistyczna sygnatura i towarzyszący jej ichtiologiczny opis wskazują na miejsce żeru wyróżnianej nią ryby – *sygana koralowego* ← ap. *sygan* + ap. *koralowy* ‘tu: żerujący wśród koralowców’: „*sygan koralowy*. Żyjąca w pobliżu dna w płytkiej wodzie nad rafami koralowymi ta barwna ryba żywi się głównie glonami, które porastają martwe szkielety koralowców” (*Królestwo zwierząt* 2003: 518).

Na transcendentno-metafizyczno-asrtologiczne właściwości koralu / koralowca – ofiarowanego desygnatu lub wykreowanego w nim i noszonego precjozum, wskazuje nazwa 35. rocznicy ślubu – *koralowa / koralowa rocznica ślubu*, „35. rocznica ślubu – *koralowa*. Mieszkańcy niektórych obszarów Azji i Dalekiego Wschodu mocno wierzą w przesady i nie uznają żadnego ważnego kroku bez konsultacji z miejscowym astrologiem. On ogłasza dzień zaręczyn i zawarcia ślubu. Doradza też kamień odpowiedni do danej rocznicy i czas, przez jaki trzeba go nosić. Zwyczaże te trafiły także do Europy i przyjęły formę spisu materiałów, z jakich należy wykonać prezent na każdą z kolejnych rocznic ślubu. 35. *koral*” (Walters 1999: 131), zwanej też *koralowymi godami* ← ap. *gody*, ‘rocznica ślubu’ (sjp), „rocznice małżeńskie; trzydziesta piąta – *koralowe gody*. Dziś świętuje się częściej. [...] Są jeszcze rocznice małżeńskie: perłowe, *koralowe*, rubinowe [...] *gody*, ale to zupełnie współczesne nazwy” (Szymanderska 2008: 195).

Jego wartość i wyjątkowość uwydatnia natomiast zapisany w *Księdze przysłów* aforyzm: „Kobieta dzielna, kto ją znajdzie, jest od koralu cenniejsza” (Masłowska, Masłowski 2005: 152).

*

Znamiennymi wyróżnikami tego lit(h)olingwistycznego zbioru – werbalnej „rafy” apelatywów koral / koralowiec są:

1) równoznaczność, synonimiczność, tautonimiczność niektórych współtworzących go nazw: *atol koralowy* = *wyspa koralowa*, *atole koralowe* = *wyspy koralowe*, *bicze koralali* = *bicze koralowców*, *barwa koralala* = *kolor koralala*, *biżuteria koralowa* = *kolekcja koralali*, *handel koralowcami* = *handel koralowy*, *koralik* = *paciorek koralowy*, *kolonia koralali* = *kolonia koralowców*, *koralowa rocznica ślubu* = *koralowe gody*, *rafy koralowe* = *budowle koralowe*, *koralówka pospolita* = *wąż koralowy*, *ławice koralala* = *ławice koralali* = *ławice koralowców*,

polipy koralali = polipy koralowców = polipy koralowe, koralowina = szkielet koralala = szkielety koralala = szkielet koralowców = pnie koralowe, połów koralali = poławianie koralali = połów koralowców = wydobywanie koralali, zasoby koralala = złoża koralala;

2) wariantywność leksykalnych komponentów w niektórych należących do niego mianach: *gatunek koralala : gatunki koralowców, „drzewo” koralowe : „drzewka koralowe” : koralowe „drzewka” : drzewo koralowca, gałęzie koralali : gałązki z koralali : gałązki koralowe : koralowe gałązki : koralowe gałęzie : gałązka koralowca : gałązki koralowca, krzewy koralali : krzewy koralowe : krzaki koralowe : koralowy krzak : koralowy „krzew”, rozgałęziony koralowiec : rozgałęzienia koralowców, szkielet koralala : szkielety koralala, szkielet koralowca : szkielety koralowców, handel koralalem : handel koralowy, wyroby z koralala : koralowe wyroby, koralowe arcydzieła : koralowe dzieła, rzeźba w koralalu : rzeźby z koralala, głowa z koralalu : koralowa głowa, figura z koralala : figurka z koralala : figurki w koralalu : figurki z koralala : koralowa figurka, Chrystus w koralalu : koralowa postać Chrystusa, pieczęcie w koralalu : stemple z koralala, grona z koralala : koralowe grona, czaszka w koralalu : czaszka z koralala, biżuteria w koralalu : biżuteria z koralalem : biżuteria z koralalami : biżuteria koralowa : koralowa biżuteria, bransolety koralowe : koralowe bransoletki, kamea w koralalu : kamee w koralalu : kamee z koralala : koralowa kamea : koralowe kamee, kolczyki z koralalami : kolczyki z koralali, naszyjnik z koralala : koralowy naszyjnik : naszyjniki z koralali : naszyjniki koralowe, paciorki koralala : koralowe paciorki, bicze koralali : bicze koralowców, sznur koralali : sznury koralali : sznurek koralali : sznureczek koralali : sznureczki koralali, amulet z koralali : koralowe amulety, aplikacja koralowa : aplikacje z koralala : koralowe aplikacje, guz z koralala : guziki z koralala : guziki koralowe, koralowe dewocjonarium : koralowe dewocjonalia, koralowa koszulka : koszulka „koralowa”, różańce z koralala : różańce z koralalami : koralowe różańce : koralowy różaniec, relikwiarz z koralala : koralowy relikwiarz : koralowe relikwiarze, szopka w koralalu : koralowa szopka : koralowe szopki, koralowy : koralisty;*

3) metateza leksykalna / inwersja leksykalna – wyrazowa przestawnia / wyrazowa przestawka⁹: *biżuteria w koralalu ≈ koralowa biżuteria, biżuteria z koralalem ≈ koralowa biżuteria, biżuteria koralowa ≈ koralowa biżuteria, drzewo koralowe ≈ koralowe drzewo, drzewka koralowe ≈ koralowe drzewka, gałązki koralowe ≈ koralowe gałązki, paciorki koralala ≈ koralowe paciorki, paciorki koralowe ≈ koralowe paciorki, poroże koralowe ≈ koralowe poroże, rynek koralowy ≈ koralowy rynek, koralowy przemysł ≈ przemysł koralowy, wyroby z koralala ≈ koralowe wyroby, głowa z koralalu ≈ koralowa głowa, figurka z koralala ≈ koralowa figurka, grona*

---

9 *Metateza leksykalna* – termin wprowadzony przez autorkę książki, oznaczający ‘przestawienie wyrazów’ <z gr. *metáthesis* ‘przestawienie’> (por. WSWO 2005: 815) / *inwersja leksykalna* ‘odstępstwo od zwykłego szyku wyrazów; przestawnia’ <łac. *inversio* ‘odwrócenie porządku słów’> (WSWO 2005: 560).

z koralu ≈ *koralowe grona*, *bransolety koralowe* ≈ *koralowe bransoletki*, *kamea w koralu* ≈ *koralowa kamea*, *kamee w koralu* ≈ *koralowe kamee*, *kamee z koralu* ≈ *koralowe kamee*, *naszyjnik z koralu* ≈ *koralowy naszyjnik*, *aplikacje z koralu* ≈ *koralowe aplikacje*, *koralowa koszulka* ≈ *koszulka koralowa*, *różańce z koralu* ≈ *koralowe różańce*, *różańce z koralami* ≈ *koralowe różańce*, *relikwiarz z koralu* ≈ *koralowy relikwiarz*, *szopka w koralu* ≈ *koralowa szopka*;

4) homonimiczność niektórych reprezentujących go określeń:

– homonimiczna forma *koral*, oprócz organicznego koralu / koralowca, wyróżnia: 1. ‘paciorek wykonany z koralowiny; paciorek koralowy’ i 2. ‘paciorek wykonany z różnych materiałów, np. drewna, szkła’;

– homonimiczna forma *korale* sygnuje natomiast: 1. ‘paciorki koralowe wykonane z koralowiny; paciorki koralowe’, 2. ‘paciorki wykonane z różnych materiałów, np. z drewna, ze szkła’, 3. ‘sznur / sznury paciorków wykonanych z fragmentów koralowiny lub koralowych paciorków’, 4. ‘sznur / sznury paciorków wykonanych z różnych materiałów, np. z drewna, ze szkła’, 5. ‘naszyjnik wykonany z koralowiny’, 6. ‘naszyjniki wykonane z koralowiny’, 7. ‘ozdobę wykonaną z koralowiny’, 8. ‘ozdoby wykonane z koralowiny’, 9. ‘czerwoną narośl na głowie i szyi niektórych ptaków, np. indyków, cietrzewi, głuszców’, 10. ‘kolczastą obrozę używaną przy układaniu psa myśliwskiego’, 11. ‘żeglarskie, drewniane kulki nanizane na linkę lub drut zamykający szponę golfa’, 12. koralowinę, 13. koralowce;

– dwuczłonowe wyrażenie *drzewo koralowe* nazywa konkretną roślinę – drzewo z rodziny motylkowatych *Erythrina corallodendron*; jest też innym (metaforycznym) określeniem koralu / koralowca;

5) neosemantyzmy:

– *koralowy*, ‘tu: żerujący wśród koralowców’, jak *sygan koralowy*;

– *koralowa*, ‘tu: obrośnięta przez korale / koralowce; obrośnięta koralami / koralowcami’, jak *butelka koralowa*;

– *koralowa*, ‘tu: powstała w wyniku obrastania przedmiotu przez korale / koralowce’, jak *narośl koralowa* na koralowej butelce;

– *koralowe*, ‘tu: zbudowane, utworzone z aragonitowych szkieletów *stulbiopławów koralowych*’, jak korale Akori;

– *koralowe „murowanie”* ‘tu: przyrost kolonii koralowej’;

– *perły koralowe*, ‘tu: kuliste paciorki białego i różowego koralu’ nazywane tak w wyniku morficznej analogii i stereotypowego przekonania o kulistości pereł;

– *kolekcja koral*, ‘tu: komplety / garnitury biżuterii wykonanej w koralu / z koralu; biżuteria koralowa’.

Odebrane morzu korale / koralowce, podobnie jak organiczne gagaty i bursztyny, nigdy nie zostały, nawet po ich oszlifowaniu, wyróżnione przez ludzi indywidualizującymi je gemmonimami – nazwami własnymi sygnującymi naturalne, jednostkowe okazy wyjątkowych kamieni szlachetnych, np. opali, jak: *Błękitny Rycerz*, *Czerwone Serce Australii*, *Mędrzec*, *Pandora*, *Patron Złodziej* (por. Węgorowska 2012: 118-120), rubinów i spineli rubinowych, jak: *Pokój*, *Czarny Książę*, *Rubin Czarnego Księcia*, *Jajo Neapolu*, *Rubin Timor*, *Rubin Timura*, *Tamerlan*, *Timur* (por. Węgorowska 2012: 120-125), czy organicznych, niczym one, pereł, jak: *Azura*, *Gwiazda Zachodu*, *Krzyż Południa*, *Perła Allaha*, *Perła Kleopatry*, *Perła Królowej* (por. Węgorowska 2012: 125-129).

Do miana gemmonimu nie może w żadnym przypadku pretendować utrwalona wielką literą, przeniesiona, biologiczna nazwa naturalnego koralu rogowego – *Gerardia*, motywowana nazwą jego zoologicznego rodzaju (koral / koralowiec *Gerardia* ← nazwa zoologicznego rodzaju *Gerardia*), bo nie wyróżnia ona jednostkowego / jedyne na świecie kamienia, ale wszystkie istniejące na Ziemi korale / koralowce wytwarzane „przez koralowca z gatunku *Zoanthus* należące do rodzaju *Gerardia*” (Sobczak, Sobczak 1998: 162). Prawdliwość tę potwierdza definicja owej koralowej odmiany, „*Gerardia* – rogowy koral naturalny o jednolitej barwie złocistej lub złotożółtej; wytwarzany przez koralowca z gatunku *Zoanthus* należącego do rodzaju *Gerardia*, stąd nazwa” (Sobczak, Sobczak 1998: 162).

Gemmonimem nie jest też „*Gilson*”, ujęta w cudzysłów i pisana wielką literą pamiątkowa nazwa otrzymanego przez człowieka syntetycznego koralu / koralowca, gdyż sygnuje ona nie naturalny, jednostkowy, wyjątkowy, unikatowy, jedyny w swoim rodzaju, kamień, ale wszystkie, uzyskane sztucznie, syntetyczne korale / koralowce masowo produkowane przez firmę *Gilson*¹⁰.

O tym, że nienaturalne korale / koralowce, powstające w wyniku ingerencji człowieka, nie są obdarzane indywidualizującymi je gemmonimami, przekonuje też apelatywna forma „*recon*”, będąca wariantem pamiątkowych jedynie mian *koral Recon* / *koral „Recon”*¹¹.

Gemmonimami absolutnie nie są spolszczone, zoologiczne nazwy koralu / koralowców *Akabar* i *Akori*.

Jak dowodzą moje wnikliwe badania, poparte interdyscyplinarnymi egzemplifikacjami, korale / koralowce obdarzane tylko różnymi mianami apelatywnymi¹².

Prawdliwość ta nie dotyczyła i nie dotyczy jednak przedmiotów wykonanych w koralu / z koralu, zdo-bionych koralu / koralowcem. Świadczą o tym interpretowane w niniejszej monografii tezuronimy¹³,

10 Por. s. 166 refleksji.

11 Por. s. 167 książki.

12 Patrz, s. 130-175 monografii.

13 Por. s. 48-54 i 84-87 opracowania.

z których dwa, dzięki przymiotnikowi *koralowcy*, 'tu: zdobiony koralem / koralowcem, ozdobiony koralem / koralowcem; inkrustowany koralem / koralowcem, kameryzowany koralem / koralowcem, bezpośrednio informują o rodzaju kamienia użytego do ich inkrustacji jubilerskich desygnatów, takich jak *Koralowy Komplet Michała Korybuta Wiśniowieckiego* czy *Koralowa Monstrancja Ojców Paulinów*.

Pozostałe nazwy, które nie zawierają takiego lit(h)olingwistycznego „koralowego” komponentu, łączą się z nim poprzez asocjacje, zbudowane w oparciu o deskryptywne, opisowo-werbalne charakterystyki konkretnych desygnatów, z których wynika, że *Misa Dożów Weneckich*, *Wenecki Pierścień Doży / Pierścień Doży*, *Szkatuła Stanisława Leszczyńskiego*, *Pasikonik*, „*Ptak Wolności*”, *Krzyż z Diademów*, *Monstrancja Gasztołda*, *Relikwiarz z Żarnowca* zostały ozdobione koralem / koralowcem.

Do nielicznych onimów, bezpośrednio lub pośrednio (np. poprzez koralowy kolor) związanych z tym organicznym kamieniem, motywowanych apelatywami *koral*, *korallowy*, należą ponadto:

1) dwuczłonowe hydronimy:

– *Koralowe Morze*, „*Koralowe Morze, Coral Sea*, półotwarte morze w zachodniej części Oceanu Spokojnego, między Australią, Nową Gwineą, Nową Brytanią, Wyspami Salomona, Nowymi Hybrydami, Nową Kaledonią oraz wyspą Lord Howe. [...] Ukształtowanie dna bardzo urozmaicone: liczne baseny, rowy i grzbiety podwodne oraz rafy koralowe; wzdłuż wybrzeża australijskiego bariera koralowa – Wielka Rafa Koralowa (wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa Przyrody i Kultury UNESCO)” (*Nowa encyklopedia...1995*, t. 3: 482), „*Morze Koralowe 2243 m p.p.m*” (*Morza i oceany 2007*: 16), *Morze Koralowe (Wielki ilustrowany... 2008*: 289);

– *Basen Koralowy* (por. *Morza i oceany 2007*: 67; *Wielki ilustrowany... 2008*: 289);

2) toponimy:

– przywoływana już parokrotnie w tym opracowaniu *Wielka Rafa Koralowa* jest „największą rafą barierową; *Wielka Rafa Koralowa* ciągnąca się na przestrzeni ok. 2 tys. km w pobliżu pn.-wsch. wybrzeży Australii” (*Nowa encyklopedia...1996*, t. 5: 455). „*Wielka Rafa Koralowa*, największa bariera koralowa na Ziemi, na Morzu Koralowym; ciągnie się wzdłuż pn.-wsch. wybrzeża Australii; dł. ok. 2000 km, szer. 2-150 km, pow. 200 tys. km²; głęb. laguny ok. 50 m; składa się z wielu tysięcy raf koralowych (większość znajduje się pod wodą i wynurza tylko podczas odpływu) i ponad 600 wysp” (*Nowa encyklopedia...1997*, t. 6: 755). „Największa na świecie jest *Wielka Rafa Koralowa* ciągnąca się wzdłuż północno-wschodnich wybrzeży Australii; widać ją nawet z kosmosu” (Różycka, Płoszyńska 2008: 244). „*Wielka Rafa Koralowa*. Największa, najbardziej różnorodna i mieniąca się największą liczbą barw rafa koralowa, zlokalizowana

u wybrzeży Australii, widoczna nawet z kosmosu. Określa się ją jako rafę barierową, co znaczy, że nie rozpościera się wzdłuż wybrzeża, ale leży dalej niż rafa przybrzeżna. Szacuje się, że jej rozwój trwał blisko 20 mln lat. Zbudowana jest z wapienia, który tworzą szkielety obumarłych koralowców. W jej skład wchodzi około 3 tysięcy pojedynczych raf i 900 wysp, tworzących naturalny kompleks. [...] *Wielka Rafa Koralowa* jest największym naturalnym ekosystemem na Ziemi” (*Rafy świata* 2007: 377). „*Wielka Rafa Koralowa*. Największa rafa koralowa na Ziemi ciągnie się na długości ponad 2000 km wzdłuż północno-wschodniego wybrzeża Australii” (*Wielki ilustrowany...* 2008: 289). „*Wielka Rafa Koralowa* ma ok. 2300 km długości i ciągnie się wzdłuż wschodnich wybrzeży Australii” (*Morza i oceany* 2007: 102). „Korale pokrywają 600 000 km² powierzchni Ziemi. Największą pojedynczą strukturą koralową jest *Wielka Rafa Koralowa*, znajdująca się przy wschodnich wybrzeżach Australii” (*Skarby Ziemi*).

Ze względu na swoje usytuowanie nazywa się ją też *Australijską Wielką Rafą Koralową*, „*Australijska Wielka Rafa Koralowa* jest największą na świecie rafą koralową i rozciąga się na przestrzeni ponad 2000 km u wybrzeży Queenslandu (półn.-wsch. Australia). *Australijska Wielka Rafa Koralowa* składa się z ponad 3000 pojedynczych raf koralowych i koralowych wysepek” (*Rafy świata* 2007: 341).

Ze względu na cechy i geologiczne predyspozycje określa się ją natomiast *Wielką Rafą Barierową*, „najsłynniejsza jest australijska *Wielka Rafa Barierowa* ciągnąca się ponad 2000 km. [...] Na obszarze *Wielkiej Rafy Barierowej* jest wiele takich koralowych wysepek (zbudowanych z wapienia koralowego)” (Artur 1991: 50, 52).

Bogactwo i różnorodność tej „koralowej struktury” (*Skarby Ziemi*) pozwoliły na wyróżnienie jej jeszcze dwoma, nie onimicznymi jednak, ale apelatywno-metaforycznymi, motywowanymi przymiotnikami (przydawkami, epitetami) *koralowa*, *koralowy*, lit(h)olingwistycznymi zestawieniami, typu *koralowa łąka pod wodą* (*Skarby ludzkości* 1997: 112) – określeniem zawartym w tytule rozdziału albumu, poświęconego pomnikom kultury i parkom narodowym objętym opieką UNESCO oraz trójczłonową kompozycją *koralowy cud natury*, „od 1981 roku ten *koralowy cud natury* został objęty ochroną w ramach parku morskiego i dołączył do obiektów znajdujących się na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO” (*Rafy Świata* 2007: 377); – związany z ową rafą wymieniany w poprzednim ekscerpacie *Park Morski Wielkiej Rafy Koralowej*, „w 1981 ustanowiono *Park Morski Wielkiej Rafy Koralowej*” (*Rafy świata* 2007: 341). „Większość Wielkiej Rafy Koralowej, w wielu miejscach głębokiej na 300 m, znajduje się pod ochroną przyrody jako »*Park Morski Wielkiej Rafy Koralowej*«” (*Skarby ludzkości* 1997: 112);

– *Koralowa Rafa Lighthouse*, „*Koralowa Rafa Lighthouse* to atol położony 55 km na wschód od olbrzymiej

rafy barierowej Belize. Jak wszystkie atole, jest otoczona licznymi formacjami raf koralowych, spośród których wiele występuje nad powierzchnią. Koralowce tworzą naturalną barierę i otaczają lagunę, położoną na szczycie wapiennego wzniesienia. W jej centrum znajduje się największa atrakcja tej rafy – ogromne, niemal koliste zagłębienie, na którego dnie znajduje się wejście do systemu jaskiń” (*Rafy świata* 2007: 340);

3) ideonimy-chrematonimy:

– *Wielka Rafa Koralowa* – tytuł trzyczęściowego, angielskiego filmu przyrodniczego, przygotowanego przez BBC, w rekomendacji którego czytamy, „*Wielka Rafa Koralowa* (1/3). **Jeden z cudów natury.** Monty Halls przygląda się skomplikowanej strukturze Wielkiej Rafy Koralowej. Na dwóch tysiącach kilometrów żyje wiele małych zwierząt i mikroskopijnych organizmów roślinnych, które razem tworzą to malownicze środowisko. Każdego dnia zamieszkujące ten obszar stworzenia wchodzą w wiele relacji”.

Przyrodniczy fenomen *Wielkiej Rafy Koralowej* stał się inspiracją do realizacji innego, australijskiego tym razem filmu dokumentalnego – *Życie na rafie*. Z zapowiedzi tej biologicznej propozycji, wyemitowanej 25-27 kwietnia 2016 roku o godz. 12⁵⁰ w I Programie TVP wiadomo, że „*Wielka Rafa Koralowa*, rozciągająca się wzdłuż 2300-kilometrowej linii brzegowej Australii, jest jednym z najbogatszych ekosystemów na Ziemi. Pracujący na antypodach policjanci, strażnicy graniczni, naukowcy, a także lokalni mieszkańcy robią wszystko, by dbać o utrzymanie jej w jak najlepszym stanie. Wraz z nadejściem wiosny ekosystem Wielkiej Rafy Koralowej i linii brzegowej ożywa. Lokalne gatunki ptaków zaczynają zakładać gniazda, koralowce rozrastają się, a na piaszczystych plażach wylęgają się tysiące małych żółwi. Kamery obserwują zwyczajnie m.in. szukających pożywienia diablów morskich” (*Życie na rafie* – film dokumentalny, Australia 2014).

Usytuowanej na Południowym Pacyfiku rafie koralowej poświęcony został natomiast, nadany 4 października 2017 roku o godz. 12⁵⁰ w I Programie TVP, amartańsko-singapursko-tajwański dokument przyrodniczy z 2003 roku zatytułowany *Wyprawa na rafę koralową. Podwodne piękno*. Z krótkiej charakterystyki obrazu wynika, że jego widza czeka „niezwykła poróż do najbardziej odległych i egzotycznych zakątków świata, w których odnaleźć można jeszcze rafy koralowe. Ekipa filmowa zwiedza Południowy Pacyfik, wyspy Fidzi i Tahiti. Widzowie mają okazję przyjrzeć się zapierającym dech w piersiach krajobrazom, którym towarzyszy nastrojowa muzyka”.

– *Koral i perła w sztuce europejskiej w zbiorach polskich* – tytuł wystawy zorganizowanej w 2009 roku przez Muzeum Pałac w Wilanowie;

– *Koral, perła i inne wątki* – tytuł X sesji naukowej z cyklu „Rzemiosło artystyczne i wzornictwo w Polsce”, która odbyła się w dniach 7-8 maja 2009 roku w Warszawie. W sprawozdaniu z tego interdyscyplinarnego

przedsięwzięcia znalazły się refleksje o tym, że: „pierwsza część spotkania dotyczyła *wątków* perłowych i *koraliowych*, w szerokim kontekście kulturowym, nie ograniczonych wyłącznie do ozdób ciała i stroju. [...] Pozналиśmy różne style *koraliowej biżuterii*, będącej wyznacznikiem jubilerskiej elegancji w XIX w., a także wiele wątków dotyczących *biżuterii z korałem* w polskiej kulturze ludowej, jej głównie magicznych funkcji” (Kluczajd 2010: 7);

– *Biżuteria w Polsce. Korale, perła i inne wątki* (red. Kluczajd 2010), *A... z jarmarku najpiękniejszych koraliaków sznur... Symbolika i funkcja biżuterii koraliowej w polskiej kulturze ludowej i popularnej (XIX-XXI w.)* (Minksztytm 2010: 78-85), *Biżuteria z korałem w zbiorach Muzeum Okręgowego w Koninie* (Szuman-Gorczyca 2010: 72-77), *Korale i perła w twórczości i kolekcji Jana Matejki* (Kłak-Ambrożkiewicz 2010: 59-63), *Perły i korale – kosztowny dodatek czy istotny motyw w gabinecie ze sztuką i w malarstwie XVII wieku* (Purc-Stępniań 2010: 15-30), *Historyczne i współczesne metody imitowania perł i korali* (Zaręba 2010: 50-58), *Koraliowe „eldorado” wysp śródziemnomorskich (Korsyka, Sycylia) w źródłach krzyżackich, szlacheckich i mieszczańskich oraz dziełach sztuki XV i XVIII wieku* (Chodyński 2010: 63-71), *Magiczne i symboliczne znaczenie korali w przedstawieniach Matki Bożej z Dzieciątkiem na przełomie średniowiecza i renesansu* (Kobielus 1997: 325-341), *Kość słoniowa. Korale* (Sobczak, Sobczak 1995), *Koraliowcy jubilerskie* (Łapot 2006), *Korale* (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 291-298), *Korale* (Hall 1996: 142-143), *Korale* (Permutt 2017: 82), *Korale prawdziwe i ich imitacje* (Piskorz-Branekova 2017: 70-71), *Zawieszki do korali prawdziwych i ich imitacji* (Piskorz-Branekova 2017: 71-72), *Lapis-lazuli, koraliowcy i kopyto łosia* (Lepacka 2017: 226-227) – tytuły transdyscyplinarnych publikacji poświęconych koraliowi / koraliowcowi;

– *Królestwo rafy koraliowej* – tytuł teatralnej sztuki przygotowanej przez Teatr Lalki i Aktora z Wałbrzycha według scenariusza Marty Guśminowskiej i reżyserii Marioli Ordak-Świątkiewicz, w streszczeniu której czytamy: „witamy w świecie podwodnego królestwa *Rafy Koraliowej*, pełnego krewetek, małży, ośmiornic, skorupiaków i wielu innych morskich stworzeń. Życie poddanych byłoby wspaniałe, gdyby nie rządy despotycznego króla Rafała. Sprawiedliwości staje się zadość, gdy król zostaje skazany na wygnanie na Wyspę Tyranów”;

– *Czemu zgubiłaś korale?* – tytuł piosenki z muzyką Jerzego Wasowskiego;

– *Czerwone korale* – tytuł piosenki z repertuaru zespołu Bratanki;

4) antroponim (dalej antrop.) *Korale* – nazwisko właściciela przedsiębiorstwa produkującego lody *Korale*;

5) odantroponimiczny chrematonim „*Korale*” sygnujący Przedsiębiorstwo Produkcji Lodów „*Korale*”, „*Józef Korale sp.j.*, 34-600 Limanowa, ul. Fabryczna 5; 35-234 Rzeszów, ul. Trembeckiego 9” – informacja zawarta na etykietach lodów;

6) odantroponimiczne, a równocześnie odchrematonimiczne, chrematonimy wyróżniające lody *Koral*, *Family Koral*, *Maxi Smaku Koral*, funkcjonujące także w sloganie reklamowym promującym te produkty: „Zawsze jest pora na lody *Koral*”;

7) odantroponimiczno-odchrematonimiczny ideonim-chrematonim *Koralmaraton* wyróżniający wydarzenie sportowe, które odbyło się 11 września 2016 roku w Limanowej, którego inicjatorem i sponsorem było Przedsiębiorstwo Produkcji Lodów „Koral” kierowane przez braci Koral;

8) dwuczłonowy chrematonim sygnujący produkt firmy Kronberg of Denmark Plus – szlafrok *Koral*;

9) ideonim-chrematonim *Koral* – tytuł artystycznego fotela inspirowanego podwodną strukturą morską organizmu, mebla wykreowanego w Grymasz Studio;

10) antrop. *Koralewski*, motywowany dawnym przymiotnikiem *koralewy* (*Koralewski* ← daw. ap. *koralew(y) + -ski*);

11) odantroponimiczny chrematonim *Koralewski-foto* wyróżniający zakład fotograficzny w Gorzowie Wielkopolskim.

*

Również ta skromna „koralowa” kolekcja nazw własnych wyróżnia się równoznacznością, synonimicznością, tautonimicznością niektórych współtworzących ją onimów. Przekonują o tym toponimy: *Wielka Rafa Koralowa* = *Australijska Wielka Rafa Koralowa* = *Wielka Rafa Barrierowa* oraz ich apelatywno-metaforyczne odpowiedniki. *Wielka Rafa Koralowa* jest bowiem określana, co potwierdzają przytoczone powyżej ekscerpty, nacechowanymi metaforycznością apelatywnymi kompozycjami: *koralowa łąka pod wodą* = *koralewy cud natury*.

Prezentowany onimiczny „koralowy” zbiór wyróżnia także: 1) neosemantyczny przymiotnik *koralewy*, ‘tu: zdobiony korałem / koralowcem, ozdobiony korałem / koralowcem; inkrustowany korałem / koralowcem, kameryzowany korałem / koralowcem’ jak *Koralowy Komplet Michała Korybuta Wiśniowieckiego* i *Koralowa Monstrancja Ojców Paulinów*, 2) homonimiczna forma *Koral*, będąca równocześnie nazwiskiem, werbalną sygnaturą przedsiębiorstwa i określeniem produkowanych w nim lodów oraz 3) metateza leksykalna / inwersja leksykalna – wyrazowa przestawia / wyrazowa przestawka *Koralowe Morze* ≈ *Morze Koralowe*.

Wszystkie przywołane powyżej różnorodne pod względem onimiczno-pragmatycznym „koralowe” nazwy własne są egzemplami potwierdzającymi tezę Ewy Rzetelskiej-Feleszko, zdaniem której

pełniąc funkcję identyfikowania i jednostkowego wyznaczania [...] obiektów nazwy własne – funkcjonując w społeczeństwie – zyskują także inne, nowe treści. Dzieje się tak pod wpływem kontekstów i sytuacji, w jakich często się pojawiają pod wpływem skojarzeń, użyć metaforycznych, powtarzających się intencji i wartościowania, a także na skutek tego, że nazwy własne mogą reprezentować dążenia i potrzeby zarówno poszczególnych jednostek, jak i grup (Rzetelska-Feleszko 2006: 188; por. Węgorowska 2014).

MOTYWACYJNO-
-SEMANTYCZNA
„RAFA” NAZW
KORALI /
KORALOWCÓW

Ponieważ wyłowione z morskich toni koralie / koralowce, poddawane obrotowi (kupno, sprzedaż, wymiana) na rynku koralowym, były i są traktowane jako twory pochodzące od organizmów żywych, w niektórych ich nazwach wyraźna jest tendencja do analogii z owymi organizmami.

Niektóre z „koralowych” mian dokumentują natomiast fakt, że koralie / koralowce, będące już, poza wodą, kamieniami wykorzystywanymi przez gliptyków, jubilerów, kolekcjonerów, nadal „żyją”. Przekonują o tym nie tylko sygnujące je określenia, ale możliwe do zaobserwowania, zachowane przez nie, mimo zmiany otoczenia, aktywne wciąż witalne właściwości, np. intensywna barwa, uzyskany po oszlifowaniu połysk. Jednak, co utrwalają również ich „dane lingwistyczne” (Świerżowska 2003: 190), nieodpowiednio wykorzystane, noszone, konserwowane, przechowywane – „umierają”, np. blakną, matowieją, tracą połysk.

W kolekcji / zbiorze zaprezentowanych poniżej nazw oraz w niektórych 13 dopełniających ją podzbiorach wyraźna jest zatem, podobnie jak w „koralowej” symbolice¹⁴, swoista nieproporcjonalna dychotomia, swoisty „koralowy” dualizm, kontrast, swoista antyteza, swoiste przeciwieństwo i przeciwstawienie, wyrażające się w opozycji życie (+) >=< śmierć (-).

Dlatego miana scharakteryzowane w tej części rozważań tworzą często przeciwstawne, uzupełniające się jednak pod wieloma względami, lit(h)olingwistyczne nazewnicze pary / dublety, częściej jednak współtworzą nazewnicze tryplety..., wreszcie nazewnicze poliptety, uświadamiające specyfikę wyróżnianego nimi, „żyjącego” najpierw w wodzie zwierzęcego organizmu, a następnie funkcjonującego poza nią kamienia organicznego, który, wbrew stereotypowemu przekonaniu o stałości każdego kamienia, nie był nie jest i nigdy nie będzie, bo dzięki swoim różnorodnym właściwościom nie może być, koralowo-kamiennym monolitem. Koralie / koralowce bowiem, reprezentujące kamienie pochodzenia organicznego, przez całe

¹⁴ Por. s. 59-62 niniejszej książki.

swoje istnienie – „pracują”, a wyłowione z pierwotnego, naturalnego, wodnego środowiska, podobnie jak pozostający w nim ich „bracia” / „kuzyni”, żyją, czują, zmieniają się (światło, temperatura, kosmetyki). Gdy jednak znajdują się w nieodpowiednich „ziemskich” warunkach, o czym wspominałam wcześniej, stopniowo obumierają.

To właśnie niezgłębione do końca, nieustannie badane, właściwości *skarbu morza*, którego nazwy są przedmiotem niniejszych rozważań, sprawiają, że tradycyjne, alfabetyczno-słownikowe ujęcie zebranych przeze mnie 500 funkcjonujących w polszczyźnie lit(h)olingwistycznych sygnatur koralu / koralowców, zarówno tych wydobytych z morza, jak i tych istniejących w jego cieplej toni, nie zilustrowałoby powyższych uwag.

Prezentacja ich w nazewniczych, przeciwstawnych, ale uzupełniających się przeciwieństwach, werbalnych parach / dubletach, jak również nazewniczych trypletach i poliptetach oraz w tematycznych podzbiorach, w których widoczna jest „koralowa” binomenklatura i „koralowa” polinomenklatura, wydaje się bardziej odpowiednia dla wszystkich tych mian, które tak uporządkowane i scharakteryzowane, również niebiologom, uzmysłowią, mam nadzieję, zasadność dookreślenia koralu / koralowca, jako kamienia, przymiotnikiem *organiczny* (*koral / koralowiec – kamień organiczny / kamień pochodzenia organicznego*).

1. Podzbiór rozpoczynający tę kolekcję zawiera zatem nie tylko nazewnicze pary – nazewnicze dublety, ale i nazewnicze tryplety oraz werbalne poliptety, funkcjonujące na zasadzie scharakteryzowanej powyżej, a mowa o opozycji życia >=< śmierć oraz kontraście (+) >=< (-):

– *korale / koralowce płytkowodne* ← ap. *płytkowodny*: „płytkowodne korale wraz z podtrzymywanym przez nie łańcuchem życia są niezwykle wrażliwe” (Arthur 1991: 50) >=< *korale głębokowodne* ← ap. *głębokowodny*: „wszystkie korale mogą co prawda służyć za ozdobę, ale do celów jubilerskich łowi się zwykle formy *głębokowodne*” (Arthur 1991: 51). „Przeciwieństwem *koralowców płytkowodnych* są *koralowce głębokowodne*” (Łapot 2006: 3);

– *korale pojedyncze* ← ap. *pojedynczy*: „te nietypowo wyglądające skamieniałości są szkieletami *korali pojedynczych Stephanophylli* (pliocen) i *Fungia* (plejstocen). [...] Korale mogą żyć *pojedynczo* lub tworzyć kolonie” (Taylor 1993: 22-23), zwane również (=) *koralowcami osobniczymi* ← ap. *osobnicze*, ‘tu: pojedyncze’: „*koralowiec czteropromienny (Rugosa)* – grupa *osobniczych* i kolonijnych *koralowców*, które wymarły pod koniec permu. [...] Do kopalnych, wymarłych form *koralowców czteropromiennych* zaliczamy *koralowce osobnicze*, znane jako rogowce. [...] *Osobnicze koralowce czteropromienne* były powszechne w morzach od środkowego ordowiku do późnego permu” (Coenraads 2007: 293, 251) >=< *koralowce kolonijne / koralowiec*

*kolonijny*¹⁵ ← ap. *kolonijny*: „koralowiec madreporowy (*Scleractinia*) to *koralowiec kolonijny* o współczesnej budowie. [...] *Koralowce kolonijne*. W podwodnym tropikalnym ogrodzie *kolonijnych koralowców* madreporowych [...] powoli odkłada się węglan wapnia” (Coenraads 2007: 250, 293). „Szkielet *koralowców kolonijnych*, czyli koralowina jest wytworem tkanki miękkiej” (Łapot 2006: 3), znane też jako (=) *korale kolonialne* ← ap. *kolonialny*: „*koloniale korale* rafowe występują w obszarach podzwrotnikowych” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 296);

– *korale żywe / koral żywy* ← ap. *żywy*: „drapieżnikiem poważnie niszczącym rafy koralowe jest rozgwiazda korona cierniowa. Gwałtowny wzrost jej populacji na niektórych rafach na oceanach Indyjskim i Spokojnym spowodował duże straty wśród *żywych koralii*” (*Morza i oceany* 2007: 104). „Piękne, *żywe korale* na ogół bledną w noszeniu” (Maślankiewicz 1983: 281). „Korale przybierają różne kształty i rozmiary, a muszle można znaleźć ukryte pod spodem lub wrośnięte w strukturę *żywych* i martwych *koralii*. [...] *Żywy koral* mózgownik (*Diploria cerebriformis*)” (Arthur 1991: 51, 53) => *koralowce martwe* ← ap. *martwy*: „*martwe koralowce* stanowią podstawę do powstania tego kamienia” (Mastny 1997: 94), znane jako (=) *korale / koralowce obumarłe* ← ap. *obumarły*: „*obumarłe korale* pozostawiają po sobie od strony ładu laguny i cieśniny” (*Skarby ludzkości* 1997: 112). „Rafa przybrzeżna zbudowana jest z wapienia, który tworzą szkielety *obumarłych koralowców*” (*Rafy świata* 2007: 377) lub (=) *koralowce wymarłe* ← ap. *wymarły*: „do kopalnych, *wymarłych* form *koralowców* czteropromiennych zaliczamy *koralowce osobnicze*, znane jako *rogowe*” (Coenraads 2007: 251);

– *korale / koralowce współczesne* ← ap. *współczesny*: „większość *współczesnych koralii* należy do grupy *Scleractinia*, która pojawiła się w triasie. [...] Największa *współczesna kolonia koralii* rafotwórczych, o obwodzie 16 m, została odkryta koło Okinawy (Japonia)” (Taylor 1993: 22-23). „Zależnie od liczby i układu przegród *współczesne koralowce* dzielą się na *koralowce sześciopromienne* oraz *koralowce ośmiopromienne*” (*Nowa encyklopedia*... 1995, t. 3: 482). „Kolonie *współczesnych koralowców* madreporowych. [...] *Osobnicze* i *kolonijne koralowce* czteropromienne zastąpiły *współczesne koralowce* madreporowe” (Coenraads 2007: 293, 251) „Ładny okaz *współczesnego koralu* czerwonego (*Corallium rubrum*, najcenniejszej odmiany tego surowca jubilerskiego), umiejętnie obrabiany i polerowany przez rękodzielnicę tworzy rozgałęziony ozdobny bibelot. [...] *Współczesny kaboszon z koralą*” (*Skarby Ziemi*), znane też jako (=) *korale nowe* ← ap. *nowy*: „*nowe korale* narastają na warstwach obumarłych zwierząt i w końcu budują rafy i atole” (*Skarby Ziemi*)

---

¹⁵ Ze względu na wariantywność form nazw koralii / koralowców funkcjonującą w przytaczanych werbalnych egzemplach-cytatach, wariantywność ta utrwalona została także w podstawowych mianach interpretowanych określeń.

>=< *korale kopalne* / *korale kopalne* / *korale kopalne* ← ap. *kopalny*: „*Thamnophora cevicornis* (*korale kopalne*) występuje w wapieniach” (Walters 1999: 101). „*Korale kopalne* to szczątki koralów dewońskich – mają charakterystyczne białe wzory, przypominające rysunek kwiatów” (Walters 1999: 101). „*Kopalne korale* znajdujemy często, ponieważ mają masywne szkielety z węglanu wapnia. Najstarsze znamy z ordowiku” (Taylor 1993: 22). „Do *kopalnych*, wymarłych form *koralewców* czteropromiennych zaliczamy *koralewce* osobnicze, znane jako *rogowe*” (Coenraads 2007: 251);

– *korale miękkie* / *koralewiec miękki* / *koralewce miękkie* ← ap. *miękki*: „*Korale miękkie* tworzą rozgałęzienia; ich szkielet nie jest zbudowany z wapnia, ale jest *rogowy* i *elastyczny*” (Zwierzęta 2017: 202). „*Rafotwórcze korale miękkie*. Gatunki z rodzaju *Sacrophyton*, tak jak i *dłoń topielca*, należą do rzędu *Alcyonacea* i cechują się mięsistą strukturą. [...] *Korale miękkie* żyją przyczepione do twardych powierzchni lub zakotwiczone w osadach dennych. [...] Mięsiste ciało większości *korali miękkich* podtrzymywane jest poprzez wapienne struktury wewnętrzne” (Królestwo zwierząt 2003: 530). „*Miękkie koralewce* to kompletne ekosystemy. [...] Szczegół *koralewca miękkiego* (*Dendronephthya*)” (Rafy świata 2007: 35, 213) >=< *korale twarde* / *koralewiec twarde* / *koralewce twarde* ← ap. *twarde*: „kolonie *koralewców twardych* i *miękkich* rosną razem z *gąbkami* i *głonami*. [...] Ławica ryb [...] z rodziny *strzępielowatych* pływa nad kolonią złożoną z *twardych* i *miękkich koralewców*. [...] *Rafy koralowe* to twarde struktury, zbudowane przede wszystkim z pozostałości szkieletów *twardych koralewców* – małych kolonijnych organizmów. [...] Dla takich zwierząt, jak *twarde koralewce*, rozmnażanie się jest prostą sprawą. [...] *Polipy koralewca twardego* (*Turbinaria*). [...] *Polipy koralewca twardego* (*Euphyllia ancora*). [...] *Gąbka* (*Callyspongia*) spowija *koralewiec twarde* (*Symphylia agarica*). [...] *Rafotwórcze koralewce twarde* mogą żyć tylko w czystych, nasłonecznionych i płytkich wodach” (Rafy świata 2007: 26-27, 35-36, 213, 340). „*Twarde koralewce* są jednymi z najpowszechniejszych skamieniałości, gdyż ich wapienny szkielet dobrze zachowuje się w stanie *kopalnym*” (Coenraads 2007: 250). „*Australijską Wielką Rafę Koralową* buduje co najmniej 350 *twardych koralów*, a zamieszkuje wiele gatunków różnorodnych, wielobarwnych roślin i zwierząt” (Wielki ilustrowany... 2008: 289). „Z kolei tzw. *twarde koralewce* są tak silnie porowate, a jednocześnie pospolite, że prawie nigdy nie używa się ich do wytwarzania biżuterii. Spotyka się je w różnych regionach świata oferowane turystom, głównie w formie okazów (ciekawostek przyrodniczych), bądź też jako elementy dekoracyjne. Znajdują też zastosowanie w akwarystyce” (Łapot 2006: 16);

– *korale surowe* ← ap. *surowe*, zwany też (=) *koralem nie obrobionym* ← ap. *nie obrobiony* >=< *korale obrobione* ← ap. *obrobione*: „sklepy i galerie Trapani na Sycylii [...] do dziś oferują biżuterię zdobioną *koralem*

obrobionym w tamtejszych warsztatach” (Chodyński 2010: 63), reprezentowany przez: *korale polerowane* / *korale polerowane* ← ap. *polerowany*: „*korale nie obrobione, korale polerowane*” – opis fotografii (Maślankiewicz 1983: 278), „okazy surowego i polerowanego koralu czerwonego” (Skarby Ziemi), „powierzchnia polerowanych koralii” (Cavey 1993: 107), *korale oczyszczone* ← ap. *oczyszczony* i *korale wypolerowane* ← ap. *wypolerowany*: „w ramach swoiście rozumianego naturalizmu wykorzystywano *oczyszczone* i *wypolerowane gałązki koralowe*” (Szuman-Gorczyca 2010: 73), *toczone korale* ← ap. *toczone*: „upodobanie do *toczonych koralii*, osadzonych na sztyftach w kwiatonach krzyży relikwiarzowych ma zapewne konotację odnoszącą się do symboliki męki Pańskiej” (Chodyński 2010: 64), *korale rzeźbione* ← ap. *rzeźbiony* i *korale szlifowane* ← ap. *szlifowany*: „przykładem damskiej biżuterii z kamieni jest wiktoriański naszyjnik z [...] *koralii rzeźbionych i szlifowanych*” (Sobczak-Jaskulska 2013: 75), *korale oprawione* ← ap. *oprawiony*: „często spotykamy wzmianki o znajdujących się tam *koralach, obrobionych* i *kunstownie oprawionych*” (Purc-Stępnia 2010: 18);

– utożsamiane z koralami szlachetnymi¹⁶, (=) *korale prawdziwe* / *koral prawdziwy* ← ap. *prawdziwy*: „*korale prawdziwe* – walcowate lub okrągłe koraliki z koralu szlachetnego (*corallium rubrum*)” (Piskorz-Branekova 2007: 13). „Już na pierwszy rzut oka można odróżnić imitację od *prawdziwego koralu*, gdyż zasadniczo różnią się budową” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 60). „Najbardziej cenione są rozgałęzione *korale* z gatunku *Corallium rubrum*, zwane też szlachetnymi lub *prawdziwymi*; [...] *korale prawdziwe*” – opis zdjęcia (Walters 1999: 100), „sznur *prawdziwych koralii*” (Oklejak 2015: 10), nazywane też (=) *koralami naturalnymi* ← ap. *naturalny*: „*korale naturalne* (czerwone) w przekroju poprzecznym charakteryzują się zawsze wyraźnym rysunkiem koncentrycznych pierścieni o lekko zakrzywionym prążkowaniu” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 294, 297). „*Naturalne korale* importowane były z Włoch czy Francji i kosztowały majątek” (Piszczkiewicz 2011: 29). „Chemia przychodzi natomiast z pomocą *koralom naturalnym*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 60). „Wszystkie *korale* pochodzenia *naturalnego*, w tym także ozdobne, wykazują duże zróżnicowanie składu chemicznego i właściwości fizycznych” (Sobczak, Sobczak 1995: 74), „*korale naturalne*” (Hall 1996: 143) => *korale fałszywe* ← ap. *fałszywy*, ‘tu: 1. dawne określenie wszystkich kolorowych koralii; 2. zwierzę podobne do... , przypominające *korale* / *koralowce*’: „w przeszłości mianem *koralii fałszywych* określano wszystkie kolorowe / barwne ich okazy, poza uznawanymi za szlachetne koralami czerwonymi” (Sobczak, Sobczak 1995: 83)¹⁷. „*Korale fałszywe*, jak koralnik (*Amplexidiscus fenestrafer*),

¹⁶ Por s. 136-137 i 154-155 w tej monografii.

¹⁷ *Koral fałszywy*, to także „dawna nazwa koralii o rogowej (organicznej) koralowinie” (Sobczak, Sobczak 1998: 212).

powszechnie występujące w wodach tropikalnych to formy zajmujące pośrednie miejsce między koralowcami prawdziwymi i ukwiałami. Ich polipy są podobne do polipów koralowców, ale nie mają szkieletu zewnętrznego. [...] Koralnik to reprezentant *korali fałszywych*” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530).

Zestawieniom *korale prawdziwe* i *korale naturalne*, oba wyrażenia w znaczeniu ‘ozdoby, biżuteria wykonana w koralu’, przeciwstawne jest (>=<) także dawne wyrażenie *korale naśladowane* ← ap. *naśladowany*: „naszyjniki z *korali* prawdziwych lub *naśladowanych* spotyka się głównie u Słowian zachodnich” (Moszyński 1968, t. II, cz. 2: 212);

– *korale impregnowane* ← ap. *impregnowany*, ‘poddany impregnacji – nasycony odpowiednimi substancjami w celu konserwacji lub nadania określonych właściwości’ <fr. *imprégner* ‘nasączać’, od łac. *im-praeraegno* ‘zapładniam’> (SWO 1995: 466) >=< *korale nieimpregnowane* ← ap. *nieimpregnowany*, ‘tu: nie poddany procesowi impregnacji’: „*Korale impregnowane*. W kwaśnym środowisku wszystkie *nieimpregnowane korale* tracą swój piękny połysk i aby temu zapobiec, powleka się je warstwą żywicy lub stosuje żywicową impregnację” (Cavey 1993: 107);

– *korale bezbarwne* ← ap. *bezbarwny*: „*bezbarwne* ciało koralu” (Arthur 1991: 51) „Niektórzy wschodni mistycy ostrzegają, by nie nosić i nie gromadzić [...] *bezbarwnych korali* [...] *korale bezbarwne*” – opis zdjęcia (Walters 1999: 103), nazwa zastępowana dwuczłonowym synonimem-tautonimem (=) *koral odbarwiony* / *korale odbarwione* ← ap. *odbarwiony*: „*koral* taki, jakim go zna wielu ludzi, to na ogół *odbarwiony*, biały szkielet imponującego niegdyś zespołu drobnych, jaskrawo zabarwionych osobników – polipów” (Arthur 1991: 51). „Mistycy Wschodu ostrzegali przed noszeniem *odbarwionych korali*” (Campbell 1995: 240) >=< *korale barwne* ← ap. *barwny*: „zależnie od warunków tworzenia i składu wody morskiej powstają różne odmiany *korali barwnych*: białych, różowych, plamistych, ciemnoczerwonych. [...] Natura wysiliła swą fantazję dając koralom szlachetnym i ich krewniakom tak wielką liczbę barw i odcieni” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1993: 61-62), znane również jako (=) *korale kolorowe* ← ap. *kolorowy*: „różnorodność *kolorów korali*, od czarnego poprzez niebieski i kremowy do czerwonego, wynika z odmiennych warunków rozwoju i składników organicznych” (Symes, Harding 1993: 54).

Nazwa *korale bezbarwne* tworzy też opozycyjne dublety leksykalne z mianami (>=<) *korale dwu-* i *wielobarwne*¹⁸.

– *korale typowe* ← ap. *typowy* >=< *korale nietypowe* ← ap. *nietypowy*, ‘tu: ukwiał’: „oprócz *typowych korali* do tej grupy zwierząt należą *ukwiały*. [...] W odróżnieniu od większości koralowców polipy ukwiałów są

18 Por. s. 159 opracowania.

wyłącznie pojedyncze” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530). „*Ukwiwały* [...] występują w postaci pojedynczych, przypominających kwiaty, polipów; nie wytwarzają, typowego dla innych koralowców, szkieletu” (*Nowa encyklopedia...*1997, t. 6: 546).

2. Jak zauważa W. Łapot w związku z poszerzeniem się gamy użytkowanych koralii / koralowców, w odniesieniu do ich barwy, właściwości fizycznych koralowiny, od jakiegoś czasu wytworzył się „nie do końca” jednoznaczny podział koralii / koralowców jubilerskich na „wyżej cenione i niżej cenione” (Łapot 2006: 54).

Drugi zatem podzbiór obejmuje nazwy *koralii / koralowców wyżej cenionych* ← ap. wyrażenie *wyżej ceniony*: „*koralowce wyżej cenione* wyróżniają się koralowiną dobrze poddającą się odróbce, dobrze przyjmującą poler, jednolitą barwnie, jednorodną teksturalnie, masywną, zwartą, o niskiej porowatości” (Łapot 2006: 54) oraz *koralii / koralowców najwyżej cenionych* ← ap. wyrażenie *najwyżej ceniony*, nazywanych także (=) *koralowcami szlachetnymi* ← ap. *szlachetny*, ‘tu: ceniony w gemmologii i zdobnictwie; wysokogatunkowy, pierwszorzędny, najlepszej jakości’ (por. SWO 1995: 1073): „*koralowce najwyżej cenione* mają koralowinę barwy karminowej, czerwonej, różowej lub białej. Bywają często nazywane *koralowcami szlachetnymi*” (Łapot 2006: 54).

Kolekcję tę reprezentują cztery określenia:

– wymieniany już, kojarzony najczęściej z intensywną czerwoną barwą, *koral szlachetny* ← ap. *szlachetny*: „*koral szlachetny* albo koral czerwony *Corallium rubrum*, ‘koralowiec występujący głównie w Morzu Śródziemnym; wytwarza czerwony szkielet wapienny, ceniony w zdobnictwie’ <gr.>” (sjp). „*Koral szlachetny*, koral czerwony *Corallium rubrum*, gatunek podgromady koralowców ośmiopromiennych, tworzy rozgałęzione kolonie okryte czerwoną miękką korą, w której tkwią białe polipy; trzonem kolonii jest trwały szkielet wapienny barwy różowoczerwonej (po oczyszczeniu z miękkich części służy do wyrobu ozdób); występuje głównie w Morzu Śródziemnym” (*Nowa encyklopedia...* 1995, t. 3: 482). „Koral czerwony zwany często *koralem szlachetnym*. [...] Większość *szlachetnych koralii* spotyka się w ciepłych morzach” (Hall 1996: 142). „Stopniowo jednak zasoby koralu *szlachetnego* w basenie Morza Śródziemnego wyczerpały się na tyle, że wystąpiła konieczność szukania nowych źródeł tego kamienia. [...] *Korale* czerwone tradycyjnie zwane *szlachetnymi*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 294, 298). „Najbardziej cenione są rozgałęzione *korale* z gatunku *Corallium rubrum*, zwane też *szlachetnymi* lub *prawdziwymi*” (Walters 1999: 100). „*Koral szlachetny* jest zbudowany ze szkieletów mikroskopijnych organizmów zwierzęcych, zwanych polipami koralowca. [...] *Koral szlachetny* jest twardszy, dzięki czemu nie ulega łatwo zniszczeniu, będąc tworzywem przedmiotów codziennego użytku” (Cavey 1993: 106). „Szkielet *koralu szlachetnego*, jako materiał ozdobny, cieszy się niesłabnącym powodzeniem od niepamiętnych czasów. [...] Ukwiecona gałąź u dołu, to czerwony *koral*

szlachetny (*Corallium rubrum*) z Morza Śródziemnego” (Staněk 1972: 22). „Można przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że wszystkie europejskie wyroby powstałe w latach osiemdziesiątych XIX w. wykonano z koralu szlachetnego odławianego w Morzu Śródziemnym” (Szuman-Gorczyca 2010: 74), „włoska skala barw koralu szlachetnego (wapiennego)” – opis fotografii (Sobczak, Sobczak 1995).

Interpretując miano *koral szlachetny*, nie można pominąć faktu, na który wskazują autorzy opracowania *Kość słoniowa. Koral*. Zwracają oni uwagę na gemmologiczne, a co za tym idzie również nazewnictwo rozszerzenie znaczenia terminu *koral szlachetny*, który obecnie przestał być stereotypowo utożsamiany jedynie z czerwoną barwą tego organicznego kamienia, gdyż „w przeszłości za *koral szlachetny*, jubilersko najcenniejszy, przyjmowano tylko czerwony koral wapienny. Stąd podział na koral szlachetne (czerwone) i pozostałe, zwane też niekiedy fałszywymi. Z czasem pojęcie koral szlachetnych znacznie rozszerzono, wprowadzając do tej grupy również koral białe, białe z odcieniem szarym i kremowym oraz koral o barwie różowej i łososiowej” (Sobczak, Sobczak 1995: 83).

Nazwa ta opatruje zatem nie tylko czerwone, również współcześnie bardzo cenione, okazy tego kamienia, ale także jego szlachetne białe, różowe, łososiowe, a nawet wielokolorowe odmiany;

– *koralowce jubilerskie* ← ap. *jubilerski*: „z kolei *koralowcami jubilerskimi* są tylko te koralowce, których wapienny lub proteinowy szkielet nadaje się do wykorzystania w celach zdobniczych; do takiego wykorzystania skłaniają zarówno walory estetyczne, jak i właściwości fizyczne” (Łapot 2006: 3);

– *koralowce dekoracyjne* ← ap. *dekoracyjny*: „*koralowce dekoracyjne* – koralowce twarde” (Łapot 2006: 15);

– *koral ozdobny / koral ozdobne* ← ap. *ozdobny*: „w praktyce gemmologicznej wyróżnia się kilka rodzajów *koral ozdobnych*. [...] Za podstawę podziału *koral ozdobnych* przyjmuje się albo kryterium barwy, albo gatunek koralowca” (Sobczak, Sobczak 1995: 76), „*koral ozdobny, koral ozdobne*” – opisy zdjęć (Sobczak, Sobczak 1998: 209-210). „W składzie chemicznym *koral ozdobnych* przeważają utwory wapienne lub rogowe” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274).

3. Kolejny podzbiór zawiera, używając terminologii zaproponowanej przez W. Łapota, miana *koral / koralowców niżej cenionych* ← ap. wyrażenie *niżej cenione*: „*koralowce niżej cenione* mają koralwinę niejednorodną teksturalnie i barwnie, często silnie porowatą, przeważnie dość kruchą, źle poddającą się obróbce” (Łapot 2006: 54), do których należą zarówno te o wskazanych powyżej gorszych właściwościach, jak i te o przypisanym im negatywnym wpływie na ich właścicieli:

– *koralowce jubilerskie niżej cenione* ← ap. *jubilerski*: „*koralowce jubilerskie niżej cenione*: koral bambusowy, koral niebieski, orankowiec, koronkowiec” (Łapot 2006: 15);

– *korallowce pospolite* ← ap. *pospolity*: „jako imitacje stosuje się również sztucznie barwione i nasyczone żywicą porowate twory *pospolitych* odmian *korallowców*” (Cavey 1993: 107);

– przynoszące nieszczęście *korale / korallowce matowe* ← ap. *matowy*: „*korallowce* po wyłowieniu oczyszcza się z tkanek miękkich roztworem 50% kwasu solnego i wody, następnie poleruje, gdyż z natury są *matowe* i pozbawione połysku” (Piskorz-Branekova 2008: 15). „Wszystkie *korale matowe* w stanie naturalnym po wypolerowaniu mają szklisty połysk” (Hall 1996: 142). „Wyłowione *korale* są *matowe*, niekiedy z białymi lub jasnoróżowymi plamkami” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 291). „Skóra o kwaśnym odczynie i pot zmieszany z perfumami mogą sprawić, że powierzchnia polerowanych *korali* stanie się zupełnie *matowa*” (Cavey 1993: 107). „Koral nie obrobiony jest *matowy*. [...] Dla nadania połysku *korale matowe* przeciera się watą i czerwinią polerską” (Maślankiewicz 1983: 278, 281). „Mistycy Wschodu ostrzegali przed noszeniem *matowych korali*” (Campbell 1995: 240), „*korale matowe*” – opis ilustracji (Walters 1999: 103);

– *korale blade* ← ap. *blady*, znane też jako (=) *korale wyblakłe* ← ap. *wyblakły* lub (=) *korale „chore”* ← ap. „*chory*”: „piękne, żywe *korale* na ogół *bledną* przy noszeniu” (Maślankiewicz 1983: 281). „Powszechnie było też, do dziś istniejące przekonanie, że *korale* tracą kolor, *bledną*, jeśli nosząca je osoba jest chora” (Minksztym 2010: 82). „Wiadomo bowiem, że *korale* po prostu *bledną*. Kiedyś mówiono, że chorują i umierają, a niekiedy miały w ten sposób sygnalizować ciężką niemoc właścicieli. [...] *Wyblakłe*, czyli »*chore*« *korale* wystarczy tylko zanurzyć w wodzie utlenionej, by przywrócić im właściwą barwę” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1982: 61);

– pejoratywnie naznaczone *korale nieczyste* ← ap. *nieczysty*: „niektórzy wschodni mistycy groźnie ostrzegają, by nie nosić i nie gromadzić *matowych*, bezbarwnych i *nieczystych korali*, gdyż te przyciągają wszelkie nieszczęścia” (Walters 1999: 103), inaczej (=) *korale zanieczyszczone* ← ap. *zanieczyszczony*: „mistycy Wschodu ostrzegali przed noszeniem *zanieczyszczonych korali*” (Campbell 1995: 240);

– *koral sproszkowany* ← ap. *sproszkowany*: „niekiedy wykonuje się całe ozdoby i przedmioty dekoracyjne z materiału będącego mieszaniną *sproszkowanego koralu* i specjalnych żywic” (Cavey 1993: 107);

– *koral preparowany* ← ap. *preparowany*: „do wypełnienia szczelin i impregnacji spękanych fragmentów powszechnie stosuje się tworzywa syntetyczne. Tak powstaje też *koral* zwany *preparowanym*” (Cavey 1993: 107).

4. Następny semantyczno-motywacyjny podzbiór nazw *korali / korallowców* współtworzą miana wskazujące na substancje i różne desygnaty, z jakich kamienie te są zbudowane:

– *korallowiec fosylny* ← ap. *fosylny*, ‘powstający ze skamieniałych szczątków roślin i zwierząt; skamieniały, podległy przemianie w nieorganiczne składniki skorupy ziemskiej’ < łac. *fossilis* ‘kopalny’ > (por. SWO 1995:

358), „fosylizacja to zespół skomplikowanych procesów przekształcających szczątki roślinne i zwierzęce w skamieniałości. Dochodzi do tego wskutek mineralizacji, czyli zastąpienia materii organicznej przez nieorganiczną. Z kolei fosylia (skamieniałości, skamieliny) to szczątki organizmów minionych epok, zachowane dzięki fosylizacji; skamieliny utrwalają bez zmian kształt szkieletów wymarłych organizmów zwierzęcych (szkielet mineralny ulegający rekrytalizacji lub zastąpieniu przez inny minerał)” (Łapot 2006: 81), znany również jako (=) *korale zsylikowane* ← ap. *zsylikowane*, ‘korale skrzemieniały, którego wolne przestrzenie wypełnia krzemionka; skrzemieniały’ <ang. *silification*> (por. SWO 1995: 1058): „*korale fosylne*; *zsylikowana* koralewinna trzeciorzędowego koralewca rafowego; *fosylne* (*zsylikowane*) koralewiec z Utah (USA); *fosylne* (*zsylikowane*) koralewinna koralewca kolonijnego z Indonezji; naszyjnik z *fosylnego* koralewca; wyrób z niebarwionej *fosylnej koralewiny* z Chin (Hong Kong)” (Łapot 2006: 81-85);

– *korale konchioliny* ← ap. *konchioliny*, ‘zbudowane z *konchioliny*, ‘substancji organicznej zbliżonej do chityny’ <n.-łac. *conchyolinum*> (por. SWO 1995: 579) : „accarbaar – *korale czarne konchioliny* wytwarzane przez koralewiec *Antipathes*” (Sobczak, Sobczak 1998: 57);

– *korale / koralewiec muszlowe* ← ap. *muszlowe*, ‘zbudowane, składające się z wrośniętych weń muszli’: „rozgwiazda i *koralewiec muszlowe*, Malediw” (*Morza i oceany* 2007: 13). „Korale przybierają różne kształty i rozmiary, a muszle można znaleźć ukryte pod spodem lub wrośnięte w strukturę żywych i martwych korali” (Arthur 1991: 51);

– *korale rogowe / korale rogowe* ← ap. *rogowe*, ‘zbudowane, utworzone z substancji białkowej, stanowiącej składową część zrogowaciałej warstwy naskórka’ (sjp): „oczywiście od korali szlachetnych korale czarne różnią się istotnie składem. W składzie chemicznym korali ozdobnych przeważają utwory wapienne lub rogowe. Korale czarne to właśnie *korale rogowe*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274). „*Rogowe korale czarne* są wytwarzane także przez niektóre gatunki polipów sześciopromiennych, należących do rodziny *Antipathida*” (Sobczak, Sobczak 1995: 78), „*korale rogowe (Eunicella verrucosa)*” (*Nowa encyklopedia...1995*, t. 3: 482), inaczej (=) *korale czarne*¹⁹;

– *korale wapienne* ← ap. *wapienne* ‘zbudowane, składające się z węgla wapnia’: „w składzie chemicznym korali ozdobnych przeważają utwory *wapienne* lub rogowe. [...] W *wapiennych koralach* czerwonych składnikiem dominującym jest węgiel wapnia” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274). „*Wapienne korale ozdobne* są zwykle słabiej rozgałęzione niż korale rogowe” (Sobczak, Sobczak 1998: 210), „włoska skala barw *korale szlachetnego (wapiennego)*” – opis fotografii (Sobczak, Sobczak 1995).

19 Patrz s. 154 niniejszej rozprawy.

5. Jak twierdzą autorzy *Nowej encyklopedii powszechnej PWN*, „zależnie od liczby i układu przegród współczesne koralowce dzielą się na koralowce sześciopromienne, *Hexacorallia*, reprezentowane przez ukwiały i madrepory oraz koralowce ośmiopromienne, *Octocorallia*, reprezentowane przez piórówki, koralowiec i koral czerwony” (*Nowa encyklopedia...*1995, t. 3: 482).

Refleksja ta, znajdująca swoje potwierdzenie w niektórych z przytaczanych powyżej werbalnych egzemplifikacji, sugeruje istnienie kolejnego, piątego podzbioru nazw koralu / koralowców, w którym, tym razem, zawarte są jeszcze inne miana wskazujące na właściwości owych kamieni organicznych:

– *koralowiec czteropromienny / koralowce czteropromienne* ← ap. *czteropromienny*: „*koralowiec czteropromienny* (*Rugosa*) – grupa osobniczych i kolonijnych koralowców, które wymarły pod koniec permu; zastąpiły je współczesne koralowce madreporowe. [...] Do kopalnych, wymarłych *koralowców czteropromiennych* zaliczamy koralowce osobnicze znane jako rogowe. [...] Osobnicze *koralowce czteropromienne* były powszechne w morzach od środkowego ordowiku do późnego permu. [...] Prymitywne *koralowce czteropromienne* wymarły 250 mln lat temu pod koniec permu. [...] *Koralowce czteropromienne* inaczej zwane *Rugosa* lub rogowymi (z powodu ich kształtu)” (Coenraads 2007: 293, 250-251);

– *korale / koralowce sześciopromienne* ← ap. *sześciopromienny*: „w pierwszym przypadku mamy do czynienia z *koralowcami sześciopromiennymi* (*Hexacoralli*) i do tej grupy należą przede wszystkim madrepory, organizmy żyjące w krzaczastych lub bułowatych koloniach” (Świerżowska 2013: 113). „Do *koralowców sześciopromiennych* zalicza się też korale rafotwórcze, czyli madreporowe” (Staněk 1972: 29). „Największą grupą budowniczych raf są madrepory zaliczane do *koralu sześciopromiennych*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 63);

– *koral rafotwórczy / koralowce rafotwórcze* ← ap. *rafotwórczy*: „w skamieniałym fragmencie rafotwórczego koralu *Galaxea* łatwo można zobaczyć budowę pojedynczych szkieletów” (Taylor 1993: 23). „Do życia i rozwoju *koralu rafotwórczego* konieczna jest temperatura powyżej 20°C. [...] Inny typowy *rafotwórczy koral* (*Plesiastrea curta*) z Wysp Samoa. Podobnie jak poprzednie gatunki koralu, charakteryzuje się pięknym, oryginalnym wzorem” (Staněk 1972: 32-33). „Rafy przybrzeżne powstają na obszarach szelfu kontynentalnego dzięki pionowemu wzrostowi *rafotwórczych koralowców*. [...] *Rafotwórcze koralowce* twarde mogą żyć tylko w czystych, nasłonecznionych i płytkich wodach. [...] Tropikalne rafy koralowe powstają z całych pokoleń *koralowców rafotwórczych*” (*Rafy świata* 2007: 340, 348), określane też synonimicznymi wariantami dwuczłonowych mian (=) *koral madreporowy / korale madreporowe // koralowiec madreporowy / koralowce madreporowe* ← ap. *madreporowy* lub pojedynczymi zoologicznymi leksemami (=) *madrepora*

/ *madrepory* albo zuniwerbizowaną²⁰ postacią (=) *madreporowiec*: „*korale madrepory, madrepory lub madreporowiec, zool.* ‘koralewiec sześciopromienny o bardzo silnie rozwiniętym szkielecie wapiennym, żyjący w morzach podzwrotnikowych, zwykle w koloniach tworzących koralowe wyspy i rafy’ <wł. *madrepory*, od *madre* ‘matka’ i gr. *póros* ‘przejście, otwór’>” (WSWO 2005: 767). „*Madrepory, korale madreporowe (Madreporaria)*, rząd koralowców sześciopromiennych; drobne polipy żyjące kolonijnie wytwarzają szarobiałe, twarde szkielet (z węglanu wapnia); żyją na niewielkich głębokościach głównie w tropikalnej strefie Oceanu Spokojnego, Oceanu Indyjskiego, Morza Czarnego i Morza Karaibskiego, gdzie tworzą rafy i wyspy koralowe (atole)” (*Nowa encyklopedia...* 1996, t. 4: 20). „Współcześnie najczęściej spotykane są rafy koralowe zbudowane głównie ze szkieletów *korali madreporowych*” (*Nowa encyklopedia...* 1996, t. 5: 445). „Rafy koralowe powstają ze szkieletów *korali madreporowych*, żyjących wyłącznie w ciepłych, słonecznych i płytkich wodach” (*Rafy świata* 2007: 27). „Do koralowców sześciopromiennych zalicza się też *korale rafotwórcze* czyli *madreporowe*” (Staněk 1972: 29). „*Korale madreporowe* wyrastają na podłożu zbudowanym z wapieni” (*Zwierzęta* 2017: 202). „Dotychczasową niszę ekologiczną mszywiolów zajęły *koralewiec madreporowe*. [...] *Koralowiec madreporowy (Scleractinia)* to kolonijny koralowiec o współczesnej budowie” (Coenraads 2007: 252, 293).

Innym, równoznacznym określeniem tego rodzaju rafotwórczego koralu / koralowca notowanym przez autora *Skal i skamieniałości* są *koralewiec kamienne* ← ap. *kamienny*: „w podwodnym tropikalnym ogrodzie kolonijnych *koralewów* madreporowych (zwanych *kamiennymi*) powoli odkłada się węgiel wapnia” (Coenraads 2007: 250).

Nazwa *kolonialne korale rafowe* ← ap. *kolonialne* + ap. *rafowe*, dokumentuje natomiast dwie właściwości owych kamieni organicznych, które, żyjąc w kolonii / koloniach tworzą rafę koralową: „*kolonialne korale rafowe* występują w obszarach podzwrotnikowych” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 296);

– *korale ośmiopromienne* ← ap. *ośmiopromienny*: „w drugim przypadku mamy do czynienia z *koralami ośmiopromiennymi (Octocorallia)*, do których należy najczęściej wykorzystywany przez człowieka do celów zdobniczych koral czerwony” (Świerzowska 2003: 113).

W podkolekcję tę wpisują się jeszcze inne „koralowe” nazwy eksponujące właściwości charakteryzowanego tu kamienia organicznego, jak:

---

²⁰ *Uniwerbizacja*, ‘utworzenie jednego wyrazu z połączenia wyrazowego; wprowadzenie nazwy jednowyrazowej na miejsce dwuwyrazowej’ <od łac. *unum verbum* ‘jedno słowo’> – WSWO 2005: 1303; por. W. Pisarek, *Uniwerbizacja*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, s. 410.

– *koral opalizujący* ← ap. *opalizujący*, ‘mieniący się kolorami tęczy jak opał’ <fr. *opaliser*> (por. SWO 1995: 794): „*koral opalizujący* o barwie złocistej” (Cavey 1993: 106);

– popularne określenie *koralowce parzące* ← ap. *parzący*: „koralowce ceglaste znane są pod popularną nazwą *koralowców parzących*. Nazywane są *parzącymi* z uwagi na nieprzyjemne uczucie pieczenia pojawiające się w zetknięciu z ich polipami” (Łapot 2006: 79);

– *koralowce porowate* ← ap. *porowaty*: „*porowate koralowce niebieskie*” (Łapot 2006: 15).

6. Kolejny nazewniczy koralowy podzbiór reprezentuje grupa określeń (od)morficznych <od gr. *morphé* ‘kształt, postać’> (SWO 1995: 743), dokumentujących bogactwo form, kształtów, postaci koralu / koralowców, zarówno tych wyłowionych z wodnej toni, jak tych, które w niej pozostają. Podzbiór ów reprezentują miana wskazujące na podobieństwo koralu / koralowców do różnych desygnatów:

– *koral gąbkowy* / *koralowce gąbkowe* ← ap. *gąbka*: „*koral gąbkowy, koralowce gąbkowe*. [...] Gatunki koralowców o barwie ceglastej (*koralowce gąbkowe*). Mają koralowinę silnie porowatą o barwie ceglastej (*koralowce gąbkowe*)” (Łapot 2006: 15, 73), wyróżniani też popularnymi mianami (=) *koral gąbczasty* ← ap. *gąbczasty* oraz (=) *koral pianka* / *koral piankowy* ← ap. *pianka*: „koral ceglasty znany jest też pod popularnymi nazwami jako *koral gąbczasty, koral pianka*. [...] Koralowce ceglaste (*gąbczaste, koral pianka*) odgrywają istotną rolę w budowie raf koralowych. [...] *Koral piankowy*” (Łapot 2006: 15, 80);

– *koralowiec denkowy* / *koralowce denkowe* ← ap. *denko*, ‘górną ścianka (powierzchnia) niewielkiego przedmiotu o walcowatym (zwykle) kształcie’ (sjp): „*koralowiec denkowy* to prymitywny koralowiec, który wymarł wraz z czteropromiennymi koralowcami pod koniec permu. [...] Kolonijny koralowiec madreporowy (*Scleractinia*) o współczesnej budowie pojawił się w triasie i zajął miejsce *koralowców* czteropromiennych i *denkowych*” (Coenraads 2007: 293).

Wariantywne dwuczłonowe zestawienia *koralowiec denkowy* / *koralowce denkowe* zastępowane są także zuniwerbizowaną postacią (=) *denkowce*: „prymitywne *denkowce* [...] wymarły 250 mln lat temu, pod koniec permu” (Coenraads 2007: 250);

– *koral korkowiec* ← ap. *korek*, dwuczłonowa nazwa funkcjonuje również w jednowyrazowej formie (=) *korkowiec* ← ap. *korek*: „*koral korkowiec, korkowiec* (*Alcyonium paimatum*), gatunek koralowców ośmiopromiennych o strukturze korka; tworzy niewielkie, jasnoróżowe kolonie o grubym pniu; szkielet delikatny, nietrwały (nie tworzy osadów); liczny w Morzu Śródziemnym” (*Nowa encyklopedia...1995*: t. 3: 493);

– *koralowce kubelkowate* ← ap. *kubetek*: „barwne polipy *koralowców kubelkowatych* do niezwykły widok, ale ich piękno skrywa okrutną tajemnicę – służą do zabijania” (*Rafy świata* 2007: 30);

– *korale rurkowe* ← ap. *rurka*: „*Rurkowe korale*. Korality (szkielety poszczególnych polipów) w tej kolonii z karbonu należącej do rodzaju *Lithostrotion* miały rurkowaty kształt. Przestrzenie między nimi są wypełnione czerwonym wapieniem” (Taylor 1993: 22), zwane (=) *koralami rurkowatymi* ← ap. *rurka* lub, dzięki asocjacji / skojarzeniu z *piszczałkami organów*, (=) *organkowcem* / „*organkowcami*”: „*korale rurkowe* zwane »organkowcami«” (Łapot 2006: 15). „Podobnie jak koral szlachetny, również *organkowiec* (*Tubipora hemprichii*) należy do koralowców ośmiopromiennych (*Octocorallia*). Zamieszkuje wody mórz ciepłych. W bryłowych masach rośnie na skałach lub różnych przedmiotach, leżących na dnie [...]. Z czerwonych wapiennych rurek, przypominających piszczałki organów, wystają zielone polipy” (Staněk 1972: 23), „*organkowiec* (*Tubipora musica*)” (*Nowa encyklopedia...*1995, t. 3: 482);

– *koral „łańcuszkowy”* ← ap. *łańcuszek*: „*koral »łańcuszkowy«*. Ten sylurski koral *Halysites* miał długie korality ułożone w szeregi tworzące meandry. Z góry przypomina to garść łańcuszków” (Taylor 1993: 23);

– *korallowce sznurowe* ← ap. *sznur*: „mszywoły nazywane są czasem *korallowcami sznurowymi*, jak *Archimedes* kolonia spiralnie skręconych, ułożonych niczym sznurek mszywołów” (Coenraads 2007: 252);

– *koronkowiec* ← ap. *koronka*: „korallowce jubilerskie niżej cenione: koral bambusowy, koral niebieski, organowiec, *koronkowiec*” (Łapot 2006: 15).

Do podzbioru tego należą też:

– uwydatniony głównie w szczegółowych zoologicznych opisach, funkcjonujący w nich samodzielnie lub wkomponowany w przytaczane już w niniejszej monografii²¹ dwuczłonowe wyrażenie *wachlarze koralowców*, notowany w liczbie mnogiej rzeczownik *wachlarze*, ‘tu: rozkładające się jak wachlarze; półkoliste’, wskazujący kształty niektórych koralii. „Ciemne ściany atoli są pokryte girlandami niezwykle różnorodnych wielkich *wachlarzy*, biczów i koralowców miękkich – to barwna dżungla planktonożerców. [...] Planktonożercy, jak korallowce miękkie z rodzaju *Denronephthya* i *wachlarze koralowców Melithaea*, ustawiają się tak, by jak największą powierzchnię wystawić na działanie prądu wody” (*Rafy świata* 2007: 32);

– zachowujący to samo znaczenie, motywowany nim przymiotnik *wachlarzowaty* i współtworzący trójczłonowe określenie *wachlarzowate kolonie koralii*: „*wachlarzowate kolonie koralii czarnych*” (Maślankiewicz 1983: 278).

W prezentowany tu podzbiór wkomponowują się także nazwy kawałków nieregularnych i regularnych paciorków koralii / koralowców wykorzystywanych w zdobnictwie oraz jubilerstwie, jak:

– *korale-kulki* ← ap. *kulki*: „damy natomiast chętnie noszą *korale-kulki*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka

²¹ Por. s. 66 monografii.

1983: 71). „Najbardziej drogocenne były naszyjniki, które składały się z paciorków w kształcie prawie kulistym” (Piskorz-Branekova 2008: 22). „Do najcenniejszych należały paciorki kuliste [...]” (Dzikowska 2016: 13);

– *beczułki koralowe* ← ap. *beczułki*: „naszyjnik z koralu czerwonego (*beczułki*)” – opis fotografii (Sobczak, Sobczak 1995). „Do najcenniejszych należały paciorki kuliste, następnie owalne [...]” (Dzikowska 2016: 13);

– *siekanka koralowa* ← ap. *siekanka*, znana też jako (=) *siekaniec* lub (=) *sieczka*: „*siekanka koralowa* – drobne, zwykle podłużne, kawałki nieobrobionych gałązek koralowca. [...] Najtańsza była tzw. *sieczka* składająca się z paciorków w formie mniejszych lub większych walców” (Piskorz-Branekova 2008: 22, 34). „Z cieńszych ciętych na drobne kawałki (tzw. *siekanka koralowa* lub *siekaniec*) wykonuje się również koralowe naszyjniki” (Maślankiewicz 1983: 280), „[...] najmniej – jak i dzisiaj – ceniono tzw. *sieczkę*” (Dzikowska 2016: 13), „naszyjnik z koralu czerwonego (*sieczka*)” – opis zdjęcia (Sobczak, Sobczak 1995);

– orientalnie brzmiąca nazwa *arabskie paciorki*, wyróżniająca owalne, polerowane kawałki koralowiny: „*arabskie paciorki* to gładko polerowane kawałki gałązek koralowiny, o zbliżonej śr. i dł. 1,5...2,0 cm z poprzecznie – w stosunku do osi gałązek – nawierconymi otworami. Wykorzystywane w produkcji ozdobnych, koralowych naszyjników” (Sobczak, Sobczak 1998: 82).

Podzbiór ten dopełniają ponadto:

A) nazwy (od)dendromorficzne ← ap. *dendrologia*, ‘dział botaniki, nauka o drzewach i krzewach; drzewoznawstwo’ <*dendro-* od gr. *déndron* ‘drzewo’ + *-logia* gr. *logía* od *lógos* ‘zbiór, rozum’> (SWO 1995: 221), wskazujące na podobieństwo koralu / koralowców do drzew i krzewów lub ich elementów²²:

– *drzewko* ← ap. *drzewko*: „wyroby koralowe mogą mieć postać kompletnych kolonii (tzw. *drzewko*)” (Łapot 2006: 115);

– *chrust* / „*chrust*” ← ap. *chrust*: „odkorowany i wypolerowany »*chrust*« czarnego koralu”. [...] Wyroby koralowe mogą mieć też postać fragmentów gałązek (tzw. *chrust*)” (Łapot 2006: 72, 115);

– *gałązki* ← ap. *gałązki*: „naszyjnik z koralu czerwonego (*gałązki*)” – opis zdjęcia (Sobczak, Sobczak 1995);

– *koral krzewiasty* ← ap. *krzewiasty*: „*Krzewiasty koral*. W krzewiastych koloniach koralu *Thamnopora* osobniki były rozmieszczane na całym obwodzie »*gałązki*«” (Taylor 1993: 23), nazwa zastępowana synonimicznym / tautonimicznym wyrażeniem (=) *koralowce krzaczaste* ← ap. *krzaczasty*: „gatunki z tego rodzaju [...] występują w wodach tropikalnych i stanowią po *koralowcach krzaczastych* drugą grupę koralu rafotwórczych” (*Królestwo zwierząt* 2003: 531);

22 Por. s. 62-69 książki.

– *korale rozgałęzione* ← ap. *rozgałęziony*: „najbardziej cenione są *rozgałęzione korale* z gatunku *Corallium rubrum*” (Walters 1999: 100);

– *korale rosochaty* ← ap. *rosochaty* ‘widlasty, rozgałęziony; mający *rosochy* ‘rozgałęzienia’: „wśród precjozów [...] wymieniono okaz »*korala rosochatego*«” (Chodyński 2010: 67);

– *korale cierniste* ← ap. *cierniste*: „z ponad stu pięćdziesięciu zidentyfikowanych dotychczas gatunków czarnych koralowców, nazywanych też czasem *ciernistymi*, jedynie kilka jest przedmiotem zainteresowania kolekcjonerskiego. [...] Twardy, ale jednocześnie dość elastyczny endoszkielet o brunatnej do czarnej barwie koralowiny jest przeważnie gęsto pokryty drobnymi ciernistymi wyrostkami. [...] Resztki cierni (kolców) bardzo charakterystycznych dla czarnych koralowców. [...] Cierniste kolce wyrastające na koralowinie jednego z gatunków czarnego koralowca” (Łapot 2006: 69, 71-72);

– *koralewiec bambusowy* / *koralewiec bambusowe* ← ap. *bambusowy*: „*koralewiec bambusowy* z widocznymi wrostami proteinowych węzłów (czarne lub brunatne) w kalcytowe międzywęzła. [...] Do tej kategorii zalicza się gatunki koralowców o koralowinie niejednorodnej, segmentowanej, przypominającej barwą kość słoniową (*koralewiec bambusowe*). [...] Najbardziej skomplikowaną koralowinę pod względem budowy i składu mają *koralewiec bambusowe*. [...] Podobnie jak u koralu czarnych, również u *koralu bambusowych* obserwuje się występowanie pierścieni przyrostu grubościowego; znamieną jest słojuowość koralowiny. [...] Z powodu segmentacji przypominającej wyglądem zewnętrznym bambus, dość powszechnie nazywane są *koralewcami bambusowymi* [...]. Czy przypominające kość słoniową (tzw. *koralewiec bambusowe*)” (Łapot 2006: 15, 53, 73, 76);

B) inne (od)roślinne nazwy koralu / koralowców, wskazujące na ich podobieństwo do:

– kwiatów, jak *ukwiały*: „*ukwiały*, *Actinaria*, rząd z podgromady sześciopromiennych koralowców; zwierzęta morskie, na ogół drobne; często barwne; występują w postaci pojedynczych, przypominających kwiaty, polipów; nie wytwarzają szkieletu” (*Nowa encyklopedia*...1997, t. 6: 546). „Oprócz typowych koralu do tej grupy zwierząt należą również *ukwiały*. [...] W odróżnieniu od większości koralowców polipy *ukwiałów* są wyłącznie pojedyncze” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530) i *różyczki*: „*naszyjnik* z koralu różowego i białego (*różyczki*)” – opis zdjęcia (Sobczak, Sobczak 1995);

– kapelusza grzyba, jak *koralewiec grzybokształtny* ← ap. *grzybokształtny*: „w przeciwieństwie do większości innych gatunków, *grzybokształtny koralewiec* (*Fungia scutaria*) nie jest kolonią, składa się raczej z pojedynczych zwierząt” (*Rafy świata* 2007: 79).

Miano to tworzy tautonomiczno-synonimiczny tryplet leksykalny z dwoma mikologicznymi / mykologicznymi <gr. *mykēs* ‘grzyb’> (WSWO 2005: 821-822) terminami (=):

– rzeczownikiem *grzybinka / grzybinki* ← ap. *grzyb*: „*Grzybinka*. Jak sugeruje nazwa *Fungia* (*grzybinka*) wygląda jak kapelusz grzyba od spodu. [...] Szkielet *grzybinki* (*Fungia*)” (Taylor 1993: 23, 53). „Mniejsze *grzybinki* mają kształt dysku, wyglądają dość apetycznie” (Arthur 1991: 53);

– złożeniem (*compositum*) *grzybowieńce* ← ap. *grzyb-* + interfiks *-o-* + ap. *-wieńce*: „*Grzybinki*. *Grzybowieńce*. W odróżnieniu od większości koralowców *grzybinki* nie tworzą kolonii. Ich pojedyncze polipy mają średnicę do 50 cm” (*Królestwo zwierząt* 2003: 531);

C) (od)zoomorficzne ← ap. *zoomorficzny*, ‘mający kształt zwierzęcia lub zbliżony kształtem do zwierzęcia’ <*zoo-* od gr. *zōon* ‘zwierzę’ + *-morficzny* od gr. *morphē* ‘kształt, postać’> (SWO 1995: 1181) nazwy koralu / koralowców, sugerujące ich podobieństwo do:

– zwierzęcych rogów, jak: *koral-róg* ← ap. *róg*: „*Koral-róg*. *Aulophyllum* pokazany tu w dwóch kawałkach, jest typowym koralu pojedynczym, który rosnąc przybierał formę rogu. Ostry koniec zagłębiał się w dnie, a na drugim był umiejscowiony miękki polip” (Taylor 1993: 22), *koralowce rogowe*: „*koralowce* czteropromienne inaczej zwane *Rugosa* lub *rogowymi* (z powodu ich kształtu)” (Coenraads 2007: 251) oraz *jelenie rogi*: „*jelenie rogi* występują w morzach tropikalnych. Kolonie wielu z nich przypominają rogi jelenia lub krzewy. Przykładem jest rozgałęziony koralowiec [...] osiągający do 2 m. [...] Kolonie innych gatunków *jelenich rogów* są bardziej rozłożyste i przypominają drzewa akacjowe ze wschodnioafrykańskiej sawanny. [...] *Jelenie rogi* należące do rodzaju *Akropora*, to jeden z najszybciej rosnących koralu rafotwórczych” (*Królestwo zwierząt* 2003: 531);

– ptasiego pióra / pióra gęsi, jak: *piórowki*: „*piórowki*, *Pennatularia*, rząd koralowców ośmiopromiennych; tworzą kolonie (dł. 20-30 cm) w kształcie maczugi lub pióra; szkielet z substancji podobnej do rogu, często zwapniały” (*Nowa encyklopedia*...1996, t. 4: 892), które ze względu na morskie środowisko, w którym powstają, zwane są też (=) *piórami morskimi*: „*Piórowki*. *Pióra morskie*. Z centralnie położonego polipa wyrastają równomiernie rozłożone polipy boczne, w rezultacie koralowiec ten swoim kształtem przypomina gęsie pióro. *Piórowka* [...] osiąga wysokość do 50 cm, natomiast inne gatunki są dwukrotnie większe. [...] Oprócz typowych koralu, do tej grupy należą również *piórowki*” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530), „obok *pióra morskie*” (Arthur 1991: 53);

– rozłożonego ogona pawia, jak *pawieniec*: „ten gatunek *pawieńca* o średnicy 20 cm jest częstym i rzucającym się w oczy przedstawicielem raf koralowych od Morza Czerwonego do wschodniego Pacyfiku. Ma delikatny, przypominający gwiazdę wzór na swojej powierzchni i tworzy rozłożyste kolonie w kształcie kolumny, spodka, liścia palmowego lub pawiego ogona” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530).

D) (od)antropomorficzne ← ap. *antropomorficzny*, ‘o cechach fizycznych przypisywanych człowiekowi’ <*antro-* gr. *ánthrōpos* ‘człowiek’ + *-morficzny* od gr. *morphḗ* ‘kształt, postać’> (por. SWO 1995: 58) miana koralu / koralowców, sugerujące ich podobieństwo do:

– ludzkiej dłoni, niczym, wskazująca również wodne miejsce występowania charakteryzowanego tu organicznego tworu, *dłoń topielca*: „przedstawiciele rzędu *Alcyonacea* (korale miękkie) występują we wszystkich oceanach. Północnoatlantyckie *Alcyonium digitatum* (*dłoń topielca*) osiąga wysokość do 20 cm i spotykane jest w wodach przybrzeżnych. Jego polipy wystają w kształcie wyrostków palczastych o różnym kolorze, od białego do różowego lub pomarańczowego. [...] Gatunki z rodzaju *Sarcophyton* takie jak *dłoń topielca* należą do rzędu *Alcyonacea* i cechują się mięsistą strukturą” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530);

– ludzkich rąk i palców u tychże rąk, jak „*martwe ręce*” i „*palce nieboszczyka*”: „»Martwe ręce«. Szokującą nazwę »palce nieboszczyka« nadaje się rozmaitym gąbkom, koralom i mszywiolom. Zwierzęta te żyją z dala od brzegu, a na plażę morze wyrzuca tylko gąbczaste, giętkie szkielety. Wśród rozgałęziających się ramion schronienie znajdują często ryby i inne drobne zwierzęta” (Parker 1994: 58);

– ludzkiego mózgu, jak *mózgownik / mózgowniki*, zwany też (=) *koralem mózgownikiem*: „*Mózgownik*. Polipy koralu zwanego *mózgownikiem* są rozmieszczone w bruzdach wijących się na powierzchni kolonii, co trochę przypomina ludzki mózg” (Taylor 1993: 23). „Pojedyncze polipy kolonii *mózgownika* (*Lobophyllia*) są stosunkowo duże; mają średnicę około 3 cm. Polipy ułożone są w długie pofałdowane rzędy, co nadaje szkieletowi wygląd przypominający fałd kory mózgowej” (*Królestwo zwierząt* 2003: 531). „Patrząc uważnie na fotografię nietrudno zgadnąć, skąd się wzięły te nazwy. *Mózgowniki*, kolonie małych polipów koralowych, rosną w postaci kopuł, których wzór przypomina fałdy na powierzchni mózgu. [...] Żywy koral *mózgownik* (*Diploria cerebriformis*). [...] Jednym z najdziwniejszych stworzeń zamieszkujących rafę jest ślimak *Magilus antiquatus*. Tkwi on głęboko we wnętrzu *koralu mózgownika*” (Arthur 1991: 51, 53). „Kolonie współczesnych koralowców madreporowych tworzą różne formy – rozgałęzione, krzaczaste, tablicowate, a także tzw. *mózgowniki*, przypominające wyglądem mózg. [...] Skamieniały, trzeciorzędowy koralowiec – *mózgownik* z Antigu” (Coenraads 2007: 250-251). „Takie gatunki, jak *mózgowniki* najczęściej służą do dekoracji wnętrza. [...] Tropikalny *mózgownik* z bliska” (Walters 1999: 100, 103).

7. „Geograficzny” podzbiór, potwierdzający spostrzeżenie E. Dzikowskiej, że „koral poławia się [...] w różnych stronach świata – u wybrzeży Afryki i Indii zachodnich, wzdłuż Archipelagu Malajskiego, w Morzu Czerwonym, na Hawajach, Haiti” (Dzikowska 2016: 13), skupia nazwy (od)toponimiczne ← ap. *toponim*, ‘nazwa miejscowa’ <*topo-* od gr. *tópos* ‘miejsce’ + *-onim* od gr. *ónyma* ‘imię’> (por. SWO 1995:

1115), miana (od)hydronimiczne ← ap. *hydronim* ‘nazwa zbiornika wodnego’ <*hydro-* od gr. *hýdōr* ‘woda’ + *-onim* od gr. *ónyma* ‘imię’> (por. SWO 1995: 453) oraz określenia sugerujące miejsce (wybrzeża, zbiorniki wodne) występowania konkretnego koralu / koralowca:

– *korale algierskie* ← toponim (dalej top.) *Algieria*: „do wysoko cenionych należą *korale algierskie*, dające najmniej odpadów przy obróbce” (Maślankiewicz 1983: 278);

– *koral chiński* zwany też (=) *fosylnym koralowcem chińskim* – miana o podwójnej motywacji ← 1. top. *Chiny*: „znaczącym dostawcą *fosylnej koralowiny* dla celów zdobniczych są Chiny. [...] Wyroby takie bywają w obrocie rynkowym nazywane *chińskim korałem* [...] Wyrób z niebarwionej *fosylnej koralowiny* z Chin (Hong Kong)” (Łapot 2006: 85) lub ← 2. hydronim *Morze Południowochińskie*: „trzeba jednak pamiętać, że obecnie główne źródło pozyskiwania koralu pochodzi z *Morza Południowochińskiego*” (Chodyński 2010: 63);

– *korale dalmatyńskie* ← top. *Dalmacja*: „pięknymi, żywymi barwami odznaczają się również rzadko spotykane w handlu *korale dalmatyńskie*” (Maślankiewicz 1983: 278);

– *koral haitański* ← top. *Haiti*: „wroby ze złotego *koralu haitańskiego*” (Łapot 2006: 69);

– *korale / koralowce hawajskie* ← top. *Hawaje*: „połów złotego koralu, podobnie jak połów innych *hawajskich* głębokowodnych *koralowców* jubilerskich, prowadzony jest bądź z powierzchni oceanu za pośrednictwem specjalnych podwodnych robotów. [...] Złote *korale hawajskie* ujawniają dość szczególny efekt optyczny” (Łapot 2006: 67, 69);

– *koral japoński / korale japońskie* ← top. *Japonia*: „*koral japoński (Corallium japonicum)*” (Łapot 2006: 58). „Duże i piękne *korale japońskie*; znane są ich dwie odmiany: ciemnoczerwona (*moro*) i białoróżowa (*boke*)” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 61). „Niektóre *korale japońskie* mają szkielet na zewnątrz śnieżnobiały, a wewnątrz czerwony, inne ciemnoczerwony z czarnym rdzeniem. [...] Znane są piękne białoróżowe *korale japońskie Boke* i ciemnoczerwone *korale japońskie Moro*. [...] *Korale japońskie*, rosnące wzdłuż południowo-zachodnich wybrzeży Japonii, przewyższają wielkością i grubością włoskie” (Maślankiewicz 1983: 277-278). „*Korale japońskie* są czerwone, różowe lub białe” (Hall 1996: 142). „Również z *japońskiego koralu* wykonany jest komplet złożony z broszki i kolczyków” (Szuman-Gorczyca 2010: 77), inaczej (=) *koral z Japonii*: „w latach osiemdziesiątych XIX w. zaczyna się pojawiać we Włoszech *koral* importowany z *Japonii*, by stopniowo, wobec wyczerpania się zasobów koralu szlachetnego, w czasach nam współczesnych zająć jego miejsce” (Szuman-Gorczyca 2010: 74) lub (=) *koral dalekowschodni, koralowce azjatyckie*;

– *koral Tosa* ← top. *Tosa*: „*koral Tosa* – biały koral japoński; nazwa geograficzna, pochodzi od miasta Tosa, ważnego ośrodka przetwórstwa i handlu korałem” (Sobczak, Sobczak 1998: 212);

– *korale włoskie* / *korale włoskie* ← top. *Włochy*: „*włoski koral* wykorzystywali także polscy jubilerzy” (Szuman-Gorczyca 2010: 74). „*Korale japońskie* [...] przewyższają wielkością i grubością *włoskie*” (Maślankiewicz 1983: 278);

– *korale sardyńskie* ← top. *Sardynia*: „pięknymi, żywymi barwami odznaczają się *korale sardyńskie*” (Maślankiewicz 1983: 278);

– *korale sycylijskie* ← top. *Sycylia*: „subfosylny *sycylijski koral* w złożu i po obróbce. [...] Pod koniec XIX wieku odkryto w pobliżu Sciacca na Sycylii trzy subfosylne złoża *Corallium rubrum* datowane na młodszy trzeciorzęd; przez kilka lat intensywnej eksploatacji dostarczały one wielu dziesiątków ton tego cennego surowca (w obrocie handlowym występuje często pod nazwą *sycylijskiego korala Sciacca*)” (Łapot 2006: 58), inaczej (=) *korale z Sycylii*: „*Koral* pochodzący z *Sycylii*, łowisk rozciągających się wzdłuż wybrzeży Korsyki i Sardynii trafił m.in. do Frankfurtu nad Menem. [...] *Koral* pochodzący z *Sycylii* oraz bliższych źródeł pozyskiwania” (Maślankiewicz 1983: 279) albo (=) *Sciacca / sciacca / sycylijski koral Sciacca*;

– *korale z Zlarinu* ← top. *Zlarin*: „*korale z Zlarinu* były przez wiele lat magnezem, przyciągającym turystów” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 60);

– *korale atlantyckie* ← hydronim *Ocean Atlantycki*: „przytwierdzone na stałe do odłamka *atlantyckiego korala* ziejki i ramieniogłów” (Arthur 1991: 51);

– *korale śródziemnomorskie* ← hydronim *Morze Śródziemne*: „od XIX w. zaczyna się zmierzch dominującej pozycji czerwonego *korala śródziemnomorskiego*, wielowiekowego przedmiotu kultu, pożądania i namiętności” (Sobczak, Sobczak 1995: 70), „*czerwony koral śródziemnomorski*” (Sobczak, Sobczak 1998: 211). „Współczesnego turystę, mającego świadomość wyczerpania się złóż *śródziemnomorskiego korala* szlachetnego, wprowadzić mogą w zdumienie witryny i sklepy Bonifacio i Alghero pełne wyrobów z tego właśnie tworzywa” (Chodyński 2010: 63), inaczej (=) *korale z Morza Śródziemnego*: „w tym kawałku z *czerwonego korala (Corallium rubrum)* z *Morza Śródziemnego* wyrzeźbiono kameę przedstawiającą małpę wspinającą się po kwitnącym drzewie” (Hall 1996: 142). „Ukwiecona gałąź u dołu to *czerwony koral szlachetny (Corallium rubrum)* z *Morza Śródziemnego*” (Staněk 1972: 22). „*Koral* pochodzi z ciepłych mórz, najwięcej wydobywa się go w *Morzu Śródziemnym*” (Dzikowska 2016: 13).

Do charakteryzowanego podzbioru należą jeszcze dwie geograficzne nazwy, które nie są w bezpośredni sposób motywowane toponimami czy hydronimami. Dokumentują one jednak obszary występowania tego organicznego kamienia oraz specyfikę „zamieszkiwanych” przez niego rejonów. Są nimi:

– będące synonimoczno-tautonimicznymi odpowiednikami *korali japońskich* i *korallowców azjatyckich*²³, (=) *korale dalekowschodnie* / *korallowce dalekowschodnie* ← *Daleki Wschód*: „barwa koralowiny *dalekowschodnich korallowców jubilerskich* jest rzadko jednolita. [...] U *korallowców dalekowschodnich* przeważnie spotyka się gałązki o barwie zmieniającej się w dość szerokim zakresie, od czerwonej do białej” (Łapot 2006: 60, 74). „W tej sytuacji elementem datującym jest charakterystyczna dla *korallowców dalekowschodnich* tonacja. [...] *Korale dalekowschodnie* pojawiają się po 1880 roku. [...] Naszyjnik z koralu różowego z wyraźnymi białymi przebarwieniami. Wskazuje to na *koral dalekowschodni*” (Szuman-Gorczyca 2010: 74, 77) oraz

– *koral tropikalny* / *korale tropikalne* ← ap. *tropikalny*, ‘tu: żyjący w wodach mórz tropikalnych, położonych w tropikach, między zwrotnikami’²⁴: „dwa najpospolitsze *korale tropikalne* to mózgownik (*Diploria*) i grzybinka (*Fungia*)” (Arthur 1991: 53), „ten koral żyje samotnie, nie tak jak większość jego *tropikalnych*, budujących rafy, kuzynów” (Parker 1994: 37), „*tropikalny* mózgownik z bliska” (Walters 1999: 103).

8. Niezbyt liczny podzbiór reprezentują miana (od)paleontologiczne ← ap. *paleontologia*, ‘nauka o roślinach i zwierzętach minionych epok geologicznych, oparta na badaniach szczątków, odcisków i śladów organizmów roślinnych i zwierzęcych zachowanych w warstwach skorupy ziemskiej’ <*paleo-* od gr. *palaiós* ‘stary, dawny’ + *-ontologia* od gr. *on óntos* ‘byt; będące, istniejące’> (por. SWO 1995: 813), wskazujące na geologiczne okresy pochodzenia skamieniałych korali / korallowców:

– *koral sylurski* ← ap. *sylur*: „ten *sylurski koral Halysites* miał długie korality ułożone w szeregi tworzące meandry. Z góry przypomina to garść łańcuszków” (Taylor 1993: 23);

– *korallowiec trzeciorzędowy* ← ap. *trzeciorząd*: „skamieniały, *trzeciorzędowy korallowiec* – mózgownik z Antiguju” (Coenrads 2007: 250), „zsylikowana koralowina *trzeciorzędowego korallowca rafowego*” (Łapot 2007: 82);

– *korale dewońskie* ← ap. *dewon*: „korale kopalne to szczątki *korali dewońskich*” (Walters 1999: 101).

9. Z historii korali / korallowców wiadomo, że w drugiej połowie XIX wieku na koralowy rynek jubilerski wkraczają Japończycy. Na fakt ten niewątpliwy wpływ miały dwa znaczące wydarzenia, a mianowicie wyczerpanie się zasobów śródziemnomorskiego koralu szlachetnego oraz odkrycie bogatych zasobów tego cennego kamienia w Azji, u wybrzeży Japonii oraz wysp Midway, Riukiu, Tajwan. Fakt ten potwierdza, przywoływana w poprzednim podzbiorniku, nazwa *korallowce azjatyckie* ← top. *Azja*: „koralowiny

²³ Patrz s. 148 monografii.

²⁴ *Tropikalny* – por. s. 115-116 opracowania.

koralców azjatyckich mają kształt wachlarza i występują w wielu wariantach kolorystycznych. Cztery zasadnicze to: Bianco – biały, Moro – ciemno-czerwony, Boke – różowy i Momo – od czerwonego do różowego” (Szuman-Gorczyca 2010: 74).

Od tego czasu na rynku koralowym pojawiają się różnobarwne korale białe, czarne, niebieskie, złote oraz liczne ich imitacje (por. Sobczak, Sobczak 1998: 211).

Wiadomo też, że na sensualno-wizualną, a co za tym idzie sensoryczną, atrakcyjność desygnatów wykreowanych z tego kamienia organicznego wpływa jego barwa (por. Łapot 2006: 89).

Jak zauważają znawcy przedmiotu, to właśnie kolor / barwa koralowiny, koralu / koralców stanowi jedno z najważniejszych kryteriów w ocenie wartości koralu / koralców jubilerskich. Ich zdaniem, „używanie barwy koralowiny jako naczelnego kryterium klasyfikacji koralców jubilerskich ma na uwadze przede wszystkim aspekt praktyczny” (Łapot 2006: 54). Barwa koralu / koralców to nie tylko „jego cecha diagnostyczna” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 292). Wpływa ona bowiem w istotny sposób na wartość materialną tego, nie tylko intensywnie czerwonego, ale wielobarwnego, a przez to bardzo atrakcyjnego, kamienia organicznego.

O barwach koralu / koralców wiadomo ponadto, że na ich przebogatą gamę, co znajduje także potwierdzenie w zaprezentowanych poniżej (od)chromatycznych określeniach koralu / koralców – dziewięcym podzbiorem nazewniczym, wpływają m.in. żyjące wewnątrz koralowych tkanek glony „z grupy *Zooxanthellae*” (Piskorz-Branekova 2008: 14).

Tę chromatyczną różnorodność koralu / koralców oddają zwerbalizowane propozycje ich klasyfikacji. Jedną z nich prezentuje stanowisko gemmologa, W. Łapota, zdaniem którego: „barwa koralu jest nie tylko cechą diagnostyczną, ale również jednym z podstawowych kryteriów klasyfikacji i wyceny. Najwyżej cenione są korale wszelkich odcieni barw: czerwonej do bladej różowej (określanej czasem mianem koralu szlachetnych), białej, złotej, czarnej. Mniej cenione są korale barwy: niebieskiej, kości słoniowej (bambusowe), ceglastej” (Łapot 2006: 115-116).

Inną propozycję przedstawiają autorzy *Skarbów Ziemi*, pisząc „znamy dwa rodzaje koralu. Odmiany niebieskie, różowe, czerwone i białe składają się głównie z węglanu wapnia. Odmiany czarne i złociste koralu składają się z substancji podobnej do rogu zwanej konchioliną” (*Skarby Ziemi*).

Jednak bardziej rozbudowaną, a przez to semantycznie i leksykalnie szerszą, najbardziej popularną, wykorzystywaną współcześnie przez znawców i koneserów koralu / koralców, o czym przekonują gemmologiczne oraz interdyscyplinarne opracowania, jest tzw. *włoska skala* – „*włoska skala* barw koralu szlachetnego

(wapiennego)” – opis zdjęcia (Sobczak, Sobczak 1995). To na jej podstawie „doświadczeni, włoscy specjaliści wyróżniają aż 8 grup koralu różniących się zabarwieniem” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274). Skalę tę współtworzą internacjonalne, na rynku koralowo-jubilerskim, włoskie nazwy „koralowych” barw, które w rodzimych i tłumaczonych na język polski publikacjach opatrzone zostały polskimi odpowiednikami: 1) *bianco* – barwa czysto biała; 2) *pelle d'angelo* – barwa bladoróżowa, jasnoróżowa; 3) *rosa palido* – barwa różowa; 4) *rosa vivo* – barwa intensywnie różowa; 5) *secondo coloro* – barwa łososiowa, różowoczerwona; 6) *rosso* – barwa czerwona; 7) *rosso scurro* – barwa ciemnoczerwona; 8) *arciscurro* lub *carbonetto* – barwa intensywnie czerwona, purpurowa, purpurowoczerwona np. *bycza krew* / „*bycza krew*” (por. Sobczak, Sobczak 1998, tablica XV; Sobczak, Sobczak 1995: 83; Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 292; Łapot 2006: 115).

Nieznaczną, również nazewniczą, modyfikację tej skali proponuje Kazimierz Maślankiewicz wyróżniający koral / koralowce białe, koral / koralowce białe w różowe plamki, koral / koralowce krwiste, koral / koralowce bladoróżowe (z dwiema odmianami), koral / koralowce czerwone, koral / koralowce ciemnoczerwone, koral / koralowce o barwie granatów – *carbonetto* (por. Maślankiewicz 1983: 278; Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 62).

Nazewnicze niuanse cechują też propozycję R. J. L. Waltersa, który stwierdza, że: „pod względem barwy koral / koralowce dzielą się na następujące grupy: *Arciscuro* – mocno ciemnoczerwony zwany także *byczą krwią*, *Rosso scurro* – ciemnoczerwony, *Rosso* – czerwony, *Secondo colore* – łososiowy, *Rosa vivo* – jaskraworóżowy, *Rosa palido* – bladoróżowy, *Pelle d'Angelo* – cielisty tzw. *skóra anielska* zwykle uzyskuje na rynku najwyższe ceny” (Walters 1999: 101).

Oprócz wyżej przedstawionych chromatycznych nazw koral / koralowców – funkcjonujących na rynku jubilerskim, utrwalonych też dzięki stereotypowemu przekonaniu, jak to „pośród wyrobów z koralu tradycyjnie najbardziej oczekiwana jest barwa karminowa, czerwona i różowa” (Łapot 2006: 89) – istnieje cała paleta kolorystycznych „pospolitych nazw” (Łapot 2006: 28), wyróżniających główne gatunki koralu jubilerskich i ozdobnych, o których wiadomo, że „w zależności od składu wody morskiej powstają różne odmiany koralu: od białych poprzez różowe, czerwone aż do krwistoczerwonych. [...] Oprócz koralu białych, czerwonych i czarnych znane są koral / koralowce o zabarwieniu niebieskim i fioletowym, a także koral / koralowce złociste i złote” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274-275). „Za najcenniejszy uważa się czerwony, ale są także koral / koralowce różowe, białe, niebieskie, fioletowe, nawet czarne” (Dzikowska 2016: 13). „Koral występuje w kolorach: białym, czarnym, różowym, czerwonym i niebieskim” (Permutt 2017: 82). „Bywają również białe, różowe lub białe w różowe plamki odmiany koralu szlachetnego” (Maślankiewicz 1983: 277).

Owe chromatyczne „pospolite” miana funkcjonują także w polszczyźnie. Przekonują o tym egzemplaria wyekscerpowane z publikacji rodzimych i opracowań tłumaczonych na język polski.

Barwny podzbiór „koralowej łąki” / „koralowego ogrodu” współtworzą zatem miana:

– *koral biały / korale białe* ← ap. *biały*: „*koral biały* (*Oculina vaseuclosa*); ma barwę białą, białokremową i kremową. [...] Morze Śródziemne – rośnie tutaj także kilka odmian *korali białych*” (Świerzowska 2003: 113-114). „*Koral biały* jest wytwarzany przez koralowce z gatunku *Oculina vaseuclosa*; barwa biała do białokremowej” (Sobczak, Sobczak 1995: 77 por. Sobczak, Sobczak 1998: 211); „I wreszcie *koral biały*. Jego głównym składnikiem jest węglan wapnia i substancje organiczne” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 275). „Bywają *białe* odmiany koralu” (Karen 1991: 86). „Najbardziej cenioną odmianą koralowca o *białej* koralowinie jest *Corallium konojoi*, poławiany głównie u wybrzeży Japonii i wyspy Hainan (Morze Południowochińskie)” (Łapot 2006: 65). „Wspaniałe gałązki *białego koralu* mórz japońskich. Zauważ wyraźne (ale przypadkowe) podobieństwo do poroża albo gałązek drzewa” (*Skarby Ziemi*). „Większość koralu – odmiany czerwona, różowa, *biała* i niebieska zbudowana jest głównie z węglanu wapnia” (Haall 1996: 142). „Z *białej* odmiany koralu (*Oculinacea*) także powstają koraliki, ozdoby i tania biżuteria” (Walters 1999: 101), „*koral biały*” (por. Cavey 1993: 106; Łapot 2006: 43; Mastny 1997: 94; Różycka, Płoszyńska 2007: 108), „*korale białe*” (por. Hall 1996: 124; Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293);

– *koral błękitny* ← ap. *błękitny*: „piękne i rzadkie odmiany *koralu błękitnego* spotyka się w wodach równikowych Oceanu Atlantyckiego u wybrzeży afrykańskiego kraju Kamerunu” (*Skarby Ziemi*), „To *koral błękitny* gatunku *Heliopora caerulea*, żyjącego w morzach wokół Filipin. Jest chętnie szlifowany na paciorki” (Symes, Harding 1993: 54), „*koral błękitny*” – opis zdjęcia (Arthur 1991: 50);

– *koral / koralowiec brązowy* ← ap. *brązowy*: „bogatą gamę swych barw (od bieli, poprzez kolor niebieski do brązowego i czarnego) zawdzięczają koralowce żyjącym w ich tkankach glonom z grupy *Zooxanthellae*” (Piskorz-Branekova 2008: 14);

– *koral brunatny* ← ap. *brunatny*: „*koral brunatny*” (Cavey 1993: 106);

– *koral ceglasty / koralowce ceglaste* ← ap. *ceglasty*: „w ostatnich latach gamę jubilersko-użytkowanych barw koralowców poszerzono o *ceglastą*. [...] Najmniej przydatną do celów jubilerskich jest koralowina gatunków tworzących szkielety o wysokiej porowatości, np. *koral ceglasty*. [...] Koralowinę silnie porowatą o barwie *ceglastej* (koralowce gąbkowe). [...] Koralowce o koralowinie *ceglastej*. [...] *Koral ceglasty* znany jest też pod popularnymi nazwami koral gąbczasty, koral pianka. [...] *Koralowce ceglaste* znane są pod popularną nazwą koralowców parzących. [...] *Koralowce ceglaste* odgrywają istotną rolę w budowie raf koralowych” (Łapot 2006: 43, 53, 79-80);

– koral czarny / korale czarne / koralowce czarne ← ap. czarny: „koral czarny jest wytwarzany przez koralowca z gatunku *Corallium nigrum*; barwa czarna do czarnobrunatnej. [...] Gałązka *korala czarnego*; naszyjnik z *korala czarnego*” – opisy zdjęć (Sobczak, Sobczak 1995: 78-79; por. Sobczak, Sobczak 1998: 212). „Kolonie *korala czarnego* żyją w wodach zachodniej części archipelagu Wysp Hawajskich” (Cavey 1993: 107). „*Koral czarny (Corallium nigrum)*; koral jest czarny i czarnobrunatny. [...] Morze Czerwone – najczęściej występują tu odmiany *czarnych koralii*” (Świerżowska 2003: 113-114). „W Oceanie Indyjskim można odnaleźć nawet *czarne korale*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 60). „Oczywiście od koralii szlachetnych *korale czarne* różnią się istotnie składem. [...] *Korale czarne* to właśnie korale rogowe. [...] Oprócz koralii białych i w różnych odcieniach różu i czerwieni znane są też *korale czarne* – inaczej korale rogowe” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274). „Drzewkowate lub wachlarzowate kolonie *koralii czarnych* dochodzą do wysokości 3 m, pnie ich sięgają 20-35 cm grubości” (Maślankiewicz 1983: 278). „*Korale czarne* mają czarną koralowinę, a ich szkielet wewnętrzny zbudowany jest z rogowej substancji organicznej (konchioliny)” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293; por. Maślankiewicz 1983: 278; Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 60). „*Czarna* odmiana koralii (*Antipathes spirali*) występuje w wodach wokół Hawajów. [...] Bogatym źródłem *czarnych koralii* jest też Ocean Indyjski” (Walters 1999: 100). „Piękne, *czarne korale* – o czym rzadko się wspomina, bo są tam pod ochroną – znajduje się także w wodach wokół wysp Galapagos; proponuje się ich nielegalne nabycie na ulicach Quito i Guayaquil w Ekwadorze” (Dzikowska 2016: 13). „*Koral czarny* jest zbudowany z rogowcowej konchioliny. [...] *Czarny koral* – kaboszon” (Hall 1996: 142-143). „*Czarne koralowce* spotykane są we wszystkich słodkowodnych akwenach, ale najbardziej pospolite są w oceanach: Indyjskim i Spokojnym. [...] Nieco mniejszym uznaniem cieszą się koralowce o *koralowinie czarnej*. [...] Ostatnią grupą cenionych jubilersko koralowców są *czarne koralowce*” (Łapot 2006: 15, 54, 69), „*koral czarny (Corallium nigrum)*” (Piskorz-Branekova 2008: 15), inaczej (=) *koral rogowy*²⁵;

– koral czerwony / korale czerwone ← ap. czerwony: „*Koral czerwony*, tradycyjnie zwany szlachetnym, jest wytwarzany przez koralowce (polipy) z gatunku *Corallium rubrum*, *Corallium secundum*, *Corallium nobile*, *Corallium japonicum* należące do rodziny *Corallidae*; barwa od bladnoróżowej do purpurowej. [...] Naszyjnik z *korala czerwonego* (beczułki)” – opis fotografii (Sobczak, Sobczak 1995: 76; por. Sobczak, Sobczak 1998: 212). „*Koral czerwony (Corallium rubrum)*, o intensywnie czerwonym, twardym szkielecie, podłużnie żłobionym” (Piskorz-Branekova 2008: 15). „Te gałązki *korala czerwonego* są ze śródziemnomorskiego gatunku *Corallium rubrum*, który był wysoko ceniony przez starożytnych Rzymian” (Symes, Harding 1993: 54). „Najwyżej

25 Patrz s. 139 książki.

ceniony jest *koral czerwony*” (Karen 1991: 86). „Najcenniejszym jest *koral czerwony* (zwany często korałem szlachetnym), który jest wykorzystywany w zdobnictwie już od tysięcy lat. [...] *Czerwone korale* znajduje się również u wybrzeży Morza Śródziemnego i Afryki, Morza Czerwonego oraz wodach wybrzeży Malezji i Japonii. [...] Kaboszon z *czerwonego koralu*; plaster *czerwonego koralu*; *czerwony koral* z Morza Śródziemnego; rzeźba w *czerwonym koralu*” – komentarze do zdjęć (Hall 1996: 142). „W wapiennych *koralach czerwonych* składnikiem dominującym jest węglan wapnia” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274). „Morze Śródziemne – rosną tutaj *korale czerwone*” (Świerzowska 2003: 114). „*Czerwone korale* noszone przez kobiety jako ozdoba to fragmenty wapiennych szkieletów koralowców” (Różycka, Płoszyńska 2007: 108). „Bransoletka [...], w której osadzone są trzy rzędy połączonych drucikiem, kulistych paciorków z *czerwonego koralu*. [...] Poziomka wykonana jest z *czerwonego koralu* inkrustowanego diamentami” (Szuman-Gorczyca 2010: 74-75).

Charakteryzowaną tu nazwę kamienia organicznego obdarzanego również chromatycznym mianem *czerwony kamień*: „*Czerwony kamień* – koral jest odmianą pochodzącą z głębin morskich” (Campbell 1995: 240), zastępuje także, wymieniane już kilka razy powyżej, uświęcone tradycją, stereotypowe, wartościujące określenie (=) *koral szlachetny* ← ap. *szlachetny*, ‘tu: ceniony w gemmologii i zdobnictwie; wysokogatunkowy, pierwszorzędny, najlepszej jakości’. Współtworzący go tradycyjny, stereotypowy przymiotnik (epitet), owa tradycyjna, stereotypowa przydawka sprawia, że nazwa *koral czerwony* jest równoznaczna / tożsama z mianem *koral szlachetny* (*koral czerwony* = *koral szlachetny*): „*koral szlachetny* albo *koral czerwony*, ‘*Corallium rubrum*, koralowiec występujący głównie w Morzu Śródziemnym; wytwarza czerwony szkielet wapienny ceniony w zdobnictwie’ <gr.>” (sjp). „*Koral czerwony*, *koral szlachetny* (*Corallium rubrum*), gatunek podgromady koralowców ośmiopromiennych, tworzy rozgałęzione kolonie okryte czerwoną, miękką korą, w której tkwią białe polipy; trzonem kolonii jest trwały szkielet wapienny barwy różowoczerwonej (po oczyszczeniu z miękkich części służy do wyrobu ozdób); występuje głównie w Morzu Śródziemnym” (*Nowa encyklopedia...* 1995, t. 3: 482). „*Koral czerwony*, *szlachetny* (*Corallium rubrum*); przybiera on barwy od purpurowej do bladoróżowej” (Świerzowska 2003: 113). „Wśród wielu gatunków koralowców z rodziny *Gorgonacea*, występujących wzdłuż wybrzeży wysp leżących w środkowej części basenu Morza Śródziemnego, poszukiwany od czasów starożytnych był *koral czerwony* (*Corallium rubrum*), czyli *koral szlachetny*, poławiany i wykorzystywany do dekoracji przedmiotów kultu religijnego, do drobnych rzeźb, ozdób i biżuterii” (Chodyński 2010: 63), „*koral czerwony* zwany często *korałem szlachetnym*” – opis zdjęcia (Hall 1996: 142), „*korale szlachetne (czerwone)*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293)²⁶.

26 Patrz s. 136-137 publikacji.

Zdarza się, że równoznaczne / tożsame określenia *czerwony* i *szlachetny* tworzą trójczłonowe określenie *czerwony koral szlachetny*, wykorzystywane w biologicznym opracowaniu V. J. Stanka: „Ukwieciona gałąź u dołu, to *czerwony koral szlachetny* (*Corallium rubrum*) z Morza Śródziemnego” (Staňek 1972: 22);

– *koral ciemnoczerwony* ← ap. *ciemnoczerwony*: „*koral ciemnoczerwony*” (Cavey 1993: 106; Mastny 1997: 94). „Od wieków najbardziej ceniono koral o *ciemnoczerwonym* zabarwieniu” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274);

– *korale krwiste* ← ap. *krwisty*: „w sytuacjach zagrożenia zdrowia polecano więc czerwone, *krwiste korale* skuteczne przeciwko siłom nieczystym” (Minksztym 2010: 82);

– *korale krwistoczerwone* ← ap. *krwistoczerwony*: „w stroju łowickim *krwistoczerwone korale* prawdziwe powszechnie noszono do czerwonych wełniaków” (Piskorz-Branekova 2008: 27);

– *koralowiec karminowy* ← ap. *karminowy*: „*koralowiec karminowy*” (Łapot 2006: 43);

– *koral purpurowy* / *korale purpurowe* ← ap. *purpurowy*: „*koral purpurowy*” (Sobczak, Sobczak 1998: 210). „Ciepłe wody Adriatyku wokół wyspy Zlarin są jedynym na świecie miejscem występowania koralu o rzadko spotykanych *purpurowych* barwach” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 59). „Morze Śródziemne – rosną tutaj *purpurowe korale szlachetne*” (Świerzowska 2003: 114);

– *korale fioletowe* ← ap. *fioletowy*: „oprócz koralu białych, czerwonych i czarnych znane są korale o zabarwieniu niebieskim i *fioletowym*. [...] *Korale fioletowe* są prawdziwą rzadkością” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 275);

– *koral łososiowy* / *korale łososiowe* ← ap. *łososiowy*: „Morze Śródziemne – rosną tutaj *korale łososiowe*” (Świerzowska 2003: 114). „*Koral łososiowy*. [...] Okazy o barwie *łososiowej* (sazuma); szlif kaboszonowy; wielkość naturalna” – komentarz do fotografii (Sobczak, Sobczak 1998: 210 i tablica XV);

– *koral niebieski* / *korale niebieskie* ← ap. *niebieski*: „*koral niebieski* jest wytwarzany przez bardzo rzadkie gatunki koralowca *Allopara subirolecea*; barwa niebieska do niebiesko-fioletowej” (Sobczak, Sobczak 1995: 79; por. Sobczak, Sobczak 1998: 57, 212). „*Koral niebieski* jest często używany do wyrobu paciorków” (Hall 1996: 142). „W ostatnich latach gamę jubilersko użytkowanych barw koralowców poszerzono o *niebieską*. [...] Najmniej przydatną dla celów jubilerskich jest koralowina gatunków tworzących szkielet o wysokiej porowatości, np. *koral niebieski*. [...] *Niebieska koralowina*, mimo swej silnej, drobnej porowatości robi wrażenie masywnej i zwartej. [...] *Niebieski koral* jest poławiany dla celów akwarystycznych” (Łapot 2006: 43, 53, 78). „Znanych jest ponad 2000 różnych gatunków koralu. Najrzadszym jest *koral niebieski*, którego poznano tylko jeden gatunek z rodzaju *Coenothecalia*” (Skarby Ziemi). „*Koral niebieski* (*Allopara*

subirolcea); bardzo rzadki gatunek koralowca; przyjmuje on barwy od niebieskiej do ciemnoczerwonej. [...] Ocean Atlantycki – *korale niebieskie*” (Świerżowska 2003: 113-114). „*Korale niebieskie i fioletowe są prawdziwą rzadkością. W ich składzie chemicznym dominują związki organiczne o nieznanym do tej pory składzie i budowie*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 275). „*Z odmiany niebieskiej koralii (Allopara briolcea), łowionej w wodach Filipin i Kamerunu, wyrabia się zwykle okrągłe, niebieskawe koraliki z licznymi białymi plamkami*” (Walters 1999: 100-101). „*Podobną budowę mają korale niebieskie*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 296), „*niebieskie gałązki koralu Acropora*” – opis zdjęcia (Durrell, Durrell 1995: 236), „*koral niebieski*” (Cavey 1993: 106);

– *koralowce sinoniebiskie* ← ap. *sinoniebiskie*: „do tej kategorii zalicza się gatunki koralowców tworzące koralowinę silnie porowatą o barwie *sinoniebiskiej*” (Łapot 2006: 73);

– *koral / koralowiec różowy / korale różowe* ← ap. *różowy*: „*koral różowy (Corallium secundum) o szkielecie koloru blad różowego lub białego, występuje w rejonie wysp Sandwich*” (Piskorz-Branekova 2008: 15). „*Koral różowy o różowym stopniu nasycenia barwą. [...] Sznur koralii. Okazy o różnym nasyceniu barwą różową i w kształcie różyczek*” (Sobczak, Sobczak 1998: 210 i tablica XV). „*Naszyjnik z koralu różowego*” – opis fotografii (Sobczak, Sobczak 1995). „*Morze Śródziemne – rośnie tutaj także kilka odmian koralii różowych*” (Świerżowska 2003: 114). „*Różowe korale znajduje się również u wybrzeży Morza Śródziemnego i Afryki, Morza Czerwonego oraz wybrzeży Malezji i Japonii*” (Hall 1996: 142). „*Różowe odmiany koralu są znajdowane u wybrzeży Japonii, w Morzu Śródziemnym, wzdłuż brzegów Afryki, w Morzu Czerwonym w wodach Malezji*” (*Skarby Ziemi*). „*Duża kolonia jubilerskiego koralowca złotego w towarzystwie jubilerskiego koralowca różowego*” (Łapot 2006: 68). „*Należy do nich kaskadowy naszyjnik, złożony z dwóch sznurów kolistych paciorków z różowego koralu z wyraźnymi białymi przebarwieniami. [...] Ruchomą galeryjkę grzebienia do włosów tworzą butonowe i kuliste paciorki z różowego koralu*” (Szuman-Gorczyca 2010: 74-75) „*koral różowy*” (Cavey 1993: 106; Mastny 1997: 94);

– *koral blad różowy* ← ap. *blad różowy*: „*bywają blad różowe odmiany koralu. [...] Koral blad różowy*” (Karen 1991: 86, 88). „*Kulki blad różowego koralu z jaśniejszymi smugami, drobne perełki, oszczędna oprawa, tworzą całość prostą i elegancką*” (Szuman-Gorczyca 2010: 77);

– *koral cielisty* ← ap. *cielisty*, ‘tu: różowy, blad różowy / blad różowy, intensywnie blad różowy, różowo-czerwony’: „*Pelle d’Angelo, to koral cielisty, tzw. skóra anielska. Zwykle uzyskuje na rynku najwyższe ceny*” (Walters 1999: 101), znany też jako (=) *boke, Pelle d’ Angelo / pelle d’ Angelo, angelskin, „skórka anielska” / skórka anielska, skóra anielska*²⁷;

27 Patrz s. 152 i 161 opracowania.

– *korale jasnoróżowe* ← ap. *jasnoróżowy*: „postaci wykonano haftem klockowym, odkryte części ciała, jak ręce i głowy to aplikacje z *jasnoróżowego*, niemal cielistego *korala*” (Chodyński 2010: 70- 71);

– *korale ciemnoróżowe* / *korale ciemnoróżowe* ← ap. *ciemnoróżowy*: „polerowany paciorek wyprodukowany przez francuską wytwórnę Gilsona jako imitacja *ciemnoróżowego korala*” (Hall 1996: 143). „Ciepłe wody Adriatyku wokół wyspy Zlarin są jedynym na świecie miejscem występowania koralu o rzadko spotykanych *ciemnoróżowych barwach*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 59);

– *korale kremowe* ← ap. *kremowy*: „różnorodność kolorów koralu, od czarnego, poprzez niebieski i *kremowy* [...]” (Symes, Harding 1993: 54);

– *korale złote* / *korale złote* / *korale złote* ← ap. *złoty*: „*korale złote* jest wytwarzany przez koralowca z gatunku *Zoanthid*; barwa złota do złotożółtej. [...] *Korale złote* na większych głębokościach żyje w symbiozie z koralami różowymi (*Corallium secundum*), z którym tworzy pięknie ukształtowane kolonie, wysokości do 2 m” (Sobczak, Sobczak 1995: 80; por. Sobczak, Sobczak 1998: 210, 213). „Do użytkowania jubilerskiego wprowadzono gatunki mające atrakcyjną jubilersko koralowinę barwy *złotej*. [...] Inne cenione jubilersko [...], to *korale złote* barwy *złotej*. [...] *Korale złote* tworzące endoszkielec z organicznej, głównie białkowej koralowiny o *złotej* barwie, zostały odkryte w 1971 r. przez dra Richarda Grigga. [...] *Korale złote* wykazuje subtelną wewnętrzną świetlistość i niezbyt wyraźną migotliwość” (Łapot 2006: 15, 43, 67, 117). „*Korale złote* (*Zoanthid*) występuje w kolorach złotym i złotożółtym. [...] Ocean Spokojny (Archipelag Hawajski) – *korale złote*” (Świerżowska 2003: 113-114). „*Korale złote* występuje u wybrzeży zachodnich Indii, Australii i wokół wysp Pacyfiku” (Hall 1996: 142). „Odmiany *złote*, należące do innych gatunków spokrewnionych z koralami szlachetnym, zawierają dużą ilość konchioliny” (Cavey 1996: 106), „*korale złote*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293), sygnowane również mianami (=) *korale żółte*, *korale żółtawe*, *gold coral*;

– *korale złociste* / *korale złociste* ← ap. *złocisty*: „i wreszcie *korale złociste* i *złote* o zbliżonym składzie chemicznym” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 275). „U wybrzeży Hawajów, Alaski, Japonii i Australii występuje poszukiwana *złocista* odmiana koralu (*Parazoanthus spirali*), z której zazwyczaj wytwarza się naszyjniki” (Walters 1999: 101). „Najważniejsze wystąpienia *korali* czarnych i *złocistych* zostały znalezione u wybrzeży australijskich, nad Morzem Karaibskim, na Oceanie Indyjskim i wokół Hawajów i innych wysp Oceanu Spokojnego” (*Skarby Ziemi*), „*korale złociste*” (Cavey 1993: 106);

– *korale żółte* ← ap. *żółte*: „*korale złote*, to nazwa *żółtych koralu* wyławianych z Oceanu Spokojnego (Wybrzeża wysp Archipelagu Hawajskiego)” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293), zwane też (=) *koralami żółtawymi* ← ap. *żółtawe*: „w innych morzach i oceanach żyją *korale* o barwie różowej, białej, *żółtawej*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 59), inaczej (=) *korale złote*.

W tę chromatyczną „rafę” nazw koralu / koralowców, niczym w malarską paletę, wkomponowują się także:
– wymieniane już *koral dwu- i wielobarwny / korale dwu- i wielobarwne*²⁸: „*korale dwu- i wielobarwne*, np.: na zewnątrz śnieżnobiałe wewnątrz czerwone, na zewnątrz złociste wewnątrz czarne, ciemnoczerwone o czarnym rdzeniu [...], koral biały z odcieniem szarym i kremowym, [...] koral fioletowofiołkowy, [...] koral niebieskofiołkowy, [...] złotożółty” (Sobczak, Sobczak 1998: 210). „Ich elementy zostały wyrzeźbione w koralu o trzech kolorach: białym oraz bladym i ciemnoróżowym” (Szuman-Gorczyca 2010: 76);

– *koralowce barwy kości słoniowej*: „*koralowce o koralowinie barwy kości słoniowej (bambusowe)*” (Łapot 2006: 73);

– *bycza krew / „bycza krew”*: „*arciscuro* mocno ciemnoczerwony zwany także *byczą krwią*” (Walters 1999: 101). „*Bycza krew*, to koral japoński o barwie od czerwonej do ciemnoczerwonej” (Łapot 2006: 58). „Korale o najciemniejszej czerwieni określane są w handlu jako *bycza krew*, carbonetto, albo moro” (Cavey 1993: 106). „Pojedyncza kolonia polipów koralowych ma barwę jednej ściśle określonej tonacji, np. [...] »*byczej krwi*«” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293).

10. Jak wynika z interdyscyplinarnych studiów nad koralami / koralowcami, oprócz chromatycznej skali barw, na rynku koralowym funkcjonuje też inny system klasyfikacji tych kamieni. Uwzględnia on nie tylko barwę, ale i pochodzenie *kwiatu mórz*. Taki sposób ich klasyfikacji potwierdzają eksperci, „w jubilerstwie wykorzystuje się, zwłaszcza dzisiaj, wiele gatunków koralowców. Jubilerzy i handlowcy posługują się swoimi określeniami najczęściej pochodzącymi od barwy lub miejsc pochodzenia koralowca” (Szuman-Gorczyca 2010: 74), wyjaśniając zasadę powstawania tzw. nazwy handlowej koralu / koralowca „w ten sposób każdy rodzaj koralu otrzymał właściwą mu nazwę handlową” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293).

Ze względu na stopień wykształcenia koralowiny, również jej zwartość i twardość, jej barwę oraz miejsce pochodzenia tych organicznych kamieni włoscy specjaliści obdarzają korale / koralowce czterema, pisanymi wielkimi lub małymi literami, zasadniczymi / głównymi / podstawowymi nazwami handlowymi „obowiązującymi w całym światowym handlu koralami” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 62):

– *Capo testa / capo testa / capoteste* – gatunek najszlachetniejszy; pierwszy gatunek koralu, odznaczający się dobrze ukształtowaną koralowiną;

– *Barbaresco / barbaresco* – koral z widocznymi fragmentami gałązek; drugi gatunek o koralowinie cieńszej z odłamkami gałązek;

---

28 Por. s. 135 opracowania.

- *Terragila / terragila* – cienka koralowina z widocznymi gałązkami; trzeci gatunek o cienkich gałązkach;
- *Raspatelli / raspatelli* – tzw. siekanka koralowa (por. Maślankiewicz 1983: 277; Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 62; Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274; Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 292)

Werbalny kwalifikator *nazwa handlowa*, opatrujący rynkowe odmiany tego kamienia organicznego, sugeruje, że dziesiąty semantyczno-motywacyjny podzbiór, obejmujący właśnie handlowe nazwy koralu / koralowców, jest równie zasobny co podzbiór nazw chromatycznych. Należy jednak zaznaczyć, że, podobnie jak ten poprzedni, ze względu na swój międzynarodowy, a tym samym bardziej uniwersalny, charakter zawiera on często obco brzmiące, wprowadzone jednak do gemmologicznej polszczyzny, miana, jak: „*accarbaar (horn coral), accori, capoteste, carbonetto, moro, raspateli, tosa*” (Sobczak, Sobczak 1998: 209).

O kosmopolitycznym charakterze koralu / koralowców świadczą właśnie ich międzynarodowe nazwy, zarówno te, wymienione powyżej zasadnicze / główne / podstawowe, jak i dodatkowe miana handlowe, reprezentowane przez, często wariantywne, określenia, dzięki którym dany koral / koralowiec „bywa nazywany” (Łapot 2006: 115):

– *Accarbaar / accarbaar / Akabar / akabar / black coral / horn coral*: „w południowo-wschodniej Azji czarne korale znane są pod nazwą *Accarbaar* i są najwyżej cenione w handlu” (Maślankiewicz 1983: 278). „*Accarbaar / Akabar / akabar / horn coral* to koral czarny (konchiolinowy) wytwarzany przez koralowca *Antipathes*; pozyskiwany u wybrzeży Półwyspu Malajskiego (Ocean Spokojny), wybrzeży Indii (Ocean Indyjski) i Półwyspu Arabskiego (Morze Czerwone); nazwa handlowa. [...] Sznur koralu czarnych (*akabar*) o różnym kształcie i wielkości” (Sobczak, Sobczak 1998: 57, tablica XV). „*Akabar / Accarbaar* – handlowa nazwa czarnych koralu występujących w wodach Morza Czerwonego, Oceanu Spokojnego (wybrzeża Archipelagu Malajskiego), Oceanu Indyjskiego (wybrzeża Indii). [...] Najwyżej cenione są czarne korale poławiane u południowo-wschodnich wybrzeży Azji (*Accarbaar*)” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293, 296). „Bywa nazywany *akabar (accarbaar), (black coral)*, jeżeli jest korałem czarnym (szczególnie zasobnym w konchiolinę) i pochodzi z Pacyfiku, wybrzeży Archipelagu Malajskiego, wybrzeży Indii, z Morza Czerwonego, z Morza Karaibskiego” (Łapot 2006: 115);

– *Accori / Akori / korale Akori / akori / korale akori / blue coral*: „*Accori / akori* to koral niebieski (rogowy) wytwarzany przez rzadki gatunek koralowca *Allopara subirolcea*; pozyskiwany u zachodnich wybrzeży Półwyspu Malajskiego (Ocean Spokojny), wybrzeży Indii (Ocean Indyjski) i Półwyspu Arabskiego (Morze Czerwone); nazwa handlowa” (Sobczak, Sobczak 1998: 57). „*Akori* – handlowa nazwa naturalnych niebieskich i fioletowo-niebieskich koralu z Oceanu Atlantyckiego (zachodnie wybrzeże

Afryki). [...] U wybrzeży Afryki Zachodniej i w sąsiedztwie wyspy Samoa występują *korale Akori*. Są barwy czerwonej, fioletowej i niebieskiej. Ich rdzenie budują aragonitowe szkielety morskich stułbiopławów” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293). „W krajach podzwrotnikowych występują wysoko cenione *korale Akori* – czerwone, fioletowe i niebieskie. *Akori* występują w pobliżu brzegów Afryki Zachodniej i w sąsiedztwie wyspy Samoa” (Maślankiewicz 1983: 278). „Niespotykanymi barwami odznaczają się *korale* zwane *akori*, nie należą one co prawda do koralu szlachetnych, utworzone są bowiem z porowatych węglanowych szkieletów stułbiopławów, ale czerwone, fioletowe i niebieskie *akori* znajdują chętnych nabywców” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 63). „Bywa nazywany *akori* (*blue coral*), jeśli jest korałem niebieskim i pochodzi z zachodnich wybrzeży Afryki i z wybrzeży wyspy Samoa, Filipin, Indonezji” (Łapot 2006: 115);

– *Boke* / *bok*: „*Boke, bok* to bladuróżowe do intensywnie różowych korale naturalne, pozyskiwane u wybrzeży Japonii; nazwa handlowa” (Sobczak, Sobczak 1998: 94). „*Boke* – handlowa nazwa naturalnych białych koralu pozyskiwanych z Oceanu Spokojnego (wybrzeża Japonii)” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293), określanych też mianami (=) *Pelle d'Angelo* / *pelle d'angelo* / *angelskin* / *skórka anielska* / „*skórka anielska*” / *skóra anielska*: „*skórka anielska*» – handlowa nazwa naturalnych koralu barwy lekko różowej, różowo-czerwonej, różowej o jedwabistym połysku, pozyskiwanych z Morza Śródziemnego i Morza Chińskiego (wybrzeża Wietnamu)” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293). „Bardzo lubiano biżuterię zdobioną koralami barwy bladuróżowej, którą to odmianę nazywano nieco perwersyjnie *»skórką anielską«*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 62). „Aczkolwiek bardzo też ceniono wyroby z koralami bladuróżowymi, które nazywano *»skórką anielską«*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 274). „Korale jasne, bladuróżowe nazywane są najczęściej *anielską skórą*” (Cavey 1993: 106). „*Skóra anielska*, to koral o barwie różowej do różowoczerwonej i atlasowym połysku; nazwa handlowa określająca barwę” (Sobczak, Sobczak 1998: 337). „*Pelle d' Angelo*, to koral cielisty tzw. *skóra anielska*. Zwykle zyskuje na rynku najwyższe ceny” (Walters 1999: 101). „W latach osiemdziesiątych XX w. w USA najbardziej modna była odmiana czerwona *Corallium*, podczas gdy jeszcze w latach siedemdziesiątych preferowano raczej *»anielską skórę«*; [...] *anielska skórka* – barwa intensywnie bladuróżowa. [...] Bywa nazywany *bok*, *pelle d'angelo* (*angelskin*, *»skórka anielska«*), jeśli jest gatunkiem *Corallium* barwy różowej, różowo-czerwonej, blado różowej o jedwabistym połysku i pochodzi z wód zachodniego Pacyfiku (Japonia), Morza Chińskiego (wybrzeża Indochin) lub Morza Śródziemnego” (Łapot 2006: 45, 58, 115), znany jako (=) *koral cielisty*²⁹;

29 Patrz s. 157 monografii.

– *Capotesta*: „*Capotesta* to handlowa nazwa jednego z gatunków śródziemnomorskiego koralu czerwonego; zwykle dobrze ukształtowanej, jednorodnej i jednolitej pod względem barwy koralowiny” (Sobczak, Sobczak 1998: 104);

– *gold coral*: „bywa nazywany złotym (*gold coral*), jeśli jest korałem barwy złotej (szczególnie zasobnym w konchiolinę) i pochodzi z wybrzeży wysp archipelagu Hawajskiego, Aleutów lub innych archipelagów pacyficznych” (Łapot 2006: 115);

– *Moro / moro / korale Mora*: „*Moro* – handlowa nazwa szlachetnych czerwonych i purpurowych koralu pochodzących z tunezyjskich wybrzeży Morza Śródziemnego. [...] Czerwone korale z tunezyjskich wybrzeży Morza Śródziemnego noszą nazwę *korali Mora*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293). „Korale o najciemniejszej czerwieni określane są w handlu jako bycza krew, carbonetto, albo *moro*” (Cavey 1993: 106) „Bywa nazywany *moro*, jeśli jest gatunkiem *Corallium* barwy purpurowej i pochodzi z wybrzeży Tunezji lub Japonii” (Łapot 2006: 115);

– *Raspatelli / raspatelli / sieczka koralowa / sieczka*: „*Raspatelli* to *sieczka koralowa* otrzymywana z cienkich gałązek koralowiny i formowana w postaci długich koralowych sznurów; nazwa handlowa. [...] Sznur z czerwonej koralowiny ciętej na kształt *sieczki (raspatelli)*” (Sobczak, Sobczak 1998: 311, tablica XVI);

– *Terragila*: „*Terragila* to czerwony koral śródziemnomorski; nazwa handlowa (wł.) zwykle określająca bardzo cienkie gałązki koralowiny” (Sobczak, Sobczak 1998: 377);

– *Sardegna / sardegna / Sardegna / korale Sardegna / sardegna*: „*Sardegna* to ciemnoczerwone korale z Morza Śródziemnego; nazwa handlowa. [...] Sznur koralu. Okazy ciemnoczerwone (*sardegna*) o różnej wielkości i kształcie beczulek” (Sobczak, Sobczak 1998: 325, tablica XV). „*Sardegna / korale Sardegna* – handlowa nazwa szlachetnych koralu czerwonych pochodzących z Morza Śródziemnego (wybrzeże Algierii, Maroka, Sardynii i Włoch). [...] Czerwone korale z zachodniej części Morza Śródziemnego (wybrzeże Algierii, Maroka, Sardynii i Włoch) – zwane są *koralami Sardegna*” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293). „Bywa nazywany *sardegna*, jeśli jest gatunkiem *Corallium* barwy czerwonej i pochodzi z wybrzeży Włoch, Sardynii, Algierii i Maroka” (Łapot 2006: 115);

– *Sazuma / sazuma*: „*Sazuma* – handlowa nazwa czerwonych koralu pochodzących z Oceanu Spokojnego (wybrzeży wyspy Midway, Okinawy i Formozy)” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293). „Bywa nazywany *sazuma*, jeśli jest gatunkiem *Corallium* barwy czerwonej i pochodzi z wybrzeży wyspy Midway, Okinawa lub Formozy” (Łapot 2006: 115);

– *Sciacca / sciacca / koral sycylijski Sciacca*: „*Sciacca* – handlowa nazwa białych koralu wydobywanych z Morza Śródziemnego (wybrzeże Sycylii) i Morza Chińskiego” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 293). „Pod koniec XIX wieku odkryto w pobliżu *Sciacca* na Sycylii trzy subfosylne złoża *Corallium rubrum* datowane na młodszy trzeciorzęd; przez kilka lat intensywnej eksploatacji dostarczały one wielu dziesiątków ton tego cennego surowca (w obrocie handlowym występuje często pod nazwą *sycylijskiego koralu Sciacca*). [...] Bywa nazywany *sciacca*, jeśli jest kopalnym gatunkiem *Corallium* barwy pomarańczowej do czerwonej i pochodzi z wybrzeży Sycylii” (Łapot 2006: 58, 115). „W latach 1875-1887 eksploatowano u wybrzeży Sycylii złoża subfosylnego koralu zwanego *sciacca*” (Szuman-Gorczyca 2010: 74), funkcjonujący pod nazwą (=) *koral sycylijski, koral z Sycylii*³⁰.

Do handlowych nazw koralu / koralowców należą także wymieniane już w poprzednim, siódmym – „geograficznym” podzbiórze określenia: *koral japoński*: „*koral japoński* to koral wapienny o białej koralowinie; nazwa handlowa” (Sobczak, Sobczak 1998: 212), *koral chiński* oraz *koral Tosa*, które podobnie jak przywołane powyżej *Sciacca / koral sycylijski Sciacca*, łączą w sobie informacje o pochodzeniu danego kamienia i jego pozycji na rynku handlowym.

11. Kolejny podzbiór zawiera omawiane już w niniejszej monografii nazwy wskazujące na pragmatyczne wykorzystanie koralu / koralowca. Pragmatyzm ten potwierdzają miana sugerujące metafizyczny wymiar kamienia, jak: *koral-amulet, koral-apotropaion, koral-talizman, korale wotywno*³¹ oraz określenia związane z wykorzystaniem go w litoterapii: *koral zalany alkoholem, koral spopielony, koral utłuczony, koral rozkruszony*³².

12. Przedostatni podzbiór współtworzą nazwy koralu / koralowców poprawianych, korygowanych, rekonstruowanych, imitowanych, podrabianych..., słowem częściowo naturalnych, jak również niemal całkowicie nienaturalnych desygnatów, które, dzięki ingerencji, a także kreatywności człowieka są tworem w jakiś sposób „zastępującymi” ten zagrożony dziś, naturalny kamień organiczny.

Ponad trzydzieści lat temu znawcy koralu / koralowców pesymistycznie zauważali: „giną bezpowrotnie tradycje ich obróbki przez dalmatyńskich mistrzów, bo coraz mniej surowca mają do rozporządzenia rzemieślnicy – artyści. [...] Niezwykłe korale z Zlarinu były przez wiele lat magnesem, przyciągającym turystów. [...] Nadmierna eksploatacja szlachetnego koralu wyczerpała jednak jego zasoby. Korale rosną

30 Patrz s. 149 monografii.

31 Por. s. 69-80 i 82-89 niniejszych rozważań.

32 Por. s. 80-82 opracowania.

bowiem bardzo powoli. Nie ma nadziei na nowe źródła cennego surowca, nie udało się też dotychczas uzyskać sztucznych koralu, wprawne oko odróżni od razu imitację od *corallium rubrum*. Próbowano więc np. prasować odłamki prawdziwych koralu z celulozoidem i galalitem oraz barwionych kości i rogu. Te sztucznie otrzymane koralu są łżejsze od prawdziwych oraz przy mocnym potarciu sukrem wydzielają nieprzyjemny zapach chemikaliu” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 60).

Niemal dwadzieścia lat później, wbrew tej malkontencko-pesymistycznej opinii, A. Świerzowska z optymizmem stwierdza: „współcześnie istnieją możliwości wyprodukowania koralu, które swymi właściwościami tylko w niewielkim stopniu różnią się od naturalnych” (Świerzowska 2003: 115).

Do grupy koralu, „które swymi właściwościami tylko w niewielkim stopniu różnią się od naturalnych”, należą desygnaty wyróżnione nazwami:

– *koral syntetyczny* / „*koral syntetyczny*” ← ap. *syntetyczny*, ‘otrzymany w wyniku syntezy’ <gr. *synthetikós* ‘wchodzący w skład czegoś, składowy’> (SWO 1995: 1065), „*syntetyczne kamienie*, to syntetyczne naśladownictwa kamieni naturalnych o składzie chemicznym i właściwościach fizycznych identycznych lub zbliżonych do ich naturalnych pierwowzorów” (Sobczak, Sobczak 1998: 351): „najbardziej zbliżoną do oryginału imitacją jest tzw. *koral syntetyczny*. [...] Produkowany jest znany na rynku materiał o nazwie »*syntetyczny koral*«, jednakże głównym jego składnikiem jest aragonit, trudno więc uznać go za prawdziwy syntetyczny koral” (Cavey 1993: 107);

– *imitacje koralu* / *koralu* ← ap. *imitacja* ‘tu: naśladowanie, naśladownictwo naturalnych koralu; koral wykonany z zastępczego, najczęściej tańszego materiału’ <łac. *imitatio*> (por. SWO 1995: 463), „*syntetyczne imitacje* to produkty syntezy dobrze naśladowujące wybrane właściwości (barwa, efekt optyczny, dyspersja i in.) kamieni naturalnych; to także produkty syntezy nie mające swoich odpowiedników w przyrodzie, a wykorzystywane jako naśladownictwa innych kamieni” (Sobczak, Sobczak 1998: 351), „*imitacja* (konfuzja) to naśladownictwo w różnego rodzaju wyrobach, wytworzonych z mniej cennych materiałów, cech wyrobów wykonywanych z bardziej szlachetnych materiałów. W jubilerstwie efekt taki uzyskuje się poprzez zastosowanie materiałów tanich, ale ładząco podobnych do pierwowzoru, bądź też takich, w których te cechy da się łatwo wytworzyć” (Łapot 2006: 93): „dawna literatura uboga jest w receptury dotyczące *imitacji koralu*. Znane są jedynie liczne przepisy omawiające barwienie kości, koralu podrabiano jednak także za pomocą chlebowych kulek, ceramiki, szkła, malowanego drewna czy szylkretu. [...] Obecnie udane *imitacje koralu* otrzymuje się przy użyciu odpowiednio barwionej porcelany i porcelitu, szkła oraz tworzyw sztucznych. Do *imitowania czarnej koralowiny* stosowany jest najczęściej bakelit, do *czzerwonej* zaś celulozoid” (Zaręba 2010: 58). „*Imitacja koralu* to różnego

rodzaju naśladownictwa koralu naturalnych. Imitacjami mogą być substancje pochodzenia naturalnego (preparowane kości, barwione drewno, roślinna kość słoniowa, opale pospolite, pałygorskit, sproszkowane różowe marmury zmieszane z aparem), substytuty (lak, szkło, porcelana, masy plastyczne) oraz naśladownictwa sztucznie wytwarzane, których skład chemiczny, właściwości optyczne są zbliżone do wapiennych koralu naturalnych (koral Gilsona, rekonstruowane koral Recon i in.)” (Sobczak, Sobczak 1998: 351; por. Sobczak, Sobczak 1995: 87-88). „Do imitowania koralowiny używa się wielu materiałów naturalnych i syntetycznych. [...] *Imitacje* (konfuzje). Koral może być pomyłony z barwnymi odmianami chalcedonu, howlitem, kością słoniową, kością, kongrecją węglanową, szylkretem, korałem syntetycznym, korałem rekonstruowanym, pałygorskitem, plastykiem, szkłem, opalem, gagatem, węglem kenelskim, palonym bursztynem, tworzywem ceramicznym” (Łapot 2006: 93, 117-118). „Od wielu lat można spotkać na rynku jubilerskim różne rodzaje *imitacji koralu*. Do ich produkcji wykorzystuje się rozmaite substancje, zwykle pochodzenia naturalnego. Są to najczęściej odpowiednio przygotowane kości, drewno barwione, kamienie ozdobne oraz specjalne mieszaniny z domieszką odpowiedniego barwnika: kauczuk z gipsem, sproszkowany różowy marmur z żelatyną. Często też wytwarza się imitacje koralu ze szkła, porcelany, laku, mas plastycznych” (Świerżowska 2003: 115). „Obecnie coraz częściej pojawiają się liczne *imitacje prawdziwych koralu*. Pomysłowość ludzka pod tym względem jest nieograniczona” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 275-276). „Od lat na rynku jubilerskim znanych jest wiele *imitacji koralu* z barwionego szkła, rogu, kauczuku, kości, ceramiki” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 295). „Kości słoniowa i inne, marmur oraz kalcyt, bywają czasami barwione i używane jako *imitacje szlachetnych koralu*” (Cavey 1993: 107). „Oprócz prawdziwych koralu pojawiało się zawsze na rynkach wiele *imitacji*” (Maślankiewicz 1983: 287). „Te paciorki wykonano z roślinnej kości słoniowej zabarwionej w celu naśladowania naturalnego koralu. [...] *Imitacja koralowego paciorka*. [...] *Imitacje* mają równomierne ubarwienie i nie wykazują charakterystycznej struktury drewnianych słoju naturalnego koralu” (Hall 1996: 143). „Niezwykle cenny dla praktyki badań, konserwacji i oceny biżuterii była prezentacja historycznych i współczesnych metod *imitowania pereł i koralu*” (Kluczwajd 2010: 7).

Uznane dziś i często stosowane we współczesnej gemmologii określenie *imitacje koralu* stanowi równoznaczny, synonimiczno-tautonomiczny dublet z dawnym wyrażeniem (=) *sztuczne koral* ← ap. *sztuczny*, ‘wkonany przez człowieka, bez udziału sił natury; tu: naśladowający koral stworzone przez naturę’ (por. sjp), które w rodzimych opracowaniach specjalistycznych jest używane coraz rzadziej, „*sztuczne koral* są sporządzane z masy prasowanej z odłamków koralowych, z celulozoidu, galalitu, kości barwionych lub rogu, ze szkła, ceramiki, drewna, kauczuku, plastyku i in.” (Maślankiewicz 1983: 281)

Do imitacji koralu / koralowca należy z pewnością barwiony na czerwono chalcedon, wyróżniany wariantywną, fantazyjną nazwą *corallin / koralin*: „*corallin / koralin* to chalcedon sztucznie barwiony na czerwono farbami anilinowymi; wykorzystywany jako imitacja koralu czerwonego; nazwa fantazyjna” (Sobczak, Sobczak 1998: 117) oraz, wymieniane już wcześniej³³, będące, ze względu na wyjątkowe podobieństwo ich cech fizycznych, „najdoskonalszymi naśladowcami” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 295) naturalnych koralu, otrzymywane jednak w zupełnie odmienny sposób i dlatego sygnowane odrębnymi mianami:

– należące do koralu syntetycznych *korale Gilsona / korale „Gilsona”* ← antrop. *Pierre Gilson*: „*korale Gilsona* to produkt sztuczny wytwarzany od 1972 r. przez szwajcarską firmę Pierre’a Gilsona. Podstawowym składnikiem naśladownictwa jest proszkowany kalcyt z dodatkiem odpowiednich barwników i pierwiastków domieszkujących (Ba, Sr, Mg, Fe, Na i in.). Barwa jasnołososiowoczerwona do krwistoczerwonej” (Sobczak, Sobczak 1998: 213; por. Sobczak, Sobczak 1995: 87). „Są to tak zwane sztuczne *korale »Gilsona«* (od nazwiska ich twórcy Francuza Pierre’a Gilsona). Otrzymuje się je z czystego kalcytu, który wraz z odpowiednimi barwnikami jest poddany procesowi zestalania pod wysokim ciśnieniem i zwiększonej temperaturze. W ten sposób otrzymuje się niewielkie bloki w kolorach ciemnoczerwonym i łososiowym” (Świerżowska 2003: 115-116). „Francuz Pierre Gilson z okruszków kalcytu wyprodukował imitację koralu, mającą ślady »naturalnych« linii wzrostu. [...] Polerowany paciorek wyprodukowany przez francuską wytwórnę Gilsona jako imitacja ciemnoróżowego koralu” (Walters 1999: 101, 143). „Od wczesnych lat siedemdziesiątych XX wieku szwajcarska firma Pierre’a Gilsona zaczęła produkować korale z proszku kalcytowego z dodatkiem odpowiednich środków barwiących. Efektem tych działań są imitacje koralu w barwach od jasnołososiowej do krwistoczerwonej. W jubilerstwie znane są one pod nazwą *korali Gilsona*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 276). „Do imitacji tych zalicza się również wytwarzane sztucznie *korale Gilsona*. [...] *Korale Gilsona* wytwarzane są ze sproszkowanego węgla wapnia (Ca CO₃) z dodatkiem Si, Mg, B, Sr, Fe, Al, Na, Cd w odpowiednich dobranych proporcjach” (Heflik, Natkaniec-Nowak 2011: 296).

Ten nienaturalnie otrzymany kamień jest też wyróżniany (od)chrematonimicznym, motywowanym nazwą firmy, ujętym w cudzysłów mianem „*Gilson*” ← chrematonim „*Gilson*”: „w swoim czasie spore zainteresowanie budził tzw. koral syntetyczny wyprodukowany przez znaną wytwórnę jubilerskich materiałów syntetycznych »*Gilson*«; zresztą powszechnie znany jest pod nazwą imitacji »*Gilson*«. [...] Imitacja z tzw. syntetycznego koralu »*Gilson*«” (Łapot 2006: 96-97);

oraz

---

33 Por. s. 124 tej publikacji.

– reprezentujące *kamienie rekonstruowane* ← ap. *rekonstruowany*, ‘odtworzony na nowo; tu: kamień składany z poszczególnych elementów, któremu przywrócono dawny wygląd’ <re- od łac. *re-* ‘znów, na nowo’ + *konstruować* od łac. *construo* ‘zestawiam, składam części w całość’> (SWO 1995: 952), „*rekonstruowane kamienie* to kamienie uzyskane przez stapianie lub spiekanie małych kawałków jednego rodzaju naturalnych kamieni szlachetnych lub ozdobnych” (Sobczak, Sobczak 1998: 313), *korale Recon / korale „Recon” / „recon”*, których nazwa motywowana jest chrematonimem wyróżniającym produkującą je firmę „*Recon*”: „*korale Recon*, to produkt sztuczny wytwarzany ze sproszkowanych, białych koralii naturalnych z dodatkiem odpowiednich barwników i termoutwardzalnych mas plastycznych. Barwa jasnoróżowa do głęboko czerwonej” (Sobczak, Sobczak 1998: 313; por. Sobczak, Sobczak 1995: 87-88). „*Korale »Recon«* (od nazwy firmy zajmującej się ich produkcją), uzyskuje się ze sproszkowanych koralii białych, barwionych odpowiednimi substancjami i prasowanych pod wysokim ciśnieniem i w wysokiej temperaturze” (Świerżowska 2003: 116). „Spotyka się też imitacje pod nazwą *koralii Recon*. Te z kolei wytwarza się ze sproszkowanych, białych koralii naturalnych z dodatkiem odpowiednich domieszek barwiących i termoutwardzalnych tworzyw sztucznych. Tym imitacjom też nadaje się zabarwienie od jasnoróżowego do głębokoczerwonego” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 276). „Do imitacji tych zalicza się również [...] rekonstruowane *korale Recon*. [...] *Korale Recon* powstają ze sproszkowanych białych koralii naturalnych prasowanych pod ciśnieniem, i w podwyższonej temperaturze, z dodatkiem termoutwardzalnych mas plastycznych oraz odpowiednich barwników” (Heflik, Natkanec-Nowak 2011: 295). „Jeszcze inny typ imitacji reprezentuje »*recon*«, czyli tzw. rekonstruowana koralowina. Nazwa jest dość myląca, bo sugeruje rekonstruowaną koralowinę. W istocie mamy jednak do czynienia jedynie z tworzywem udanie naśladowującym wyglądem koralowinę. Jest to typowy kompozyt składający się ze sproszkowanego koralu, dobrej jakości pigmentu barwnego i spoiwa, który udanie imituje czerwoną koralowinę” (Łapot 2006: 97).

Podzbiór ten współtworzy także nazwa koralii / koralowców poprawianych / korygowanych przez człowieka, które na rynku jubilerskim znane są jako *korale podrabiane* ← ap. *podrabiany*: „*Korale podrabiane*. Koralowinę złej jakości – z wieloma otworami i pustkami w gałązkach, co sprawia, że jest porowata i trudna w obróbce – można wzmocnić, wypełniając ją bezbarwną żywicą epoksydową, która daje się obrabiać nożem, pilnikiem, wiertłem i piłką” (Walters 1999: 101). „Często spotykamy *korale* podczas podróży, zwłaszcza na Daleki Wschód. Bywają tak *podrabiane*, że trudno je odróżnić od szlachetnych, naturalnych” (Dzikowska 2016: 13).

Korekcie podlega też barwa koralu / koralowca, o czym przekonuje nazwa *koral barwiony* ← ap. *barwiony*: „*Koral barwiony*. Sztuczne barwienie koralii w celu uzyskania lepszego koloru jest praktyką powszechnie

stosowaną i od dawna akceptowaną” (Cavey 1993: 107) oraz miano *jabłuszko*, ‘tu: koloru skórki dojrzałego jabłka’, zawarte w charakterystyce barwionego / wybarwionego koralu bambusowego: „niekiedy celem barwienia nie jest wierne naśladowanie naturalnego wzorca, ale wytworzenie atrakcyjnego wizualnie wyglądu koralowiny. Przykładem może być koralowina koralu bambusowego barwionego niekiedy w taki sposób, by możliwie najbardziej kojarzyć się z wyglądem skórki dojrzałego, ładnie wybarwionego *jabłuszka*. [...] Koral bambusowy barwiony na tzw. *jabłuszko*” (Łapot 2006: 89).

Natomiast barwa niektórych koralu złocistych to efekt jej sztucznej *modyfikacji*, ‘przerabiania, zmieniania, przekształcania, poprawiania’ <p.-łac. *modificatio* ‘ustanowienie miary, określenie należytego rozmiaru’> (por. SWO 1995: 734) związkami utleniającymi (por. Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 275). Fakt ten dokumentują nazwy takich kamieni oraz ich werbalno-deskryptywne prezentacje: „*koral złocisty (modyfikowany Antipathes)* jest wytwarzany przez koralowce gatunku *Cirrihipathes*; barwa – sztucznie modyfikowana silnymi środkami utleniającymi. [...] Wskutek przypowierzchniowej denaturacji białka brązowoczarna barwa substancji rogowej zmienia się na złocistą. [...] *Koral złocisty (sztucznie modyfikowany silnymi środkami utleniającymi Antipathes)*. [...] *Koral złocisty (modyfikowany Gorgonian)* jest wytwarzany przez niezidentyfikowany jeszcze podgatunek ośmiopromiennego polipa, należącego do rodziny *Gorgoniae*; barwa – sztucznie modyfikowana środkami utleniającymi jak w przypadku *złocistego koralu Antipathes*. [...] *Koral złocisty (sztucznie modyfikowany silnymi środkami utleniającymi Gorgonian)*” (Sobczak, Sobczak 1998: 212; por. Sobczak, Sobczak 1995: 81-82).

Zdarza się też, że w przypadku niektórych bardzo zniszczonych kamieni konieczny jest zabieg nazywany *waloryzacją koralu* ← ap. *waloryzacja*, ‘przywracanie określonych właściwości i wartości’ (por. sjp): „blaknięcie koralu niegdyś łączono z ich magicznymi przymiotami. Przekonanie to wykorzystywali w dawnych czasach wędrowni magowie zajmujący się »uzdrowianiem« koralu. [...] Strzeżli oni sekretu swoich praktyk bardzo pilnie i nie zwykli zdradzać osobom postronnym sposobów na dopełnienie odpowiednich rytuałów. [...] *Waloryzacja koralu*. Receptury omawiające sposoby reperacji i barwienia koralowców w dużej mierze odbiegają od przepisów na farbowanie kamieni nieorganicznych. [...] W czasach obecnych przywrócenie barwy kamieniowi nie jest owiane tajemnicą. Wiadomo, że koralowi wystarczy zanurzenie w wodzie utlenionej, a w przypadku silnie zaawansowanych procesów starzeniowych natarcie go czerwieńią żelazową i wypolerowanie irchą” (Zaręba 2010: 58).

13. Niejednorodna budowa koralu / koralowców, ich tajemnicza genealogia, wyjątkowa paleta barw, kłopoty z gemmologiczną klasyfikacją, bogata symbolika i przypisywane im różnorodne właściwości

(apotropaiczne, wotywnie, litoterapeutyczne), silny związek z szeroko pojętą / ujętą kulturą... sprawiły, że te pod wieloma względami niepowtarzalne kamienie obdarzone zostały nazwami metaforycznymi, czy też metaforyczno-symbolicznymi (por. Węgorowska 2012: 61-95), które, podobnie jak pozostałe interpretowane w niniejszej książce miana, podkreślają ich wyjątkowość.

Ostatni podzbiór wypełniają więc nieoficjalne pod względem naukowo-gemmologicznym określenia, które w specjalistycznych opracowaniach są jednak stosowane i przytaczane, jako swoiste lingwistyczno-kulturologiczne ciekawostki, jakże silnie eksponujące odwieczną zależność *człowiek ↔ koral / koralowiec*.

Oprócz wymienianych i interpretowanych już wcześniej owych metaforycznych nazw koralu / koralowców, jak określenia wskazujące na roślinną proveniencję kamieni: *kwiat morza, krzew morza, koral-drzewo, koralowiec-drzewo, drzewo morza, morskie drzewo*³⁴, ich rafotwórcze właściwości – *budownicowie raf* oraz asocjacyjno-sensoryczne podobieństwa ich barw do krwi byka – *bycza krew / „bycza krew”*³⁵, czy różowej skóry anioła – *anielska skórka / skóra anielska*³⁶, w prezentowanym tu podzbiornie znalazły się także:

– *kamienie Marsa* ← ap. *kamień* + deonim *Mars*: „korale, te *kamienie Marsa* dodawały sił witalnych, chroniły przed chorobami i zdradą, zapewniały przyjaźń” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 272);

– *kamień czarownic* ← ap. *kamień* + ap. *czarownice*: „od Neapolu aż na południe czerwony koral zwany jest *kamieniem czarownic*. Nawet dziś słynie z tego, że broni kobiety przed czarownicami, a mężczyzn przed czarownikami” (Walters 1999: 103);

– *klejnot rycerski* ← ap. *klejnot* + ap. *rycerski*: „nazwa czerwonego koralu, nawiązująca do przekonania, że kamień symbolizujący *rycerza*, powinien przynosić swojemu właścicielowi zdrowie i siły fizyczne” (Węgorowska 2012: 83);

– *strażnik dzieci* ← ap. *strażnik* + ap. *dzieci*: „rzymski obyczaj przywiązywania gałązek czerwonego koralu do dziecięcych kołysek oraz zawieszania takich gałązek dzieciom na szyi jest dobrze udokumentowany u Pliniusza. Pisze on, że jego rodacy wierzą w magiczną moc koralu, swoistego *strażnika dzieci*, który chroni ich w młodości przed chorobami i utrzymuje w dobrym zdrowiu. Skutecznie też pomaga niemowlętom podczas ząbkowania” (Walters 1999: 103);

– *talizman płodności* ← ap. *talizman* + ap. *płodność*: „w niektórych krajach śródziemnomorskich świeżo złowiony kawałek koralu przyczepia się do owocu drzewa oliwnego, co ma zapewnić obfite plony.

34 Por. s. 62-79 tej książki.

35 Por. s. 159 monografii.

36 Por. s. 157 i 161 opracowania.

Starożytne kobiety także nosiły takie talizmany płodności, gdyż ponoć chroniły one przed bezpłodnością; na południu Włoch zwyczaj ten przetrwał do dzisiaj” (Walters 1999: 103). „Ponieważ koral żyje w środowisku wodnym, łączyło się go także z symboliką wody, a więc *płodnością* oznaczającą życie” (Minksztym 2010: 82);

– *skarby morza* ← ap. *skarby* + ap. *morze*: „z punktu widzenia magicznego *skarby morza*, do których należą korale, potęgowały siły życiowe i były symbolem uzdrowienia” (Purc-Stępiak 2010: 16);

– *szczęśliwy kamień* ← ap. *szczęśliwy* + ap. *kamień*: „w niektórych horoskopach koral to »szczęśliwy kamień« Wagi” (Minksztym 2010: 84).

W związku z tym, że ów „żywy kamień, również dzięki swej czerwonej barwie – wywołującej bardzo szerokie skojarzenia [...] – stał się nośnikiem wielu znaczeń związanych z krwią – życiodajną siłą” (Świerżowska 2003: 135), relację koral / koralowiec ↔ krew uwydatnia miano *krew Matki Ziemi*: „rzadziej pojawia się koral, który jako »krew Matki Ziemi« ceniony jest przez kobiety, gdyż reguluje cykle menstruacyjne” (Minksztym 2013: 123).

Do podzbioru tego należy też, związana z mitologiczną genezą koralu / koralowca, biologiczna nazwa jednego z jego gatunków – *gorgonie*. To właśnie ich, co potwierdzają opisy, płożące rozłogi, elastyczny pień, boczne polipy, przypominające węże, stanowią atrybut ‘trzech potwornych siostr z węzami zamiast włosów, o wzroku zmieniającym wszystko w kamień’ <gr. *Gorgón*, lm *Gorgónes*>: „*gorgonie* i koralowce twarde dzięki swej symetrii wspaniale nadają się do makrofotografii. [...] Zbliżenie *gorgonii*, polipy *gorgonii*” (*Rafy Świata* 2007: 36, 79). „Ten piękny wachlarz to *Gorgonie flabellum*, która wraz z pokrewnymi gatunkami zarasta dno morskie wokół atoli. *Gorgonie* także należą do koralowców ośmiopromiennych (*Octocorallia*). Ich kolonie, zbudowane z rogowego szkieletu, pokrytego po obu stronach miękką warstwą wciąganych polipów. [...] Inne *gorgonie* z ciepłych wód wokół Antyli wyróżniają się różnorodnością postaci” (Staněk 1972: 24-25). „*Gorgonie*, takie jak *Annella molli* występują powszechnie, lecz szczególnie często w wodach tropikalnych. Ich płożące rozłogi mocują je do twardego podłoża. Mają twarde, ale elastyczny pień, z którego wychodzą rozgałęzienia niosące polipy” (*Królestwo zwierząt* 2003: 530). „Takie gatunki, jak *gorgonie* najczęściej służą do dekoracji wnętrza” (Walters 1999: 100).

*

Motywacyjno-semantyczną „rafę” koralii / koralowców, oprócz:

– wariantywności leksykalnych komponentów niektórych jej nazw, np. *anielska skórka*: *skóra anielska*, *koral japoński*: *koral z Japonii*, *koral sycylijski*: *koral z Sycylii*, *koral śródziemnomorski*: *koral z Morza Śródziemnego*, *koral rurkowy*: *koral rurkowaty*, *imitacja koralu*: *imitowanie koralowiny*, *koralowce dalekowschodnie*: *koral dalekowschodni*, *koralowy paciorek*: *koralowe paciorki*, *koral obrobiony*: *korale obrobione*, *koral oprawiony*: *korale oprawione*, *bycza krew*: „*bycza krew*”;

– występujących w nich matatez leksykalnych / inwersji leksykalnych – przestawni wyrazowych / przestawek wyrazowych, np. *anielska skórka* ≈ „*skórka anielska*”, *koral czerwony* ≈ *czerwony koral*, *koral różowy* ≈ *różowy koral*, *koral japoński* ≈ *japoński koral*, *koral włoski* ≈ *włoski koral*, *koral subfosylny* ≈ *subfosylny koral*, *korale prawdziwe* ≈ *prawdziwe korale*;

– reprezentującego ją pleonazmu / tautologizmu – *rekonstruowane korale Recon*, charakteryzują zatem:

a) nazewnictwo antytezy: *korale pojedyncze* >=< *koralowce kolonijne* / *koralowiec kolonijny*, *koralowce płytkowodne* >=< *koralowce głębokowodne*, *koralowce osobnicze* >=< *koralowce kolonijne* / *koralowiec kolonijny*, *koralowce osobnicze* >=< *korale kolonialne*, *korale płytkowodne* >=< *korale głębokowodne*, *korale żywe* / *koral żywy* >=< *koralowce martwe*, *korale żywe* / *koral żywy* >=< *korale obumarłe* / *koralowce obumarłe*, *korale żywe* / *koral żywy* >=< *koralowce wymarłe*, *korale współczesne* / *koralowce współczesne* >=< *koral kopalny* / *korale kopalne*, *korale nowe* >=< *korale kopalne*, *korale miękkie* / *koralowiec miękki* / *koralowce miękkie* >=< *korale twarde* / *koralowiec twardy* / *koralowce twarde*, *koral surowy* >=< *koral obrobiony*, *koral surowy* >=< *korale oczyszczone*, *koral surowy* >=< *korale wypolerowane*, *koral surowy* >=< *koral polerowany* / *korale polerowane*, *koral surowy* >=< *korale rzeźbione*, *koral surowy* >=< *korale szlifowane*, *koral surowy* >=< *koral oprawiony*, *koral surowy* >=< *korale toczone*, *koral nie obrobiony* >=< *koral obrobiony*, *koral nie obrobiony* >=< *korale oczyszczone*, *koral nie obrobiony* >=< *korale wypolerowane*, *koral nie obrobiony* >=< *koral polerowany* / *korale polerowane*, *koral nie obrobiony* >=< *korale rzeźbione*, *koral nie obrobiony* >=< *korale szlifowane*, *koral nie obrobiony* >=< *koral oprawiony*, *koral nie obrobiony* >=< *korale toczone*, *korale prawdziwe* / *koral prawdziwy* >=< *korale fałszywe*, *korale prawdziwe* / *koral prawdziwy* >=< *korale naśladowane*, *korale naturalne* >=< *korale naśladowane*, *korale naturalne* >=< *korale fałszywe*, *korale bezbarwne* >=< *korale kolorowe*, *korale bezbarwne* >=< *korale barwne*, *korale bezbarwne* >=< *korale dwubarwne*, *korale bezbarwne* >=< *korale wielobarwne*, *koral bezbarwny* >=< *koral dwubarwny*, *koral bezbarwny* >=< *koral wielobarwny*, *korale typowe* >=< *korale nietypowe*;

b) równoznaczna, synonimiczno-tautonomiczna binomenklatura: *koral chiński* = *fosylny koralowiec chiński*, *koral krzewiasty* = *koralowiec krzaczasty*, *koral surowy* = *koral nie obrobiony*, *korale barwne* =

korale kolorowe, korale bezbarwne = korale odbarwione / koral odbarwiony, korale bladuróżowe = korale jasne, korale najwyższej cenione / koralowce najwyższej cenione = koralowce szlachetne, korale nieczyste = korale zanieczyszczone, korale prawdziwe / koral prawdziwy = korale naturalne, korale współczesne / koralowce współczesne = korale nowe, korale pojedyncze = korale osobnicze, koralowce kolonijne = koralowce kolonialne, koral Tosa = biały koral japoński, koralowiec fosylny = koral zsylikowany, korale rurkowe / korale rurkowate = organkowiec / „organkowiec”, imitacje koralii = sztuczne korale.

W binomenklaturę tę wpisują się także leksykalne dublety powstałe w wyniku zmian strukturalnych (redukcji pierwszego członu lub uniwerbizacji) dwuczłonowych nazw: *koral korkowiec = korkowiec, koral mózgownik = mózgownik, korale Gilsona / korale „Gilsona” = „Gilson”, korale Recon / korale „Recon” = „recon”, koralowa sieczka = sieczka, koralowiec denkowy / koralowce denkowe = denkowce, pióra morskie = piórowki oraz nazewnictwo dublety współtworzone przez miana metaforyczne: klejnot rycerski = koral czerwony, kamień czarownic = koral czerwony, strażnik dzieci = koral czerwony, talizman płodności = koral, kamienie Marsa = korale;*

c) równoznaczna, synonimiczno-tautonimiczna polinomenklatura: *korale blade = korale wyblakłe = korale „chore”, koralowiec grzybokształtny = grzybinka = grzybowieńce, koral rurkowy = koral rurkowaty = organkowiec, korale obumarłe = koralowce martwe = koralowce obumarłe = koralowce wymarłe, koral złoty / korale złote = koral złoty / korale żółte = korale żółtawe, koral gąbkowy = koralowiec gąbkowy / koral gąbczasty = koral pianka = koral piankowy = koralowce ceglaste = koralowce parzące, koralowce czarne = koralowce cierniste = koralowce rogowe = koralowce osobnicze = koral czarny / korale czarne = koral rogowy / korale rogowe = koral konchioliny, koral japoński / korale japońskie = koral z Japonii = koral azjatycki = koral dalekowschodni / korale dalekowschodnie = koralowce japońskie = koralowce azjatyckie = koralowce dalekowschodnie, koral sycylijski = koral z Sycylii = Sciacca / Sciacca = sycylijski koral Sciacca, czerwony koral śródziemnomorski = czerwony koral szlachetny z Morza Śródziemnego = koral śródziemnomorski = koral z Morza Śródziemnego = śródziemnomorski koral szlachetny, koral rafotwórczy / korale rafotwórcze = koralowce rafotwórcze = koral madreporowy / korale madreporowe = madreporowiec = madrepora = koralowce madreporowe = kolonijne koralowce madreporowe = kolonijne koralowce kamienne = koralowce kamienne = kolonialne korale rafowe, korale Recon / korale „Recon” = „recon” = rekonstruowana koralowina, korale podrabiane = korale poprawiane = korale korygowane = koralowce poprawiane, koral surowy = koral nie obrobiony, koral zsylikowany = koral skrzemieniały, siekanka koralowa = siekaniec = sieczka.*

Warto zwrócić uwagę, że specyficzna polinomenklatura wyróżnia, wymieniany powyżej, nazewnictwo poliptet współtworzony przez miana *koral madreporowy / korale madreporowe = madreporowiec =*

madrepora = *korallowce madreporowe* = *kolonijne korallowce madreporowe*. Niektóre jego komponenty powstały w wyniku uniwerbizacji, jak *madreporowiec* ← ap. zestawienie *korale madreporowy*, mocji (zmiany rodzaju gramatycznego), jak (ta) *madrepora* ← ap. (ten) *madreporowiec*, wariantowości leksykalnych komponentów, jak *korale madreporowy* : *korallowiec madreporowy*, *korale madreporowe* : *korallowce madreporowe*.

Polinomenklatura dotyczy także *korale czerwonego*, którego równoznacznymi odpowiednikami są *korale czerwony* = *korale prawdziwy* = *korale naturalny* = *czerwony kamień* = *czerwony korale szlachetny* = *korale szlachetny*. Synonimiczno-tautonomiczną specyfikę tych nazw potwierdza etnograf E. Piskorz-Branekova: „najwyżej ceniony, a jednocześnie najczęściej występujący jest *korale czerwony* (*Corallim rubrum*) zwany też *koralem szlachetnym*, *prawdziwym*, *naturalnym*” (Piskorz-Branekova 2008: 15).

Jednak wymieniane parokrotnie dwuczłonowe wyrażenie *korale szlachetny* charakteryzuje się obecnie, co potwierdzają prowadzone przeze mnie lingwistyczno-interdyscyplinarne badania, rozszerzeniem swojego zakresu znaczeniowego. Miano to nie sygnuje już bowiem tylko wyłącznie czerwonego korala / korallowca, gdyż wyróżnia dziś także korale / korallowiec biały, biały z odcieniem szarym i kremowym, a także korale różowy, łososiowy i wielobarwny / wielokolorowy.

Znamienną cechą „korallowych” określeń, współtworzących „rafę” nazw korali / korallowców, jest to, że jedna nazwa może mieć kilka znaczeń, jak homonimiczne zestawienie *korale fałszywe*, będące: 1. dawną nazwą wszystkich, poza czerwonymi, kolorowych / barwnych korali, 2. dawnym mianem korali o rogowej (organicznej) korallowinie, 3. określeniem korallnika – formy pomiędzy korallowcami prawdziwymi i ukwiałami.

Jedna „korallowa” nazwa może też sygnować kilka odmian korali / korallowców, jak miano *korale Akori*, wyróżniające korale niebieski oraz pochodzące z obszarów podzwrotnikowych korale fioletowy i czerwony.

Istotny jest również fakt, że w jednej „korallowej” wieloczłonowej nazwie zawartych jest kilka wiadomości. Zestawienie *kolonialne korale rafowe* informuje o tym, że wyróżnione nim korale / korallowce tworzą kolonie i budują rafy. Kompozycja *rafotwórcze korale miękkie* wskazuje natomiast, że sygnowane nim korale / korallowce są miękkie i współtworzą rafy. Trójczłonowe wyrażenia *biały korale japoński* i *czerwony korale śródziemnomorski* dookreślają barwę kamienia, a równocześnie miejsce jego występowania. Lit(h)olingwistyczna sygnatura *czerwony korale szlachetny z Morza Śródziemnego* doprecyzowuje ponadto jego wartość.

Wariantywne nazwy tych samych korali syntetycznych, *korale Gilsona* / *korale „Gilsona”* / „*Gilson*” (*korale Gilsona* : *korale „Gilsona”* : „*Gilson*”), charakteryzują się podwójną motywacją. Dwuczłonowe wyrażenie *korale Gilsona* / *korale „Gilsona”* pochodzi od nazwiska twórcy kamienia – Pierr’a Gilsona (*korale Gilsona*

/ korale „Gilsona” ← antrop. *Pierre Gilson*). Ujęte w cudzysłów, jednoczłonowe miano „*Gilson*” to efekt przeniesienia nazwy własnej firmy (chrematonim) „*Gilson*” na nazwę powstającego w niej syntetycznego kamienia „*Gilson*” („*Gilson*” (kamień) ← chrematonim „*Gilson*” (nazwa firmy)).

W kolekcji tej znalazły się również miana różnych / odrębnych koralu / koralowców, reprezentujące jednocześnie dwa współtworzące ją nazewnicze podzbiory. Prawidłowość tę dokumentują wariantywna *bycza krew* / „*bycza krew*” oraz wariantywna *anielska skórka* / „*skórka anielska*” / *skóra anielska*, sygnujące dwa odmienne, pod względem barwy, korale / koralowce (intensywnie czerwony i bladoróżowy), będące równocześnie nazwami handlowymi i metaforycznymi.

Nazwy handlowe i jednocześnie geograficzne to: *koral chiński*, *koral japoński*, *koral Tosa*, *koral sycylijski* / *koral sycylijski Sciacca* / *Sciacca* / *sciacca*.

W charakteryzowanym leksykalnym zbiorze wyraźna jest też odwrotna nazewnicza tendencja. Pomimo bi- i polinomenklatury oraz synonimiczno-tautonimicznej równoznaczności, wyróżniających wiele z zaprezentowanych powyżej lit(h)olingwistycznych sygnatur, niektóre „koralowe” nazwy nie reprezentują wcale dwóch nazewniczych podzbiorów. Przynależą wyłącznie do jednego, konkretnego nazewniczego podzbioru. I tak, pomimo binomenklatury i synonimiczności (=), owa jedynie pozorna równoznaczność wyróżnia np. miana *koral czarny* (nazwę tylko chromatyczną) = *koral ciernisty* (nazwę wyłącznie (od)endromorficzną) czy *koral cielisty* (nazwę jedynie chromatyczną) = „*skórka anielska*” (nazwę tylko handlową).

Kolekcję tę współtworzą także neosemantyzmy reprezentowane przez:

– chromatyczny rzeczownik *jabłuszko*, ‘tu: koloru skórki dojrzałego jabłka’, integralny element dwuczłonowego miana *koral jabłuszko* oraz wieloczłonowej, deskryptywnej nazwy *koral bambusowy barwiony na tzw. jabłuszko* – lit(h)olingwistycznych sygnatur, dokumentujących korekcyjny proces, któremu poddana została niżej ceniona odmiana kamienia organicznego;

– wielochromatyczny przymiotnik *cielisty*, ‘tu: różowy, bladoróżowy / blado różowy, intensywnie bladoróżowy, różowo-czerwony’, jak *koral cielisty*;

– nacechowany ilościowo przymiotnik *osobnicze*, ‘tu: pojedyncze’, jak *koralowce osobnicze*;

– przymiotnik *nietypowy*, wskazujący na konkretne rodzaje koralowców, jak *ukwiały* i *piórowki*, które ze względu na swoją specyfikę dookreślone są też wyrażeniem *korale nietypowe*.

Niektóre z interpretowanych w tej części monografii „koralowych” nazw to miana handlowe, powstałe w wyniku:

a) fonetycznego i ortograficznego spolszczenia (polonizacji) ich obcych odpowiedników, jak: *Accori* →

spol. *Akori / korale Akori / akori / korale akori, Accarbaar / accarbaar* → spol. *Akabar / akabar, corallin* → spol. *koralin*;

b) tłumaczenia na język polski ich internacjonalnych odpowiedników, jak: *black coral / horn coral* → pol. *korale czarny, blue coral* → pol. *korale niebieski, gold coral* → pol. *korale złoty, Pelle d' Angalo / pelle d' angelo / angelskin* → pol. *skórka anielska / „skórka anielska” / skóra anielska, Raspatelli / raspatelli* → pol. *sieczka koralowa / sieczka*.

Jak wynika z przeprowadzonych lit(h)olingwistyczno-interdyscyplinarnych badań, zdarza się, że konkretna nazwa koralu / koralowca nie jest efektem leksykalnej motywacji bezpośredniej (wyraz ← wyraz). Jej powstanie to wynik motywacji skojarzeniowo-asocjacyjno-sensorycznej zwerbalizowanej w opisowej – deskrytywnej charakterystyce określonego „koralowego” denotatu, jak w przypadku *korala rurkowego / korala rurkowatego*, zwanego też *organkowcem* (*korale rurkowy / korale rurkowaty = organkowiec*): „podobnie jak korale szlachetny, również *organkowiec* (*Tubipora hemprichii*) [zwany *koralem rurkowym* lub *koralem rurkowatym* – K.W.]³⁷, należy do koralowców ośmiopromiennych (*Octocorallia*). Zamieszkuje wody mórz ciepłych. [...] Z czerwonych *wapiennych rurek* przypominających *piszczałki organów*, wystają zielone *polipy*” (Staněk 1972: 23).

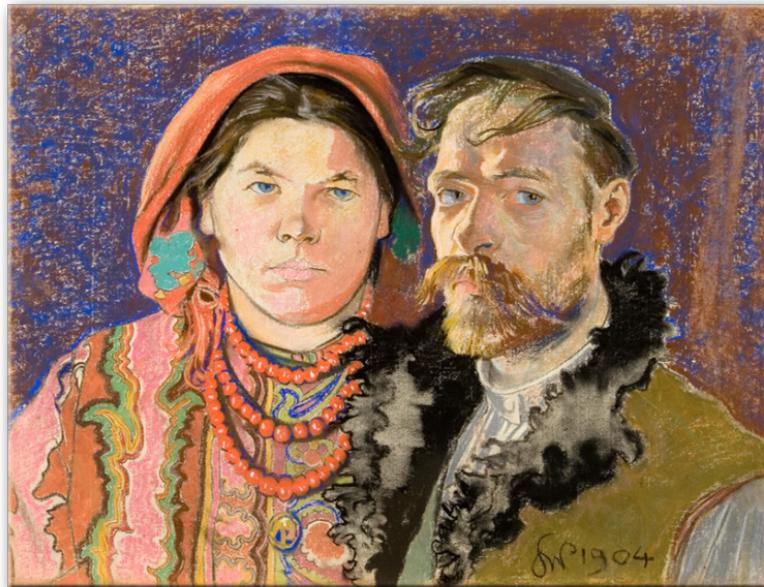
Prawidłowość tę potwierdzają też miana: (od)roślinne: *grzybinki, grzybowieńce*, (od)zoomorficzne: *piórówki, morskie pióra, jelenie rogi*, (od)antropomorficzne: *dłoń topielca, martwe ręce, palce nieboszczyka, mózgownik*.

---

³⁷ *Korale rurkowy, korale rurkowaty, organkowiec* – patrz s. 143 niniejszych rozważań.

Stanisław Wyspiański, *Autoportret z żoną* 1904

Do Kolberga

Prawdziwe miejsce naturalnych koralu kojarzy się głównie ze strojem ludowym, z ogorzałą od słońca szyją dziewczyny, wychylającą się z krochmalonego bielutkiego płótna bluzki. [...] Białe czerwonych koralu na krochmalonym białym płótnie podnosiły urodę dziewcząt i młodych kobiet, rzucały bowiem ciepły blask na ich osmalone słońcem i wiatrem policzki.

Bożena Krzywobłocka, Róża Krzywobłocka, *Tajemnice klejnotów*

Fenomen popularności koralu / koralowca przypada na wiek XIX, kiedy to „koralową biżuterię noszą wszyscy – wytworne damy, piękne kurtyzany, bogate mieszczyki i wiejskie dziewczyny” (Sobczak, Sobczak 1998: 211). Gdy jednak na przełomie XX wieku rynek koralowy opanowuje stagnacja, to ozdoby z tego organicznego kamienia szlachetnego ulegają znacznej deprecjacji i traktowane są jako mniej cenne, drugorzędne klejnoty. Z czasem koral / koralowiec staje się „głównie ozdobą srebrnej biżuterii i strojów ludowych” (Sobczak, Sobczak 1998: 211; por. Sobczak, Sobczak 1995: 70).

Na tę wędrówkę koralu / koralowca pod wiejskie strzechy zwracają uwagę reprezentanci różnych dziedzin wiedzy i naukowych generacji, eksponując podobne, ale nie identyczne, koleje tej kulturowej peregrynacji.

Na jej europejski zasięg wskazuje historyk sztuki – M. Szuman-Gorczyca: „dzięki kulturowanej przez prawie sto lat modzie, koral w końcu trafił »pod strzechy«. Koralowe naszyjniki stały się elementem strojów ludowych w wielu regionach Europy” (Szuman-Gorczyca 2010: 73) – i etnograf J. Minksztym: „biżuteria koralowa była na terenie Polski i całej Europy niezwykłym elementem ubiorów ludowych” (Minksztym 2010: 78).

Na związki *krwi Matki Ziemi* z rodzimą kulturą tradycyjną zwraca uwagę gemmolog i pertograf W. Łapot: „odkrycie z początkiem XIX w. dalekowschodnich koralowców jubilerskich zasadniczo zmieniło sytuację. [...] Zasobność odkrytych siedlisk sprawiła, że w pewnym momencie podaż wielokrotnie przewyższała popyt, mimo wykreowania się w tym czasie ogromnej mody na tego rodzaju biżuterię; była tak powszechna, że dotarła nawet pod strzechy; sznur koralu stał się bardzo ważnym elementem ówczesnego odświętnego stroju wieśniaczek w niektórych regionach Polski” (Łapot 2006: 43).

Wszelkonością, a tym samym bogatą w fakty argumentację relacji *koral / koralowiec* ↔ *kultura polskiej wsi* zawiera wypowiedź etnograf E. Piskorz-Branekovej: „w biżuterii korale były najmodniejsze w XIX wieku i pierwszych latach XX wieku. W tym czasie rozpowszechniły się także w polskim stroju ludowym. [...] Ludowy ubiór damski przeważnie zdobiły naszyjniki z koralu prawdziwego. [...] Najchętniej i najpowszechniej na wsiach noszono naszyjniki z koralu prawdziwego. [...] W polskiej kulturze ludowej najbardziej charakterystyczne były naszyjniki z *Corallium rubrum*, czyli koralu prawdziwego (tego określenia używa się w języku potocznym najczęściej) zwanego w jubilerstwie szlachetnym lub naturalnym. [...] Przy wyrobie ludowej biżuterii szczególnie ceniono i najpowszechniej stosowano koral prawdziwy (*Corallium rubrum*) i bursztyn, a niekiedy także ich imitacje. [...] Na terenie Polski najwyżej ceniono korale o intensywnym czerwonym zabarwieniu. [...] Na polskiej wsi zakup koralu uważany był za dobrą lokatę pieniędzy. Trzy sznury, a taki zestaw najczęściej noszono, miał na ogół wartość 4-5 krów lub morgi gruntu. Była to biżuteria

dziedziczona, zapisywana w testamentach i legatach, trwały o nią spory spadkowe, przyjmowana była jako zastaw za pieniężne długi. [...] Posiadanie koralu zapewniało prestiż, po wielkości paciorków, gatunku koralu oraz liczbie sznurów można było rozpoznać pozycję społeczną i zamożność właścicielki. Nosząc biżuterię koralową chłop polski wzorował się na wyższych stanach: szlacheckim i mieszczańskim. [...] Korale noszono przede wszystkim do stroju uroczystego, odświętnego, ale na przykład bogate Bamberki zakładały je także do odzieży codziennej” (Piskorz-Branekova 2008: 5,10,16, 20-22; por. Piskorz-Branekova 2017: 69-70).

Uwagi te potwierdzają najnowsze, etnograficzne badania J. Minksztym, zdaniem której „naszyjniki z koralu (lub jego imitacji), znane już na wsi polskiej w XVIII w., stały się w XIX w., i są nadal, podstawową formą biżuterii ludowej na terenie prawie całej Polski (poza obszarem Śląska Cieszyńskiego, Kaszub i Kurpiowszczyzny). [...] Naszyjniki z koralu były elementem stroju paradnego, odświętnego. Aby bardziej wyeksponować noszone korale w wielu strojach ludowych, np. na terenie Wielkopolski, Kujaw, ziemi lubuskiej, używano tiulowych lub płóciennych, białych kołnierzy w formie kryz, na których czerwień korali nabierała żywszego odcienia. [...] Charakterystyczny był też przekaz koralu w linii matrylinearnej z matki na córkę. [...] Warto zauważyć, że dla kobiety wiejskiej koralowy naszyjnik odziedziczony po matce czy babce i pamiętany na jej szyi od lat dziecińczych [...] musiał zawierać w sobie niezwykle ładunek emocji” (Minksztym 2010: 77-78, 81, 84).

Charakteryzowana powyżej zależność *koral / koralowiec* ↔ *kultura polskiej wsi* stała się też przedmiotem zainteresowania historyków sztuki i popularyzatorek wiedzy o klejnotach oraz kamieniach B. Krzywobłockiej i R. Krzywobłockiej: „nieodzowną częścią ludowego stroju były sznury koralu z barwnymi wstążkami u ramion. [...] Korale stały się uzupełnieniem stroju dziewcząt wiejskich. Sznury koralu przechodziły z matki na córkę, trzymano je w wyprawnych skrzyniach panny młodej. [...] Najpiękniejsze korale zbierano od kilku pokoleń w rodzinach chłopskich i na co dzień przechowywano je w skrzyniach opatrzonych potężnymi zamkami. [...] Tylko zamożne rodziny miały w swych wyprawowych skrzyniach podwójne lub poczwórne bicze koralu. [...] Chłopak przywoził najmilszej z wyprawy do dalekich krain jedwabną chustkę i prawdziwe korale” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 55-57, 278).

Relację tę dokumentuje także autorka albumu *Biżuteria świata*: „pierwszą biżuterią, jaką otrzymała dziewczyna, były właśnie korale, które wchodziły później w skład posagu. Jeśli nie było jej stać na odpowiedni sznur – najmowała się do pracy, aby nań zarobić. [...] Korale przekazywano w spadku, często przechodziły z pokolenia na pokolenie. [...] Trudno sobie wyobrazić, że jeden sznurek koralu miał w dawnej Polsce wartość co najmniej jednej krowy” (Dzikowska 2016: 13).

Znawcy *skarbu morza* wskazują też na różne funkcje koralu / koralowca, który w kulturze rodzimej wsi był wyznacznikiem:

– wspomnianego już prestiżu, „ilość i jakość wyrobów biżuteryjnych, głównie sznurów koralu używanych w kobiecych strojach odświętnych, jednoznacznie określała miejsce jednostki w hierarchii zamożności danej grupy. [...] Na przykład w latach pięćdziesiątych XX w. w Białym Dunajcu im gaździna miała więcej sznurów koralu w naszyjniku, tym bliżej ołtarza mogła stawać w czasie niedzielnej mszy świętej. [...] Ze względu na funkcję prestiżową i ekonomiczną, choć także i ochronno-magiczną, sznury koralu były obowiązkowym elementem stroju panny młodej. [...] O funkcji prestiżowej koralu świadczy też fakt, że były one obowiązkowym elementem stroju na największe uroczystości kościelne, a już szczególnie »do asysty«, czyli na procesje przez kobiety niosące fereton, obraz czy chorągiew” (Minksztym 2010: 80);

– ludowej ekonomii i bogactwa, „korale prawdziwe były oznaką zamożności i dostatku. Ważna była nie tylko liczba sznurów, ale także kolor koralu i wielkość paciorków. Najczęściej noszono od trzech do pięciu sznurów” (Piskorz-Branekova 2007b: 183). „Biżuteria koralowa na wsi była formą inwestycji i akumulacji kapitału. Stanowiła zabezpieczenie »na czarną godzinę«, naszyjniki przyjmowano jako zastaw za pożyczki pieniężne, a w momentach kryzysowych można było je sprzedawać czy wymieniać, nawet po jednym paciorku. Taką funkcję pełniły szczególnie koralowe naszyjniki ślubne i posażne, które dziewczyna otrzymywała od rodziców w okresie poprzedzającym małżeństwo” (Minksztym 2010: 80). „Ważnym uzupełnieniem stroju była biżuteria gromadzona jako lokata kapitału – największą wartość miały długie, złożone z wielu sznurów naszyjniki z prawdziwego koralu” (Broda 2012a: 6). „Do Polski sprowadzano go z Włoch, sprzedając na targach i odpustach. Był drogi, trzy sznurki koralu kosztowały 4-5 krów albo móróg ziemi. Ilość sznurków świadczyła o zamożności i statusie społecznym, na ogół ich liczba była nieparzysta, od jednego do dziewięciu, ale zdarzało się i kilkanaście” (Dzikowska 2016: 13);

– wymienianej już ludowej symboliki, związanej z pozycją społeczną, uczuciami, stanem cywilnym, szeroko pojętym folklorem, „biżuteria koralowa występowała również jako oznaka stanu społecznego oraz wyraz uczuć. W niektórych regionach korale były znakiem męzatki, gdyż otrzymywała je panna dopiero w dniu ślubu. [...] Koralowy naszyjnik był typowym podarkiem narzeczeńskim. [...] Z kolei krakowskie pierścienie z koralami do czasu I wojny światowej zastępowały obrączki ślubne męskie i żeńskie. Z czasem sprowadzone zostały do rzędu pierścieni zaręczynowych, noszonych jednakże nie na co dzień, lecz tylko w chwilach uroczystych. [...] Koral miał w kulturze ludowej silną i stosunkowo ujednoliconą symbolikę, wyraźnie zaznaczającą się w magii, folklorze, medycynie” (Minksztym 2010: 78, 81);

– wskazanej powyżej tradycyjnej apotropaiczności, „biżuteria, a szczególnie korale prawdziwe poza funkcją prestiżową pełniły także funkcje obrzędowe i magiczne” (Piskorz-Branekova 2006a: 165). „Biżuteria ludowa była także, szczególnie w przypadku koralu prawdziwych oraz bursztynów, rodzajem talizmanu, a umocowane do nich krzyżyki i medaliki, często przywożone z miejsc pielgrzymkowych, były nie tylko ozdobą i pamiątką, ale miały także wartość sakralną” (Piskorz-Branekova 2008: 5). „Zwykle przy najdłuższym sznurze naszyjnika noszono medalik lub krzyżyk. Korale nie noszono w okresie postu. Wierzono, że zabezpieczają one przed chorobami oczu i zapobiegają powstawaniu »wola«. Do stroju odświętnego korale noszono jeszcze po drugiej wojnie światowej” (Piskorz-Branekova 2007b: 183). „Nanizano je na lniany sznurek, a bywało, że na strunę skrzypiec, ozdabiając niekiedy dolny sznurek dekoracyjną zawieszka w postaci krzyża lub medalika” (Dzikowska 2016: 13). „W kulturze ludowej, podobnie jak w kulturach archeologicznych oraz plemiennych, biżuteria służyła przede wszystkim funkcjom magicznym, w tym najważniejszej – apotropaicznej¹. Funkcja ta przetrwała w przekonaniach typu ludowego do czasów nam współczesnych. [...] Najważniejsza była jednak moc koralu (tak, jak wszystkich czerwonych akcesoriów) broniąca noszącą je osobę przed »złym okiem«. Wiara w »złe«, rzucające uroki oko, niezmiernie silna i zakorzeniona w przekonaniach typu ludowego [...] z pewnością przyczyniła się do wielkiej popularności koralu. [...] Wedle przekonań ludowych z początku XX w. korale takie odpędzają diabła, widzenia, dręczące sny, chronią przed piorunami i silnymi wiatrami, bronią od dzikich zwierząt. [...] Zgodnie z przekonaniem ludowym panna młoda w okresie przejścia z jednego stanu do drugiego, jakim są zaślubiny, szczególnie podatna była na działanie złych mocy i wymagała dodatkowej ochrony, dlatego liczba zakładanych przez nią sznurów koralu (często 5 lub 7) to tradycyjnie tzw. »szczęśliwe liczby«” (Minksztym 2010: 78,82-83). „Małym bytomskim dziewczynkom zakładano złote kolczyki z turkusami lub koralowymi oczkami w formie niezapominajki lub rozetki, aby odegnać zły urok” (Grabińska-Szcześniak 2013: 7).

Spostrzeżenia te znajdują potwierdzenie w narodowym malarstwie z przełomu XIX i XX wieku, o którym wiadomo, że „malarze polscy chętnie malowali wiejskie piękności w ludowych strojach zdobionych czerwonymi koralami. S. Jarocki, Wł. Tetmajer, W. Wodzinowski, S. Wyspiański, J. Mehoffer, V. Hoffman i wielu innych zatrzymywali na swych płótnach kontrast bieli świeżo wykrochmalonej koszuli i czerwień sznurów na dziewczęcej piersi” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 278-279). „Zwyczaj noszenia czerwonych koralu jest także bardzo dobrze poświadczony dzięki pracom plastycznym wielu artystów, np. Stanisława Wyspiańskiego *Portret artysty z żoną*, Jacka Malczewskiego *Portret Adama Asnyka z muzą*,

¹ Por. s. 69-80 opracowania.

Włodzimierza Tetmajera *Dorobek. Rodzina artysty* czy Witolda Pruszkowskiego *Rusalki*” (Świerzowska 2003: 112).

Korale / koralowce odgrywały znaczącą rolę w portretowym malarstwie wymienianego wcześniej autora *Wesela*, „Wyspiański portretował swą żonę – urodziwą chłopkę – w pięknych czerwonych koralach” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 56). „Chłopska żona Stanisława Wyspiańskiego na wszystkich portretach zawsze ma sznur koralu na szyi” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 278-279) oraz dziełach malarza historycznego i kolekcjonera koralowej biżuterii ludowej, Jana Matejki, „Matejko namalował *Pieśń* w 1886 roku, a pozowała mu córka Beata, której strój zdobi naszyjnik z ludowych krakowskich krzyży z koralami. [...] W związku z 600 rocznicą śmierci bł. Kingi, obchodzoną w klasztorze ss. Klarysek w Starym Sączu, Matejko namalował obraz *Św. Kinga modląca się pośród sądeckich gór* (1892). [...] Na prawej dłoni Kinga trzyma różaniec z koralu z doczepionym krakowskim krzyżem” (Kłak-Ambrożkiewicz 2010: 61).

Relacja *korale / koralowce* ↔ *polska kultura ludowa / kultura polskiej wsi* stanowiła też istotny element etnograficznej dokumentacji ojca polskiej etnografii Oskara Kolberga (1814-1890), który swój program badań ogłosił w lutym 1865 roku na łamach „Biblioteki Warszawskiej”. W jedenastu punktach wymienił i streścił interesujące go etnograficzne problemy. W czwartym punkcie tego programu napisał, „4. Ubiór mężczyzn, kobiet i dzieci, odświętny i codzienny. Materia. Krój i koszt krawiecczyzny. Ozdoby i barwa. Czym był dawniej inny ubiór i jakim uległ odmianom”² (Kolberg 1865: 306; por. Kolberg 1965, t. 64; Skrukwa 2014).

Opis interesujących go koralowych ozdób poprzedził nie tylko etymologiczną uwagą „już starożytni Grecy, jak tego dowodzi wyraz *korállion*, nazywali je ozdobą morza” (Kolberg 1971, t. 63: 615), ale wnikliwymi biologiczno-kulturowymi refleksjami o koralu, wśród których znalazły się uwagi o:

– prawdopodobnej genezie ławic koralowych, zwanych *ogrodami koralowymi*, „w niezmiernym swym łożysku morze to kryje skarby i cuda, o jakich człowiek, za osiągnięciem ich ubiegający się, ani nawet zamarzył. Do rzędu takich cudów należą drobniejsze jeszcze od ślimaków muszli perłowych żyjątko, które budują wielkie owe i twarde labirynty zwane ławicami koralowymi, które oznaczano nieraz mianem *ogrodów podmorskich* lub *ogrodów koralowych*” (Kolberg 1971, t. 63: 615);

2 W cytatach pochodzących z dzieł i korespondencji Oskara Kolberga zachowane zostały utrwalone w nich grafia, ortografia, składnia i interpunkcja.

– koralu / koralowcu – *skamieniałej / kamienistej roślinie morskiej, skamieniałym, rozgałęzionym morskim drzewie*, wyposażonym w *gałązki, gałęzie, konary, pąki, kwiaty, twardy pień, miękką korę*, tworzącym *krzewie i lasy podwodne, gmachy koralowe* (rafy koralowe), wreszcie *wyspy koralowe*, „niegdyś uważano *korale* za *skamieniałe rośliny morskie*. I w istocie, przypatrując się *twardemu pniu*, rozgałęziającemu się na wszystkie strony w *konary* i coraz drobniejsze *gałązki*, myśl ta najprzód nasunąć się człowiekowi musiała. A wszakże młode *gałązki* tak są giętkie, że z łatwością przeciąć je można nożem i odrastają, lubo powoli, ale bez przerwy tak długo, aż wreszcie utworzą *lasy podwodne*, niezmiernie przestrzenie morza ostrym i kanciastym swym *krzewiem* napelniające. [...] Któż nie zna koralu, owych *gałęzek kamienistych* dziwnie ukształtowanych, jakoby z dna morskiego w górę wyrastających? [...] *Pień* na szerokiej spoczywający podstawie powleczony jest *miękką korą*, która z czasem twardnieje. Liczne kanaliki, zaledwo dostrzegalne gołym okiem łączą *pień* ten z wnętrzem pojedynczych konarów i gałęzi. Pomędzy korą a jądrem sączy się z wolna biały sok, podobny nieco do owego, jaki krąży między korą drzewną a słojami drzewa. [...] Jak tylko rodzina takich żyjątek osiedli się gdziekolwiek na płytkim dnie morza albo na skale, lub też na skamieniałej podstawie po opuszczonym lub wymarłym państwie żyjątek koralowych pozostałej, tak natychmiast tworzy się nad każdym pojedynczym żyjątkiem (zawsze w bliskim jedno drugiego będącym sąsiedztwie) powłoka wapienna, z początku pulchna i giętka, jak *witka młodego drzewka*. Powoli *gałęzie* te w liczne rozchodzą się ramiona i w miarę, jak się rodzina rozrasta, puszczają na wszystkie strony młode *pąki*, podczas gdy polipy same ruchliwe swymi i czułymi ramionami, które wyciągają z kończyn tych *pąków*, przypominają kołyszący się na drzewie *kwiat* i jakoby *kwieciami* owych *kamienistych roślin*. Tym sposobem wyrastają z *gałęzi drzewa, z drzew lasy, z lasów całe gmachy i wyspy koralowe*” (Kolberg 1971, t. 63: 615, 617);

– *wytworach koralowych*, tworzących *wyspy koralowe* i podwodnych *lasach koralowych*, „jeśli zatem *wytwory koralowe* do tak olbrzymich dochodzą rozmiarów i w kształcie nieprzeliczonych *wysp* pokrywają oceany, jeśli wskroś jasnych i przejrzystych wód Morza Czerwonego dostrzec możemy całe *lasy koralowe* [...]” (Kolberg 1971, t. 63: 620);

– *wapiennych cząstkach* budujących ten organiczny kamień, „*kora koralowa* składa się z gładkich, niemal aksamitnej miękkości *cząstek wapiennych*, tak mocno spójnych, że ledwie łamać się dają” (Kolberg 1971, t. 63: 618);

– odzwierzęcej genealogii organicznego kamienia, w której istotne są żyjątka *koralowe* oraz *polipy-zwierzokrzewy*, „zoolog Jan Antoni Peyssonel w I połowie XVIII w. badał gąbki i jamochłony uznane w tym czasie za rośliny. Jego odkrycie (1752), że *korale są zwierzętami* długo nie było podzielone przez

innych przyrodników. [...] Dziś wiadomą już jest powszechnie rzeczą, że dziwne te twory na pozór tak sztuczne i misterne, są naturalnymi budowlami małych żyjątek gnieźdzących się wśród konarów i gałązek. [...] Powoli jednak prawda wyszła na jaw i przekonano się, że twory koralowe, poniekąd z krzewu, kamienia i zwierzęcia złożone, są to dzieła małych żyjątek, które się rozpadają na mnóstwo rodzajów i gatunków i znane są pod ogólną nazwą *polipów*, czyli *zwierzokrzewów*. [...] Na wspólnym, rosochatym i rozgałęzionym pieńku widzimy mnóstwo małych jamek, czyli celek, z których żyjątko *korale* chwytne swe ramiączka zapuszczają w morze. Wszystkie te żyjątko zdają się ze sobą połączonymi, i to tak ściśle, że żywność przyjęta przez jedno z nich karmi i zarazem całą dalszą rzeszę. Każda *korale* budowla stanowi poniekąd jeden i nierozzerwalny związek rodzinny, przy całkowitej majątkowej wspólności. Jest to więc obraz najdoskonalszego komunizmu” (Kolberg 1971, t. 63: 617);

– koralu – kamieniu organicznym, „tu i tam zdaje się pień rozrastać w miarę zagęszczania się owego soku i u roślin zamienia się w drzewo, u tworów zaś koralowych w kamień” (Kolberg 1971, t. 63: 618);

– niektórych barwach koralu / koralowców, „zresztą barwa ich na podobieństwo barwy drzew jest zmienną, bywają bowiem już to *czerwone*, już *białe*, już *czarne*” (Kolberg 1971, t. 63: 615);

– *ławie*, czyli *rafie koralowej*, inaczej *budynkach koralowych*, „*budynki koralowe* nie sięgają zbyt głęboko ani też unoszą się wyżej nad kilka cali nad powierzchnię morza, gdyż polipy poza obrębem wody morskiej żyć nie mogą. Jak tylko *ława* czyli *rafa koralowa* – tak nazywają się owe *budynki* – dosięgała tej wysokości, że powierzchni jej woda morska pokryć nie jest w stanie, wówczas cała polipowa osada opuszcza dotychczasową swą siedzibę i przesiedla się w inne dogodniejsze miejsce” (Kolberg 1971, t. 63: 618);

– *Wielkiej Bariery Rafy Koralowej*, „najwspanialszą między nimi jest ogromna ława zwana *Barrier-riff*, równoległa z północno-wschodnim brzegiem Nowej Holandii postępująca w długości mil 300, a odległa odeń na mil kilka. Potężna ta grobla stromo prawie podnosząca się z morza, wobec której maleją najwspanialsze ludzkiej ręki dzieła, zmienia co chwila swą szerokość, w najwęższym miejscu nie przechodzi kilkuset stóp, w najszerszym dochodzi do 10 000 stóp” (Kolberg 1971, t. 63: 619);

– *koralinach*, czyli *madreporach* współtworzących nie tylko *kamienne gmachy* – *rafy*, ale i *wyspy koralowe*, „właściwymi przecież budowniczymi w morzach cieplejszych a w szczególności w Oceanie Spokojnym są *korliny*, czyli *madrepory*, które zaledwie widzialne gołym okiem (największe z nich bowiem nie dochodzą wielkością łebka szpilki) tak niezmiernie są czynnymi, że z postępem czasu stawiają w wodzie *kamienne gmachy*, o których zręby [*ryffy*, tj. *rafy* (z niem. *Riff*)] rozbijają się jak o skały najdumniejsze okręty, a na zrębach owych, wciąż rosnących, powstają z wolna urodzajne i wszelką roślinnością pokryte *wyspy*. [...]

Jak tylko przerosły wysokością morza i przesiedlić się gdzie nie mają, zaraz żyjątko owe obumierają, a morze poczyna piasek i szlam wyrzucać na ławy, które wzbogacone tym dodatkiem piętrzą się coraz wyżej ponad morze. Na nagich zaś skamieniałościach tworzą się przy pomocy powietrza atmosferycznego mchy i liszaje. Fale morskie i burze przynoszą nasiona a roślinność, jak tylko raz się zakorzeni, postępuje naprzód z całą szybkością rozpościera się zwłaszcza po krajach w gorącej położonych strefie. Z roślin gnijących i próchniejących powstaje warstwa urodzajnej ziemi. Pojawiają się następnie różne gatunki zwierząt, mianowicie płazów i ptaków, wreszcie przybywa człowiek i na opuszczonej przez polipy siedzibie buduje swoją chatę. W taki oto sposób potworzyły się w ciągu wielu tysięcy lat owe liczne i dość wielkie *wyspy koralowe*, pokrywające gęsto powierzchnię Morza Południowego i Oceanu Spokojnego” (Kolberg 1971, t. 63: 619);

– *rewirach – obszarach koralowych* i specyfice połowów koralu / koralowców, „niektóre miasteczka portowe zamieszkiwane są jedynie przez rybackie rodziny z połowu tego żyjące i niebezpieczne swe rzemiosło od dawna z ojca na synów przelewające. Na ten cel budują i szykują one lekkie statki morskie, którymi, uganiając się za połowem, płyną naokoło brzegów. Przybywszy na miejsce, skąd o bytności koralu w głębi morza wnioskuje z różnych poznak, spuszcza do wody dwie długie belki obciążone kulami armatnimi, które gzygawkowate, sterczące gałązki od urwisk skalistych odcinają. Gałązki te spadają w sieci pod belkami rozpięte. Albo też statki z rozpostartymi sieciami przepływają pod samymi ławami, czyli ryffami. Mocne sznury i liny tych sieci wikłają się w gałęzie koralowe i odrywają takowe. [...] Najpewniejszym skutku bywa połów wówczas, gdy nurkowie, spuściwszy się do morza, sami najpiękniejsze gałązki koralowe odłamują od skał. [...] Na skalistych wybrzeżach wyspy Majorki odrywają koralu z jam i wyżłobień skalistych od strony morza, zapuszczając w rozpadliny długą żerdź wagami obciążoną. Do niej przytwierdzony jest kosz z drutu żelaznego z sieciami. Kosz ten obrywa gałązki, które w wielkiej części wpadają w sieci. Przy spokojności wód połów bywa pewny i obfity. [...] Rolnik niemal rokrocznie z jednego pola zbiera plony. Tamci zaś zaledwie co dziesięć lat mogą się spodziewać dobrych żniw na tym samym miejscu. Wedle tego też rozdzielają między siebie *obszary (rewiry) koralowe*. W pierwszym roku biorą się do jednego, w drugim do drugiego obszaru, dopóki po pewnym przeciągu czasu, opracowawszy w koło różne miejsca, nie wrócą się do obszaru, który niezmordowane polipy zabudowały znowu misternymi swymi krzewami” (Kolberg 1971, t. 63: 621-622);

– niektórych rodzajach i gatunkach koralu / koralowców oraz ich wartości, „zwrócić nam wypada uwagę na wielkie mnóstwo *rodzajów i gatunków koralu*. [...] Potężne owe ławy wznoszące się wśród Wielkiego Oceanu i pomiędzy Antylami, mieszczą w sobie tak zwane *korale organowe*. W handlu zamiennym i na targu nie mają one prawie żadnej wartości. [...] Tym więc poszukiwanym bywa *koral szlachetny*, zwany

także *ozdobnym* lub *krwawym*. Poławia się on tylko w Morzu Śródziemnym, a szczególnie na brzegach Hiszpanii, Francji, Włoch, Algieru i Tunisu. Mianowicie też Wyspy Balearskie, jak niemniej wybrzeża Sycylii i Prowansji są jakoby opasane ławami czerwonych koralu. [...] *Korale szlachetne*, świetnej barwy czerwonej, krwistej są przedmiotem bardzo ożywionego handlu, głównie przez kupców marsylijskich utrzymanego” (Kolberg 1971, t. 63: 620);

– koralowych *sztukach gabinetowych* – najpiękniejszych i największych koralowych gałązkach, pozyskiwanych do kolekcji prywatnych i muzeów, „najpiękniejsze i największe gałązki, zwane *sztukami gabinetowymi*, sprzedawane bywają w naturalnej swej postaci do gabinetów i muzeów nauk przyrodzonych lub do pałaców i ogrodów na ozdobę komnat i grot” (Kolberg 1971, t. 63: 622);

– obróbce koralu / koralowców, „by *perelki*, czyli *gałki* te przekłuć, przy czym łatwo one pryskają, wciska się mocno je pomiędzy dwie deseczki i ciągle świderek wodą oblewa. Powleka się je na drut, zaokrągla się na tokarskim piaskowcu i poleruje. Nie dziw, że dla tak mozolnej koło nich pracy, korale wysoko zawsze stoją w cenie” (Kolberg 1971, t. 63: 622);

– koralowych przedmiotach i biżuterii, „nic przeto dziwnego, że od niepamiętnych czasów przyozdabiały nimi różne przedmioty, a osobliwie też ramiona i szyje ludzkie. [...] Korale w mniej dobrym wydobyte stanie, lubo zawsze objętością wielkie, rozpiłowane bywają na tafle albo obrobione na słupki, tabakierki i inne zdobne przedmioty. [...] Z małych zaś kawałków wytaczają *perły koralowe*, czyli *gałki*, które znowu sortują się podług wielkości i sprzedają się bądź powlekane na sznurki, bądź odosobnionymi kupami lub pojedyncze podług wagi. [...] *Sznury koralu*, których wartość zależną jest od ich kształtu i barwy, jak nie mniej od wagi pojedynczych perełek, niemal na szali złota bywają odważane. [...] Przedtem lubiono tę ozdobę niezmiernie i w Polsce także nierzadko zdarzało się *rzędy prawdziwych koralu* (tak zwane *bicze*) napotkać u bogatych włościan” (Kolberg 1971, t. 63: 615, 622);

– pragmatycznym, medyczo-kosmetycznym, wykorzystaniu *proszku koralowego*, „*proszek koralowy*, opadający przy tej operacji na dół, sprzedawany był przedtem w aptekach jako lekarstwo, dziś służy zaledwie jako proszek do czyszczenia zębów” (Kolberg 1971, t. 63: 622);

– wartości koralu / koralowców w tradycyjnej, również góralskiej i pogórzańskiej, kulturze ludowej, „dawniejszymi czasy kobiety szczawnickie wysadzały się głównie na *korale*. Kupowano nieraz dwa sznurki w cenie pary wołów, a niekiedy jeszcze droższe. Przechodziły one z matki na córkę i wnuczkę. Maniowskie kobiety ubierają się w same niemal płótno białe, z niego koszula, spódnica, fartuch, z niego rantuch biały. [...] Dziewczęta głowę mają ubraną w różnego koloru wstążki, koszulka i rękawy bogato wyszywane

kolorową włóczką, na szyi pełno paciorek i *korali*. [...] Przepych w stroju kobiety był nadzwyczajny. Na pierwszym wozie jechała panna młoda i starościna. Panna młoda miała niebieską, jasną spódnicę z ciężkiej materii tkanej złotem, pąsowy, aksamitny gorset, z cieniutkiego płótna pięknie haftowaną koszulę, po której spływało kilka *sznurów korali* nieprzesadnej wielkości zawieszonych na szyi. [...] Za nimi jechał pan młody w żupanie granatowym, podbitym czerwonym suknem, w pasie gęsto wybijanym, pod szyją czerwieniła się mu duża *korolowa spinka*” (Kolberg 1968, t. 44, cz. I: 39, 169).

W poszczególnych tomach Kolbergowskich *Dzieł wszystkich* odnajdujemy natomiast uwagi o koralach / koralowcach – ozdobach, stanowiących integralne elementy, najczęściej odświętnych, strojów ludowych z różnych regionów dawnej Polski:

– Kujaw, „pod Radziejowem i Kruszwicą kobiety szyją *koralami* suto zdobią, od których spadają na gors medaliki i krzyżyki. [...] Na głowie Kujawianek kwiatów pełno w około; pierścionki na każdym palcu; tom-bakowe, cynowe, srebrne, niekiedy i złote; *korali* dużo i paciorków na szyi” (Kolberg 1962b, t. 3, cz. I: 69);

– Wielkiego Księstwa Poznańskiego, „Powiat Kościański. Kobiety noszą od święta spódnik suty i dość krótki. [...] *Korale* na szyi” (Kolberg 1963b, t. 10, cz. II: 38);

– Kielecczyzny, „mężatki ukrywają włosy pod siatką okrągłą, czepcem litym niekiedy, albo chustką białą w zwój związaną, której końce spuszczaają z tyłu na szyję, ozdobioną to paciorkami różno-koralowemi, to pospolicie *prawdziwemi* lub *naśladowanemi* przynajmniej *koralami*” (Kolberg 1963a, t. 18, cz. I: 38);

– Mazowska, „na szyi kilka *sznurów korali*” (Kolberg 1964a, t. 26, cz. III: 29). „W Liszkowie, na Mazowszu, kobiety, mimo że okolica tu biedna, piaszczysta i górzysta, stroją się bogato. [...] Na szyi *korale*, bursztyny i rozmaite paciorki, na głowie pakolka ustrojona kwiatami” (Kolberg 1964c, t. 28, cz. V: 39);

– Kurpiów, „Kurpianki szyją zdobią *sznurkami korali* lub innych paciorków ze spuszczoneym na piersi szkaplerzem lub pamiątkowym medalem odbytej do Jasnej – Góry (Częstochowskiej) pielgrzymki. [...] W niedzielę i święta kurpiowskie dziewczki ubierają się w gorsety różno-kolorowe [...]. Na szyi mnóstwo *korali prawdziwych* i bursztynowych noszą” (Kolberg 1964b, t. 27, cz. IV: 76-77; por. Minkszty 2010: 77-78);

– Krakowskiego, „ogrodniczki pozostały wierniejsze dawniejszemu swojemu ubiorowi i z niewielką różnicą ubierają się jak włóścianki. [...] Ozdabiają szyje *dużymi koralami* a ręce *pierścionkami*, między którymi ma pierwszeństwo *srebrny z korałem*” (Kolberg 1962a, t. 5, cz. I: 96);

– Lubelszczyzny, „na szyi paciorki czerwone z laku, lubo bogatsze kobiety noszą *prawdziwe korale*, albo też bursztynowe paciorki, przy których wieszają czasem medale z wizerunkiem świętych. [...] Ubiór tu opisany jest świątecznym; w dzień powszedni i roboczy skromniej daleko się ubierają” (Kolberg 1964c, t. 16, cz. I: 36);

– Radomszczyzny, „kobiety radomskie noszą się prawie tak samo jak Krakowianki. Jeżeli mniej noszą *korali*, za to więcej używają innych różnorodnych paciorków” (Kolberg 1964d, t. 20, cz. I: 50);

– Sandomierszczyzny, „mężatki na szyi noszą kilka i więcej *sznurów korali* lub paciorków rozmaitej barwy, u których bywa zawieszany szkaplerz” (Kolberg 1975, t. 2: 19);

– Sanockiego i Krośnieńskiego, „młódka z dróżką z okolic Leska i Sanoka. Panna młoda ma na szyi kilka *rzędów korali* i nad nimi fiołkowe wstążki. [...] Procisne, Bóbrka, Lutowiska, Leszczowate. Kobiety na szyi mają paciorki białe i czerwone w kilka *rzędów*, bogatsze i *korale*. [...] Leszczowate. Kobiety na szyi noszą paciorki białe i kolorowe, a majątniejsze i *korale w kilku rzędach*. [...] Wzdów. Kobiety na szyi noszą parę *sznurów korali* lub paciorków czerwonych, po 5 i 6 sznurków” (Kolberg 1974, t. 47: 72, 74, 78, 80);

– Rusi Karpackiej, „szyja kobiet huculskich przyozdobiona mnóstwem błyskotek, paskiem paciorków, łańcuszkiem świecideł (*zgarda*) i bogatym *monistem* (tak w cerkiewnym narzeczu, po rusku *namisto*) z gęstych *sznurów korali* poprzewlekanych krzyżykami, blaszkami, pierścieniami. [...] Spod Otyni. Ubiór Huculów malowniczy, kobiety również – jak mężczyźni – w krótkich wyszywanych kiptarach, koszule suto mają wyszywane, na szyi *korale* i na sznur nanizane srebrne monety. [...] Opis stroju z Myszyna: na głowie z przodu czarne tło, niżej czerwone kwiatki, na piersiach *korale* i talary, z tyłu głowy wstążki, niżej włóczka. [...] W jednej wsi, w Bobinie, na Bukowinie niedaleko Zaleszczyk leżącej owijają kobiety o szyję prócz *prawdziwych korali*, które łatwo poznać można po dużych, gęsto nabitych główkach, jeszcze szklane w żydowskich kramikach kupowane paciorki. [...] Na szyjach kobiet zawalewskich (wieś ta na ostatnim schyłku cyrkułu kołomyjskiego nad zejściem się obu rzek Prutu i Czeremoszu leżąca) nie widać pstrolitych nasypów szkła i paciorków, tylko dwa lub trzy rzędy najczęściej *prawdziwych korali*, które zawiązują się na ostatnim rąbku koszuli” (Kolberg 1964e, t. 54: 101, 104, 114, 116, 129).

*

W przypomnianych powyżej Kolbergowskich refleksjach dotyczących korala / koralowca zwracają uwagę użyte w stosunku do niego metaforyczne określenia, sugerujące, że „ojciec” rodzimej etnografii kamień ów również uważał za *cudo*, *ozdobę morza* czy *skamieniałe rośliny morskie*.

Oprócz „koralowych” nazw dookreślonych lub uzupełnionych apelatywami: *koralowa* → *kora koralowa*, *koralowa spinaka*; *koralowe* → *lasy koralowe*, *wyspy koralowe*, *żyłtka koralowe*; *koralowy* → *proszek koralowy*; *koral* → *pierscionek srebrny z korałem*; *korale* → *duże korale*, *gatunki koralu*, *ławy czerwonych koralu*, *połów koralu*, *korale organowe* oraz chromatycznych mian koralu / koralowców: *korale czerwone*, *korale czarne*, *korale białe*, w szkicu tym zwracają też uwagę:

a) dwie nazewnictwa antytezy (przeciwstawienia): *prawdziwe korale* >=< *naśladowane korale*, *paciorki prawdziwe* >=< *paciorki czerwone z laku*;

b) równoznaczna, synonimiczna, tautonimiczna binomenklatura: *ławice koralowe* = *ogrody podmorskie*, *koralowiny* = *madrepory*, *gałązki koralu* = *sztuki gabinetowe*, *perelki* = *gałki*, *perty koralowe* = *gałki koralowe*, *paciorki prawdziwe* = *korale*;

c) równoznaczna, synonimiczna, tautonimiczna polinomenklatura: *ława koralowa* = *koralowa budowla* = *rafa koralowa* = *budynki koralowe* = *kamienne gmachy*, *koral szlachetny* = *koral ozdobny* = *koral krwawy*, *rzędy koralu* = *rzędy prawdziwych koralu* = *bicze koralu*;

d) dwie formy wariantywne: *koral szlachetny* : *korale szlachetne*, *sznury koralu* : *sznurki koralu*;

e) dwie metatezy leksykalne / inwersje leksykalne – przestawnie wyrazowe / przestawki wyrazowe: *prawdziwe korale* ≈ *korale prawdziwe*, *kilka rzędów koralu* ≈ *korale w kilku rzędach*.

Specyficznym złożeniem (*compositum*), użytym przez autora, cennego też dla lit(h)olingwistyki, monumentalnego, etnograficznego dzieła *Lud jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce* jest rzeczownik *zwierzokrzewy* (*zwierz-* + *-o-* + *-krzewy* = *zwierzokrzewy*), będący jednocześnie neologizmem, a równocześnie równoznacznym, synonimiczno-tautonimicznym odpowiednikiem zestawienia *polipy koralowe* (*zwierzokrzewy* = *polipy koralowe*). Apelatyw ów, nie tylko poprzez zawarte w nim treści, ale również poprzez swą konstrukcję słowotwórczą (forma), sugeruje, że opisany przez O. Kolberga koral / koralowiec jest, zgodnie z utwalonym również w polszczyźnie i panującym od wieków stereotypem, równocześnie i zwierzęciem (*zwierz-*), i rośliną (*-krzewy*); jako zwierzęcy organizm zbudowany jest z wymienianych już parokrotnie żyjątek koralowych; pod względem biomorficznym (por. Constantino 1989: 154) przypomina natomiast, czego dowodzą przytaczane ekscerpty, roślinę wyróżnioną przez autora pracy archaiczną już dziś formą rzeczownika *krzewy* – *krzewie*.

Opisy biżuterii utrwalone w wiekopomnym dziele twórcy polskiej etnografii, w podobny, ale nie identyczny sposób, uzupełniają jego ideowi spadkobiercy-uczniowie, współcześni miłośnicy kultury i sztuki ludowej, którzy zwracają uwagę, że korale / koralowce uświetniały, a czasami nadal uświetniają tradycyjne, regionalne stroje:

– bamberski, „*korale* noszono przede wszystkim do stroju uroczystego, odświętnego, ale na przykład bogate Bamberki zakładały je także do odzieży codziennej” (Piskorz-Branekova 2008: 21). „Od rana do wieczora do każdego stroju zarówno roboczego, jak i odświętnego szyję Bamberki zdobiły *prawdziwe korale* (»prawe«). Noszono zawsze nieparzystą liczbę sznurów, ponieważ uważano, że przynosi to szczęście, szczególnie starano się, by piękny był naszyjnik zakładany do ślubu. Z większej liczby sznurów (do dziewięciu) składały się naszyjniki, w których paciorki miały kształt walcowaty, nieco mniej nitki (do siedmiu) tworzyły te z okrągłymi paciorkami. Na dwóch najdłuższych sznurkach część koralików miała okuwki ze srebrnej blachy, a na najdłuższej nitce zawieszano niekiedy srebrny lub złoty krzyżyk” (Piskorz-Branekova 2007a: 64);

– biłgorajski, „uzupełnieniem biłgorajskiego stroju kobiecego były *prawdziwe korale* i laki. W okresie postu czy żałoby rodzinnej w miejsce *korali prawdziwych* i laków noszono naszyjniki z białych paciorków. [...] Do korali noszono różne medaliony” (Piskorz-Branekova 2006: 103). „Uzupełnieniem stroju Biłgorajki były *prawdziwe korale* okuwane często srebrnymi obrączkami, wzbogacone pieniążkami i krzyżykami” (Dul 2012a: 7);

– biskupiański, „biżuteria noszona w regionie biskupiańskim nie była szczególnie bogata. Na początku XX w. weszły w modę *naszyjniki z prawdziwego korala*. Były one jednak bardzo drogie, ich przeciętna cena dorównywała wartości krowy, kupowano je dziewczynie przed zamążpójściem” (Piskorz-Branekova 2006a: 73). „Bogate panny z Biskupizny mogły sobie też pozwolić na kilka *sznurów prawdziwych korali*, które kupowano jej najczęściej przed zamążpójściem” (Broda, Majerska 2012a: 7);

– bytomski, „uzupełnieniem stroju bytomianki były *korale* i *zauszniki (korale)*. Zamożne kobiety miały siedem *sznurów korali prawych (prawdziwych)*” (Grabińska-Szczeńniak 2013: 7);

– częstochowski, „uzupełnieniem stroju częstochowskiego, świadczącym o zamożności były *sznury korali prawdziwych (prawych)*, nosiły je wyłącznie mężatki. Liczba sznurów, wielkość, kształt i sposób wykonania paciorków zależny był od stanu majątkowego, najwyżej ceniono sobie naszyjniki z okrągłych, toczonych koralików” (Piskorz-Branekova 2007a: 225). „Uzupełnieniem stroju częstochowskich mężatek był *sznur prawdziwych korali*. Pośrodku najdłuższego sznura przywiązywano okrągły medalik z wizerunkiem

Matki Boskiej Częstochowskiej zwany szkiełkiem (na odwrocie często widać było św. Annę)” (Górski 2013a: 7);

– gorlicki, „zamożne kobiety z okolic Gorlic nosiły składające się z trzech – czterech sznurów *naszyjniki z koralami prawdziwych*” (Piskorz-Branekova 2006b: 59);

– Górali Łąckich, „choć były regiony, gdzie za piękniejsze uważano *korale różowe*, taki gust mieli chociażby [...] Górale Łąccy, którzy określali je mianem *kościanych*” (Piskorz-Branekova 2008: 22);

– hrubieszowski i lubelski, „uzupełnieniem stroju z okolic Hrubieszowa i Tomaszowa Lubelskiego były *korale*. Najwyżej ceniono te z *korala prawdziwego*, zakładano je tylko z okazji najważniejszych uroczystości, liczba sznurów i wielkość paciorków świadczyły o stanie majątkowym gospodyni” (Piskorz-Branekova 2007b: 99; por. Piskorz-Branekova 2013a: 7);

– kielecki, „nieodzownym, noszonym niezależnie od wieku i świadczącym o zamożności uzupełnieniem kobiecego stroju kieleckiego były *korale sprawiedliwe* z medalikiem lub krzyżykiem przywiezionym z Częstochowy. Korale były najczęściej drobne, miały podłużne paciorki nawleczone na lniane nitki. Noszono ich najczęściej sześć – dziewięć sznurków, najkrótsze sznurki znajdowały się przy szyi” (Piskorz-Branekova 2007a: 191). „Uzupełnieniem stroju Kielczanki była biżuteria. Bogate gospodynie i panny nosiły nawet dziewięć sznurów *prawdziwych koralów*, z medalikiem lub krzyżykiem kupionym w świętym miejscu” (Dul 2013a: 7);

– kołbielski, „w regionie kołbielskim noszono jednocześnie sztuczne perełki, *korale prawdziwe* i bursztyny. Zwykle najbliżej szyi znajdowało się kilka rzędów drobnych perełek, potem *korale prawdziwe* z umocowanym na ostatnim sznurze krzyżykiem lub medalikiem z Częstochowy. [...] *Korale prawdziwe* były ciemnoczerwone, o płaskich toczonych koralikach” (Piskorz-Branekova 2007a: 105). „Kołbielanki nosiły *korale prawdziwe* lub ich imitację” (Piskorz-Branekova 2013b: 7);

– kujawski, „koniecznym uzupełnieniem stroju kujawskiego były *prawdziwe korale*. Służyły one nie tylko do ozdoby, przypisywano im także znaczenie lecznicze, stanowiły część posagu. *Korale* noszono w dwojaki sposób. Jeśli były drobne, równej wielkości, nawlekano je na długi sznur, który owijano kilkakrotnie wokół szyi. Koraliki różnej wielkości nawlekano tak, żeby największy paciorek znajdował się zawsze pośrodku sznura, a same sznurki układane były od najkrótszego do najdłuższego” (Piskorz-Branekova 2006a: 67; por. Minkszty 2010: 81);

– kurpiowski, „wycinanki i *korale kurpiowskie*” – opis zdjęcia (Dzikowska 2016: 269);

– lasowiacki, „uzupełnieniem lasowiackiego stroju kobiecego były *korale*. Najwyżej ceniono te z *korala*

prawdziwego. Naszyjnik składał się głównie z trzech – czterech sznurów. Stanowiły one zwykle część wiana panny młodej, zakładano je tylko z okazji najważniejszych uroczystości” (Piskorz-Branekova 2007b: 47). „Dopełnieniem stroju odświętnego Lasowiaczki były *prawdziwe korale*, nawlekane na trzy lub cztery sznury. Korale były częścią ślubnego wiana i zakładano je z okazji najważniejszych uroczystości rodzinnych oraz kościelnych” (Dul 2013b: 7);

– Laszek Sądeckich, „najczęściej noszoną biżuterią przez Laszki Sądeckie były krótkie (okalające szyję), składające się z kilku nitki *naszyjniki z korala prawdziwego*, największe koraliki znajdowały się pośrodku sznura” (Piskorz-Branekova 2006a: 150). „Uzupełnieniem stroju panien i mężatek z Laszek Sądeckich były *sznury prawdziwych koral*, których liczba świadczyła o zamożności właścicielek. Bogate gospodynie i panny przy najniższym *sznurze koral* zawieszały ozdobny srebrny lub mosiężny krzyżyk” (Dul 2012b: 7);

– Laszek Szczyrzyckich, „najzamożniejsze niewiasty Lachów Szczyrzyckich ozdabiały swój strój *koralami prawdziwymi*. Najwyżej ceniono *korale o krwistoczerwonej barwie*. Wielkość paciorków w naszyjniku i liczba sznurów świadczyła o zamożności, najczęściej noszono trzy lub pięć nitki. Koraliki zawsze nawlekano tak, żeby największy znajdował się pośrodku sznura” (Piskorz-Branekova 2007b: 213);

– lubuski, „biżuterię nosiły przede wszystkim lubuskie panny. Dziewczyny otrzymywały ją po ukończeniu szkoły jako część wyprawy. Popularnością cieszyły się *prawdziwe korale* i szklane łańcuchy” (Piskorz-Branekova 2012a: 7; por. Minksztym 2010: 81);

– łączycki, „uzupełnieniem świątecznego stroju łączyckiego były bursztyny, *korale prawdziwe*, sztuczne perełki i paciorki. Najwyżej ceniono sobie *korale* i bursztyny, które jako część wiana przekazywano z pokolenia na pokolenie” (Piskorz-Branekova 2007a: 237);

– łańcucki, „najbardziej cenioną biżuterią w okolicach Łańcuta były *naszyjniki z korala prawdziwego*, stanowiły one część wiana panny młodej. Noszono jednocześnie kilka *nitki koral*, zawsze stosując zasadę, że w obrębie sznura największy paciorek znajdował się w jego połowie” (Piskorz-Branekova 2007b: 31);

– łowicki, „biżuteria noszona przez Łowiczanki, tak jak i cały ubiór, była zróżnicowana i bogata. W okresie kiedy w modzie był wełniak czerwony, noszono najpowszechniej *korale prawdziwe*, koloru mocno czerwonego o kształcie niewielkich walców” (Piskorz-Branekova 2006a: 43). „W stroju łowickim *krwistoczerwone korale prawdziwe* powszechnie noszono do czerwonych wełniaków” (Piskorz-Branekova 2008: 27). „Ozdobę łowickich tołubków świątecznych stanowił barwny haft, głównie na pasku i mankietach, a *guziki* często były wykonane z *naturalnych koral*” (Dul 2012c: 7). „Łowiczanki. Liczba sznurów i wielkość *koral* świadczyły o zamożności dziewczyny” (Dzikowska 2016: 273);

- opoczyński, „rodzaj noszonej biżuterii zależny był przede wszystkim od zamożności, ale także od mody panującej w danym okresie. Bogate Opocznianki nosiły jednocześnie *korale prawdziwe*, bursztyny, sztuczne perełki, korale sztuczne i dętki. W takim zestawie najczęściej było *korali prawdziwych* (od 8 do 12 sznurów)” (Piskorz-Branekova 2006a: 51). „Oczywiście odświętny strój nie mógł obyć się bez biżuterii. Zamożne Opocznianki nosiły na szyi wiele sznurów *prawdziwych korali i bursztynów*” (Dwulit 2013a: 7);
- orawski, „dodatkiem orawskiego stroju były *korale*. Najbardziej ceniono te *korale z korala prawdziwego* nazywane *podhalańskimi*” (Piskorz-Branekova 2006a: 191). „Orawianki, podobnie jak ich sąsiadki z Podhala czy Beskidu, uwielbiały *koralową biżuterię*. Liczba *sznurów korali* świadczyła o zamożności rodziców kobiety bądź jej męża” (Górski 2013b: 7);
- pałucki, „uzupełnieniem pałuckiego stroju świadczącym o zamożności kobiety były *korale prawdziwe*. Noszono ich zwykle kilka sznurów, zawsze stosując zasadę, że najkrótsza nitka znajdowała się blisko przy szyi” (Piskorz-Branekova 2007a: 44; por. Piskorz-Branekova 2013c: 7);
- piotrkowski, „w regionie piotrkowskim noszono różną biżuterię, najbardziej ceniono *korale prawdziwe i bursztyn*” (Piskorz-Branekova 2007a: 165). „Uzupełnieniem stroju Piotrowianki była biżuteria. Popularnością cieszyły się *prawdziwe korale i bursztyn*” (Górski 2013c: 7);
- przeworski, „najbardziej cenioną biżuterią przeworską były *korale z korala prawdziwego i laki*” (Piskorz-Branekova 2007b: 37);
- pszczyński, „tylko najzamożniejsze pszczyńskie kobiety mogły sobie pozwolić na zakup *korali prawdziwych*, nigdy jednak nie zakładano ich do stroju ślubnego” (Piskorz-Branekova 2007b: 131);
- radomski, „ważną ozdobą radomskiego stroju kobiecego była biżuteria. Najchętniej noszono *korale prawdziwe* (tzw. *sprawiedliwe*), ale ilość sznurów i wielkość paciorków zależna była od stanu majątkowego właścicielki. Do najdłuższego sznura (w części środkowej) mocowano krzyżyk lub medalik (najczęściej z wizerunkiem Matki Boskiej)” (Piskorz-Branekova 2013d : 7);
- rzeszowski, „najbardziej cenioną biżuterią Rzeszowianek były *naszyjniki z korala prawdziwego*, stanowiły część wiana panny młodej. Noszono jednocześnie po kilka ich sznurów. Zawsze stosowano zasadę, że pośrodku sznura znajdował się koralik największy. Niekiedy największe paciorki na kilku dolnych sznurach okuwano metalową, zwykle srebrną, czasem złotą obejmą. Dodatkowo do korali doczepiano dukaty, węgierskie talary z wizerunkiem Matki Boskiej, srebrne równoramienne krzyże z rytymi na ramionach emblematami męki pańskiej lub z osadzonymi na ich ramionach *koralami*” (Piskorz-Branekova 2006a: 135; por. Piskorz-Branekova 2017: 71). „Nieodłącznym dodatkiem uroczystego stroju Rzeszowianki była

biżuteria, która miała nie tylko podkreślać urodę właścicielki, ale także jej materialny status. Najcenniejsza i najbardziej pożądana była *biżuteria* wyrabiana z *korala prawdziwego*, w tym przede wszystkim naszyjniki złożone z wielu sznurów paciorków, które imponowały rozmiarem i kształtem. *Koralowe klejnoty* umieszczano także na ramionach krzyży, dowiązywanych do *koralnych naszyjników*. Paciorki koralu okuwano nierzadko złotem lub srebrem. Takie ozdoby stanowiły lokatę kapitału, a ich zakup często wiązał się z ogromnymi wyrzeczeniami i kosztował wiele starań” (Broda 2012b :7);

– sannicki, „ważnym uzupełnieniem stroju sannickiego była biżuteria. Noszono naszyjniki, układając sznury biżuterii w określonej kolejności. Najbliżej szyi zawieszano sztuczne perełki, dętki i inne tego typu świecidełka, dalej mocowano *korale prawdziwe*, a następnie szlifowane bursztyny często z krzyżykiem lub medalikiem” (Piskorz-Branekova 2007a: 89). „Uzupełnieniem stroju Sanniczanki była biżuteria. Nosiła ona jednocześnie *naszyjniki z korala prawdziwego*, bursztynu, różnych mas plastycznych i szkła, układając sznury w określonej kolejności. Najbliżej szyi zawieszano sztuczne perełki, tzw. dętki (korale szklane i innego typu świecidełka), potem *korale prawdziwe*, a następnie szlifowane bursztyny, często z krzyżykiem lub medalikiem” (Piskorz-Branekova 2013e: 7);

– sandomierski, „Sandomierzanki lubowały się w biżuterii, zwłaszcza w przykuwających wzrok *prawdziwych czerwonych koralach*. Najzamożniejsze dumnie nosiły na piersiach po pięć sznurów. Czasem okuwano je dodatkowo tzw. obrockami ze srebra. [...] Złote pierścionki zdarzały się bardzo rzadko, panny przynosiły jednak z jarmarków metalowe pierścionki ze szklanymi lub *koralowymi oczkami*” (Dwulit 2013 c: 7);

– sieradzki, „wszystkie korale w Sieradzkim nazywano *paciorkami*. Noszono *naszyjniki z korala prawdziwego* i jego imitacji. [...] *Korale prawdziwe*, tak jak bursztyny, były cenionym dobrem i przechowywano je bardzo starannie” (Piskorz-Branekova 2006a: 59). „Sieradzanka. *Paciorki – sznur prawdziwych* lub sztucznych koralu. [...] Korale w okolicach Sieradza nazywano *paciorkami*. Noszono *naszyjniki z korala prawdziwego (prawe)* i jego imitacji (kamienioki)” (Piskorz-Branekova 2012c: 7);

– szamotulski, „na przełomie wieku XIX i XX weszły w szamotulską modę naszyjniki czerwone (z *korala prawdziwego* lub sztucznego). [...] Zdarzało się, że młode mężatki przez jakiś czas po ślubie »donaszały« swoje panięńskie *czerwone korale*. Końce naszyjnika związywano na karku wstążką, upiętą w kokardę. *Prawdziwe korale* noszono prawie wyłącznie do stroju odświętnego” (Piskorz-Branekova 2006a: 81; por Minksztym 2010: 81);

– szczawnicki, „główną ozdobą szczawnickiego ubioru kobiecego były *korale prawdziwe*, ściśle okalały one szyję, noszono ich zwykle kilka sznurów” (Piskorz-Branekova 2007b: 203);

– śląski, „na Śląsku najbardziej ceniono *naturalne korale* w kolorze krwistoczerwonym” (Piskorz-Branekova 2006a: 165);

– świętokrzyski, „w Świętokrzyskiem najbardziej ceniono *korale z korala prawdziwego*, ich posiadanie świadczyło o zamożności. Zwykle noszono ich cztery – pięć sznurów, ale mogło ich być siedem – osiem. Pierwsza nitka naszyjnika biegła tuż przy szyi, do najdłuższej, pośrodku sznura przypinano nieraz krzyżyk, ozdobne szkiełko lub medalik. [...] Niekiedy koraliki na środkowych sznurach miały opaski ze srebrnej blachy” (Piskorz-Branekova 2007a: 203). „Najbardziej pożądaną biżuterią przez mieszkanki Gór Świętokrzyskich były *prawdziwe korale* – najbardziej wystawne potrafiły kosztować tyle, co cztery krowy” (Dwulit 2013b: 6);

– wieluński, „uzupełnieniem wieluńskiego stroju świadczącym o zamożności były *sznury korali prawdziwych*. Ich liczba zależna była od stanu majątkowego, najkrótsza znajdowała się zawsze przy szyi. Naszyjniki tworzyły walcowate paciorki w kolorze krwistoczerwonym” (Piskorz-Branekova 2007a: 213);

– wilamowicki / wilamowski, „wilamowicką koszulę spinano pod szyją kolorowa wstążeczką, a na jej zwisających luźno końcach prezentowano pięć *sznurów prawdziwych korali ze srebrnym krzyżykiem*” (Piskorz-Branekova 2007b: 107; por. Piskorz-Branekova 2017: 71). „Niekiedy w okresie Wielkiego Postu zakładano *korale naturalne* (w Wilamowicach), zmniejszano tylko liczbę sznurów i zamiast zwyczajowych pięciu zakładano trzy” (Piskorz-Branekova 2008: 22). „Ważnym dopełnieniem odświętnej kreacji była biżuteria – Wilamowianki nosiły po kilka *sznurów prawdziwych korali*. Ich liczba uzależniona była od okazji – w okresie żałoby, w czasie postu i adwentu zakładano trzy sznury korali, w ważne doroczne święta i w niedzielę – pięć, z dowiązanym do nich charakterystycznym równoramiennym krzyżem ze srebra” (Broda, Majerska 2012 b: 6-7). „»Kiröelon mytum zyłwer krojćla« – wilamowski naszyjnik z korali z krzyżem” (Oklejak 2015: 10);

– wilanowski, „dodatkowe uzupełnienie i ozdobę stroju wilanowskiego stanowiły korale i wstążki. Noszono dwa rodzaje *korali, prawdziwe* i laki. Zgodnie z miejscową modą średniej wielkości walcowate koraliki nawlekano na krótkie nitki, dlatego też ich sznury, a było ich zwykle wiele (sześć – dziesięć lub więcej), okalały szyję i leżały na piersiach w górnej części wycięcia gorsetu” (Piskorz-Branekova 2007a: 79);

– zagórzański, „ozdobę stroju Zagórzanki stanowiły *prawdziwe korale z hanyskiem, czyli wisiorkiem*” (Górski 2013d : 7). „Podstawową ozdobą zagórzańskich kobiet, podobnie jak na Podhalu, były *prawdziwe czerwone korale*, nanizane na nitki, tworzące *sznur korali, czyli wójkę*. Im większe korale i więcej wójek, tym korale cenniejsze i bogatsza ich właścicielka” (Kobylińska 2005: 181). „Elementem wiana zagórzańskiej

dziewczyny były *korale prawdziwe*. [...] Pod koniec okresu międzywojennego miejsce *korali naturalnych* zajęły szklane perełki” (Piskorz-Branekova 2007b: 193);

– zamojski, „uzupełnieniem zamojskiego stroju kobiecego były *korale*. Najwyżej ceniono te z *korala prawdziwego*, zakładano je tylko z okazji najważniejszych uroczystości” (Piskorz-Branekova 2007b: 89);

– żywiecki, „jedyna znana biżuteria Żywczanek to *prawdziwe korale*, najwyżej ceniono jaskrawo-czerwone. Zwykle naszyjnik składał się z trzech lub czterech krótkich, otaczających szyję sznurków. Jego końce zawiązywano wstążeczką” (Piskorz-Branekova 2006a: 143). „Dopełnieniem stroju Żywczanki był *sznur prawdziwych korali* (od trzech do pięciu) oraz krzyżyki lub medaliki. Korale były zawieszane na kolorowych wstążkach, wiązanych z tyłu na kokardę” (Cieślowska 2013: 7);

– Góralek Żywieckich, „Góralki Żywieckie do stroju odświętnego nosiły *korale prawdziwe*, kupowane najczęściej w Żywcu i będące częścią wiana panny młodej. Liczba sznurków i wielkość koralików zależała od zamożności. Najczęściej noszono ich trzy lub pięć” (Piskorz-Branekova 2007b: 89);

– łemkowski, „do stroju odświętnego w zachodniej i środkowej Łemkowszczyźnie noszono najczęściej kolorowe dętki, rzadziej, ze względu na cenę, *naszyjniki z korala prawdziwego*” (Piskorz-Branekova 2007b: 79).

Biżuteria koralowa, podobnie jak w kobiecym stroju orawskim i zagórzańskim, stanowiła i stanowi równie znaczący element żeńskiego stroju podhalańskiego, „kobiety na Podhalu, niezależnie od wieku i stanu cywilnego, chętnie przyozdabiały swój strój biżuterią. Najcenniejsze były *korale prawdziwe*, ich waga (niekiedy dochodziła do 40 dkg) i ilość noszonych sznurów zależała od zamożności gałdziny. Nawlekano je w ten sposób, że największe paciorki znajdowały się pośrodku sznurka. Ponieważ *korale* były kosztowne, starano się, aby posiadała je panna na wydaniu. W rodzinie przekazywane były z matki na córkę. Zawieszano na nich odlewane z ołowiu lub cyny krzyże zdobione rytowanym ornamentem oraz monety oprawione podobnie w rodzaj medalionu” (Piskorz-Branekova 2006a: 201). „Do odświętnego stroju podhalańskiego kobiety zakładały *sznur prawdziwych korali*. [...] Strój podhalański dopełniał *sznur prawdziwych korali*, nawlekanych na trzymak i związanych z tyłu szyi kolorową kokardą” (Dul 2012d: 4, 7).

Koral / koralowiec zdobiący góralską spinkę z Podhala podkreślał natomiast pozycję społeczną i stan majątkowy jej właściciela, gdyż, co potwierdzają językowe świadectwa, „najbardziej zamożni górale, jak niegdyś, chcąc nadmiernie podkreślić swój status majątkowy, zlecają wykonanie spinek ze srebra lub wręcz ze złota, a powierzchnię tych ozdób zdobią dekoracje z *korala prawdziwego*” (Piskorz-Branekova 2008: 176). „Spinka góralska była niezwykle praktycznym elementem męskiej biżuterii na Podhalu, służyła do

zapinania góralskiej koszuli. Wyprawiano ją z przypominającego srebro bakfonu i często ozdabiano *koralami*” (Piszczkiewicz 2011: 27). „Starzy górale nosili piękne srebrne spinki u kołnierza koszuli wysadzone *koralami*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 56). „Górale nosili przy koszulach srebrne kute spinki wysadzone *czerwonymi drobinami szlachetnego koralu*” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 2003: 278-279). „Lanka – podhalańska spinka do koszuli męskiej, odlana z mosiądzu, ozdobiona *koralami*” (Oklejak 2015: 11).

Korale / koralowce zdobyły też regionalny kobiecy strój krakowski, a ubogacające go *naszyjniki z koralami* przechodziły z pokolenia na pokolenie, „przechowywane z pietyzmem i cenione jako klejnoty rodzinne” (Maślankiewicz 1983: 280).

Według J. Minksztym, podobnie jak w kulturze Podhala, „oprócz naszyjników, *korala* używano do zdobienia spinek do koszuli, pierścieni, kolczyków oraz krzyży do koralami, będących obowiązkowym elementem odświętnego stroju krakowskiego” (Minksztym 2010: 79).

Refleksję tę potwierdzają interdyscyplinarne uwagi znawców koralu / koralowca i tradycyjnego krakowskiego dziedzictwa ludowego, zdaniem których „we wsiach położonych wokół Krakowa jeszcze pod koniec XIX w. zarówno mężczyźni, jak i kobiety nosili powszechnie srebrną lub bakfonową *biżuterię z koralami* chlebowymi lub *prawdziwymi*. Wytwórcami jej byli krakowscy jubilerzy. Robiono ją na zamówienie lub gotowe wyroby nabywano u jubilerów na straganach odpustowych przy krakowskich kościołach. Mężczyźni nosili spinki i pierścienie. Spinka oglądana z boku, przypominała kilelich zamknięty od góry *dużym koralom* osadzonym w jednej lub dwóch ząbkowanych opaskach. Spinała ona koszulę pod szyją. [...] Natomiast męskie pierścienie miały kształt przypominający element kastetu, na obręczce znajdowało się jedno duże lub trzy mniejsze guzowate *oczka z koralami*. [...] Podstawowym elementem biżuterii Krakowiaków Zachodnich były *czerwone prawdziwe korale*. Naszyjniki były z wielu sznurów, a największe paciorki, usytuowane pośrodku sznura niekiedy większe od orzechów laskowych, dodatkowo ozdabiano srebrnymi okuciami i srebrnymi krzyżami. Kobiety, podobnie jak mężczyźni, używały srebrnych i bakfonowych spinek do koszul oraz pierścionków. Jednak te elementy biżuterii kobiecej miały inne kształty, a do ich ozdoby oprócz *korala prawdziwego* lub chlebowego używane też były granaty. Spinkę tworzyły dwie okrągłe tarczki połączone tulejką, na górnej mocowany był *koral* otoczony granatami lub samo *koralowe oczko*, ale wtedy tarczkę zdobił ryty, częściowo ażurowy ornament. Pierścionki kobiece były znacznie delikatniejsze niż męskie. Znano ich dwa rodzaje: okrągłe lub kwadratowe oczko osadzono bezpośrednio na obręczce, natomiast drugi typ pierścionka przypominał spinkę – pośrodku tarczki *koral*, wokół granaty. [...] Biżuteria Krakowiaków Wschodnich, w stosunku do tej noszonej w okolicach Krakowa, była skromna i mało

urozmaiconą. Kobiety zamożniejsze nosiły *prawdziwe korale*, najczęściej nawleczone na pięć długich, opadających aż na piersi sznurów. Naszyjniki biedniejszych kobiet były skromniejsze, z *gorszego gatunku korala*, ale zawsze starano się, by miały co najmniej trzy sznurki paciorków” (Piskorz-Branekova 2006: 117, 121, 127; por. Piskorz-Branekova 2017: 71). „Dla Krakowianki największym skarbem, służącym do ozdoby, są *korale, korale czerwone*, które od wieków opasywała szyję, które matka córce zostawiała w spuściznie. Biedne służące, pasterki noszą korali sztuczne, gipsowe, lakowe, ale każda z nich marzy, aby mieć chociaż jeden sznurek *korali prawdziwych*. Za to kmiotka, albo, na przykład, piaszanka – rzeźniczka z Krakowa – nosi kilka sznurów *grubych korali* na szyi, z których środkowe są większe nieraz od laskowych orzechów, a które kosztują setki złotych. Dziewczeta noszą u *korali* na karku wstążkę jedwabną, czasem pęk wstążek czerwonych, gładkich albo w pstre kwiaty. [...] *Spinka* pod szyją u koszuli musiała być także z *koralem kulistym*, albo *stożkowatym*, w środku którego tkwił ozdobny, z czapką w gwiazdkę ciętą, gwoździak. [...] Między *koralami* z przodu zawieszała Krakowianka krzyżyk metalowy [...]. W środku tkwił *korale większy*, a w czterech rogach krzyża, cztery *korali mniejsze*. Krakowskie pierścionki, spinki do koszuli, krzyżyki do korali lepsze bywały ze srebra z *prawdziwym koralem*, a tańsze są z metalu białego lub mosiądzu z *koralem fałszywym*” (Seweryn 1935: 54-55). „Najczęściej wykorzystywanym surowcem do wyrobu krakowskiej biżuterii ludowej był *korale czerwony*, sprowadzany na tereny Polski z Francji (Marsylia) i Włoch (Wenecja). Wysadzano nim spinki – męskie i kobiece, pierścionki i krzyże” (Świerżowska 2003: 111). „Krakowski strój ludowy. Kobiety chodzą w perkalowych spódnicach i kolorowych gorsetach. Na szyi noszą *prawdziwe korale*” (Rożek 1997: 253). „Tradycyjne *ozdoby* noszone do stroju krakowskiego były *korale*. Kobiety, zwłaszcza panny na wydaniu, kochały się w *sznurach korali*, do których często dodawano srebrne krzyżyki o orderowej formie. [...] *Biżuteria* krakowska z *prawdziwych korali* i *korale dodatki* do stroju krakowskiego. [...] Noszono też i *pierścionki z koralami*, damskie i męskie” (Daranowska-Lukaszewska 2010: 27). „*Prawdziwe korale* stanowiły nieodzowną część strojów regionalnych, zwłaszcza krakowskiego i góralskiego” (Dzikowska 2016: 13). „Dziewczyny do ślubu ubierały się w tęczowe stroje krakowskie, *czerwonymi koralami* okręcały szyję” (Krzywobłocka, Krzywobłocka 1983: 56). „Damska *spinka z koralem* do koszuli krakowskiej. [...] *Spinka z koralem* do męskiej koszuli stroju krakowskiego” (Oklejak 2015: 10-11).

J. Minksztym zwraca również uwagę na walory *srebrnych spinek z koralem*, które „noszone do ludowego stroju kobiecego i męskiego, miały swoje odpowiedniki w siedemnasto- i osiemnastowiecznym stroju szlacheckim. Tak, jak inne elementy odzieży warstw wyższych, czy też widziane w kościele na obrazie Matki Boskiej lub świętych, korale zyskały popularność wśród ludności wiejskiej” (Minksztym 2010: 79). Potwierdzają

to deskryptywne refleksje E. Piskorz-Branekowej, która, podobnie jak w odniesieniu do koralowych, krakowskich pierścieni kobiecych, poprzez językowe detale eksponuje fakt, że „krakowskie kobiety nosiły dwa rodzaje spinek. Jedne miały okrągłą tarczkę o brzegach wykończonych półkolistymi ząbkami i niewielkie kuliste, ledwo wystające ponad jej powierzchnię *koralowe oczko*. Inne zdobił *koral w kształcie rozety* osadzony w środkowej części tarczki. Zwieńczony był on najczęściej metalową gwiazdką, taką samą jak w spinkach męskich. Wokół *koral* w półkolistych panewkach oprawione były niewielkie krwawniki, granaty lub ich imitacje, niekiedy *małe korale*. [...] Na spinki używane przez chłopów przeznaczano zwykle bakfon, a ozdabiające je kamienie to najczęściej co najwyżej *korale szlachetne* i granaty” (Piskorz-Branekova 2008: 144, 147).

Koral / koralowiec zdobił też, owianą proweniencyjną tajemnicą, srebrną spinkę męską z okolic Rzeszowa, o której wiadomo, że „ostatnia *spinka srebrna z koralem*, jest przykładem biżuterii ludowej lub udanego jej naśladownictwa. Biżuteria męska tego rodzaju była popularna w okolicach Krakowa i Rzeszowa. Elżbieta Piskorz-Branekova zidentyfikowała tę spinkę jako pochodzącą z okolic Rzeszowa. Spinka charakteryzuje się starannym wykonaniem i wyszukaną formą zdobienia, być może więc, choć nawiązuje do ozdób »dla ludu«, została wykonana dla przedstawiciela innej warstwy społecznej. Na taką interpretację wskazuje notatka w *Roczniku Towarzystwa Przyjaciół Nauk (koral w pozłacanej oprawie)*” (Zahel 2015: 95) oraz męskie ozdoby z innych małopolskich wsi, „mężczyźni z okolic Pińczowa, Skalbmierza, Wiślicy czy Buska Zdroju, podobnie jak ich sąsiedzi spod Krakowa, nie gardzili biżuterią. Lubili nosić *srebrne pierścionki z dużymi koralowymi oczkami*, a także bogate spinki do kołnierzyka koszuli” (Górski 2012: 7).

Skamieniały *kwiat mór*z upiększał także wymieniane, a tym samym werbalizowane już parokrotnie w tej części monografii męskie i żeńskie krakowsko-małopolskie pierścienie / pierścionki, „pierścionki wykonane przez rzemieślników składały się z obrączki, która poprzez jedno-, dwu- lub trójdzielne widełkowate wykończenie łączyła się z *oczkiem*, prawie zawsze z *koral* prawdziwego lub naśladowujących go tworzyw. [...] W okolicach Krakowa, Rzeszowa i Łańcuta pierścionki nosiły zarówno kobiety, jak i mężczyźni. Wykonywano je przede wszystkim z bakfonu, niekiedy ze stopów srebra, niezbyt wysokiej próby, sporadycznie z mosiądzu. [...] *Oczka pierścieni* robiono przede wszystkim z *koral* szlachetnego lub jego imitacji, w Krakowie zwanej *koralem chlebowym*. [...] Męskie pierścienie krakowskie, oglądane z profilu przypominały przeguby kastetu, ich bojowy charakter potęgowały stanowiące zwieńczenie każdego *koral* gwiazdki lub ćwieki. W pierścieniach męskich osadzano zawsze trzy *korale*. Wykonywano *pierścienie z dużym koralem* pośrodku i dwoma mniejszymi po jego bokach oraz *pierścienie z trzema koralami jednakowej wielkości*. [...] Kobiety do stroju krakowskiego nosiły pierścienie dwojakiego rodzaju. Były to *pierścienie z oczkiem*

z jednego korala, zwykle okrągłym, rzadziej w kształcie czworoboku, osadzonym w płytkiej, ząbkowanej koronce lub nadzianym na mosiężny drut zwieńczony gwiazdką. Ponadto kobiety nosiły pierścionie, w których oczko składało się z wypukłego, półpłaskiego korala (zwykle z gwiazdką na szczycie) otoczonego wianuszkiem drobnych granatów lub piropów” (Piskorz-Branekova 2008: 139-140) oraz popularne w tamtych okolicach dewocyjne krzyże, „natomiast nieco inaczej wyglądały krzyże używane w okolicach Krakowa, a szczególnie we wsiach leżących bezpośrednio w kręgu ekonomicznego i kulturowego oddziaływania tego miasta. Awers tych krzyży zdobiło pięć *korali prawdziwych* lub tzw. *chlebowych*, osadzonych w ząbkowanych obejmach. Jeden z nich mocowano zawsze pośrodku krzyża, cztery na jego ramionach, każdy koral zwieńczony był wypukłą, metalową gwiazdką” (Piskorz-Branekova 2008: 99; por. Piskorz-Branekova 2017: 71). „Pierścień i krzyż ludowy, mosiądz, *korale*, Kraków, XIX w. Własność Muzeum Narodowego w Krakowie. Zbiory Jana Matejki” (Klak-Ambrożkiewicz 2010: 62).

Fascynacja mieszkańców wsi jednym z najpiękniejszych kamieni organicznych, oprócz bursztynu, pereł, gagatu, sprawiła, że również oni obdarzali go specyficznymi określeniami, wśród których znalazły się:

– *korale sprawiedliwe*, zwane też, co dokumentują werbalne egzemplifikacje, (=) „*sprawiedliwymi*”, *koralami prawnymi*, „*prawnymi*”, „po prostu” *paciorkami*, „po prostu” *koralami*, „*paciorki korala szlachetnego* nazywane na wsi »*prawnymi*« lub »*sprawiedliwymi*«, trafiły na wieś polską jako gotwy wyrób rozprowadzany w sklepach miejskich (szczególnie w Krakowie) oraz na targach, jarmarkach i odpustach wiejskich w całej Polsce. [...] Ważną rolę w handlu *koralem* odgrywali Żydzi” (Minksztym 2010: 79). „Bytomianka. Zamożne kobiety miały siedem sznurów *korali prawych (prawdziwych)*” (Grabińska-Szczęśniak 2013: 7). „Posiadanie *korali prawdziwych* było marzeniem każdej kobiety. W Polsce najczęściej określano je mianem *prawych*, niekiedy także *sprawiedliwych* (okolice Kielc) lub nazywano je po prostu *paciorkami* (okolice Sieradza), najpowszechniej jednak mówiono o nich po prostu *korale*” (Piskorz-Branekova 2008: 17). „Od rana do wieczora do każdego typu stroju zarówno roboczego, jak i świątecznego szyję Bamberki zdobiły *prawdziwe korale* (»*prawe*«). Noszono zawsze nieparzystą liczbę sznurów, ponieważ uważano, że przynosi to szczęście. [...] Uzupelnieniem stroju częstochowskiego, świadczącym o zamożności, były sznury *korali prawdziwych (prawych)*, nosiły je wyłącznie mężatki” (Piskorz-Branekova 2007a: 64, 225). „Ważną ozdobą radomskiego stroju kobiecego była biżuteria. Najchętniej noszono *korale prawdziwe (sprawiedliwe)*, a ilość sznurów i wielkość paciorków zależna była od stanu majątkowego właścicielki” (Piskorz-Branekova 2013d: 7). „Wszystkie *korale* w Sieradzkim nazywano *paciorkami*. Noszono *naszyjniki z korala prawdziwego* i jego imitacji. [...] *Korale prawdziwe,*

tak jak bursztyny, były cenionym dobrem i przechowywano je bardzo starannie” (Piskorz-Branekova 2006a: 59). „Sieradzanka. *Paciorki – sznur prawdziwych* lub sztucznych koralu. [...] Korale w okolicach Sieradza nazywano *paciorkami*. Noszono naszyjniki z *korala prawdziwego (prawe)* i jego imitacji (kamionki)” (Piskorz-Branekova 2012b: 7);

– *korale „zdrowe”* ← ap. *zdrowy*, ‘tu: bez czarnych plamek i małych, czarnych otworków’: „korale miały przynosić szczególne szczęście pannie młodej o ile ich paciorki były duże i »zdrowe«, tj. bez niewielkich otworów [...] oraz miały intensywny ciemnoczerwony kolor. Takie też korale były najdroższe” (Minksztym 2010: 83);

– przeciwstawne im *korale „robaczywe”* ← ap. *robaczywy*, ‘tu: z czarnymi plamkami i małymi, czarnymi otworkami’: „niewielkie czarne otwory pojawiają się w *koralu* uważanym wtedy za »robaczywy«” (Minksztym 2010: 83);

– *korale kościane* ← ap. *kości*, ‘tu: barwą i wyglądem przypominające kości’: „choć były regiony, gdzie za piękniejsze uważano *korale różowe*, taki gust mieli chociażby mieszkańcy okolic Biłgoraja i Górale Łąccy, którzy określali je mianem *kości*” (Piskorz-Branekova 2008: 22);

– *korale podhalańskie* ← top. *Podhale*: „dodatkowo do orawskiego stroju kobiecego były *korale*. Najbardziej ceniono te *korale z korala prawdziwego* nazywane *podhalańskimi*. Znano ich dwa rodzaje: kosztowniejsze z okrągłych koralików, tych noszono jeden sznurek oraz znacznie tańsze z paciorków o nieregularnych kształtach” (Piskorz-Branekova 2006a: 191);

– *korale z okuwką* ← ap. *okuwka* ‘ozdobne, metalowe, mosiężne, srebrne, posrebrzane lub złote okucie’, „była nią najczęściej srebrna albo mosiężna, sporadycznie złota blaszka o prostych lub wyciętych w niewielkie ząbki brzegach” (Piskorz-Branekova 2008: 25); „bardzo często, głównie w okolicach Krakowa i Rzeszowa, a także przy naszyjnikach noszonych przez Bamberki, koral lub korale usytuowane centralnie, a więc najbardziej okazałe, nawleczone na najdłuższym ze sznurów albo na dwóch lub trzech dolnych nitkach ozdabiano *okuwką*. [...] *Korale prawdziwe z okuwkami*” (Piskorz-Branekova 2008: 25, 27), „dodatkową ozdobą koralowych naszyjników były metalowe, srebrne lub posrebrzane okucia („*okuwki*”) w formie ząbkowanych pasów obiegające dokoła największe paciorki” (Minksztym 2010: 81);

– *korale posażne* ← ap. *posag*: „w większości regionów Polski *naszyjniki z korala* stanowiły bardzo często niezbędny element wyprawy ślubnej. [...] Zdarzało się, że mniej zamożne panny szły na służbę, szukały dodatkowych źródeł zarobku [...] po to, by mogły sobie kupić *posażne korale*” (Piskorz-Branekova 2008: 20);

– *sieczka* ← ap. *sieczka* ‘tu: niezbyt ładne i kształtne paciorki prawdziwego koralu’: „uzupełnieniem stroju świadczącym o zamożności pałuckich kobiet były *prawdziwe korale*, zwykle o niezbyt okazałych paciorkach

(tzw. *sieczka*), które stanowiły część posagu” (Piskorz-Branekova 2013c: 7; por. Piskorz-Branekova 2017: 70).

Wśród uwag o koralach / koralowcach funkcjonujących od wieków w kulturze polskiej wsi różnych regionów, istotna jest informacja Katarzyny Piszczkiewicz, dotycząca lingwistycznej prawidłowości, według której najbardziej cenione w rodzimym dziedzictwie ludowym *czerwone korale* nigdy nie były sygnowane chromatycznym przymiotnikiem *czerwone*, nazywano je tylko „po prostu” *koralami*, gdyż, jak zauważa autorka miniprzewodnika *Małopolska. Zakupy z tradycją*, „dawniej nie mówiło się o nich »czerwone« – ponieważ w samo słowo *korale* wpisana była informacja o kolorze. Korale musiały być jednak największe, bo ich wielkość świadczyła o zamożności właścicielki, a barwa – im intensywniejsza – tym lepsza, była wróżbą szczęścia i powodzenia” (Piszczkiewicz 2011: 29).

W jej świetle przymiotnik *czerwone* i rzeczownik *korale* można uznać za, nacechowane chromatycznością, czy wręcz *chromatyczną metonimicnością* ← *metonimia* ‘zamiennia’ <gr *metónymía* ‘przenośnia’> (por. WSWO 2005: 816), tożsame synonimy-tautonimy (*czerwone* = *korale*).

Interpretując lit(h)olingwistyczno-kulturologiczne ustalenia związane z „ludowym” korałem / koralowcem badanym przez O. Kolberga i jego następców trudno pominąć fakt, że tradycyjna biżuteria polska z „*prawym*”, „*sprawiedliwym*” *paciorkiem* czy „po prostu” *koralem* stała się natchnieniem współczesnych artystów-plastyków, którzy, niczym dawni mistrzowie, kreują zeń „komponowane artystycznie naszyjniki z *czerwonego koralowca* [...], będące elementami chętnie noszonymi przez współczesne elegantki” (Daranowska-Łukaszewska 2010: 27).

W reklamującym współczesną biżuterię artystyczną katalogu krakowskiej firmy jubilerskiej *Imago-Artis* czytamy, że „srebrna biżuteria, która jubilerską sztuką dobywa całe piękno *naturalnych koral*, cieszy się niezmiennie od lat szczególnym zainteresowaniem »Imago-Artis«. Z tej dziedziny spółdzielnia prezentuje dosłownie setki wzorów. [...] W wyrobach »Imago-Artis« niejednokrotnie dopatrzeć się można wyraźnej inspiracji dawnego wzornictwa ludowego. Oto *broszki srebrne z koralami*, zaprojektowane przez Stanisława Chojnackiego na motywach podkarpackiego folkloru. [...] Bogactwo wzornictwa wyrobów krakowskiej spółdzielni »Imago-Artis« zdecydowało o jej pozycji na jubilerskim rynku. Oto zaprojektowana przez Andrzeja Folfasa *srebrna bransoleta ozdobiona koralami* [...]. »Imago-Artis« dysponuje szerokim asortymentem atrakcyjnych kamieni jubilerskich zarówno syntetycznych, jak i naturalnych. Ten *wisiorek z koral* zaprojektował Andrzej Folfas. [...] Wśród wyrobów z pracowni »Imago-Artis« każdy znajdzie coś dla siebie. *Oprawione w srebro korale* zawsze są modne” (Wierzchowski 1984). Przekonują o tym deskryptywne rekomendacje dopełniające fotografie precjozów wykreowanych w krakowskiej pracowni, jak:

- „*Bransoleta srebrna zdobiona koralami*. Wzór na motywach ludowych, zaprojektowany przez Stanisława Chojnackiego” (Wierzchowski 1984);
- „*Brosze srebrne z koralami*, zaprojektowane przez Stanisława Chojnackiego na motywach folkloru cieszyńskiego” (Wierzchowski 1984);
- „*Naszyjnik srebrny, zdobiony koralami*, według opartego na motywach góralskich projektu Andrzeja Folfasa” (Wierzchowski 1984);
- „*Naszyjniki ze srebra*, wykonane w technice filigranu i *ozdobione koralami* – według projektu Stanisława Chojnackiego” (Wierzchowski 1984);
- „*Pierścionek srebrny, zdobiony filigranem i koralami* – według projektu Marka Ganewa” (Wierzchowski 1984);
- „*Wisioriki srebrne, ozdobione koralami* i wykonane techniką filigranu – według projektu Andrzeja Folfasa” (Wierzchowski 1984).

Na specyfikę współczesnej koralowej biżuterii kreowanej w pracowniach *Imago-Artis* zwraca uwagę historyk sztuki Irena Huml:

Inspiracją dla tejej wytwórczości w pierwszym okresie stały się srebrne, mosiężne i miedziane ozdoby ludowe z terenu Podhala, głównie jednak masywna srebrna biżuteria bronowicka, zwana też krakowską, ornamentowana bogato prawdziwym koralami. [...] Zestawienie srebra z koralami nie przestało funkcjonować przez wiele następnych lat w projektowanych ozdobach, lecz zyskało inne, bardziej współczesne rozwiązania. [...] Stosowano również, odmienne niekiedy, zabiegi technologiczne, m.in. różne sposoby oprawiania koralu. [...] Nowe typy kompozycji, zarówno autorstwa Franciszka Folfasa, jak i pozostałych projektantów zmierzały zwykle w stronę asymetrii. [...] W spółdzielczej ofercie *Imago Artis*, poza broszami i pierścienkami, znajdowały się również bransolety z filigranu. [...] Pewną płaskość filigranowych segmentów ożywiła wypukłość i kolorystyka osadzonych w nich koralu. [...] Wśród pozostałych obiektów biżuteryjnych z pogranicza przedmiotów kulturowych znalazły się krzyżyki w filigranowej konwencji, zdobione czasem koralami (Huml 2003: 103, 105).

KORALE CHLEBOWE, LAKI, KAMIONKI, ZYGLOKI... O NAZWACH LUDOWYCH IMITACJI KORALI / KORALOWCÓW

Zdaniem autorki *Biżuterii ludowej w Polsce*, „na zakup naszyjników z koralu szlachetnego mogli sobie pozwolić jedynie najzamożniejsi wieśniacy. Wysoka cena koralu prawdziwych oraz pragnienie posiadania chociażby ich namiastki spowodowały, że bardzo wczesnie zaczęto powszechnie wytwarzać i sprzedawać odbiorcy wiejskiemu ich imitację” (Piskorz-Branekova 2008: 32). „Korale prawdziwe zawsze były bardzo drogie i na ich zakup mogły sobie pozwolić jedynie osoby zamożne, dlatego też wczesnie zastąpione zostały naszyjnikami z czerwonych koralików, które wykonywano z różnych mas plastycznych” (Piskorz-Branekova 2007b: 65; por. Piskorz-Branekova 2017: 70-71).

Przytoczone powyżej etnograficzne refleksje podziela kolekcjonerka biżuterii tradycyjnej, E. Dzikowska, „jako, że były kosztowne – zastępowano je czasami czerwonymi koralami ze szkła lub mas plastycznych” (Dzikowska 2016: 13).

Badania Anny U. Zaręby dowodzą jednak, iż studiowana przez nią dawna literatura nie zawiera zbyt wielu receptur dotyczących imitacji ludowych koralii. Na jej podstawie wiadomo jedynie, że także ludowy koral podrabiano za pomocą chlebowych kulek, ceramiki, szkła, malowanego drewna, barwionych kości (por. Zaręba 2010: 56).

Ustalenia te doprecyzowuje wspomniana już E. Piskorz-Branekova, która zauważa, że „oprócz kosztownych koralii prawdziwych, wieśniaczki w Polsce nosiły liczne, często wręcz doskonałe ich imitacje. Wykonywano je z różnych tworzyw sztucznych, najczęściej barwionych na czerwono. Od prawdziwych koralii, oprócz wartości materialnej (były znacznie tańsze), różniły się ciężarem właściwym (sztuczne były dużo lżejsze) i kształtem paciorków, w wyrobach sztucznych zwykle były owalne, raczej niekuliste, były także bardziej kruche (w wyrobach sztucznych zachodziły reakcje chemiczne powodujące ich rozpad). [...] Korale naśladujące prawdziwe wykonywano z wielu bardzo różnych surowców z reguły o składzie dość »tajemniczym«, niewyjaśnionym i do dziś nieprzebadanym. Do ich wyrobu używano między innymi masy uzyskanej z prasowanych odłamków koralia szlachetnego, porcelany, szkła naturalnego i sztucznego kauczuku z substancjami utwardzającymi, różnorodnych mas plastycznych lub preparatu powstałego z mieszaniny gumy i gipsu” (Piskorz-Branekova 2008: 10, 34).

Na „domowe sposoby” pozyskiwania tych ozdób wskazuje A. Świerzowska, „znane są też domowe sposoby podrabiania koralii. Jeden z nich pochodzi z okolic Krakowa, gdzie czerwone korale stanowiły konieczny element wykończenia stroju kobiecego” (Świerzowska 2003: 115).

Znawczynie polskich strojów ludowych, E. Piskorz-Branekova, wśród noszonych w różnych regionach Polski sztucznych czerwonych koralii, naśladujących te prawdziwe, wyróżnia trzy ich podstawowe grupy „z koralia chlebowego, szkła oraz z różnych substancji i mas plastycznych” (Piskorz-Branekova 2008: 35). Zwraca też uwagę, że „niektóre regiony Polski, głównie Małopolska, pozostały do końca wierne biżuterii z koralia prawdziwego lub jego bardzo dobrych imitacji” (Piskorz-Branekova 2008: 35).

Do „bardzo dobrych imitacji” zalicza się wymieniane już w werbalnych egzemplifikacjach tzw. *korale chlebowe* ← ap. *chlebowe*, ‘tu: wykonane z gniecionego chleba / chlebowego gneciucha’, o trudnym do ustalenia składzie chemicznym, tajemniczej proveniencji, budzące jednak zainteresowanie reprezentantów różnych dziedzin wiedzy:

– „*korale chlebowe* – sztuczna masa o składzie nie zidentyfikowanym przez naukowców, wykonana z gniecionego chleba z dodatkiem barwnika cynobrowo-karminowego; imitująca korale prawdziwe (*corallium rubrum*). [...] We wsiach położonych wokół Krakowa jeszcze pod koniec XIX w. zarówno mężczyźni, jak i kobiety nosili powszechnie srebrną lub bakfionową biżuterię z *koralami chlebowymi* lub prawdziwymi” (Piskorz-Branekova 2006a: 117, 119). „*Korale chlebowe* miały być wyrabiane z gnieciucha chlebowego zaprawionego standaryzowanym barwnikiem ciemnocynobrowo-karminowym. [...] *Korale chlebowe* – sztuczne korale używane i wytwarzane w Krakowie. Różniły się od prawdziwych przede wszystkim twardością i kolorem, wyrabiane z gnieciucha chlebowego i barwione pigmentem spożywczym. [...] Tylko w przypadku *korali chlebowych* możemy przypuszczać, że wytwarzano je specjalnie na potrzeby określonego odbiorcy z okolic Krakowa, choć nie do końca pewne jest miejsce ich powstania. [...] Z *korala chlebowego* wyrabiano paciorki zarówno okrągłe, jak i walcowate z przewiercanymi dziurkami, które po nawleczeniu tworzyły naszyjniki oraz półokrągłe o płaskim dnie przeznaczone do oprawy. Umieszczano je w pierścionkach, spinkach i krzyżach. Koraliiki przeznaczone na naszyjniki były zwykle duże i okazałe, ale jak wszystkie *korale chlebowe* miały barwę nie krwistoczerwoną, ale ciemnoczerwoną, często wręcz bordowobrazową. [...] Mimo prób podejmowanych przez konserwatorów niewiele naszyjników z *korala chlebowego* dotarło do naszych czasów, szybko uległy procesowi rozkładu. [...] W nieco lepszej sytuacji, jeśli chodzi o zakup biżuterii, były Krakowianki, gdy nie było ich stać na zakup krzyża srebrnego z prawdziwymi koralami, zadowalały się jego repliką, niekiedy posrebrzaną ze znacznie tańszych stopów z *koralami chlebowymi*. [...] Oczka pierścieni robiono przede wszystkim z korala szlachetnego lub jego imitacji, w Krakowie zwanej *koralem chlebowym*. [...] Na oczka spinek, podobnie jak w innej krakowskiej biżuterii, obok prawdziwych korali, używano powszechnie także *korali chlebowych*” (Piskorz-Branekova 2008: 35-38, 97, 102, 139, 147). „Zupełnie inny rodzaj imitacji korala prawdziwego wynaleziono i produkowano w Krakowie. Były to tzw. *korale chlebowe*, wyrabiane z gnieciucha chlebowego zaprawionego standaryzowanym barwnikiem spożywczym (eozyną), który został wynaleziony przez Adolfa von Baeyera w 1873 roku. Z surowca tego, wzbogaconego dodatkiem żywicy, która umożliwiała polerowanie, wyrabiano duże paciorki do naszyjników oraz oczka do pierścieni, spinek i krzyży. *Koral chlebowy* świetnie naśladował koral prawdziwy, był od niego tylko nieco ciemniejszy, ale nieporównanie tańszy. Miał tylko jedną fundamentalną wadę – po latach ulegał nieodwracalnemu rozpadowi chemicznemu” (Piskorz-Branekova 2017: 71).

– „Zataczająca szerokie kręgi moda posługiwania się koralami do ozdoby sukien, wysadzania przepasek do włosów, przeplatania pereł naszyjników itp. podnosiła cenę korali szlachetnych, toteż rychło potrzeba

stała się matką wynalezienia koralu sztucznych, zwanych w Krakowie »chlebowymi«. Wedle informacji starych złotników, »korale chlebowe« miały być wyrabiane z gnieciucha chlebowego zaprawionego standaryzowanym barwnikiem ciemnocynobrowo-karminowym z możliwym dodatkiem żywicy, która umożliwia proces doskonałego polerowania licowej strony koralu” (Seweryn 1935: 13);

– „Funkcję estetyczną mogły równie dobrze pełnić nie tylko korale naturalne, ale także ich znacznie tańsze odpowiedniki, jak *korale chlebowe* o ciemnoczerwonym zabarwieniu. [...] Chodzi tu o biżuterię szczególną, zawierającą tzw. *korale chlebowe*, to znaczy masę wykonaną z barwionego gnieciucha chlebowego, imitującą koral naturalny, której receptura stanowi do dziś nierozwiązaną do końca zagadkę etnograficzną” (Minksztym 2010: 81-84).

– „Prawdziwe korale przywożono z zagranicy, były więc bardzo kosztowne, toteż najprostszymi sposobami starano się je zastąpić wyrobami podobnymi, ale znacznie tańszymi. Najlepiej udało się to przy pomocy *korali »chlebowych«*, które ugniatano z chleba żytniego i żywicy, a potem barwiono i polerowano osiągając efekt bliski ideału” (Daranowska-Łukaszewska 2010: 27).

– „Dużą popularnością wśród Żywczanek cieszyły się także *korale chlebowe* – robione z gnieciucha chlebowego zabarwionego ciemnym karminowym barwnikiem” (Cieślewska 2013: 7).

– „Męski pierścień krakowski z *korala chlebowego* – z malowanej masy chlebowej” (Oklejak 2015: 11).

Apelatywne zestawienie *koral chlebowy* bywa też zastępowane równoznacznym, synonimiczno-tautonomicznym, dwuczłonowym mianem (=) *masa chlebowa* (*koral chlebowy* = *masa chlebowa*), o czym przekonuje uwaga Jarosława Górskiego, „oczywiście srebro często było imitowane przez alpakę lub srebrzony mosiądz, a *koral* dobrze udawała barwiona na czerwono *masa chlebowa*” (Górski 2012: 7) oraz równoznaczną, synonimiczno-tautonomiczną czteroczłonową nazwą (=) *koral z ciasta chlebowego* (*koral chlebowy* = *koral z ciasta chlebowego*), co potwierdza K. Piszczkiewicz, „uboższe kobiety sprawiały więc sobie *korale z ciasta chlebowego*, udatnie imitujące te prawdziwe” (Piszczkiewicz 2011: 29).

Inną „dobrą imitacją” ludowego koralu prawdziwego były udokumentowane w cytowanych wcześniej opisach *laki* – „korale z mas syntetycznych i naturalnych, imitujące naszyjniki z koralu prawdziwego” (Piskorz-Branekova 2007b: 36), związane z *laką-żywicą*, z drzewa *Rhus vernicifera*, po wyschnięciu twardą i trwałą, używaną głównie w Chinach, Japonii i Korei do wyrobu ozdobnych przedmiotów i malowania wyrobów z innych materiałów; także przedmiotem pokrytym tą żywicą <z ar. *lak*> (WSWO 2005: 721), „wypływającą z drzewa w formie szarej emulsji, ciemniejącą na powietrzu, twardniejącą po usunięciu wody, kwasów, alkoholu itp. zabarwianą najczęściej na kolor czerwony lub czarny, której produkcja wywodzi się

z Chin” (Piskorz-Branekova 2008: 34) oraz lingwistycznym faktem, że „w Zatoce Perskiej – koral nazywany jest *lace*” (Świerzowska 2003: 19).

O *koralach lakowych / koralach-lakach / „koralach z laki”* (Oklejak 2015: 11), definiowanych jako „pokrywane laką czerwone korale z różnych mas plastycznych, imitujące korale prawdziwe (*corallium rubrum*)” (Piskorz-Branekova 2007a: 16), dzięki badaniom E. Piskorz-Branekovej wiadomo ponadto, że:

– „Wśród imitacji najbardziej znane są noszone najczęściej w centralnej i południowo-wschodniej Polsce korale określane mianem *laki*. Nazwa ta kojarzy nam się łatwo z laką, czyli żywicą sumaka lakowego (*Rhus vernicifera*), rosnącego na południe od rzeki Jangcy, używaną w japońskiej i chińskiej sztuce dekoracyjnej. Najprawdopodobniej laką pokrywano, a raczej znacznie tańszym naśladowującym ją werniksem, gotowe już paciorki, a do wykonanych tą metodą ozdób przyległa jedynie nazwa tej wschodniej techniki. Potwierdza to chociażby fakt, że będące na Śląsku w powszechnym użyciu imitacje koralu prawdziwych (*korali lewych* nazywanych *zyglokami*), które wykonane były z masy plastycznej, a pokrywane jedynie warstwą błyszczącego i zabezpieczającego szkliwa, nazywano *lakowymi*, czyli pokrytymi laką” (Piskorz-Branekova 2008: 39).

– „Uzupełnieniem biłgorajskiego stroju kobiecego były prawdziwe korale i *laki*” (Piskorz-Branekova 2006a: 103).

– „Uboższe chłopki z okolic Hrubieszowa i Tomaszowa Lubelskiego zakładały *laki*, czyli korale imitujące prawdziwe, wykonane z różnorodnych, zawsze czerwonych mas plastycznych” (Piskorz-Branekova 2007b: 99).

– „Uboższe lasowiackie chłopki zakładały *laki*, naśladowujące korale prawdziwe” (Piskorz-Branekova 2007b: 47).

– „Do obu wersji stroju opolskiego kobiety chętnie nosiły korale, najczęściej były to czerwone *laki*” (Piskorz-Branekova 2007b: 141).

– „Najwyżej cenioną przeworską biżuterią były korale z koralu prawdziwego i *laki*” (Piskorz-Branekova 2007b: 37).

– „Dodatkowe uzupełnienie i ozdobę stroju wilanowskiego stanowiły korale i wstążki. Noszono dwa rodzaje koralu, prawdziwe i *laki*” (Piskorz-Branekova 2007a: 79).

– „Uboższe zamojskie chłopki zakładały *laki*, czyli korale imitujące prawdziwe” (Piskorz-Branekova 2007b: 89).

Laki / korale lakowe / korale-laki określane są też równoznacznym, synonimiczno-tautonomicznym wielozłonowym mianem (=) *czerwone korale z masy plastycznej (laki = korale lakowe = korale-laki = czerwone*

korale z masy plastycznej), „ozdobą stroju Opolanki były naszyjniki, które tworzyły sznury *czerwonych koralii z masy plastycznej* (tzw. laki)” (Piskorz-Branekova 2012b: 6).

Również ten rodzaj sztucznych ozdób, który wśród mieszkańców wsi zyskał też miano *korale lewe* ← ap. *lewe*, ‘tu: fałszywe, podrabiane, sztuczne, imitowane’, „imitacje koralii prawdziwych (*korali lewych*)” (Piskorz-Branekova 2008: 39), był przez nich sygnowany odmiennymi, znanymi jedynie na pewnych obszarach, „danymi lingwistycznymi” (Świerzowska 2003: 190), o których wiadomo, że „te sztuczne korale nazywano różnie. [...] Istniało bardzo wiele często jedynie lokalnych określeń. Były one różne lub zbliżone, do tych podobnych należą: *kamionki* (określenie używane w stroju bytomskim i pszczyńskim), *kamiennie* (ubiór częstochowski i łańcucki), *kamieniaki* (w stroju świętokrzyskim). W regionie świętokrzyskim ten typ sztucznych koralii (o paciorkach z wyraźnie widocznym na bocznych ściankach białym rdzeniem) nazywano niekiedy *koralami z białą dupką*. Wszystkie te nazwy pozwalają sądzić, że korale sztuczne były stosunkowo twarde i masywne, a ściślej za takie powszechnie je uważano” (Piskorz-Branekova 2008: 39).

Lokalność owych określeń dokumentują ekscerpty zawierające uwagi dotyczące koralowych imitacji i kreowanej z nich biżuterii, używanej w różnych regionach Polski. Wśród mian tych znalazły się:

– *korale kamiennie*, „*korale kamiennie* – imitacja koralii prawdziwych. [...] W Częstochowskim noszono także *korale kamiennie*” (Piskorz-Branekova 2007a: 221, 225). „W Częstochowskim noszono także *kamiennie korale*, bursztyn, dętki” (Górski 20013a: 7);

– *kamieniaki*, „*kamieniaki* – twarde, sztuczne korale w kolorze czerwonym. Mniej zamożne świętokrzyskie kobiety nosiły *kamieniaki*, które były szczególnie rozpowszechnione po pierwszej wojnie światowej” (Piskorz-Branekova 2007a: 195, 203);

– *kamienioki*, „korale w okolicach Sieradza nazywano paciorkami. Noszono naszyjniki z koralia prawdziwego (prawe) i jego imitacji (*kamienioki*)” (Piskorz-Branekova 2012c: 7);

– *kamionki*, „Bytomianka. Popularnością cieszyły się także *kamionki*, czyli korale sztuczne” (Grabińska-Szczeńniak 2013: 7);

– *zygloki / żigłoki*, „korale lewe (*zygloki*) – czerwone korale z różnych mas plastycznych, imitujące korale prawdziwe (*corallium rubrum*). [...] Na Śląsku najbardziej ceniono naturalne korale w kolorze krwistoczerwonym. Z uwagi jednak na ich kosztowność w powszechnym użyciu były korale lewe (*zygloki*)” (Piskorz-Branekova 2006a: 163), „gliwickie *żigłoki* ze szkła” (Oklejak 2015: 11);

– *korale szklane*, „biedniejsze panny z Podhala nosiły *szklane korale* kupowane u wędrownych handlarzy lub na targu w Krakowie” (Dul 2013c: 7);

– wymieniane powyżej *korale z białą dupką*, „*korale z białą dupką* – paciorki z białym rdzeniem pokrytym czerwoną farbą, częściowo widocznym na ich poprzecznych ściankach; naśladowały korale prawdziwe. [...] Mniej zamożne świętokrzyskie kobiety miały *korale z białą dupką*” (Piskorz-Branekova 2007a: 198).

Owe szczegółowe charakterystyki uzupełniają deskrypcje ogólne, wskazujące jedynie fakt wykorzystywania różnych „biedniejszych”, „uboższych”, „mniej zamożnych”, jak ich właścicielki, imitacji naturalnych koralii czerwonych: „biedniejsze Opocznianki nosiły korale sztuczne imitujące prawdziwe” (Piskorz-Branekova 2006: 50), „Biedniejsze Kielczanki zadawały się sztucznymi koralami” (Dul 2013a: 7). „Uboższe hrubieszowskie chłopki nosiły naszyjniki z różnych mas imitujących korale prawdziwe” (Piskorz-Branekova 2013a: 7). „Łańcuckie mniej zamożne kobiety nosiły naszyjniki z paciorków będących imitacją prawdziwych koralii” (Piskorz-Branekova 2007b: 31). „Mniej zamożne dziewczyny z Gór Świętokrzyskich nosiły paciorki barwione na czerwono” (Dwulit 2012b: 6).

*

Jak wynika z treści dwóch ostatnich podrozdziałów, wśród językowych świadectw – lingwistycznych „depozytariuszy” (por. Anusiewicz 1991: 18) dotyczących koralu / koralowca, utrwalonych / „zdeponowanych” w publikacjach autorstwa kolbergowskich następców znalazły się m.in. nazwy: *najpiękniejsze korale*, *czerwień koralii*, *czerwone prawdziwe korale*, *prawdziwe korale jaskrawoczerwone*, *korale jednokowej wielkości*, *korale podhalańskie*, *posażne korale*, *korale z okuwką*, *koraliaki toczzone*, *guziki z naturalnych koralii*, *brosze z koralami*, *krzyż z koralami*, *różaniec z koralii*, *kolczyki z koralowymi oczkami*, *spinki wysadzone koralami*, *naszyjniki z koralu chlebowego*, *dekoracje z koralu prawdziwego*, *korallowe dodatki*, *ozdoby korallowe*, *korallowe klejnoty*, *kamienne*, *szklane korale*, *korale z białą dupką*, *paciorki barwione na czerwono*, *handel koralami*.

Dopełniają je ponadto:

a) rzadko spotykane w przywoływanych wcześniej lingwistycznych egzemplach określenia wskazujące na kształt obrobionego już kamienia organicznego, jak *koral kulisty* ← ap. *kulisty*, *koral okrągły* ← ap. *okrągły*, *koral stożkowaty* ← ap. *stożkowaty*, *płaski koral* ← ap. *płaski*, *wypukły koral* ← ap. *wypukły*, *koral w kształcie rozety* ← ap. *rozeta*, *koraliaki okrągłe* ← ap. *okrągły*;

b) nazewnicze antytezy (przeciwstawienia): *małe korale* >=< *duże korale*, *mniejsze korale* >=< *duży koral*, *grube korale* >=< *czerwone drobinny szlachetnego koralu*, *grube korale* >=< *sieczka*, *korale „zdrowe”* >=< *koral „robaczywy”*, *korale cenniejsze* >=< *gorszy gatunkowo koral*, *naturalne czerwone korale* >=< *sztuczne czerwone korale*, *korale prawdziwe* >=< *imitacja koralu prawdziwych*, *korale prawdziwe* >=< *korale fałszywe*, *korale prawdziwe* >=< *korale sztuczne*, *korale prawdziwe* >=< *korale chlebowe*, *korale prawdziwe* >=< *laki*, *korale prawdziwe* >=< *czerwone korale z masy plastycznej*, *korale prawe* >=< *korale lewe*, *biżuteria z koralami prawdziwymi* >=< *biżuteria z koralami chlebowymi*, *pierścionki ze srebra z prawdziwym koralom* >=< *pierścionki tańsze z koralom fałszywym*, *spinki ze srebra z prawdziwym koralom* >=< *spinki tańsze z koralom fałszywym*;

c) równoznaczna, synonimiczna, tautonimiczna binomenklatura: *korale* = *koraliki*, *korale* = *paciorki*, *paciorki koralu* = *paciorki*, *korale różowe* = *korale kościane*, *kamionki* = *korale sztuczne*, *korale lewe* = *zygłoki*, *bicze koralu* = *wójka*, *pierścionki z koralami* = *pierścionki z koralowymi oczkami*;

d) równoznaczna, synonimiczna, tautonimiczna polinomenklatura: *koral prawdziwy* = *koral szlachetny* = *paciorki koralu szlachetnego* = *koral naturalny*, *korale prawdziwe* = *naturalne korale* = *korale naturalne* = *prawdziwe czerwone korale* = *korale prawe* = „*prawe*” = *korale sprawiedliwe* = „*sprawiedliwe*”, *korale chlebowe* = *korale „chlebowe”* = *korale z ciasta chlebowego* = *korale z masy chlebowej*, *laki* = *korale laki* = *korale z laki* = *korale-laki* = *korale lakowe*, *biżuteria z koralami* = *biżuteria z prawdziwych koralami* = *biżuteria z koralu prawdziwego* = *biżuteria koralowa*, *bicze czerwonych koralu* = *sznury czerwonych koralu* = *sznury prawdziwych koralu* = *nitki koralu* = *sznury koralu* = *sznurki koralu* = *sznureczki koralu*, *naszyjnik z prawdziwego koralu* = *naszyjnik z koralu prawdziwego* = *naszyjnik z czerwonego koralu* = *naszyjnik z czerwonego koralowca* = *naszyjnik z koralami* = *koralowe naszyjniki*;

e) formy wariantywne: *koral czerwony* : *korale czerwone*, *koral szlachetny* : *korale szlachetne*, *koral chlebowy* : *korale chlebowe*, *koral prawdziwy* : *korale prawdziwe*, *koralowe oczko* : *koralowe oczka*, *srebrna spinka z koralom* : *srebrne spinki z koralom*, *kamieniaki* : *kamienioki* (wariant fonetyczny), *zygłoki* : *zigłoki* (wariant fonetyczny);

f) leksykalne metatezy / leksykalne inwersje – wyrazowe przestawnie / wyrazowe przestawki: *czerwone korale* ≈ *koral czerwony*, *korale naturalne* ≈ *naturalne korale*, *koral prawdziwy* ≈ *prawdziwy koral*, *korale prawdziwe* ≈ *prawdziwe korale*, *korale szlachetne* ≈ *szlachetny koral*, *korale o krwistoczerwonej barwie* ≈ *krwistoczerwone korale*, *korale kamienne* ≈ *kamienne korale*, *korale sztuczne* ≈ *sztuczne korale*, *koralowa biżuteria* ≈ *biżuteria koralowa*, *oczka z koralami* ≈ *koralowe oczka*, *naszyjnik z koralami prawdziwych* ≈ *naszyjnik z koralu prawdziwego*.

Wśród nich znajduje się kolejna metonimia (zamiennia) *korale* = *koralne oczka*, funkcjonująca w równoznacznym, synonimiczno-tautonimicznym dublecie (binomenklatura) *pierścionki z koralami* = *pierścionki z oczkami koralowymi* oraz pleonazm / tautologizm *korale z korala prawdziwego*.

JĘZYKOWE
ŚWIADECTWA
HAFTU
KORALIKOWEGO

Polski strój ludowy ubogaczały nie tylko bicze koralu i koralowa biżuteria, ale też bardziej czy mniej bogate hafty, w tym *haft koralikowy* ← ap. *koralikowy*, ‘wykonany koralikami, zrobiony z koralików, ozdobiony koralikami’, definiowany jako:

– „*haft koralikowy* należy do grupy ściągów nakładanych. Wykonany jest koralikami ułożonymi w ornamenty roślinne i pasowe, najczęściej na aksamicie i grubych tkaninach wełnianych” (Piskorz-Branekova 2005: 29; por. Piskorz-Branekova 2007b: 11);

– „*koraliki* są często stosowane zwłaszcza we wzornictwie ludowym. Przyozdabia się nimi koszulki, gorsety, serdaki, sukmany i spodnie. Ubiory ozdobione *błyszczącym haftem koralikowym* miały charakter wybitnie odświętny” (Turska 1976: 42).

Ten rodzaj haftu zdobił stroje:

– łowicki, „w regionie łowickim około 1924 roku pojawiła się kolejna forma zdobienia – *haft koralikowy*, powstający przy użyciu ściągów nakładanych (kładzionych). [...] Wyszywano różnokolorowymi, matowymi lub przezroczystymi paciorkami, a w komponowaniu motywów zastosowano te same elementy i motywy co przy hafcie płaskim. [...] *Haft koralikowy* na łowickiej zapasce; Łowicki rękawek zdobiony *haftem koralikowym*; Łowicka bluzka zdobiona *haftem koralikowym* – opisy zdjęć” (Piskorz-Branekova 2005: 87-88). „Wyszywaniem zajmowały się niemal wszystkie Łowiczanki, a młode panny bardzo się starały, by ich strój wyglądał jak najpiękniej i był bogato zdobiony. Haft niemi był często wzbogacony o *haft z koralików* ułożonych w motywy roślinne i geometryczne. Wykonywano go najczęściej na aksamicie i grubych tkaninach wełnianych, zdobił więc głównie kaftany, zapaski, rękawki i pasy na męskich kapeluszach. [...] Piękne łowickie zapaski były usztywniane i podklejane inną tkaniną. Boki natomiast obszywano aksamitną, zdobioną *haftem* płaskim lub *koralikowym* z motywami kwiatów” (Dul 2012c: 7). „Kamizelka kobieca (tył), ocieplana, wykonana z aksamitu [...]. Ściegi: płaski cieniowany, sznureczkowy, pojedyncze przed igłą, uzupełnione cekinami i *koralikami*. [...] Rok wykonania 1914. Wieś Złaków Kościelny, dawny powi. Łowicz. Ze zbiorów Muzeum w Łowiczu” (Turska 2015: 270-271), „rękawki łowickie haftowane *niemi koralikowymi*, zapinane wokół nadgarstków” (Oklejak 2015: 10);

– krakowski, „przykład kolorowego haftu na krakowskich stanikach, głównie o motywach kwiatowych, uzupełnionego aplikacjami, cekinami oraz różnymi *koralami*. Koniec XIX, początek XX wieku. Ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie. [...] Gorset (tył) wyhaftowany, z aksamitu. [...] Zdobienia: guziki perłowe, cekiny i *koralki* [...]. Początek XX wieku. Okolice Brzeska, woj. krakowskie. Ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie. [...] Gorset (tył) wykonany z fabrycznego sukna. [...] Zdobienia metalową srebrną pasmanterią, złotymi i srebrnymi cekinami i *koralkami*, różnej wielkości *porcelanowymi* i *szklanymi koralami*. Początek XX wieku. Wieś Pleszów, woj. krakowskie. Ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie” (Turska 2015: 190- 191, 202-205);

– podhalański, „od połowy XIX wieku, głównie pod wpływem stroju krakowskiego, w tradycyjnym ubiorze Góralek Podhalańskich zaczęły pojawiać się nowe elementy. Jednym z nich był aksamitny gorset, bogato zdobiony *haftem koralikowym* i cekinami, z motywami lilii, ostu, szarotki lub dziewięciosa” (Dul 2012d: 6). „Najbardziej eleganckie gorsety podhalańskie szyto z ciemnego aksamitu, były bogato zdobione *haftem koralikowym* i cekinami” (Dul 2013c: 4). „Ten sposób zdobienia znalazł zastosowanie po pierwszej wojnie światowej wyłącznie do przystrajania różnobarwnych, najczęściej aksamitnych podhalańskich gorsetów. [...] Haft wykonywano srebrnymi, złotymi lub różnobarwnymi nićmi, niekiedy *jaskrawymi koralikami* i cekinami” (Piskorz-Branekova 2005: 286). „Gorset (przód) wykonany z aksamitu, zdobiony różnej wielkości *złotymi* i *srebrnymi koralikami* i cekinami. [...]. Okolice Zakopanego. Ze zbiorów Muzeum Tatrzańskiego im. T. Chałubińskiego w Zakopanem” (Turska 2015: 128-129);

– cieszyński, „żywotek (tył) wykonany z aksamitu. [...] Haft metalową nicią, *koralikami* i cekinami. [...] Przełom XIX i XX wieku. Wieś Wiśla, woj. bielskie. Ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie” (Turska 2015: 174- 177). „Zdobienia na cieszyńskich żywotkach wykonywano przy użyciu złotych i srebrnych metalowych nici, *koralików*, cekinów i bajorka [...]” (Oklejak 2015: 80);

– Góralek Żywieckich, „równie kosztownym elementem kobiecego stroju Góralek Żywieckich była jaka, czyli kaftan z długimi rekawami, podobnie jak gorset bardzo dekoracyjnie zdobiony koronką i *haftem*, zwykle *koralikowym*” (Broda 2012a: 6). „Gorset (przód) wykonany z aksamitu. [...] Zdobienia *złotymi* i *srebrnymi koralikami*. Początek XIX wieku. Żywiec, woj. bielskie. Ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie” (Turska 2015: 144- 145);

– górnośląski, „Czepiec weselny (denko i fragment haftu). [...] Haft złotymi nićmi i cekinami oraz *czerwonymi koralikami*. Połowa XIX wieku. Okolice Raciborza. Ze zbiorów Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu” (Turska 2015: 162-163);

– kielecki, „gorset (przód) wykonany z aksamitu. Zdobiony różnokolorową pasmanterią, szklanymi guzikami, cekinami, *różnej wielkości koralikami*. [...] Początek XX wieku. Wieś Bolechowice, woj. kieleckie. Ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie” (Turska 2015: 196- 197);

– piotrkowski, „gorset (przód) wykonany z aksamitu [...], wzór zasadniczy z *kolorowych koralików* i cekinów. Początek XX wieku. Okolice Piotrkowa Trybunalskiego. Ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie” (Turska 2015: 248-249);

– przeworski, „przeworskie gorsety zdobiły szerokie pasy *haftu koralikowego* rozłożone wzdłuż dolnej krawędzi obu przodów” (Piskorz-Branekova 2007b: 37). „W przeworskich katanach dominował *czarny haft koralikowy*” (Dul 2013d: 7);

– rzeszowski, „Rzeszowskie. Podobne w charakterze były hafty na aksamitnych kobiecych stanikach, wykonane kolorowymi cekinami, *koralikami* i nićmi jedwabnymi. [...] Fragment gorsetu – kaletka – od stroju rzeszowskiego. Wykonany z aksamitu i zdobiony *wielokolorowymi koralikami*. Rok wykonania 1920. Wieś Grodzisko Górne, woj. rzeszowskie. Ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie. [...] Gorset (przód) do stroju rzeszowskiego. Wykonany z aksamitu, zdobiony *wielokolorowymi koralikami*, z przewagą *czarnych* i złotymi cekinami. [...] Początek XX w. Wieś Grząska, woj. rzeszowskie. Ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Rzeszowie” (Turska 2015: 47, 60-6164-65). „Czepki rzeszowskie chętnie zdobiono *haftem koralikowym*” (Broda 2012b: 6);

– sannicki, „w chłodne dni tę wersję sannickiego stroju uzupełniał serdak obszyty czarnym barankiem i bogato zdobiony *haftem koralikowym*” (Piskorz-Branekova 2007a: 87).

– sądecki, „kaftan kobiecy wykonany z fabrycznego płótna. Haft wykonany *wielokolorowymi koralikami*, grubą sieczką i guzikami. [...] Koniec XIX w. Okolice Nowego Sącza. Ze zbiorów Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie” (Turska 2015: 92-95);

– zagórzański, „prawdopodobnie dopiero od przełomu XIX / XX w. zaczęto szyć gorsety Zagórzanek z czarnego lub liliowego aksamitu i zdobić je *koralikami (kuroliki)*” (Kobylińska 2005: 179).

O nieustającej fascynacji koralikową techniką hafciarską przekonują współczesne, profesjonalne, często praktyczne, refleksje i zawarte w nich nazwy:

– „obecnie moda odważnie wprowadziła cekiny, *koraliki* i sieczkę do ozdabiania części garderoby codziennego użytku; stosuje się je do skromnych sweterków, grubych kamizeli, sukien codziennych i kożuchów, do czapeczek i szlaków na szalach, a suknie wieczorowe bywają często całe zahaftowane” (Turska 1976: 43);

– „zastosowanie *koraliików* jest chyba najefekowniejszym sposobem przekształcania zupełnie prostych wzorów w bogate, egzotyczne desenie. *Koraliki* można przyszywać pojedynczo lub w rzędach po uprzednim ułożeniu na płótnie” (Brittain 1991: 34-35);

– „ozdoby takie jak *koraliiki*, pajетки i cekiny urozmaicają haft i wzbogacają jego fakturę. Do naszywania *koraliików* używa się *drucika do naszywania koraliików, igły do koraliików*. *Koralikami* można pokryć duże powierzchnie materiału. [...] *Koraliki* można naszywać na każdy materiał. [...] Do naszywania *koraliików* należy użyć mocnej, elastycznej nitki, którą można zawiązać. [...] Ten wspaniały żakiet z około 1930 roku został ozdobiony *koraliikami*. Wykonanie takiej dekoracji stało się możliwe dzięki rozwojowi nowych technik produkcji małych szklanych paciorków” (Coss 1996: 156).

Renesansu haftu koralikowego dowodzą również, wpisane w te porady:

– nazwy różnych *koraliików* – hafciarskich desygnatów bogatych pod względem swoich właściwości, „*koraliiki* wykonane z różnych materiałów są dostępne w wielu kształtach, rozmiarach i kolorach. [...] *Koraliki z kamienia* należy wybierać jak najlżejsze, gdyż ciężkie *koraliiki* mogą ściągać niektóre tkaniny. [...] *Szklane koraliiki* kupuje się na wagę; mogą być przezroczyste, matowe i patynowane. [...] *Metalowe koraliiki* są produkowane ze szkła o metalicznym wykończeniu, srebra, złota, mosiądzu i aluminium. [...] *Koraliki z tworzyw sztucznych* są bardzo lekkie i tanie, oferowane w rozmaitych kolorach i różnie wykończone. [...] *Drewniane koraliiki* wykonane są z farbowanego naturalnego lub bejcowanego drewna. Efektownie prezentują się w prostych lub ludowych wzorach; są dość lekkie. [...] *Podłużne koraliiki* są dostępne w różnych długościach i przydają się do tworzenia frędzli (Coss 1996: 158);

– określenia hafciarskich ściegów, „*ścieg koralikowy* – ten prosty ścieg zakończony *stłupkiem-koralikiem* wykonuje się od strony prawej do lewej. Nadaje się on do zaznaczania konturów i do wypełniania, wtedy układa się *stłupki-koraliki* na przemian w rzędach. [...] *Zygzakowaty ścieg koralikowy*. Ścieg ten wykonuje się w podobny sposób jak *ścieg koralikowy*, przy czym ściegi podstawowe tworzą *zygzak*” (Coss 1996: 76);

– miano specjalnych nici, „*zwoje nici koralikowych* są nawijane na trójkątną igłę, mają różnorodną strukturę, można ją stosować również jako *koraliiki*. [...] Wykończ brzegi stębnówką, *ściegiem gałązkowym z koraliikami* lub *nicią z koraliikami* (Laurie 2007: 61);

– nazwa związanej z nim, wymienianej powyżej techniki hafciarskiej, „*koraliiki* – technika ta polega na cięciu *nici koralikowej* na małe części i wypełnianiu nimi niewielkich obszarów. *Koraliki* muszą być podobnej długości i szerokości. Po pocięciu naszywaj je, aż do całkowitego wypełnienia motywu” (Laurie 2007: 61, 75);

– werbalizacja hafciarskich czynności, „koraliki można naszywać pojedynczo lub – korzystając z techniki haftu nakładanego – nanizane na nitkę. [...] Znane jest *naszywanie koralików, przyszywanie koralików, nakładanie koralików*. [...] Ten prosty do wykonania model powstał po *naszyciu* na wieczorową torebkę *szklanych koralików* w czterech kolorach wyczarowując z nich efektowną różę” (Coss 1996: 159, 162);

– deskryptywna charakterystyka hafciarskiego motywu – detalu wykonanego haftem koralikowym, „tego pięknego *koralikowego motyla* otrzymałam od przyjaciela” (Laurie 2007: 41).

*

Minikolekcja / minizbiór *haft koralikowy* skomponowana jest zatem, niczym sam haft koralikowy, m.in. z następujących werbalnych „koralików”: *korale, koraliki, koraliki czarne, czerwone koraliki, drewniane koraliki, metalowe koraliki, szklane koraliki, koraliki z kamienia, koraliki z tworzyw sztucznych, podłużne koraliki, jaskrawe koraliki, koraliki* (nazwa techniki hafciarskiej), *nakładanie koralików, przyszywanie koralików, czarny haft koralikowy, zygzakowaty ścieg koralikowy, ścieg koralikowy, ścieg gałązkowy z koralikami, igła do koralików, drucik do naszywania koralików, koralikowy motyl, porcelanowe korale, szklane korale*.

Są wśród nich także:

a) równoznaczne synonimy-tautonimy: *koraliki = małe szklane paciorki = paciorki, naszywanie koralików = naszycie szklanych koralików*;

b) warianty leksykalne: *haft koralikowy : haft z koralików, słupek-koralik : słupki-koraliki, nić koralikowa : nici koralikowe, nić koralikowa : nić z koralikami, naszywanie koralików : naszycie koralików, koraliki : kuroliki* (zagórzański wariant fonetyczny);

c) leksykalne metatezy / leksykalne inwersje – wyrazowe przestawnie / wyrazowe przestawki: *koraliki srebrne ≈ srebrne koraliki, koraliki złote ≈ złote koraliki*.

O bogactwie koralu / koralowców, a tym samym prezentowanego i interpretowanego w niniejszej lit(h)olingwistyczno-kulturologicznej monografii „koralowego” nazewnictwa przekonują nie tylko równoznaczność, synonimiczność, tautonimiczność (=), wariantywność (:), leksykalne metatezy / leksykalne inwersje – wyrazowe przestawnie / wyrazowe przestawki (≈), wyróżniające ten specyficzny pod wieloma względami zasób leksykalny. Na jego wyjątkowość wpływa także strukturalna różnorodność, a tym samym strukturalne bogactwo nazw, pozwalających zwerbalizować owiany do dziś aurą tajemnicy i unikatowości jedyny w swoim rodzaju szlachetny kamień organiczny. Sygnujące go miana są bowiem określeniami bogatymi nie tylko pod względem zawartych w nich treści, ale również pod względem cechujących je strukturalnych form, przypominających jakże różnorodne formy koralu / koralowców ni to roślin, ni to zwierząt, ni to kamieni...

Niepowtarzalność koralu / koralowców została utrwalona / „zdeponowana” w wyekscerpowanych z przytaczanych powyżej egzemplifikacji w postaci rodzimych leksykalnych sygnatur reprezentowanych przez:

1) pojedyncze wyrazy: *akabar, akori, atole, chrust, cuda, denkowce, drzewko, gałązki, gorgonia, grzybinka, grzybinki, grzybowieńce, jabłuszko, koral, koralin, koralit, korality, koralowce, koralowina, koralowiny, korkowiec, koronkowiec, madrepora, madrepory, madreporowiec, mózgownik, mózgowniki, mszywioty, organkowiec, piórówki, polipy, rafy, sieczka, siekaniec, ukwiały, zwierzokrzewy;*

2) jednowyrazowe nazwy ujęte w cudzysłów: „organkowce”, „organkowiec”, „prawe”, „sprawiedliwe”;

3) jednowyrazowe, spolszczone (spolonizowane) miana, pisane wielkimi literami, nie będące jednak nazwami własnymi koralu / koralowców: *Akabar, Akori;*

4) nazwy dwuwyrazowe, będące połączeniem:

– rzeczownika i przymiotnika: *koral biały, koral bladoróżowy, koral błękitny, koral brązowy, koral brunatny, koral ceglasty, koral cielisty, koral ciemnoczerwony, koral ciemnoróżowy, koral czarny, koral czerwony, koral fioletowofiołkowy, koral fioletowy, koral jasnoróżowy, koral kremowy, koral krwawy, koral łososiowy, koral niebieski, koral niebieskofiołkowy, koral purpurowy, koral różowy, koral złocisty, koral złotożółty, koral złoty, koral żółty; koral atlantycki, koral azjatycki, koral chiński, koral dalekowschodni, koral haitański, koral japoński, koral sycylijski, koral śródziemnomorski, koral tropikalny, koral włoski; koral bambusowy, koral ciernisty, koral gąbczasty, koral gąbkowy, koral grzybokształtny, koral krzewiasty, koral piankowy, koral rogowy, koral rurkowy, koral rurkowaty, koral rosochaty; koral bezbarwny, koral dwubarwny, koral kamienny, koral kolonijny, koral konchiolinowy, koral madreporowy, koral muszlowy, koral naturalny, koral ozdobny, koral prawdziwy, koral rafotwórczy, koral subfosylny,*

STRUKTURALNA
„RAFA” NAZW
KORALI /
KORALOWCÓW
ORAZ NAZW
ZWIĄZANYCH
WYŁĄCZNIE
Z NATURALNYMI
KORALAMI /
KORALOWCAMI

korale surowy, koral szlachetny, koral wapienny, koral wielobarwny, koral żywy; koral kopalny, koral sylurski; korale białe, korale bladuróżowe, korale ciemnoczerwone, korale ciemnoróżowe, korale czarne, korale czerwone, korale fioletowe, korale krwiste, korale krwistoczerwone, korale łososiowe, korale niebieskie, korale purpurowe, korale różowe, korale złote, korale żółtawe, korale żółte; korale algierskie, korale dalmatyńskie, korale japońskie, korale sardyńskie, korale tropikalne, korale włoskie; korale barwne, korale bezbarwne, korale blade, korale cenniejsze, korale dwubarwne, korale głębokowodne, korale jasne, korale jubilerskie, korale lewe, korale kamienne, korale kolonialne, korale kolonijne, korale kolorowe, korale kościane, korale madreporowe, korale martwe, korale matowe, korale miękkie, korale naturalne, korale nieczyste, korale nietypowe, korale nowe, korale osobnicze, korale ośmiopromienne, korale ozdobne, korale plamiste, korale płytkowodne, korale pojedyncze, korale prawe, korale prawdziwe, korale rafotwórcze, korale sześciopromienne, korale szlachetne, korale twarde, korale typowe, korale wielobarwne, korale współczesne, korale żywe; korale rogowe, korale organkowe, korale rurkowe, korale rurkowate; korale dewońskie, korale kopalne; koralowiec biały, koralowiec czarny, koralowiec brązowy, koralowiec karminowy, koralowiec różowy; koralowiec czteropromienny, koralowiec fosylny, koralowiec kamienny, koralowiec kolonijny, koralowiec krzaczasty, koralowiec madreporowy, koralowiec miękki, koralowiec muszlowy, koralowiec prymitywny, koralowiec rafotwórczy, koralowiec szlachetny, koralowiec twardy, koralowiec trzeciorzędowy; koralowiec bambusowy, koralowiec denkowy, koralowiec gąbkowy, koralowiec grzybkształtny; koralowce białe, koralowce bladuróżowe, koralowce ceglaste, koralowce ciemnoczerwone, koralowce czarne, koralowce czerwone, koralowce krwiste, koralowce niebieskie, koralowce sinoniebieskie, koralowce złote; koralowce azjatyckie, koralowce dalekowschodnie, koralowce hawajskie; koralowce bambusowe, koralowce cierniste, koralowce denkowe, koralowce gąbkowe, koralowce krzaczaste, koralowce kubelkowate, koralowce rogowe, koralowce sznurowe; koralowce czteropromienne, koralowce dekoracyjne, koralowce głębokowodne, koralowce jubilerskie, koralowce kamienne, koralowce kolonijne, koralowce madreporowe, koralowce martwe, koralowce matowe, koralowce miękkie, koralowce osobnicze, koralowce ośmiopromienne, koralowce porowate, koralowce płytkowodne, koralowce pospolite, koralowce rafotwórcze, koralowce sześciopromienne, koralowce szlachetne, koralowce twarde, koralowce współczesne; koralowce kopalne; koralowina biała, koralowina ciemnoczerwona, koralowina ceglasta, koralowina czarna, koralowina czerwona, koralowina niebieska, koralowina złota, koralowina fosylna, koralowina niejednorodna, koralowina porowata; pióra morskie, skóra anielska, skórka anielska; klejnot rycerski, mózgownik tropikalny, ogrody podmorskie;

– rzeczownika i przymiotnika *koralewa*: *atol koralewa, bariera koralewa, kolonia koralewa, kora koralewa, ława koralewa, rafa koralewa, sieczka koralewa, siekanka koralewa, struktura koralewa, wyspa koralewa*;

– rzeczownika i przymiotnika *koralewy*: *atol koralewy, piasek koralewy, pień koralewy, proszek koralewy, surowiec koralewy, wapień koralewy*;

– rzeczownika i przymiotnika *koralewe*: *atole koralewe, budowle koralewe, budynki koralewe, gałązki koralewe, kolonie koralewe, krzaki koralewe, krzewy koralewe, lasy koralewe, ławice koralewe, pnie koralewe, polipy koralewe, rafy koralewe, skamieliny koralewe, wybrzeża koralewe, wysepki koralewe, wyspy koralewe, żyjątko koralewe*;

– rzeczownika i imiesłowu: *korale odbarwiony, korale opalizujący, korale skrzemieniały, korale zsylikowany, korale obumarłe, korale odbarwione, korale wyblakłe, korale zanieczyszczone; koralewce obumarłe, koralewce parzące, koralewce rozgałęzione, koralewce wymarłe; koralewina segmentowana*;

– imiesłowu i rzeczownika – *rozgałęziony koralewiec*;

– rzeczownika i rzeczownika w dopełniaczu (przydawka dopełniaczowa): *barwa korale, ciało korale, formy korale, gałązka korale, gałązki korale, gatunek korale, kawałek korale, krzew korale, ławica korale, narodziny korale, polipy korale, symbolika korale, struktura korale, szkielet korale, rysunek korale, zasoby korale, złoża korale; barwa korale, czerwień korale, gałęzie korale, gałązki korale, gatunki korale, kolonia korale, kolonie korale, kolor korale, kolory korale, krzewy korale, kształt korale, ławice korale, odmiana korale, piękno korale, polipy korale, połów korale, poławianie korale, szkielet korale, wydobywanie korale, złoża korale; drzewo koralewca, gałązka koralewca, gałązki koralewca, kształt koralewca, symbolika koralewca, szkielet koralewca; ciało koralewców, gatunki koralewców, gromady koralewców, kolonia koralewców, kolonie koralewców, koralewiny koralewców, ławice koralewców, polipy koralewców, połów koralewców, rozgałęzienia koralewców, szkielet koralewców, szkielety koralewców, wachlarze koralewców; barwa koralewiny, gałązki koralewiny, fragmenty koralewiny, kawałek koralewiny, kolor koralewiny, ukształtowanie koralewiny; drzewo morza, krzew morza, kwiat morza, ozdoba morza, skarby morza, budowniczy raf, kamienie czarownic, kamienie Marsa, kamień czarownic, kamień Gorgony, strażnik dzieci, talizman płodności, palce nieboszczyka, dłoń topielca*;

– rzeczownika i dawnej, obocznej formy rzeczownika *korale* w dopełniaczu (przydawka dopełniaczowa – *korale*): *czerwień korale, gałązka korale, gałązki korale, kolor korale*;

– rzeczownika i rzeczowników przejętych do polszczyzny lub rzeczowników spolszczonych: *korale Akori, korale akori, korale boke, korale Mora, korale Sardegna*;

– przymiotnika *korallowa, korallowy, (to) korallowe, (te) korallowe* i rzeczownika: *korallowa budowla, korallowa struktura; korallowy kamień, korallowy krzak, korallowy proszek; (to) korallowe drzewo; (te) korallowe atole, korallowe gałązki, korallowe gałęzie, korallowe kolonie, korallowe wysepki;*

– przymiotnika i rzeczownika: *czerwony koral, różowy koral, wielobarwny koral, chiński koral, japoński koral, włoski koral, duży koral, prawdziwy koral, subfosylny koral, subtelny koral, szlachetny koral; białe korale, bladuróżowe korale, czerwone korale, krwiste korale, krwistoczerwone korale, duże korale, grube korale, kamienne korale, małe korale, mniejsze korale, najpiękniejsze korale, naturalne korale, pojedyncze korale, prawdziwe korale, szlachetne korale, czerwony koralowiec, czerwona koralowina, anielska skóra, bycza krew, czerwony kamień, jelenie rogi, kamienne gmachy, martwe ręce, morskie drzewo, szczęśliwy kamień, żywy kamień;*

– rzeczownika i rzeczownika: *koral korkowiec, koral mózgownik, koral pianka;*

– połączonych myślnikiem rzeczownika i rzeczownika: *koral-drzewo, koral-kwiat, koral-róg, koralowiec-drzewo, koralowiec-kwiat;*

– liczebnika i rzeczownika – *jeden koral;*

– rzeczownika i przymiotnika w cudzysłowie: *koral „łańcuszkowy”, koral „robaczywy”, korale „chore”, korale „zdrowe”;*

– przymiotnika i rzeczownika w cudzysłowie – *korallowy „krzew”;*

5) dwuwyrzowe zestawienia w cudzysłowie: *„bycza krew”, „martwe ręce”, „palce nieboszczyka”, „skórka anielska”, „gałązka koralu”, „wiek koralu”;*

6) kompozycje trójczłonowe: *gałązki białego koralu, biały koral japoński, ławice koralu czarnego, chrust czarnego koralu, gałązka koralu czarnego, kolonie koralu czarnego, czerwony koral szlachetny, koral czerwony śródziemnomorski, czerwony koral śródziemnomorski, plaster czerwonego koralu, współczesny koral czerwony, niebieskie gałązki koralu, koral barwy złotej, złoty koral haitański, złote korale hawajskie, gałązki naturalnego koralu, rogowy koral naturalny, szkielet koralu szlachetnego, zasoby koralu szlachetnego, złoża śródziemnomorskiego koralu, śródziemnomorski koral szlachetny, wapienny koral śródziemnomorski, koralowina koralu bambusowego, subfosylny koral sycylijski, sycylijski koral Sciacca, sycylijski koral sciacca, gorszy gatunkowo koral; korale najwyżej cenione, korale niżej cenione, korale wyżej cenione, kolonialne korale rafowe, białe korale naturalne, korale barwy bladuróżowej, bladuróżowe korale japońskie, ciemnoczerwone korale japońskie, kolonie koralu czarnych, rogowe korale czarne, czerwone prawdziwe korale, ławy czerwonych koralu, naturalne czerwone korale, prawdziwe czerwone korale, szlachetne korale czerwone, wapienne korale*

czerwone, prawdziwe korale jaskrawoczerwone, purpurowe korale szlachetne, kolonialne korale rafowe, rafotwórcze korale miękkie, wapienne korale ozdobne, gałązka kolonii koralu, wachlarzowate kolonie koralu, współczesna kolonia koralu; polipy koralowca twardego, fosylny koralowiec chiński, jubilerski koralowiec złoty, kolonijny koralowiec madreporowy; koralowce najwyższej cenione, koralowce niższej cenione, głębokowodne koralowce jubilerskie, kolonijne koralowce kamienne, kolonijne koralowce madreporowe, kopalne koralowce czteropromienne, wymarłe koralowce czteropromienne; krzaczasty kształt koralowiny, koralowina dalekowschodnich koralowców, koralowiny koralowców azjatyckich; pnie kolonii koralowej, koralowa rafa barierowa, przybrzeżne rafy koralowe, tropikalne rafy koralowe; koralowe szlachetne tworzywo, koralowy cud natury, krew Matki Ziemi, skamieniałe rośliny morskie;

7) trójczłonowe kompozycje z przyimkami: *pseudomorfoza po koralu, gałązki z koralu, koral z Japonii, koral z Sycylii, korale z Zlarinu;*

8) kompozycje wieloczłonowe: *czerwone drobiny szlachetnego koralu, wachlarzowate kolonie koralu czarnych, koralowce jubilerskie niższej cenione, koralowina barwy kości słoniowej;*

9) wieloczłonowe kompozycje z przyimkami: *korale o barwie granatów, koralowce o barwie granatów, korale o najciemniejszej czerwieni, korale o krwistoczerwonej barwie, korale białe w różowe plamki, koral biały z odcieniem kremowym, koral biały z odcieniem szarym, koral z Morza Śródziemnego, czerwony koral z Morza Śródziemnego, koral bambusowy barwiony na jabłuszko, koralowa łąka pod wodą;*

10) wieloczłonową kompozycję z imiesłowami oraz spójnikiem – *oczyszczone i wypolerowane gałązki koralowe.*

Ekspozowane w opracowaniu bogactwo koralu / koralowców potęgują również inne określenia. Niektóre z nich wskazują na pragmatyczne efekty pracy nad tym wyjątkowym organicznym kamieniem, inne oceniają od zapomnienia koralowe dzieła i ich kreatywnych, obdarzonych manualno-artystycznym geniuszem mistrzów, czasem mecenasów lub kolekcjonerów. Jeszcze inne potwierdzają sensoryczne predyspozycje człowieka zdolnego do wnikliwej obserwacji otaczającego go świata, pobudzającej jego wyobraźnię, motywującej analogie i skojarzenia.

Tę strukturalną „rafę” wypełniają zatem także nazwy, dokumentujące odwieczną fascynację ludzi owym wyjątkowym wodnym i ziemskim zarazem kamieniem, związanymi z nim pojęciami abstrakcyjnymi oraz realnymi, stworzonymi z niego desygnatami, (np. elementami, cenionej również przeze mnie, biżuterii), reprezentowane przez:

**STRUKTURALNA
„RAFA”
RÓŻNYCH NAZW
BEZPOŚREDNIO
LUB POŚREDNIO
ZWIĄZANYCH
Z KORALAMI /
KORALOWCAMI**

1) pojedyncze wyrazy: *gałki, kamienne, kamieniaki, kamienioki* (sieradzki wariant fonetyczny), *kamionki, korale, koralik, koraliczek, koraliki, koralina, koralka, koralnik, koraliki, koraliki* (nazwa techniki hafciarskiej), *korolowa* (35. rocznica ślubu), *laki, paciorki, perełki, różyczki, wójka, zygloki, żigłoki* (śląski wariant fonetyczny);

2) ujęte w cudzysłów pojedyncze rzeczowniki: „*Gilson*”, „*recon*”;

3) przymiotniki: *koralewy, koralisty, korolowa, korolowy, koralowe*;

4) czasownik *koralić*, funkcjonujący dawniej także w stronie zwrotnej – *koralić się*;

5) dwuwyrazowe zestawienia skomponowane z:

– łącznych myślnikiem rzeczownika i rzeczownika: *koral-amulet, koral-apatropaion, koral-talizman, korale-kulki, korale-laki, Ludzie-Korale, słupek-koralik, słupki-koraliki*;

– rzeczownika i rzeczownika: *korale Recon*;

– rzeczownika i rzeczownika w dopełniaczu (przydawka dopełniaczowa): *imitacja korala, obróbka korala, paciorki korala, połów korala, bicze koralu, imitacje koralu, kolekcja koralu* (zestaw biżuterii), *kompozycje koralu, nitki koralu, obróbka koralu, paciorki koralu, poławiacze koralu, poławianie koralu, połów koralu, produkcja koralu, rzędy koralu, sznur koralu, sznury koralu, sznureczek koralu, sznureczki koralu, sznurek koralu, sznurki koralu, wydobywanie koralu, bicze koralowców, przemysł koralowców, połów koralowców, imitowanie koralowiny, koralówka arlekina, korale Gilsona; nakładanie koralików, przyszywanie koralików, naszywanie koralików, naszywianie koralików*;

– rzeczownika i obocznej, dawnej formy rzeczownika *koral* w dopełniaczu (przydawka dopełniaczowa – *koralu*): *imitacja koralu, imitacje koralu, paciorki koralu, waloryzacja koralu*;

– rzeczownika i rzeczownika w narzędniku: *dekoracja korałem, handel korałem, handel koralami, gospodarowanie koralowcami, handel koralowcami*;

– rzeczownika i przymiotnika: *koral chlebowy, koral kulisty, koral okrągły, koral stożkowaty, koral syntetyczny, korale drewniane, korale chlebowe, korale hodowlane, korale syntetyczne, korale fałszywe, korale lakowe, korale lewe, korale prawe, korale prawdziwe, korale podhalańskie, korale sprawiedliwe, korale sztuczne, korale wotywne, koraliki okrągłe, koraliki walcowate, paciorki prawdziwe, koralówka pospolita, sztuki gabinetowe, koraliki czarne, koraliki srebrne, koraliki złote*;

– rzeczownika i przymiotnika *korolowa*: *aplikacja korolowa, biżuteria korolowa, branża korolowa, butelka korolowa, dekoracja korolowa, kamea korolowa, kalina korolowa, narośl korolowa, sztuka korolowa*;

– rzeczownika i przymiotnika *korallowy*: *agat korallowy, bez korallowy, długoszpón korallowy, garnitur korallowy, handel korallowy, kolor korallowy, munsztuczek korallowy, nóż korallowy, paciorek korallowy, przemysł korallowy, rynek korallowy, sygan korallowy, ustnik korallowy, wąż korallowy*;

– rzeczownika i przymiotnika *korallowaty* – *żłobik korallowaty*;

– rzeczownika i przymiotnika *koralikowa* – *nić koralikowa*;

– rzeczownika i przymiotnika *koralikowy*: *haft koralikowy, ścieg koralikowy*;

– rzeczownika i przymiotnika *koralikowe* – *nici koralikowe*;

– rzeczownika w lp i przymiotnika (to) *korallowe*: *drzewo korallowe, poroże korallowe, wytwórstwo korallowe*;

– rzeczownika w lm i przymiotnika (te) *korallowe*: *arcydzieła korallowe, beczułki korallowe, bransolety korallowe, drzewa korallowe, gałki korallowe, guziki korallowe, manele korallowe, naszyjniki korallowe, okazy korallowe, ozdoby korallowe, perły korallowe, paciorki korallowe, stulbiopławy korallowe, wątki korallowe, wota korallowe, wyroby korallowe*;

– przymiotnika i rzeczownika: *półpłaski koral, wypukły koral, syntetyczny koral, czerwone korale, indyjskie korale, prawdziwe korale, posażne korale, porcelanowe korale, srebrne korale, szklane korale, sztuczne korale, syntetyczny koralowiec, czerwone koraliki, niebieskawe koraliki, srebrne koraliki, złote koraliki, wielokolorowe koraliki, drewniane koraliki, jaskrawe koraliki, metalowe koraliki, podłużne koraliki, szklane koraliki*;

– przymiotnika *korallowa* i rzeczownika: *korallowa biżuteria, korallowa figurka, korallowa głowa, korallowa kamea, korallowa koszulka, korallowa kropla, korallowa nastawa, korallowa pomadka, korallowa spinka*;

– przymiotnika *korallowy* i rzeczownika: *korallowy boom, korallowy denotat, korallowy desygnat, korallowy kaboszon, korallowy komplet, korallowy luksus, korallowy naszyjnik, korallowy paciorek, korallowy przemysł, korallowy rozkwit, korallowy różaniec, korallowy unikat*;

– przymiotnika *koralikowy* i rzeczownika – *koralikowy motyl*;

– przymiotnika (to) *korallowe* i rzeczownika w lp: *korallowe wzornictwo, korallowe dewocjonalium, korallowe oczko, korallowe poroże, korallowe zawieszenie*;

– przymiotnika (to) *korallowe* i ujętego w cudzysłów rzeczownika w lp: *korallowe „murowanie”*;

– przymiotnika (te) *korallowe* i rzeczownika w lm: *korallowe akcesoria, korallowe amulety, korallowe aplikacje, korallowe apotropaiony, korallowe arcydzieła, korallowe belecзки, korallowe bransoletki, korallowe butony, korallowe denotaty, korallowe desygnaty, korallowe dewocjonalia, korallowe dodatki, korallowe dzieła, korallowe gody, korallowe grona, korallowe kamee, korallowe klejnoty, korallowe kolczyki, korallowe kuleczki, korallowe*

naszyjniki, koralowe oczka, koralowe ozdoby, koralowe paciorki, koralowe plamki, koralowe pręciki, koralowe przywieszki, koralowe relikwiarze, koralowe różańce, koralowe sznury, koralowe szopki, koralowe torby, koralowe wyroby, koralowe zapinki, koralowe ziarna;

– rzeczownika i czasownika: *korale dekorują, korale zdobią;*

– rzeczownika i imiesłowa: *korale barwiony, koral obrabiany, koral obrobiony, koral nie obrobiony, koral oprawiony, koral oczyszczony, koral polerowany, koral preparowany, koral rozkruszony, koral utłuczony, koral spopieleny, koral sproszkowany; korale imitowane, korale impregnowane, korale nieimpregnowane, korale naśladowane, korale obrobione, korale nie obrobione, korale oczyszczone, korale oprawione, korale podrabiane, korale polerowane, korale poprawiane, korale rekonstruowane, korale rzeźbione, korale toczone, korale szlifowane, korale wypolerowane; koralowce imitowane, koralowce korygowane, koralowce podrabiane, koralowce poprawiane, koralowce rekonstruowane, kamienie rekonstruowane;*

– imiesłowa i rzeczownika: *rzeźbiony koral, naśladowane korale, toczone korale, rekonstruowana koralowina;*

– imiesłowa i rzeczownika w narzędniku: *ozdobiony koralem, ozdobiony koralowcem, inkrustowany koralem, inkrustowany koralowcem, kameryzowany koralem;*

6) dwuczłonowe zestawienia z elementem ujętym w cudzysłów: *korale „chlebowe”, korale „Gilsona”, korale „Recon”, koszulka „koralowa”, koralowe „drzewka”, „drzewa” koralowe;*

7) dwuczłonowe miana w cudzysłowie: *„drzewka koralowe”, „koral syntetyczny”, „koralowa moda”, „koralowy wygląd”, „zagłębienie koralowe”;*

8) leksykalne konstrukcje trójczłonowe skomponowane z:

– rzeczowników i przymiotników: *bicze czerwonych koralu, kulki białoróżowego koralu, sznur czarnych koralu, sznury czerwonych koralu, sznury prawdziwych koralu, paciorki koralu szlachetnego, imitacja ciemnoróżowego koralu, imitacja ciemnoczerwonego koralu, imitacja koralowego paciorka, imitacja prawdziwych koralu, imitacje szlachetnych koralu, koralowa postać Chrystusa, koralowa rocznica ślubu, koralowy rynek jubilerski, koralowy rynek zdobniczy, koralowy butonowy paciorek, butonowe paciorki koralu, kuliste paciorki koralu, sztuczne czerwone korale, korale jednakowej wielkości, syntetyczny koral „Gilson”, czarny haft koralikowy, zygzakowaty ścieg koralikowy, światowy handel koralami, małe szklane paciorki, naszywanie szklanych paciorków;*

– rzeczownika, przymimka z lub *do*, rzeczownika w dopełniaczu (przydawka dopełniaczowa): *aplikacja z koralu, broszka z koralu, czaszka z koralu, figura z koralu, figurka z koralu, figurki z koralu, grona z koralu,*

guz z koralu, guziki z koralu, kamee z koralu, kompozycje z koralu, krzyż z koralu, naszyjnik z koralu, oczka z koralu, ozdoby z koralu, przedmioty z koralu, relikwiarz z koralu, różańce z koralu, stemple z koralu, wyroby z koralu, rzeźby z koralu, „góry z koralu”, amulet z koralu, kolczyki z koralu, biżuteria z koralu, naszyjnik z koralu, owoce z koralu, różaniec z koralu, wyrób z koralowiny, koraliki z kamienia, korale z laki, igła do koralików;

– rzeczownika, przyminka z, dawnej, obocznej formy rzeczownika *koral* w dopełniaczu (przydawka dopełniaczowa – *koralu*): *głowa z koralu, grzechotki z koralu, przedmioty z koralu*;

– rzeczownika, przyminka z, rzeczownika w narzędniku: *korale z okuwką, biżuteria z koralem, pierścioneł z koralem, pierścień z koralem, spinka z koralem, biżuteria z koralami, brosze z koralami, kolczyki z koralami, krzyż z koralami, pierścionki z koralami, różańce z koralami, nić z koralikami*;

– rzeczownika, przyminka w, rzeczownika w miejscowniku: *biżuteria w koralu, Chrystus w koralu, czaszka w koralu, figurki w koralu, kamea w koralu, kamee w koralu, pieczęcie w koralu, rzeźba w koralu, rzeźbiarz w koralu, rzeźbiarze w koralu, szopka w koralu, korale w rozetkach*;

– rzeczownika, przyminka *na*, rzeczownika w bierniku – *korale na szyję*;

– rzeczowników i imiesłowu: *kropielnica dekorowana koralem, brzuśce dekorowane koralem, puzdro dekorowane koralami, antependium haftowane koralem, antependia haftowane koralami, haftowane koralami tapiserie, militaria kameryzowane koralami, nóż kameryzowany koralami, klejnoty ozdobione koralem, szkatuła wysadzana koralami, spinki wysadzane koralami, tace wysadzane koralami, pokrywa zdobiona koralami, pokrywka zdobiona koralami, koral zalany alkoholem, rekonstruowane korale Recon*;

– rzeczownika, przymiotnika i imiesłowu: *koral bambusowy barwiony, koral złocisty modyfikowany, wybarwiony koral bambusowy, barwiony koral bambusowy, sproszkowane białe korale, oczyszczone gałązki koralowe, wypolerowane gałązki koralowe*;

9) wieloczłonowe kompozycje leksykalne, jak *koralowe centrum handlowo-wytwórcze, koral złocisty sztucznie modyfikowany, haftowane koralami obrusy oltarzowe, reprezentowane przez*:

– konstrukcje z przymikiem z: *korale z białą dupką, korale z ciasta chlebowego, korale z masy chlebowej, biżuteria z koralu prawdziwego, biżuteria z prawdziwych koralu, biżuteria z koralami prawdziwymi, biżuteria z koralami chlebowymi, dekoracje z koralu prawdziwego, figury szachowe z koralu, guziki z naturalnych koralu, kolczyki z koralowymi oczkami, kaboszon z czerwonego koralu, korale z koralu prawdziwego, koraliki z koralu szlachetnego, koraliki z tworzyw sztucznych, naszyjnik z koralu czarnego, naszyjnik z koralu czerwonego, naszyjnik z koralu różowego, naszyjnik z czerwonego koralu, naszyjniki z prawdziwego koralu, naszyjniki z koralu prawdziwego, naszyjniki z koralu prawdziwych, naszyjniki z czerwonego koralowca, naszyjniki*

*z koralu chlebowego, paciorki czerwone z laku, pierścień z koralu chlebowego, pierścionek srebrny z kora-
lem, pierścionki z koralowymi oczkami, pierścionek ze srebra z prawdziwym kora-
lem fałszywym, srebrna spinka z kora-
lem fałszywym, srebrna spinka z kora-
lem, srebrne spinki z kora-
lem, spinki ze srebra z prawdziwym kora-
lem, spinki tańsze z kora-
lem fałszywym, sznur z czerwonej koralowiny, czerwone korale z masy plastycznej, ścieg
gałązkowy z koralikami;*

– konstrukcje z przyimkiem *w*: *kamea rzeźbiona w koralu, rzeźba w czerwonym koralu, koral w kształcie
rozety, korale osadzone w kwiatonach, korale w kilku rzędach;*

– konstrukcje z przyimkami *do* i *na*: *drucik do naszywania koralików; koral na miedzi czerwonej, paciorki
barwione na czerwono.*

Zamiast zakończenia

*Kto chce pokazać siebie,
musi iść pod prąd.*

Jan Paweł II

Ponieważ, czego dowodzą moje wieloletnie lit(h)olingwistyczno-kulturologiczne badania, koral / koralowiec był, jest i będzie, o czym z kolei przekonują między innymi zaprezentowane w niniejszym studium, uzupełniającym językoznawczą lukę, „koralowe” werbalne świadectwa, nietypowym kamieniem organicznym, zakończenie tej książki, podobnie jak jej „koralowy” podmiot, i ona sama, nie mieści się w sztywnych, typowych, standardowych, klasycznych ramach.

Zatem, jako wierna naukowej interdyscyplinarności lit(h)olingwistyka systematycznie zgłębiająca wiedzę zarówno z zakresu językoznawstwa, jak i wszelkich dziedzin zajmujących się wszechstronnie pojętymi / ujętymi kamieniami, w niniejszym fragmencie swoich „koralowych” rozważań zaprezentuję ich Czytelnikowi te koralowo-kamiennie-lingwistyczne tezy, które, w moim odczuciu i zgodnie z moją wiedzą oraz naukowymi przekonaniem, dalekie są od stereotypowego stwierdzenia „koral nieodmiennie kojarzony jest z cywilizacją śródziemnomorską” (Fiałkowski 2013: 115), ponieważ:

1) Korale / koralowce były, są i będą integralną częścią wiedzy o całym otaczającym nas świecie (por. Purc-Stępnia 2010: 21).

2) Koral / koralowiec-kamień to nie tylko ważny element kultury materialnej, ale też integralny element kultury duchowej – symbolicznej. Także ten szlachetny kamień organiczny jest symbolem wielu uniwersalnych i ponadczasowych wartości, takich jak: pamięć, szczęście, wiara, trwałość, miłość, życie, bogactwo... (por. Nijakowski 2004: 25).

3) Koral / koralowiec, podobnie jak inne kamienie, będący emblematem stałości, reprezentuje trwałą składnik atmosfery zarówno w jej kulturowym, jak i biologicznym wymiarze (por. Kopczyński, Skoczylas 2006).

4) Również w koralu / koralowcu-kamieniu przez wieki dostrzegano różne nośniki tradycji i formy jej zachowania, a każdy *skarb morza* świadomie użyty przez człowieka, podobnie jak inne kamienie, stanowi ważne świadectwo jego osiągnięć. Świadczy też o dynamicznym potencjale ludzkich umysłowych i manualnych możliwości. Zastygły koral / koralowiec „to przecież dowód pamięci, różnych wyrobów, działań i wartościowań” (por. Kubis 2013: 161, 166).

5) „Dyskursywna i postdyskursywna tożsamość” różnych koralowych „świadectw historii odsłania coraz częściej taki stosunek do przeszłości, w którym »cielesność« pamięci bierze górę nad różnymi zintelektualizowanymi formami obcowania z nią” (Szpociński 2005: 298).

6) Koral / koralowiec-kamień jest jednym z najstarszych nośników informacji, a będąc nim nadal pozostaje symbolem przekazów, które nigdy nie zanikną (por. Bauer 2013: 353), gdyż podobnie jak określający go język gromadzi wspólne doświadczenia i systemy wartości. Jako taki symboliczny przewodnik po światowej kulturze wpływa na nasz sposób postrzegania rzeczywistości, porządkuje ją, pozwala ją nazywać i oceniać jej „koralowe” elementy.

Korale / koralowce bowiem, podobnie jak inne kamienie, od wieków nieustannie do nas, ludzi, mówią, a my, ludzie, parafrazując refleksję M. Frąckiewicz (Frąckiewicz 2013: 117), doskonale tę mowę rozumiemy, jak Kazimiera Iłhakowiczówna, która niczym Skoraszewicki Lirnik – Gabriel Roszak – autor liryku *Koralowce*, inicjującego tę lit(h)olingwistyczno-„koralową” monografię¹, poprzez swój anaforyczny wiersz *Przepowiednia* (Iłhakowiczówna 1989: 118) udowadnia, że polszczyzna rzeczywiście stanowi lingwistyczno-kulturowy „depozytariusz” (por. Anusiewicz 1991: 18) również i tego fenomenalnego *cudu*, którym był, jest i będzie internacjonalny i kosmopolityczny, także polski, a nie wyłącznie śródziemnomorski, *koral / koralowiec*:

W ciemności obok siebie będziecie leżeli,
i rozdzieli was woda płynąca, i ogień bieżący rozdzieli,
i rozdzielią was róże i lilie, i chrząszcze, i gęsienice,
i ścieżki przez pola uprawne, i splątane miejskie ulice,

---

1 Por. s. 13 monografii.

i wielkie – aż po horyzont – szerokie kartofliska,
i usta, co całują, i ręka, co rękę ściska,
i przypomnienie żalu,
i koral, co w oceanie ciepłym wyrósł na koralu,
i kwiatowi podobna rybka w szklanym słoju,
i zapach fijołków z drugiego pokoju,
i obietnica kiedyś dana – kiedyś – matce...
... I ptak, co na swobodzie żył, a umarł w klatce.

Skróty i symbole

ang. – angielski

antrop. – antropomim

ap. – apelatyw, apelatywny

ar. / arab. – arabski

bł. – błogosławiona

bot. – botaniczny

cm – centymetr

daw. – dawny

dkg – dekagram

dł. – długość

dosł. – dosłownie

d.-niem. – dolnoniemiecki

fr. – francuski

g.-ł. – grecko-łaciński

gr. – grecki

głęb. – głębokość

godz. – godzina

hebr. – hebrajski

hr. – hrabia

in. – inaczej

itp. – i tym podobne

km – kilometry

kość. – w użyciu kościelnym

kr – karat

ks. – ksiądz

[K. W.] – uzupełnienie autorki

lm – liczba mnoga

lp – liczba pojedyncza

łac. / łc. – łaciński

łow. – łowiecki

m – metr

m.in. – między innymi

mln – miliony

mm – milimetr

n.e. – naszej ery
niem. – niemiecki
np. – na przykład
ok. – około
oo. / o.o. – ojców
p.-łac. – późnołaciński
pol. – polski, polskie
poł. – połowa
por. – porównaj
powi. – powiat
pow. – powierzchnia
pn.-wsch. – północno-wschodni
przest. / przestarz. – przestarzałe
przykł. – przykład / przykładowo
pw. – pod wezwaniem
r. – rok
rel. – religijny
sjp – słowniki języka polskiego
sp.j. – spółka jawna
spol. – spolszczony
ss. – sióstr
st.-wł. – starowłoski
śr. – średnica
śrdwłc. – średniowiecznołaciński

św. – święty, święta
św. św. – świętych
t. – tom
tj. – to jest
tys. – tysiąc
tzw. – tak zwane
ul. – ulica
w. – wiek
wł. – włoski
woj. – województwo
zdr. – zdrobnienie / zdrobniały
zm. – zmarły
zool. – zoologiczny
zw. – zwany
żegl. – żeglarski
/, : – symbole leksykalnych wariantywności
=, (=) – symbole semantycznej równoznaczności,
synonimiczności, tautonimiczności
≈ – symbol metatezy leksykalnej / inwersji lek-
sykalnej (przestawki wyrazowej / przestawienia
wyrazowego)
←, → – symbole motywacji
>=< – symbol nazewniczo-werbalnej antytezy,
przeciwieństwa, przeciwstawienia

Literatura

- Anusiewicz J., 1991, *Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki*, [w:] *Języka a Kultura 1*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław, s. 16-25.
- Arct M., 1911, *Mały słownik wyrazów obcych*, Warszawa.
- Arthur A., 1991, *Musze*, Warszawa.
- Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa.
- Bartmiński J., 1980, *Słownik ludowych stereotypów językowych*, Wrocław.
- Bauer Z., 2013, *Kamień: Zatrzymaj się, idź*, [w:] *Kamień w literaturze, języku, kulturze*, t. II, red. M. Roszczyńska, K. Wądolny-Tatar, Kraków, s. 341-353.
- Bequenado E., 1995, *Aztekowie*, Warszawa.
- Bockenheimer K., 2002, *Dworek, kontusz, karabela*, Wrocław.
- Breza E., 1998, *Nazwy obiektów i instytucji związanych z nowoczesną cywilizacją*, [w:] *Encyklopedia. Polskie nazwy własne*, red. E. Rzetelska-Feleszko, s. 343-361.
- Brittain J., 1991, *Mała encyklopedia robót ręcznych*, Warszawa.
- Broda A., 2012a, *Góralka Żywiecka*, Warszawa.
- Broda A., 2012b, *Rzeszowianka*, Warszawa.
- Broda A., Majerska J., 2012a, *Biskupianka*, Warszawa.
- Broda A., Majerska J., 2012b, *Wilamowianka*, Warszawa.
- Bromberkowska E., 2010, *Mamert Celmiński. Nie tylko biżuteria*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Korale, perły i inne wątki*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 132-138.

- Brückner A., 1985, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Bugajski M., 2004, *Jak pachnie rezeda? Lingwistyczne studium zapachów*, Wrocław.
- Bussagli M., 2006, *Antonello da Messina*, Warszawa.
- Campbell D., 1995, *Korolowe energie. O energii kolorów, kamieni i kryształów*, Warszawa.
- Carr-Comm S., 2003, *Arcydzieła światowego malarstwa. Mity. Postacie. Symbole*, Warszawa.
- Cavey C., 1993, *Klejnoty. Fakty i mity*, Warszawa,
- Chabińska Ilchanke E., Kastelik M.M., Wilman A., 2012, *Skarby Świata. Cuda natury, kultury i sztuki*, Warszawa.
- Chenel Á. P., Simarro A. S., 2008, *Słownik symboli*, Warszawa.
- Chodyński A. R., 2010, *Koralowe „eldorado” wysp śródziemnomorskich (Korsyka, Sardynia, Sycylia) w źródłach krzyżackich, szlacheckich i mieszczańskich oraz dziełach sztuki XV i XVIII wieku*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Perła, koral i inne wątki*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 63-71.
- Chodyński A. R., 2006, *Proces stulecia o klejnoty węgierskie i rodowe skarby Męcińskich w 1. połowie XIX wieku w Warszawie*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Treści – Teksty – Przesłania*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 107-119.
- Cieślewska J., 2013, *Żywczanin*, Warszawa.
- Cirlot J. E., 2008, *Słownik symboli*, Kraków.
- Coenraads R.R., 2007, *Skały i skamieniałości*, Warszawa.
- Constantino M., 1989, *Secesja*, Kraków.
- Coss M., 1996, *Haftowanie*, Warszawa.
- Cotterell A., 2000, *Chiny*, Warszawa.
- Daranowska-Łukaszewska J., 2010, *Małopolska. Inspiracje tradycją*, Kraków.
- Dąbrowska M., 2015, *Biżuteria księżnej Marii Teresy Oliwii Cornwallis-West Hochberg von Pless (1873-1943)*, [w:] *Od klejnotów królewskich po biżuterię ubogą. O biżuterii w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 63-72.
- Dmuchowski J., 2006, *Przepych i tezauryzacja. Biżuteria w inwentarzach ruchomości szlachty wielkopolskiej w XVIII wieku*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Treści – Teksty – Przesłania*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 51-60.
- Dolczewska B., 2015, *Pierścienie i bransolety w poznańskich inwentarzach mieszczańskich z lat 1528-1635*, [w:] *Od klejnotów królewskich po biżuterię ubogą. O biżuterii w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 43-48.
- Dul R., 2012a, *Biłgorajka*, Warszawa.
- Dul R., 2012b, *Laszka*, Warszawa.
- Dul R., 2012c, *Łowiczanka*, Warszawa.
- Dul R., 2012d, *Podhalanka*, Warszawa.
- Dul R., 2013a, *Kielczanka*, Warszawa.
- Dul R., 2013b, *Lasowiaczka*, Warszawa.
- Dul R., 2013c, *Podhalanin*, Warszawa

- Dul R., 2013d, *Przeworszczanka*, Warszawa
- Durrell G., Durrell L., 1995, *Poradnik przyrodnika. Wszechstronny i praktyczny przewodnik po świecie przyrody*, Warszawa.
- Dwulit A., 2013a, *Opocznianka*, Warszawa.
- Dwulit A., 2013b, *Panna w stroju świętokrzyskim*, Warszawa.
- Dwulit A., 2013c, *Sandomierzanka*, Warszawa.
- Dzikowska E., 2016, *Biżuteria świata*, Pelplin.
- Energia kamieni. Harmonia ciała i umysłu*, 2013, Warszawa.
- Fahr-Becker G., 2004, *Secesja*, Warszawa.
- Fiałkowski S., 2013, *Tu i teraz – o awangardowym wizerunku bursztynu. Affluenza – obiecujący początek końca pandemii*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Elitarna fascynacja czy niedoceniony element sztuki polskiej?*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 115-118.
- Frąckiewicz M., 2013, *Kamień w wybranych przysłowiach i frazeologizmach polskich. Symultaniczne spojrzenie na cud natury*, [w:] *Kamień w literaturze, języku i kulturze*, red. M. Roszczyńska, K. Wądolny-Tatar, Kraków, s. 108-119.
- Fyson N., *Klejnoty świata*, 1996.
- Gałkowski A., 2011, *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*, Łódź.
- Górski J., 2012, *Krakowiak Wschodni*, Warszawa.
- Górski J., 2013a, *Częstochowianka*, Warszawa.
- Górski J., 2013b, *Orawianka*, Warszawa.
- Górski J., 2013c, *Piotrowianka*, Warszawa.
- Górski J., 2013d, *Zagórzanka*, Warszawa.
- Grabińska-Szcześniak A., 2013, *Bytomianka*, Warszawa.
- Grodecka, 2007, *Wiedza o sztuce w kształceniu przyszłych polonistów*, [w:] „Edukacja Humanistyczna”, t. 5, red. L. Jazownik, M. Sinica, Zielona Góra, s. 155-172.
- Grychowski M., Nowacki D., Piwocka M., 2011, *Klejnoty w dawnej Polsce*, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R., 1991, *Rola języka w tworzeniu kultury umysłowej*, [w:] *Języka a Kultura 1*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław, s. 34-42.
- Gübelin E., Erni X., 2001, *Kamienie szlachetne. Symbole piękna i władzy*, Warszawa.
- Hall C., 1996, *Koral*, [w:] C. Hall, *Klejnoty. Kamienie szlachetne i ozdobne*, Warszawa, s. 142-143.
- Heflik W., Natkaniec-Nowak L., 2011, *Gemmologia*, Kraków.
- Huml I., 2003, *Imago Artis – krakowskie zwierciadło sztuki. Spółdzielnia Pracy Rękodzieła Artystycznego 1947-1998*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Amulet – znak – klejnot*, red. K. Kluczajd, Toruń, s.102-107.

- Hübner-Wojciechowska J., 2014, *Lata 60 i 70. Sztuka użytkowa XX wieku. Przewodnik dla kolekcjonerów*, Warszawa.
- Iłakowiczówna K., 1989, *Poezje*, Lublin.
- Ilustrowany słownik języka polskiego*, 2004, red. E. Sobol, Warszawa.
- Inny słownik języka polskiego*, 2000, red. M. Bańko, t. 1-2, Warszawa.
- Jackowski A., Pach J., Rudziński J. S., 2001, *Jasna Góra*, Wrocław.
- Karen K., 1991, *Kamienie życia, czyli w magicznym kręgu klejnotów*, Warszawa.
- Karwatowska M., 2010, *Uczeń w świecie wartości*, Lublin.
- Kluczajd K., 2010, *Jubileuszowe wprowadzenie*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Perła, koral i inne wątki*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 7.
- Kładoczny P., 2012, *Semantyka nazw dźwięków w języku polskim*, t. 1-2, Łask.
- Kłak-Ambrożkiewicz M., 2010, *Koral i perła w twórczości i kolekcji Jana Matejki*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Perła, koral i inne wątki*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 59-62.
- Kobielus S., 1997, *Magiczne i symboliczne znaczenie koralu w przedstawieniach Matki Bożej z Dzieciątkiem na przełomie średniowiecza i renesansu*, [w:] S. Kobielus, *Sztuka około 1500*, Warszawa, s. 325-341.
- Kobylińska J., 2005, *Zagórzanie (Górale gorczańscy) – historia, gwara, kultura, folklor*, [w:] *Góry i góralszczyzna w dziejach i kulturze pogranicza polsko-słowackiego (Podhale, Spisz, Orawa, Gorce, Pieniny)*. *Literatura i język*, red. M. Madejowa, A. Mlekodaj, K. Sikora, Nowy Targ, s. 176-183.
- Kolberg O., 1865, *Do Redakcji „Biblioteki Warszawskiej”*. *List otwarty*, „Biblioteka Warszawska”, t. 2, Warszawa.
- Kolberg O., 1962a, *Krakowskie*, cz. I, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 5, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1962b, *Kujawy*, cz. I, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 3, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1962c, *Lubelskie*, cz. I, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 16, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1963a, *Kieleckie*, cz. I, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 18, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1963b, *Wielkie Księstwo Poznańskie*, cz. II, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 10, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1964a, *Mazowsze*, cz. III, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 26, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1964b, *Mazowsze*, cz. IV, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 27, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1964c, *Mazowsze*, cz. V, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 28, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1964d, *Radomskie*, cz. I, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 20, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1964e, *Ruś Karpacka*, cz. I, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 54, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1965, *Korespondencja*, cz. I, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 64, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1968, *Góry i Pogórze*, cz. I, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 44, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1974, *Sanockie i Krośnieńskie*, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 47, Wrocław-Poznań.
- Kolberg O., 1975, *Sandomierskie*, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 2, Wrocław-Poznań.

- Kolberg O., 1971, *Studia, rozprawy i artykuły*, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 63, Wrocław-Poznań.
- Kopaliński W., 1990, *Słownik symboli*, Warszawa.
- Kopczyński K., Skoczylas J., 2006, *Kamień w religii, kulturze i sztuce*, Poznań.
- Kosmowska-Ceranowicz B., Konart T., 1995, *Tajemnice bursztynu*, Warszawa.
- Królestwo zwierząt. Nowa ilustrowana encyklopedia zwierząt świata*, 2003, Warszawa.
- Krzywobłocka B., Krzywobłocka R., 2003, *Kamienie zodiakalne*, Warszawa.
- Krzywobłocka B., Krzywobłocka R., 1983, *Tajemnice klejnotów*, Warszawa.
- Kubiak Z., 1999, *Mitologia*, Warszawa.
- Kubis B., 2013, *Kamień we wspomnieniach Polaków*, [w:] *Kamień w literaturze, języku i kulturze*, t. 2, red. M. Roszczyńska, K. Wądolny-Tatar, Kraków, s. 147-168.
- Kwiek-Osiowska J., 1992, *ABC... polskiej gramatyki*, Kraków-Warszawa.
- Lambert M., 2006, *Energia kryształów. 150 sposobów zapewniających szczęście, miłość i zdrowie*, Warszawa.
- Laskowski R., 1999a, *Homonimia*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, M. Kucała, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 136.
- Laskowski R., 1999b, *Mocja*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, M. Kucała, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 227.
- Laurie V., 2007, *Piękne hafty*, Warszawa.
- Lepacka A. M., 2017, *Renesans. Historia – Sztuka – Ludzie*, Warszawa.
- Letkiewicz E., 2003, *Klejnoty magiczne. O apotropaicznych i leczniczych właściwościach klejnotów w czasach Jagiellonów i Wazów*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Amulet – znak – klejnot*, red. K. Kluczajd, Toruń, s.34-42.
- Lipczik A., 2015, *Kamee w dziewiętnastowiecznej biżuterii. Wybrane przykłady ozdób z polskich zbiorów*, [w:] *Od klejnotów królewskich po biżuterię ubogą. O biżuterii w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 59-64.
- Lizisowa T. M., 2011, *Języki pogranicza wschodniego*, [w:] *Kultura pogranicza wschodniego. Zarys encyklopedyczny*, red. T. Budrewicz, T. Bujnicki, J. S. Ossowski, Warszawa, s. 176-177.
- Łapot W., 2006, *Koralowce jubilerskie*, Sosnowiec.
- Marczewska M., 1997, *Katarzyna*, Warszawa.
- Masłowska D., Masłowski, 2005, *Księga aforyzmów*, Warszawa.
- Mastny M., 1997, *Tajemnice kamieni. Energia. Piękno. Zdrowie*, Warszawa.
- Maślankiewicz K., 1983, *Kamienie szlachetne*, Warszawa.
- Michalik M., 2007, *Wielkanoc w malarstwie*, Warszawa.
- Miller J., 2000, *Antyki. Encyklopedia*, Warszawa.
- Minerały i kamienie szlachetne*, Warszawa 2004.

- Minksztym J., 2010, *A... z jarmarku najpiękniejszych koralików sznur... Symbolika i funkcja biżuterii koralowej w polskiej kulturze ludowej i popularnej*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Perła, koral i inne wątki*, red. K. Kluczwajd, Toruń, s. 78-85.
- Minksztym J., 2013, *Nihil novi... Bransolety prokreacyjne – studium przypadku*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Elitarna fascynacja czy niedoceniony element sztuki polskiej?*, red. K. Kluczwajd, Toruń, s. 119-124.
- Morgunow E., 2007, *Madonny*, Warszawa.
- Morza i oceany. Atlas*, 2007, red. J. Sieradzka-Kasprzak, Warszawa.
- Moszyński K., 1968, *Kultura ludowa Słowian*, t. II, cz. 2, Warszawa.
- Możdżyńska-Nawotka M., 2002, *O modach i strojach*, Wrocław.
- Müldner-Nieckowski P., 2003, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Niemczyk E., 2002, *Cztery żywioły w architekturze*, Wrocław.
- Nijakowski L. M., 2004, *Siła zakłeta w kamieniu. Spory o pomniki*, „Pro Memoria” nr 20, s. 20-28.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, 1995-1997, t. 1-6, Warszawa.
- Ogrodowska B., 2012, *Medycyna tradycyjna w Polsce*, Warszawa.
- Oklejak M., 2015, *Cuda wianki. Polski folklor dla młodszych i starszych*, Warszawa.
- Pabisowa I., 2013, *Recenzja książki Katarzyny Węgorowskiej „Kamienie i klejnoty w języku, kulturze, sztuce”*. Warszawa – Zielona Góra 2012, (Warszawa, 22 marca 2013 roku) – maszynopis.
- Pająkowska M., 1997, *Słownictwo kociewskie a kultura ludowa. Wybrane zagadnienia z zakresu słownictwa gwarowego, wyrażającego sąd o człowieku*, Bydgoszcz.
- Parker S., 1994, *Brzeg morza*, Warszawa.
- Parry J., 2008, *Wielka księga dzikich zwierząt. Oko w oko z niesamowitą przyrodą*, Warszawa.
- Permutt P., 2017, *Kamienie, które leczą*, Warszawa.
- Pisarek W., 1999a, *Pleonazm*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, M. Kucała, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 280.
- Pisarek W., 1999b, *Tautologia*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, M. Kucała, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 396.
- Pisarek W., 1999c, *Uniwerbizacja*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, M. Kucała, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 410.
- Piskorz-Branekova E., 2005, *Polskie hafty i koronki. Zdobienia stroju ludowego*, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2006, *Polskie stroje ludowe*, t. 1, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2007a, *Polskie stroje ludowe*, t. 2, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2007 b, *Polskie stroje ludowe*, t. 3, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2008, *Biżuteria ludowa w Polsce*, Warszawa.

- Piskorz-Branekova E., 2012a, *Lubuszanka*, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2012b, *Opolanka*, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2012c, *Sieradzanka*, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2013a, *Hrubieszowianka*, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2013b, *Kołbielanka*, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2013c, *Pałuczanka*, Warszawa
- Piskorz-Branekova E., 2013d, *Radomianka*, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2013e, *Sanniczanka*, Warszawa.
- Piskorz-Branekova E., 2017, *Klejnoty z chłopskiej skrzyni*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Klejnoty w służbie sacrum i dewocji*, red. K. Kluczwajd, Toruń, s. 69-74.
- Piszczkiewicz K., 2011, *Małopolska. Zakupy z tradycją*, Kraków.
- Platt R., 1999, *Wraki*, Warszawa.
- Purc-Stępniaak B., 2010, *Perły i korale – kosztowny dodatek czy istotny motyw w gabinecie ze sztuką i malarstwie XVII wieku*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Perła, koral i inne wątki*, red. K. Kluczwajd, Toruń, s. 15-30.
- Rafy świata*, 2007, Warszawa.
- Roszczyńska M., Wądolny-Tatar K., 2013, *Kamień: inskrypcje i deskrypcje*, [w:] *Kamień w literaturze, języku i kulturze*, t. 2, red. M. Roszczyńska, K. Wądolny-Tatar, Kraków, s. 5-10.
- Rożek M., 1997, *Kraków. Przewodnik historyczny*, Wrocław.
- Różycka B., Płoszyńska H., 2007, *Wielka ilustrowana księga snów*, Poznań.
- Rzetelska-Feleszko E., 2006, *W świecie nazw własnych*, Warszawa-Kraków.
- Samek J., 1982, *Dary królewskie w skarbcu Klasztoru Paulinów na Jasnej Górze*, Warszawa.
- Samek J., Zbudniewek J., 1982, *Klejnoty Jasnej Góry*, Warszawa.
- Seweryn T., 1935, *Krakowskie klejnoty ludowe*, Kraków.
- Sędziwój M., 1971, *Traktat o kamieniu filozoficznym*, Warszawa.
- Shusterman R., 2010, *Świadomość ciała*, Kraków.
- Skarby ludzkości. Pomniki kultury i parki narodowe pod opieką UNESCO*, 1997, Warszawa.
- Skarby Ziemi*, 2000, Warszawa.
- Skrukwa A., 2014, *Oskar Kolberg 1814-1890*, Poznań.
- Słownik języka polskiego*, 1958-1969, red. W. Doroszewski, t. 1-11, Warszawa.
- Słownik języka polskiego*, 1988-1989, red. M. Szymczak, t. 1-3, Warszawa.
- Słownik polskich form homonimicznych*, 1984, red. D. Buttler, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Słownik wiedzy o kulturze*, 2009, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa.
- Słownik wyrazów obcych*, 1996, red. E. Sobol, Warszawa (SWO).

- Sobczak N., Sobczak T., 1998, *Wielka ilustrowana encyklopedia kamieni szlachetnych*, Warszawa.
- Sobczak N., Sobczak T., 1995, *Kość słoniowa. Korale*, Warszawa.
- Sobczak-Jaskulska R., 2013, *Klejnoty w Muzeum Sztuk Użytkowych Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Elitarna fascynacja czy niedoceniony element sztuki polskiej?*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 71-78.
- Staněk V. J., 1972, *Wielki atlas zwierząt*, Warszawa.
- Stevenson N., 2008, *Architektura bez tajemnic*, Warszawa.
- Symes R. F., Harding R. R., 1993, *Kamienie szlachetne*, Warszawa.
- Sypek A., 2015, *Czego nie ma na sukienkach Matki Boskiej Częstochowskiej ze skarbca jasnogórskiego*, [w:] *Od klejnotów królewskich po biżuterię ubogą. O biżuterii w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 48-57.
- Sypek A., 2013, *Trzy nowożytnie klejnoty dewocyjne ze Skarbca jasnogórskiego*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Elitarna fascynacja czy niedoceniony element sztuki polskiej?*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 41-48.
- Szpociński A., 2005, *Autentyczność przeszłości jako problem kultury współczesnej*, [w:] *Wobec przeszłości. Pamięć przeszłości jako element kultury współczesnej*, red. A. Szpociński, Warszawa, s. 288-298.
- Szuman-Gorczyca M., 2017, *Biżuteria historyzująca w zbiorach Muzeum Okręgowego w Koninie*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Klejnoty w służbie sacrum i dewocji*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 87-92.
- Szuman-Gorczyca M., 2001, *Biżuteria XIX wieku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Koninie*, [w:] *Biżuteria w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 129-137.
- Szuman-Gorczyca M., 2012 *Biżuteria patriotyczna a sprawa polska*, [w:] *O biżuterii w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 41-52.
- Szuman-Gorczyca M., 2010, *Biżuteria z korałem w zbiorach Muzeum Okręgowego w Koninie*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Perła, koral i inne wątki*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 72-77.
- Szymanderska H., 2008, *Śluby polskie. Tradycje, zwyczaje, przepisy*, Warszawa.
- Świerzowska A., 2003, *Bursztyn, koral, agat. Symbolika religijna i magiczna*, Kraków.
- Tátrai V., 1982, *Piero della Francesca*, Warszawa.
- Taylor P. D., 1993, *Skamieniałości*, Warszawa.
- Tokarski R., 2001, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, 335-362.
- Tomaszewski T., 1982, *Pojęcie świadomości*, [w:] *Psychologia*, red. T. Tomaszewski, Warszawa, 167-177.
- Turska J., 1976, *Haft modny*, Warszawa.
- Turska J., 2015, *Haft polski*, Warszawa.
- Utracka D., 2013, *(Post)sacrum pamięci: między monumentem a fetyszem – ekranem. Metanarracyjny wymiar kultury pomników w ponowoczesnej refleksji historiograficznej i literackiej*, [w:] *Kamień w literaturze, języku i kulturze*, t. 2, red. M. Roszczyńska, K. Wądołny-Tatar, Kraków, s. 123-146.

- Walters R. J. L., 1999, *Droгоценne kamienie. Klejnoty. Talizmany. Źródła mocy*, Warszawa.
- Węgorowska K., 2013, *Chryzantema, harfa, łodzik, wenus... W stronę konch(i)olingwistyki. Rzecz o muszlach w polszczyźnie*, Choszczno-Warszawa-Zielona Góra.
- Węgorowska K., 2014, *Dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego i Kresów północno-wschodnich w świetle ustaleń językoznawstwa erudycyjnego*, [w:] *Acta Baltico-Slavica*, 38, red. M. Ostrówka, Warszawa, s. 244-262.
- Węgorowska K., 2004, *Językowe świadectwa kultury i obyczajowości Kresów Północno-Wschodnich utrwalone we wspomnieniach ich byłych mieszkańców*, Zielona Góra.
- Węgorowska K., 2012, *Kamienie i klejnoty w języku, kulturze, sztuce*, Warszawa-Zielona Góra.
- Wielki ilustrowany atlas świata*, 2008, Warszawa.
- Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, 2005, red. M. Bańko, Warszawa (WSWO).
- Wierzchowski A., 1984, „*Imago-Artis*”. *Krakowskie srebro i złoto*, Kraków.
- Willis M., 2009, *Tybet. Życie. Legenda. Sztuka*, Warszawa.
- Wiszniewska A., 2015, *Dzieje Wytwórni Wyrobów Jubilerskich Warmet w świetle badań archiwalnych*, [w:] *Od klejnotów królewskich po biżuterię ubogą. O biżuterii w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 111-115.
- Vitkauskienė B., 2006, *Metale szlachetne*, [w:] *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, oprac. V Ališauskas i in., Kraków, s. 344-354.
- Zahel D., 2013, *Biżuteria dewocyjna w zbiorach Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej w Przemysłu – wybrane przykłady*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Elitarna fascynacja czy niedoceniony element sztuki polskiej?*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 79-84.
- Zahel D., 2015, *Biżuteria męska w zbiorach Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej w Przemysłu*, [w:] *Od klejnotów królewskich po biżuterię ubogą. O biżuterii w Polsce*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 93-97.
- Zaręba A.U., 2010, *Historyczne i współczesne metody imitowania pereł i koralu*, [w:] *Biżuteria w Polsce. Perła, koral i inne wątki*, red. K. Kluczajd, Toruń, s. 50-58.
- Zwierzęta. Ilustrowany przewodnik*, 2017, Ożarów Mazowiecki.
- Żak M., 2013, „*Cóż rzecz o piękności klejnotów*”. *Znaczenie symboliczne i magiczne drogocennych kamieni w ikonografii i złotnictwie średniowiecznym*, [w:] *Kamień w literaturze, języku, kulturze*, t. 2, red. M. Roszczynialska, K. Wądołny-Tatar, Kraków, s. 293-321.
- <http://teatrlelek.walbrzych.pl/spektakle/krolestwo-koralowej-rafy/#>

Indeks „koralowych” apelatywów, wyrażeń, zwrotów

A

Accarbaar 160, 175

accarbaar 67, 139, 160, 175

Accori 160, 174

accori 160

agat koralowy 120, 227

agat o rysunku podobnym do gałązki koralu 120

agatowa pseudomorfoza po koralu 120

Akabar 124, 160, 175, 221

akabar 160, 175, 221

Akori 120, 123-124, 160-161, 173, 175, 221, 223

akori 160-161, 175, 221, 223

akori (blue coral) 161

angelskin 157, 161, 175

amulet z koralu 75, 107, 109

amulety z koralu 74

amulety z koralu 122

anielska skórka 59, 161, 169, 171, 174

„anielska skórka” 161

antependia haftowane koralami 88, 107, 229

antependium haftowane koralami 88, 105, 229

apelatyw *koral* 35, 100, 103, 115, 125

apelatyw *korale* 100, 103

apelatyw *koralowiec* 115

apelatyw *koralowy* 125

aplikacja koralowa 46, 112, 122, 226

aplikacja z koralu 228

aplikacje z cielistego koralu 46

aplikacje z jasnorożowego koralu 46

aplikacje z koralu 87, 105, 122-123

arabskie paciorki 117, 144

Arciscuro 152

arciscuro mocno ciemnoczerwony 159

arciscuro 152, 159

arcydzieła koralowe 227

artefakty ze szlachetnego koralu 39

- artystyczne naszyjniki z czerwonego koralowca 207
 artystyczne wyroby z koralu 45, 47
 atlantycki koral 149
 atol 111, 223
 atol koralowa 223
 atol koralowy 110-111, 121, 223
 atole 65-66, 116-115, 132, 141, 143, 221, 224
 atole koralowe 108, 110, 112, 223
- B**
- badanie koralu 92
 Barbaresco 159
 barbaresco 159
 bardzo cienkie gałązki koralowiny 162
 bardzo rzadki gatunek koralowca 157
 bariera koralowa 111-112, 125, 223
 barwa kolonii koralu 106
 barwa koralu 78, 105, 121, 151
 barwa koralu 118, 151, 223
 barwa koralowa 119
 barwa koralowca 151, 159, 167, 223
 barwa koralowców 151
 barwa koralowiny 104, 150-151, 223
 barwienie koralu 167
 barwienie koralowców 168
 barwiona na czerwono masa chlebowca 221
 barwiony koral 168
 barwiony koral bambusowy 168
 barwne korale 173
 barwne polipy koralowców kufelkowatych 142
 barwy koralu szlachetnego 137
 barwy koralu wapiennego 137
 barwy koralu 151, 187
 barwy koralowców 151, 153, 156, 187
 beczułki 144, 154, 162
 beczułki koralowe 144, 227
 bezbarwne ciało koralu 135
 bezbarwne korale 135, 138
 bez koralowy 119, 227
 biała koralowina 153
 biała odmiana koralu 153
 białe korale 48, 160-161, 163, 167, 224, 229
 białe korale japońskie 148
 białe korale naturalne 167
 białe korale z Morza Chińskiego 163
 białe korale z Morza Śródziemnego 163
 białe odmiany koralu 153
 białe odmiany koralu szlachetnego 152
 białe w różowe plamki odmiany koralu szlachetnego 152
 biały koral 64, 105, 117, 123, 148, 153, 172-173, 224
 biały koral japoński 27, 148, 172-173, 224
 biały koral z mórz japońskich 64, 153
 biały piasek koralowy 110, 113
 Bianco 151
 bianco 152
 bicze 191
 bicze czerwonych koralu 179, 215, 228
 bicze koralu 107, 121-122, 182, 194, 215-216, 226, 228
 bicze koralowców 107, 109, 121-122, 143, 226
 bicze koralowców miękkich 66
 bicze koralowe 122
 „biedniejsze” imitacje naturalnych czerwonych koralu 214
 biologiczno-kulturologiczne refleksje o koralu 185
 biżuteria bez koralu 70

biżuteria koralowa 42, 68, 70, 95, 107, 117, 121-123, 128, 181-183, 201, 215, 226
 biżuteria krakowska z prawdziwych koralami 203
 biżuteria ornamentowana prawdziwym koralem 208
 biżuteria polska z koralem 207
 biżuteria polska z „prawym” paciorkiem 207
 biżuteria polska ze „sprawiedliwym” paciorkiem 207
 biżuteria w koralu 55, 106-107, 122-123, 135, 229
 biżuteria wykonana w koralu 107, 123, 135
 biżuteria wykonana z koralu 107, 123
 biżuteria z koralu 107, 215
 biżuteria z koralu prawdziwego 199, 209, 215, 229
 biżuteria z koralami 55, 57, 108, 122, 229
 biżuteria z koralami chlebowymi 202, 210, 215, 229
 biżuteria z koralami prawdziwymi 202, 210, 215, 229
 biżuteria z koralem 43, 122, 128, 207, 229
 biżuteria z koralami 48, 57, 229
 biżuteria z prawdziwych koralami 203, 215, 225
 biżuteria z „prawym” paciorkiem 207
 biżuteria zawierająca korale chlebowe 211
 biżuteria zdobiona koralami barwy bladuróżowej 161
 biżuteria zdobiona koralem obrobionym 134
 biżuteria ze „sprawiedliwym” paciorkiem 207
 blac coral 160, 175
 bladuróżowe korale 48, 224
 bladuróżowe korale japońskie 148, 224
 bladuróżowe korale naturalne 27, 161
 bladuróżowe odmiany koralu 157
 bladuróżowy koral 157, 228
 bladuróżowy koral z jaśniejszymi smugami 157
 blaknięcie koralu 167
 blue coral 160-161, 175
 błyszczący haft koralikowy 216
 bogactwo koralu 221, 225
 bogactwo koralowców 221, 225
 Boke 148, 151, 161
 boke 27, 148, 157, 161
 boom koralowy 43
 bransoleta ozdobiona koralami 207
 bransoleta srebrna zdobiona koralami 208
 bransoleta z czerwonego koralu 55
 bransoletki z koralowych paciorków 75
 bransolety koralowe 44-45, 73, 117, 122-123
 branża koralowa 112, 226
 brązowy koral 61
 brosza z koralową kameą 49
 brosze srebrne z koralami 207-208
 brosze z koralami 214, 229
 broszka z czerwonego koralu 48
 broszka z koralu 105, 228
 broszki z koralu 48
 brunatna barwa koralowiny 145
 brzuśce dekorowane koralem 88, 105
 budowa kolonii koralu 106
 budowa koralu 168
 budowa koralowców 168
 budowa raf koralowych 142
 budowle koralowe 114, 121, 223
 budowniczy raf 59, 169, 223
 budynki koralowe 187, 194, 223
 bułwate kolonie koralu madreporowych 65
 butelka koralowa 111, 123, 226
 butelka obrośnięta koralami 111
 butelka obrośnięta koralowcami 111
 butelka obrośnięta przez korale 111
 butelka obrośnięta przez koralowce 111

butonowe paciorki koralu 47, 105, 228
butonowe paciorki z różowego koralu 47, 157
buton z koralu 40
bransolety koralowe 227
brzuśce dekorowane koralami 229
bycza krew 59, 152, 159, 162, 169, 171, 174, 224
„bycza krew” 59, 113, 152, 159, 169, 171, 174, 224
bytność koralu 188

C

Capo testa 162
Capotesta 159, 162
capoteste 159-160
carbonetto 152, 159-160, 162
cena koralu prawdziwych 208
cena koralu szlachetnych 210
ceniona odmiana koralowca o białej koralowinie 153
cenione jubilersko koralowce 154
ceniony koral czerwony 155
centrum wydobycia koralu 43
charakter koralu 88
charakter koralu 160
charakter koralowca 88
charakter koralowców 160
charakterystyka koralu 95
charakterystyka koralowca 95
chiński koral 148, 224
chromatyczna „rafa” nazw koralu 159
chromatyczna „rafa” nazw koralowców 159
chromatyczna różnorodność koralu 151
chromatyczna różnorodność koralowców 151
chromatyczne miana koralu 194
chromatyczne miana koralowców 194

chromatyczne nazwy koralu 152
chromatyczne nazwy koralowców 152
chrust 56, 144, 221, 224
„chrust” 144
chrust czarnego koralu 224
„chrust” czarnego koralu 144
ciała koralowców 104
ciała polipów koralu 106
ciało koralu 135, 223
ciało koralu 65
ciało koralu miękkich 133
ciało koralowców 104, 223
cielisty koral 46, 158
ciemnoczerwona koralowina 104
ciemnoczerwone koralu 48, 162, 224
ciemnoczerwone koralu japońskie 148, 224
ciemnoczerwone koralu japońskie Moro 148
ciemnoczerwone koralu z Morza Śródziemnego 162
ciemnoczerwony koral 228
ciemnoróżowy koral 158, 166, 228
cienka koralowina 160
cienkie gałązki koralowiny 162
ciężkie koraliki 219
corallin 166, 175
cornetto 74
„cornetto” 74
cud 221, 225
cud natury 9, 225
cuda 185, 221
cudo 193
cudowna moc koralu 74
cybuch z munsztuczkiem koralowym 47
cybuch z ustnikiem koralowym 47

cynobrowe korale 77
czarna barwa koralowiny 145
czarna koralowina 104, 154, 164
czarna odmiana koralu 154
czarne korale 106, 154, 160, 228
czarne koraliki 217
czarne koralowce 93, 145, 154
czarny haft koralikowy 218, 220, 228
czarny koral 61, 144, 224
czarny koralowiec 145
czaszka w czerwonym koralu 61
czaszka w koralu 94, 122, 229
czaszka wyrzeźbiona w koralu 94
czaszka z koralu 105, 122, 228
czerwień koralu 182, 214, 223
czerwień koralu 60, 105, 223
czerwona barwa koralu 60
czerwona koralowina 162, 164, 167, 224, 230
czerwona, miękka kora 155
czerwone 207
czerwone akori 161
czerwone drobiny szlachetnego koralu 202, 215, 225
czerwone korale 36, 48, 55, 58, 60-61, 70, 75-77, 79, 81, 106, 122, 155, 162, 179, 184-185, 191, 194, 199-200, 202-203, 207, 209, 212, 214-215, 224, 227-228, 230
czerwone korale Akori 120, 161
czerwone korale imitujące korale prawdziwe 212-213
czerwone korale japońskie 148
czerwone korale szlachetne 70
czerwone korale z mas plastycznych 209, 212-213
czerwone korale z masy plastycznej 215, 230
czerwone korale z Oceanu Spokojnego 162
czerwone korale z różnych mas plastycznych 212-213

czerwone korale z różnych mas plastycznych imitujące korale prawdziwe 212-213
czerwone korale ze szkła 209
czerwone koraliki 208, 217, 220, 227
czerwone koralowce 93
czerwone koralowe bransoletki 75
czerwone krwiste korale 80, 156
czerwone owalne korale 61
czerwone laki 212
czerwone prawdziwe korale 75, 202, 214, 224
czerwony kamień 155, 173, 224
czerwony kamień – koral 93, 155
czerwony kolor koralu 70
czerwony koral 28, 48-49, 55, 57, 60-61, 74-75, 84, 149, 155, 169, 171-173, 215, 224, 229-230
czerwony koral inkrustowany diamentami 48, 155
czerwony koral szlachetny 66, 136-137, 149, 156, 173, 224
czerwony koral szlachetny z Morza Śródziemnego 66, 149
czerwony koral śródziemnomorski 100, 149, 162, 172-173, 224
czerwony koral wapienny 137
czerwony koral z Morza Śródziemnego 49, 66, 149, 155-156, 172-173
czerwony koralowiec 61, 68, 173, 207, 215, 224, 229
czerwony szkielet koralowca 68
czerwony wapienny koral śródziemnomorski 100, 118
czteropromienne koralowce 142

D

dalekowschodnie koralowce 150, 181, 225
dalekowschodnie koralowce jubilerskie 150, 181
dawna nazwa koralu 134

definicje koralu 92
 definicje koralowców 92
 dekoracja korałem 86, 105, 226
 dekoracja koralowa 87, 112, 226
 dekoracje z koralu prawdziwego 201, 229
 dekorowane korałem przedmioty 85
 delikatne korale 94
 denkowce 142, 222
 denkowiec 172
 desygnaty ozdobione koralami 116
 desygnaty wykonane z koralu – paciorków 116
 desygnaty wykreowane z koralu 105, 116
 desygnaty wykreowane z koralu – paciorków 116
 desygnaty wykreowane z koralu 105, 116
 desygnaty złożone z koralu 116
 desygnaty złożone z koralu – paciorków 116
 desygnaty zrobione z koralu 116
 desygnaty zrobione z koralu – paciorków 116
 dewocjonalno-koralowo-biżuteryjne wyroby 88
 dłoń topielca 133, 147, 175, 223
 długie korality 150
 długie koralowe sznury 162
 długoszpon koralowy 119, 227
 „dobra imitacja” ludowego koralu 211
 dobroczynne działanie koralu 73
 dobrze ukształtowana koralowina 159
 dookreślanie koralu 131
 dookreślanie koralowca 131
 dostawa koralu 41
 dostawa koralowych ozdób 41
 drewniane koraliki 219-220, 227
 drobiny szlachetnego koralu 202, 215, 225
 drucik do naszywania koralików 219-220, 230
 drzewa koralowe 118, 227
 „drzewa” koralowe 64, 116, 228
 drzewka koralowe 122
 „drzewka koralowe” 67-68, 116, 122, 228
 drzewko 56, 144, 221
 drzewkowate kolonie koralu czarnych 64, 154
 drzewo – koral 84
 drzewo koralowca 61, 64, 67, 108, 122, 223
 drzewo koralowe 118-119, 122-123, 227
 „drzewo” koralowe 64, 122
 drzewo morza 44, 59, 62, 169, 223
 duże korale 86-87, 107, 192, 194, 215, 224
 duże korale japońskie 148
 duże koralowe oczka 204
 duży koral 46, 105, 202, 204, 215, 224
 działanie koralu 73, 82
 dzieło z koralu 86

E

eksploatacja szlachetnego koralu 163
 element z koralu 45
 elementy rzeźbione w koralu 55
 estetyczne walory koralu 74
 estetyczne walory koralowca 74

F

fałszywy obraz koralu 63
 fałszywy obraz koralowca 63
 fascynacja korałem 42
 fascynacja koralowcem 42
 fasetowane koralowe paciorki 117
 fauna raf koralowych 115
 figura z koralu 105, 122, 228

figurka Immaculaty wyrzeźbiona z koralu 83
figurka Immaculaty z koralu 83
figurka z koralu 89, 105, 122, 228
figurki w koralu 106, 122, 229
figurki z koralu 89, 105, 122, 228
figury szachowe z koralu 47, 105, 229
fioletowe akori 161
fioletowe korale Akori 120, 161
fioletowo-niebieskie korale 160
firma produkująca koralową biżuterię 52
forma koralu 66
formy koralu 89, 105, 223
formy koralu 142, 221
formy koralowców 142, 221
formy koralowców czteropromiennych 131
fosylna koralowina 139, 148
fosylna koralowina koralowca kolonijnego 139
fosylna koralowina z Chin 139, 148
fosylny koralowiec 139, 148, 171, 225
fosylny koralowiec chiński 148, 171, 225
fragment gałązki koralu 75
fragment koralu 116
fragment koralowca 116
fragment rafotwórczego koralu 140
fragment skałotwórczego koralowca 41
fragment szkieletu koralowca 103
fragmenty koralu 43
fragmenty koralowca 43
fragmenty koralowców 112
fragmenty koralowiny 102, 104, 123, 223
fragmenty koralowych gałązek 50
fragmenty wapiennych szkieletów koralowców 155
funkcja koralu 183

funkcja prestiżowa koralu 183
funkcje koralu 183
funkcje koralowców 183

G

gałązka czerwonego koralu 84
gałązka kolonii koralu 64, 225
„gałązka” kolonii koralu 106
gałązka koralu 74, 79, 105, 120, 223
„gałązka koralu” 105, 224
gałązka koralu czarnego 64, 154
„gałązka” koralu szlachetnego 68
gałązka koralu ujęta w odpowiednią oprawę 74
gałązka koralu 225
gałązka koralowca 61, 64, 77-78, 94, 108, 122, 223
gałązka koralu 105, 223
gałązka z koralu 74
gałązki 104, 113, 144, 221
gałązki białego koralu 64, 105, 153, 224
gałązki białego koralu z mórz japońskich 64, 153
gałązki ciemnoczerwonej koralowiny 104
gałązki czerwonego koralu 169
gałązki drzewa 64
gałązki kamieniste 186
gałązki kolonii koralowej 64
gałązki koralu 46, 64-65, 73-74, 105, 154, 157, 223-225, 229
gałązki koralu białego 64
gałązki koralu czerwonego 154
gałązki koralu czerwonego ze śródziemnomorskiego gatunku 154
gałązki koralu rzeźbione 73
gałązki koralu 11, 37, 65, 67, 122, 194, 223

gałązki koralowca 108, 122, 144, 223
 gałązki koralowca czarnego 67
 gałązki koralowca czerwonego 67
 gałązki koralowe 68, 116, 122, 134, 188, 223, 225, 229
 gałązki koralowego krzewu 70
 gałązki koralowiny 144, 162, 223
 gałązki koralu 75
 gałązki naturalnego koralu 67, 105, 224
 gałązki z koralu 107, 225
 gałęzie 44
 gałęzie koralu 64, 107, 122, 223
 gałęzie koralowe 188
 „gałęzie” z czerwonego szkieletu koralowca 68
 gałki 191, 194, 226
 gałki koralowe 194, 227
 garnitur biżuterii wykonanej w koralu 107, 123
 garnitur biżuterii wykonanej z koralu 107
 garnitur koralowy 51, 111, 227
 gatunek czarnego koralowca 145
 gatunek koralu 64, 105, 122, 182, 202-203, 223
 gatunek koralu 159
 gatunek koralnika 119
 gatunek koralowca 64-65, 104, 137, 156-157, 160
 gatunek koralowców 111, 136, 142, 155, 160
 gatunek koralowców ośmiopromiennych 142, 155
 gatunek pawia 146
 gatunek podgromady koralowców ośmiopromiennych
 136, 155
 gatunek śródziemnomorskiego koralu czerwonego 162
 gatunki czarnych koralowców 145
 gatunki jelenich rogów 64
 gatunki koralu 114, 140, 156, 188, 194, 223
 gatunki koralu jubilerskich 152
 gatunki koralu ozdobnych 152
 gatunki koralowców 90, 92, 100, 109, 114, 122, 142, 145,
 155, 157, 159, 188, 223
 gatunki koralowiny 104
 geneza koralu 170
 geneza koralowca 170
 Gerardia 124
 gęste sznury koralu 193
 „Gilson” 124, 166, 172-174, 226, 228
 gliwickie żigłoki ze szkła 213
 gładkie koralowe paciorki 36
 gładko polerowane kawałki gałązek koralowiny 144
 głębokowodne koralowce 148, 225
 głębokowodne koralowce jubilerskie 148, 225
 głowa Chrystusa w koralu 89
 głowa z koralu 106, 122, 229
 główna rafa 112
 gmachy koralowe 186
 gold coral 158, 162, 175
 gorgonia 58, 221
 gorgonie 58-59, 170
 gorszy gatunek koralu 202-203
 gorszy gatunkowo koral 215, 224
 gospodarowanie koralowcami 109, 226
 „góry z koralu” 46, 105, 229
 gromada koralowców 91
 gromady 223
 grona z koralu 84, 105, 122-123, 228
 grube koralu 203, 215, 224
 grubość koralowiny 104
 grupa kolonijnych koralowców 131, 140
 grupa koralu 144, 164
 grupa koralu rafotwórczych 144

grupa koralowców 120
grupa osobniczych koralowców 131, 140
grupa osobniczych koralowców kolonijnych 140
grupy koralu 152
grzebień ozdobiony koralami 51
grzechotki z koralu 75, 106, 229
grzybinka 146, 150, 172, 221
grzybinki 146, 175, 221
grzybkształtny koralowiec 145
grzybowieńce 146, 172, 175, 221
grzywny koralowe 118
guziki koralowe 45, 117, 122, 227
guziki koralowe z kamieniami czeskimi 45
guziki koralowe ze srebrnymi różyczkami 45
guziki z koralu 45, 105, 122, 229
guziki z koralu w „karczochoy” 45
guziki z naturalnych koralu 194, 214, 229
guzowate oczka z koralu 202
guzy koralowe 45
guzy koralowe z rubinami 45
guz z koralu 40, 105, 122, 229

H

haft koralikowy 216-220, 227-228
haft z koralików 216, 220
haftowana koralami tkanina 88
haftowane koralami 88, 107, 229
haftowane koralami obrusy ołtarzowe 88
haftowane koralami antepedia 88
haftowane koralami tapiserie 46, 107, 229
haftowane korałem 88, 107, 229
handel koralami 159, 226, 228
handel korałem 27, 43, 122, 148, 205, 214, 226

handel koralowcami 109-110, 121, 226
handel koralowy 41, 109, 110, 116, 121-122, 227
handel wyrobami koralowymi 117
handlowa nazwa koralu z Morza Chińskiego 163
handlowa nazwa białych koralu z Morza Śródziemnego 163
handlowa nazwa czerwonych koralu 162
handlowa nazwa czerwonych koralu z Oceanu Spokojnego 162
handlowa nazwa szlachetnych czerwonych koralu 162
handlowa nazwa szlachetnych koralu czerwonych z Morza Śródziemnego 162
handlowa nazwa szlachetnych purpurowych koralu 162
handlowe nazwy koralu 160, 163
handlowe nazwy koralowców 160, 163
hawajskie głębokowodne koralowce jubilerskie 148
historia koralu 150
homonim *koral* 101
horn coral 160, 175

I

igła do koralików 219-220, 229
imitacja ciemnoróżowego koralu 158, 166, 228
imitacja ciemnoróżowego koralu 228
imitacja koralu 134, 164, 166, 210, 226, 228
imitacja koralu czerwonego 166
imitacja koralu prawdziwego 210
imitacja koralowca 166
imitacja koralowego paciorka 165, 228
imitacja koralu 164, 166, 171, 226, 228
imitacje koralu 164-166, 172, 226, 228
imitacja koralu prawdziwych 213, 215
imitacja prawdziwych koralu 214

- imitacje koralu z barwionego szkła 165
- imitacje koralu z ceramiki 165
- imitacje koralu z kauczuku 165
- imitacje koralu z kości 165
- imitacje koralu z laku 165
- imitacje koralu z mas plastycznych 165
- imitacje koralu z porcelany 165
- imitacje koralu z rogu 165
- imitacje koralu ze szkła 165
- imitacje koralu 164
- imitacje ludowych koralu 209
- imitacje naturalnych koralu czerwonych 214
- imitacje prawdziwych koralu 165, 214, 228
- imitacje szlachetnych koralu 165, 228
- imitowanie czarnej koralowiny 164
- imitowanie czerwonej koralowiny 164
- imitowanie koralowiny 164-165, 171, 226
- imitowanie koralu 165
- indyjskie korale 118, 227
- inkrustowany koral 125, 228
- inkrustowany koralowcem 125, 228
- inne korale 118
- inne koralowce 136, 148
- intensywnie różowe korale naturalne 27, 161
- interdyscyplinarne publikacje poświęcone koralowi 128
- interdyscyplinarne publikacje poświęcone koralowcowi 128
- interdyscyplinarne studia nad koralowcami 15
- J**
- jabluszek 168, 174, 221
- japoński koral 148, 171, 224
- jaskrawe koraliki 217, 220, 227
- jaskrawoczerwone prawdziwe korale 201
- jasnoróżowy koral 46, 158
- jaspis z koralowych skamielin 113
- jeden kawałek koralu 46, 49
- jeden kawałek koralowiny 48
- jeden kawałek koralu 46, 48
- jeden koral 105, 204-205, 224
- jeden większy kawałek koralu 49
- jelenie rogi 64, 146, 175, 224
- jelen z koralowym porożem 46
- jubilerski koralowiec 157, 225
- jubilerski koralowiec różowy 157
- jubilerski koralowiec złoty 157, 225
- K**
- kabinet z koral 66
- kaboszon z czerwonego koralu 155, 229
- kaboszon z koralu 56, 132
- kalina koralowa 119, 226
- kamea koralowa 226
- kamea rzeźbiona w koralu 105, 230
- kamea w koralu 49-50, 106, 122-123, 229-230
- kamea w śródziemnomorskim koralu 49
- kamee koralowe 48
- kamee w koralu 49-50, 106, 122-123, 229
- kamee z jednego większego kawałka koralu 49
- kamee z koralu 105-106, 122-123, 229
- kameryzowany koral 125, 228
- kameryzowany koralowcem 125
- kamieniaki 213, 215, 226
- kamieniaki – twarde sztuczne korale w kolorze czerwonym 213
- kamienie czarownic 223

kamienie Marsa 59, 69, 169, 172, 223
 kamienie rekonstruowane 228
 kamienioki 199, 213, 215
 kamieniste rośliny 186
 kamienne 213-214, 226
 kamienne gmachy 194, 224
 kamienne gmachy – rafy 187
 kamienne korale 213, 215, 224
 kamień czarownic 59, 69, 169, 172, 223
 kamień Gorgony 62, 223
 kamień – koral 93
 kamień Matki Ziemi 69
 kamionki 206, 213, 215, 226
 karat 119
 „kariera” koralu 41
 „kariera” koralowca 41
 kawałek czerwonego koralu 49
 kawałek koralu 46, 49, 105, 223
 kawałek koralowiny 48, 104, 223
 kawałek koralu 46, 48, 169
 kawałki gałązek koralowiny 144
 kawałki koralowiny 144
 kawałki naturalnej gałązki z koralu w formie wisiorków
     74
 kawałki nieobrobionych gałązek koralowca 144
 kawałki nieregularnych paciorków koralu 143
 kawałki nieregularnych paciorków koralowców 143
 kawałki regularnych paciorków koralowców 143
 każdy koral 204-205
 kilka rzędów koralu 194
 klejnot kameryzowany korałem 85
 klejnot rycerski 59, 69, 169, 172, 222
 klejnoty ozdobione korałem 83, 105, 229
 kłacza rozgałęzione na kształt koralu 120
 kolczyki w kształcie wydłużonej koralowej kropli 116
 kolczyki z gałązek koralu 67
 kolczyki z koralami 77, 122, 229
 kolczyki z koralu 108, 122, 229
 kolczyki z koralowymi oczkami 214, 229
 kolekcja koralu 107, 109, 117, 121, 123, 226
 kolekcja koralowych dzieł sztuki 89
 koliste paciorki z różowego koralu 157
 kolonia koralu 56, 64, 106, 109, 111, 120, 132, 223, 225
 kolonia koralu rafotwórczych 56, 132
 kolonia koralowa 64, 106, 109, 111, 123, 225
 kolonia koralowców 65, 106, 109, 111, 121, 223
 kolonia miękkich koralowców 133
 kolonia mózgownica 147
 kolonia polipów koralowych 113, 159
 kolonia twardych koralowców 133
 kolonialne korale 173, 224-225
 kolonialne korale rafowe 132, 141, 172-173, 224-225
 kolonie czarnych koralu 106
 kolonie jelenich rogów 64
 kolonie koralu 144, 224
 kolonie koralu czarnego 153-154, 224
 kolonie koralu 64, 106, 143, 154, 224-225
 kolonie koralu czarnych 64, 143, 154, 225
 kolonie koralu czerwonych 65
 kolonie koralu madreporowych 65
 kolonie koralowców 56, 65, 108-109, 132-133, 147, 223
 kolonie koralowców madreporowych 56, 132, 147
 kolonie koralowców twardych 133
 kolonie koralowe 113, 223
 kolonie mikroskopijnych polipów koralowców 109
 kolonie polipów koralowców 109

kolonie współczesnych koralowców 56, 132, 147
kolonie współczesnych koralowców madreporowych 56, 132, 147
kolonijne koralowce 56, 131-132, 140-141, 172-173, 225
kolonijne koralowce kamienne 172, 225
kolonijne koralowce madreporowe 56, 65, 131-132, 141, 172-173, 225
kolonijny koralowiec 141, 225
kolonijny koralowiec madreporowy 142, 225
kolor koralu 105, 121, 183
kolor koralu 70, 118, 151, 223
kolor koralowców 151
kolor koralowiny 151, 223
kolor koralu 120, 223
kolorowe koraliki 132, 134, 173
kolorowe koraliki 218
kolory koralu 135, 158
komplet biżuterii wykonywanej w koralu 107, 123
komplet biżuterii wykonanej z koralu 107, 123
komplet dekorowany koralami 85
kompozycje koralu 83, 107, 226
kompozycje koralowych butonów 117
kompozycje koralowych kuleczek 117
kompozycje kwiatowe z koralu 52
kompozycje nazewnicze związane z koralami 110
kompozycje nazewnicze związane z koralowcem 110
kompozycje z gałązkami koralu 46
kompozycje z koralu 105, 229
konary koralu 64
koneserzy koralu 151
koneserzy koralowców 151
konkretny rodzaj koralowców 174
konkretny koral 148
konkretny koralowiec 148
konstrukcje zbudowane przez koralowce 112
kopalne koralowce 140, 225
kopalne koralowce czteropromienne 132-133, 140, 225
kora koralowa 186, 194, 223
kora koralowców 65
koral 27-254
koral Akori 173, 223
koral akori 223
koral-amulet 69, 163, 226
koral-apatropaion 69, 163, 226
koral atlantycki 149, 221
koral azjatycki 172, 221
koral bambusowy 137, 143, 168, 174, 221, 224, 229
koral bambusowy barwiony 168, 229
koral bambusowy barwiony na jabłuszko 168
koral bambusowy barwiony na tzw. jabłuszko 168, 174
koral barwiony 167, 228-229
koral barwy złotej 162, 224
koral bezbarwny 171, 221
koral biały 55, 81, 145, 153, 157, 159, 173, 221, 225
koral biały z odcieniem kremowym 173, 225
koral biały z odcieniem szarym 173, 225
koral biały z odcieniem szarym i kremowym 159, 173
koral blado różowy 157
koral bladoróżowy 157, 174, 221
koral blady 55
koral błękitny 153, 221
koral brązowy 153
koral brunatny 153, 221
koral ceglasty 142, 153, 221
koral chiński 148, 163, 171, 174, 221
koral chlebowy 202, 204, 209-211, 214-215, 226, 229-230

koral cielisty 157, 161, 174, 221
 koral ciemnoczerwony 156, 221
 koral ciemnoróżowy 55, 158, 221
 koral ciernisty 174, 221
 koral czarny 27-28, 64, 105, 139, 154, 160, 172, 174-174, 221, 224, 229
 koral czarny konchiolinowy 139
 koral czarny (konchiolinowy) 160
 koral czarny (konchiolinowy) wytwarzany przez koralowiec 160
 koral czarny (szczególnie zasobny w konchiolinę) 160
 koral czerwony 28, 36, 39, 41, 46, 55-56, 60, 65, 74-75, 80-81, 102, 132, 134, 136, 140-141, 144, 152, 154-155, 162, 166, 171-171, 203, 215, 221, 224
 koral czerwony (beczułki) 144, 154
 koral czerwony (gałązki) 144
 koral czerwony (sieczone) 144
 koral czerwony szlachetny 155
 koral czerwony śródziemnomorski 36, 224
 koral czerwony ze śródziemnomorskiego gatunku 154
 koral dalekowschodni 148, 150, 171-172, 221
 koral-drzewo 68, 84, 164, 224
 koral dwubarwny 159, 171, 221
 koral fałszywy 28, 203, 215, 230
 koral fioletowofiołkowy 159, 221
 koral fioletowy 173, 221
 koral gąbczasty 142, 153, 172, 221
 koral gąbkowy 142, 172, 221
 koral „Gilson” 116, 228
 koral grzybokształtny 221
 koral haitański 148, 221, 224
 koral Horn 27, 223
 koral importowany 148
 koral importowany z Japonii 148
 koral inkrustowany diamentami 48, 155
 koral intensywnie bladioróżowy 157
 koral intensywnie czerwony 174
 koral jabłuszko 174
 koral japoński 27, 148, 159, 163, 171-174, 221, 224
 koral jasnioróżowy 158, 221
 koral kamienny 221
 koral – kamień 131, 233
 koral – kamień pochodzenia organicznego 131
 koral kamień-roślina 70
 koral kolonijny 103, 221
 koral konchiolinowy 139, 160, 172, 221
 koral kopalny 133, 171, 222
 koral korkowiec 142, 172, 224
 koral kremowy 158, 173, 221
 koral krwawy 191, 194, 221
 koral krzewiasty 144, 171-172, 221
 koral kulisty 203, 214, 226
 koral-kwiat 66, 224
 koral „łańcuszkowy” 143, 224
 koral łososiowy 156, 173, 221
 koral madreporowy 140-141, 172-173, 221
 koral matowy 138
 koral modyfikowany 168, 229
 koral mózgownik 132, 147, 172, 224
 koral muszlowy 139, 221
 koral na butelce 111
 koral na koralu 235
 koral na miedzi 85, 105, 230
 koral na miedzi złoczonej 85, 105
 koral naturalny 27-28, 124, 173, 181, 211, 215, 221, 224
 koral niebieski 137, 143, 156, 160-161, 173, 175, 221

koral niebieski (rogowy) 160
 koral niebieskofiołkowy 159, 221
 koral nie obrobiony 133, 138, 171-172, 228
 koral o barwie różowej 161
 koral o barwie różowoczerwonej 161
 koral o barwie złocistej 142
 koral o czerwonej barwie 63
 koral o trzech kolorach 159
 koral obrobiony 133, 171, 228
 koral oczyszczony 228
 koral odbarwiony 135, 172, 223
 koral okrągły 214, 226
 koral opalizujący 142, 223
 koral opalizujący o barwie złocistej 142
 koral oprawiony 171, 228
 koral otoczony granatami 202
 koral ozdobny 137, 191, 194, 221
 koral – paciorek 117
 koral pianka 142, 153, 172, 224
 koral piankowy 172, 221
 koral pojedynczy 146
 koral polerowany 134, 171, 228
 koral prawdziwy 28, 102, 134, 171-173, 181, 196-202, 204-206, 208-216, 221, 229
 koral preparowany 138, 228
 koral purpurowy 156, 221
 koral rafotwórczy 140, 172, 221
 koral Recon 124
 koral „Recon” 124
 koral rekonstruowany 165
 koral „robaczywy” 206, 215, 224
 koral rogowy 124, 139, 154, 160, 172, 221
 koral rosochaty 105, 145, 221
 „koral rosochaty” 67-69, 145
 koral-roślina 68
 koral rozkruszony 81, 162, 228
 koral-róg 146, 224
 koral różowo-czerwony 157
 koral różowy 46, 145, 150, 157, 171, 173, 221, 229
 koral różowy o szkielecie koralu białego 157
 koral różowy o szkielecie koralu bladoróżowego 157
 koral rurkowany 171-172, 175, 221
 koral rurkowy 171-172, 175, 221
 koral Sciacca 149, 163, 172, 174, 224
 koral sciacca 149, 163, 172, 174, 224
 koral skrzemieniały 139, 172, 223
 koral spopielony 81, 163, 228
 koral sproszkowany 138, 228
 koral stożkowany 203, 214, 226
 koral subfosylny 171, 221
 koral surowy 133, 171-172, 221-222
 koral sycylijski 149, 163, 171-172, 174, 221, 224
 koral sycylijski Sciacca 163, 174
 koral sylurski 150, 222
 koral sycylijski 164-166, 226
 „koral syntetyczny” 164, 228
 koral szczególnie zasobny w konchiolinę 162
 koral szlachetny 28, 35, 42-43, 55, 58, 65-66, 68, 92-93, 95, 101-102, 104, 134, 136-137, 139, 143, 148-150, 152, 154-155, 158, 172-173, 175, 188, 194, 204-205, 209-210, 215, 222, 224, 228-229
 koral szlachetny (wapienny) 139, 151-152
 koral szlachetny z Morza Śródziemnego 149, 172-173
 koral sztucznie modyfikowany 168, 229
 koral sztuczny 199
 koral śródziemnomorski 100, 118, 149, 171-173, 221, 224

koral-talizman 69, 163, 226
 koral Tosa 27, 148, 163, 172, 174, 223
 koral tropikalny 150, 221
 koral usytuowany centralnie 206
 koral utłuczony 81, 163, 228
 koral wapienny 137, 139, 152, 163, 222
 koral wapienny o białej koralowinie 163
 koral w formie tynktury 81
 koral w kształcie rozety 204, 214, 230
 koral wielobarwny 159, 171, 173, 222
 koral wielokolorowy 173
 koral większy 203
 koral włoski 149, 171, 221
 koral wykonany z tańszego materiału 164
 koral wykonany z zastępczego materiału 164
 koral z białymi przebarwieniami 157
 koral z Buriacji 42
 koral z fragmentami gałązek 159
 koral z Japonii 148, 171-172, 225
 koral z Morza Śródziemnego 149, 171-173
 koral z mórz japońskich 64
 koral z Sycylii 47, 149, 163, 171-172, 225
 koral z Wysp Samoa 140
 koral zalany alkoholem 81, 163, 229
 koral zasobny w konchiolinę 162
 koral zdobiący góralską spinę z Podhala 201
 koral złocisty 158, 168, 221, 229
 koral złocisty modyfikowany 168, 229
 koral złocisty (modyfikowany) 168
 koral złocisty sztucznie modyfikowany 168, 229
 koral złocisty (sztucznie modyfikowany silnymi środ-
 kami utleniającymi) 168
 koral złotozółty 159, 221
 koral złoty 158, 172, 175, 221
 koral zsylikowany 139, 172, 223
 koral zwieńczony wypukłą, metalową gwiazdką 205
 koral-zwierzę 64, 118
 koral żółty 172, 221
 koral żywy 132, 171, 222
 koralami haftowane infuły biskupie 86
 koralami haftowane ornaty 86
 koralami haftowane stuły 86
 korale 1-254
 korale Akori 120, 123, 160-161, 175, 223
 korale akori 160-161, 175, 223
 korale algierskie 148, 222
 korale bambusowe 145, 151
 korale barwne 135, 171-172, 222
 korale barwy bladioróżowej 161, 224
 korale barwy ceglastej 151
 korale barwy czerwonej 191
 korale barwy krwistej 191
 korale barwy lekko różowej 161
 korale barwy kości słoniowej 151
 korale barwy niebieskiej 151
 korale barwy różowej o jedwabistym połysku 161
 korale barwy różowo-czerwonej 161
 korale bezbarwne 135, 171-172, 222
 korale białe 135, 137, 151-154, 156, 167, 187, 194, 222
 korale białe w różowe plamki 152, 225
 korale białe z odcieniem kremowym 137
 korale białe z odcieniem szarym 137
 korale blade 138, 172, 222
 korale bladioróżowe 152, 161, 172, 222
 korale boke 27, 223
 korale cenniejsze 200, 215, 222

korale chlebowe 36, 202, 205, 209-210, 215, 226, 229
 korale „chlebowe” 211, 215, 228
 korale chlebowe o ciemnoczerwonym zabarwieniu 211
 korale chlebowe – sztuczne korale 210
 korale „chore” 138, 172, 224
 korale ciemnoczerwone 135, 152, 158, 196, 222
 korale ciemnoczerwone o czarnym rdzeniu 159
 korale ciemnoróżowe 222
 korale czarne 27-28, 64, 104, 139, 143, 151-152, 154, 156, 158-159, 160, 172, 187, 194, 198, 222, 224-225
 korale czarne (akabar) 160
 korale czerwone 28, 65, 70, 91, 134, 136-137, 139, 143, 145, 152, 154-156, 159, 162, 187, 194, 203, 214-215, 222, 224-225
 korale czerwone z Morza Śródziemnego 162
 korale dalmatyńskie 148, 222
 korale dalekowschodnie 172
 korale dekorują 107, 228
 korale dewońskie 66, 133, 150, 222
 korale drewniane 36, 226
 korale dwubarwne 135, 159, 171, 222
 korale fałszywe 103, 134-135, 137, 171, 173, 215, 226
 korale fioletowe 152, 156-157, 222
 korale Gilsona 165-166, 172-173, 226
 korale „Gilsona” 166, 172-174, 228
 korale głębokowodne 131, 171, 222
 korale hawajskie 148, 224
 korale hodowlane 36, 226
 korale imitowane 163, 228
 korale imitujące korale prawdziwe 212-214
 korale impregnowane 135, 228
 korale japońskie 148-150, 172, 222, 224
 korale japońskie Boke 148
 korale japońskie Moro 148
 korale jaskrawoczerwone 214, 225
 korale jasne 161, 172, 222
 korale jednakowej wielkości 204, 214, 228
 korale jubilerskie 136, 151-152, 222
 korale kamienne 213, 215, 222
 korale kamienne – imitacja korali prawdziwych 213
 korale kolonialne 132, 171, 222
 korale kolonijne 222
 korale koloru mocno czerwonego 197
 korale koralowe 135, 171-172, 222
 korale kopalne 66, 133, 150, 171, 222
 korale korygowane 163, 167, 172
 korale kościane 195, 206, 215, 222
 korale krwiste 152, 156, 222
 korale krwistoczerwone 156, 222
 korale-kulki 74, 143, 226
 korale kunsztownie oprawione 66, 134
 korale kurpiowskie 196
 korale laki 215
 korale-laki 212, 215, 226
 korale lakowe 212, 215, 226
 korale lewe 212-213, 215, 222, 226
 korale lewe (zygłoki) 213
 korale łososiowe 156, 222
 korale madreporowe 65, 140-141, 172-173, 222
 korale martwe 222
 korale matowe 138, 222
 korale miękkie 65, 132-133, 147, 171, 173, 222, 225
 korale mora 162, 223
 „korale na 2 ręce” 45
 korale na szyję 108, 229
 korale na zewnątrz śnieżnobiałe wewnątrz czerwone 159

korale na zewnątrz złociste wewnątrz czarne 159
 korale najdroższe 206
 korale najwyższej cenione 136, 172, 224
 korale naśladowane 40, 135, 171, 228
 korale naśladowujące korale prawdziwe 209
 korale naturalne 27, 36, 134-135, 161, 164-165, 167, 171-
 -172, 200-201, 211, 215, 222, 224
 korale naturalne (czerwone) 134
 korale niebieskie 151-152, 156-157, 222
 korale nieczyste 138, 172, 222
 korale nieimpregnowane 135, 228
 korale nie obrobione 107, 134, 228
 korale nietypowe 135, 171, 174, 222
 korale niższej cenione 137, 224
 korale nowe 132, 171-172, 222
 korale o barwie białej 158
 korale o barwie granatów 152, 225
 korale o barwie łososiowej 137
 korale o barwie różowej 137, 158
 korale o barwie żółtawej 158
 korale o ciemnoróżowych barwach 158
 korale o ciemnoróżowym zabarwieniu 156
 korale o czarnym rdzeniu 159
 korale o czerwonym zabarwieniu 181
 korale o intensywnym czerwonym zabarwieniu 181
 korale o krwistoczerwonej barwie 197, 215, 225
 korale o kształcie niewielkich walców 197
 korale o najciemniejszej czerwieni 159, 162, 225
 korale o organicznej koralowinie 134
 korale o purpurowych barwach 156
 korale o rogowej koralowinie 134
 korale o rogowej (organicznej) koralowinie 173
 korale o różowych barwach 49
 korale o różnych rodzajach 49
 korale o zabarwieniu fioletowym 152, 156
 korale o zabarwieniu niebieskim 152, 156
 korale obrobione 66, 107, 134, 171, 228
 korale obumarłe 132, 171-172, 223
 korale oczyszczone 134, 171, 228
 korale odbarwione 172, 223
 korale okuwane srebrem 199
 korale okuwane srebrnymi obrączkami 195
 korale okuwane złotem 199
 korale oprawione 107, 134, 171, 228
 korale organkowe 222
 korale organowe 188, 194
 korale osadzone w kwiatonach 107, 230
 korale osobnicze 172, 222
 korale ośmiopromienne 141, 222
 korale ozdobione okuwką 206
 korale ozdobne 27, 134, 137, 139, 152, 222, 225
 korale – ozdoby 192
 korale – paciorki 116
 korale plamiste 135, 222
 korale płytkowodne 131, 171, 222
 korale pochodzenia naturalnego 134
 korale podhalańskie 198, 206, 214, 226
 korale podrabiane 163, 167, 172, 228
 korale pojedyncze 131, 171-172, 222
 korale pokryte laką 212
 korale polerowane 134, 171, 228
 korale posażne 206
 korale poprawiane 163, 167, 172, 209, 228
 korale prawdziwe 40, 91, 102, 108, 128, 134-136, 156,
 171-172, 182-184, 192, 194-203, 205-206, 208-210, 212-
 -215, 222, 226, 229

korale prawdziwe ciemnoczerwone 196
 korale prawdziwe koloru mocno czerwonego 197
 korale prawdziwe o kształcie niewielkich walców 197
 korale prawdziwe (prawe) 195, 205, 213
 korale prawdziwe (sprawiedliwe) 198, 205
 korale prawdziwe z okuwkami 206
 korale prawe 195, 205, 215, 226
 korale prawe (prawdziwe) 195, 205
 korale przetworzone 66
 korale purpurowe 156, 222
 korale rafotwórcze 56, 132, 140-141, 144, 146, 172
 korale rafowe 132, 141, 172, 173, 224-225
 korale Recon 165, 167, 171-172, 226, 229
 korale „Recon” 167, 172, 228
 korale rekonstruowane 163, 228
 korale „robaczywe” 206
 korale rogowe 27-28, 139, 154, 172, 222
 korale rozgałęzione 145
 korale różańca 79
 korale różnych rodzajów 49
 korale różowe 135, 152, 157, 196, 206, 215, 222
 korale rurkowate 143, 172, 222
 korale rurkowe 143, 172, 222
 korale rzeźbione 50, 107, 134, 171, 228
 korale rzeźbione i szlifowane 134
 korale Sardegna 162, 223
 korale sardyńskie 149, 222
 korale sprawiedliwe 196, 198, 205, 215, 226
 korale sprawiedliwe z krzyżykiem 196
 korale sprawiedliwe z medalikiem 196
 korale syntetyczne 27, 36, 43, 70, 90, 106-107, 166, 173, 226
 korale sześciopromienne 140, 222
 korale szklane 199, 213
 korale szlachetne 106, 134-137, 139, 151, 154-156, 161, 194, 204, 210, 215, 222, 225
 korale szlachetne barwy czerwonej 191
 korale szlachetne barwy krwistej 191
 korale szlachetne (czerwone) 137, 155
 korale szlifowane 50, 107, 134, 171, 228
 korale sztuczne 198, 211, 213-214, 226
 korale sztuczne imitujące prawdziwe 214
 korale śnieżnobiałe 159
 korale toczone 171, 228
 korale tropikalne 150, 222
 korale twarde 133, 171, 222
 korale typowe 135, 171, 222
 korale usytuowane centralnie 206
 korale w biżuterii 181
 korale w formie papryczki 74
 korale w formie rogu 74
 korale w kilku rzędach 193-194, 230
 korale w kolorze czerwonym 213
 korale w kolorze krwistoczerwonym 200, 213
 korale w kwiatonach 230
 korale w luźnych kawałkach 73
 korale w naszyjniku 183
 korale w rozetkach 86, 108, 229
 korale wapienne 139
 korale wielobarwne 135, 159, 171, 222
 korale włoskie 148-149, 222
 korale wotywne 163, 226
 korale współczesne 132, 171-172, 222
 korale wszelkich odcieni barw 151
 korale wyblakłe 138, 172, 223
 korale wykonane z różnorodnych, zawsze czerwonych mas plastycznych 212

korale wypolerowane 134, 171, 228
 korale wysokiej jakości 92
 korale wyżej cenione 136, 224
 korale z białą dupką 213-214, 229
 korale z barwionego szkła 165
 korale z celuloиду 165
 korale z ceramiki 165
 korale z ciasta chlebowego 211, 215, 229
 korale z drewna 165
 korale z galalitu 165
 korale z hanyskiem 200
 korale z kauczuku 165
 korale z koralą 108
 korale z koralą prawdziwego 196, 198, 200-201, 206, 212, 229
 korale z koralowca 67
 korale z kości 165
 korale z kości barwionych 165
 korale z krzyżem 200
 korale z krzyżykiem 196, 200
 korale z laki 215, 229
 „korale z laki” 212
 korale z laku 165
 korale z mas naturalnych 211
 korale z mas plastycznych 165, 209
 korale z mas syntetycznych 211
 korale z masy chlebowej 215, 229
 korale z masy plastycznej 212-213, 215, 230
 korale z medalikiem 196
 korale z Morza Chińskiego 163
 korale z Morza Śródziemnego 162-163
 korale z Oceanu Spokojnego 162
 korale z odłamków koralowych 165
 korale z okolic Sieradza 213
 korale z okuwką 206, 214, 229
 korale z okuwkami 206
 korale z plastyku 165
 korale z porcelany 165
 korale z proszku kalcytowego 166
 korale z rogu 165
 korale z różnych mas plastycznych 213
 korale z wisiorkiem 200
 korale z Zlarinu 149, 163, 225
 korale zanieczyszczone 138, 172, 223
 korale zawieszane na koralowych wstążkach 201
 korale zdobią 107, 228
 korale „zdrowe” 206, 215, 224
 korale ze srebrnym krzyżykiem 200
 korale ze szkła 165, 209
 korale złociste 158-159, 168
 korale złote 151, 158, 172, 222
 korale żółtawe 158, 172, 222
 korale żółte 158, 172
 korale żywe 132, 171, 222
 koralewy 118, 122, 129, 226
 koraliczek 118, 226
 koralic 118, 226
 koralic się 118, 226
 koralik 102, 117-118, 121, 198, 226
 koralik największy 198
 koraliki 134, 153, 157, 195-197, 200-201, 203, 206, 210,
 215-220, 226-227, 229-230
 „koraliki” 220
 koraliki (nazwa techniki hafciarskiej) 219-220, 226
 koraliki czarne 220, 226
 koraliki gipsowe 203
 koraliki lakowe 203

koraliki mniejsze 203
 koraliki okrągłe 214, 226
 koraliki srebrne 220, 226
 koraliki sztuczne 203
 koraliki toczone 214
 koraliki walcowate 226
 koraliki z kamienia 219-220, 229
 koraliki z koralu szlachetnego 134, 229
 koraliki z licznymi białymi plamkami 157
 koraliki z tworzyw sztucznych 219-220, 229
 koraliki złote 220, 227
 koralikowa 227
 koralikowe 227
 koralikowy 216, 227
 koralikowy motyl 227
 koralików sznur 128
 koralin 166, 175, 221
 koralina 118, 226
 koraliny 187
 koralisty 118, 122, 226
 koralit 103, 221
 korality 103, 143, 150, 221
 koralka 120, 226
 koralnik 103, 119, 134-135, 173, 226
 koraliki 119, 195, 219-220, 226, 230
 koralowa 123, 194, 223-224, 226
 koralowa (barwa) 118-119
 koralowa (35. rocznica ślubu) 121, 226
 koralowa barwa koralu 118
 koralowa barwa koralowca 118
 „koralowa” binomenklatura 131
 koralowa biżuteria 36, 42-43, 52, 56, 67-68, 70, 76, 80,
 82, 97, 122, 128, 181, 185, 191, 198, 208, 215-216, 227
 koralowa biżuteria ludowa 185
 koralowa biżuteria wotywna 83
 koralowa budowla 187, 194, 224
 koralowa butelka 111, 123
 koralowa figurka 89, 112, 122, 227
 koralowa figurka Immaculaty 83
 koralowa figurka Madonny 89
 koralowa gałązka 50, 84
 koralowa głowa 112, 122, 227
 koralowa głowa potwora 46
 koralowa kamea 49-50, 112, 122-123, 227
 „koralowa” kolekcja nazw własnych 129
 koralowa kolonia 116
 koralowa koszulka 83, 112, 122-123, 227
 koralowa kropielnica 87
 koralowa kropla 116, 227
 koralowa łąka pod wodą 126, 129, 225
 „koralowa moda” 51, 112, 228
 „koralowa” monografia 9, 30, 234
 koralowa monstrancja 84-85
 koralowa nastawa stołowa 47, 112, 227
 „koralowa” nazwa 120, 173
 koralowa odmiana 124
 koralowa okładzina 43
 koralowa pokrywa 47
 „koralowa” polinomenklatura 131
 koralowa pomadka 119, 227
 koralowa postać 89
 koralowa postać Chrystusa 89, 112, 122, 228
 koralowa rafa 115, 225
 koralowa rafa barierowa 115, 225
 koralowa rocznica ślubu 121, 228
 koralowa sieczka 172

koralowa spinka 194, 227
 koralowa struktura 224
 „koralowa struktura” 126
 koralowa sukienka 83
 „koralowa” symbolika 130
 koralowa szopka 122-123
 koralowa sztuka 116
 koralowa sztuka zdobnicza 116
 „koralowa” wielozłonowa nazwa 173
 „koralowa” wieloznaczność 102
 koralowaty 227
 koralowce 1-254
 koralowce azjatyckie 148, 150-151, 172, 222, 225
 koralowce bambusowe 145, 159, 222
 koralowce barwy kości słoniowej 159
 koralowce barwy złotej 158
 koralowce białe 152, 187, 222
 koralowce białe w różowe plamki 152
 koralowce bladuróżowe 152, 222
 koralowce ceglaste 142, 153, 172, 222
 koralowce ciemnoczerwone 152, 222
 koralowce cierniste 145, 172, 222
 koralowce czarne 154, 172, 187, 222
 koralowce czerwone 152, 187, 222
 koralowce czteropromienne 56, 131-132, 140, 142, 146, 222, 225
 koralowce dalekowschodnie 150, 171-172, 222
 koralowce dekoracyjne 137, 222
 koralowce denkowe 142, 172, 222
 koralowce fosylne 139
 koralowce gatunku 168
 koralowce gąbczaste 142
 koralowce gąbkowe 142, 153, 222
 koralowce głębokowodne 131, 222
 koralowce hawajskie 148, 222
 koralowce imitowane 163, 228
 koralowce japońskie 172
 koralowce jednego gatunku 111
 koralowce jubilerskie 65, 128, 136-137, 143, 148, 150-151, 181, 222, 225
 koralowce jubilerskie niżej cenione 137, 225
 koralowce kamienne 141, 172, 222, 225
 koralowce kolonialne 172
 koralowce kolonijne 104, 109, 131-132, 140, 171-172, 222
 koralowce kopalne 133, 222
 koralowce korygowane 163, 167, 228
 koralowce krwiste 152, 222
 koralowce krzaczaste 144, 222
 koralowce kubelkowate 142, 222
 koralowce madreporowe 56, 65, 131-132, 140-141, 147, 172-173, 222, 225
 koralowce martwe 132, 171-172, 222
 koralowce matowe 138, 222
 koralowce miękkie 66, 133, 143, 171, 222
 koralowce najwyższej cenione 136, 172, 225
 koralowce niebieskie 142, 222
 koralowce niżej cenione 137, 225
 koralowce o barwie ceglastej 142
 koralowce o barwie granatów 152, 225
 koralowce o koralowinie barwy kości słoniowej (bambusowe) 159
 koralowce o koralowinie ceglastej 153
 koralowce o koralowinie czarnej 154
 koralowce obumarłe 132, 171-172, 223
 koralowce osobnicze 131-133, 140, 171-172, 174, 222
 koralowce ośmiopromienne 56, 65, 92, 132, 136, 140, 142-143, 146, 155, 175, 222

koralowce – ozdoby 192
 koralowce parzące 142, 153, 172, 223
 koralowce płytkowodne 131, 222
 koralowce podrabiane 163, 228
 koralowce poprawiane 163, 167, 172, 228
 koralowce porowate 142, 222
 koralowce pospolite 138, 222
 koralowce prawdziwe 103, 135, 173
 koralowce rafotwórcze 115, 140, 172, 222
 koralowce rekonstruowane 163, 228
 koralowce rogowe 222, 131-133, 140, 146, 172
 koralowce rozgałęzione 223
 koralowce sinoniebieskie 157, 222
 koralowce sześciopromienne 56, 132, 140-141, 222
 koralowce szlachetne 136, 172, 222
 koralowce sznurowe 143, 222
 koralowce twarde 133, 137, 140, 170-171, 222
 koralowce współczesne 132, 171-172, 222
 koralowce wymarłe 132, 171-172, 223
 koralowce wyżej cenione 136
 koralowce z gatunku 153-154
 koralowce złote 158, 222
 koralowe 123, 194, 223 226
 koralowe (te) 224, 227
 koralowe (to) 224, 227
 koralowe akcesoria 79, 117, 227
 koralowe arcydzieła 87, 116
 koralowe atole 224
 koralowe ampułki 88
 koralowe amulety 74, 77, 79, 117, 122, 227
 koralowe aplikacje 87, 112, 122-123, 227
 koralowe apotropaiony 76, 116, 227
 koralowe arcydzieła 40-41, 48, 116-117, 122, 227
 koralowe atole 65
 „koralowe” barwy 152
 koralowe beczułki 117, 227
 koralowe belecзки 88
 koralowe bransoletki 40, 75, 77, 117, 122-123, 227
 koralowe bransolety 36
 koralowe broszki 50
 koralowe bukiety 68
 koralowe butony 68, 117, 227
 koralowe centrum handlowo-wytwórcze 42, 116, 229
 koralowe denotaty 227
 koralowe desygnaty 68, 78, 116, 227
 koralowe detale 67
 koralowe dewocjonalia 83, 117, 122, 227
 koralowe dewocjonalium 117, 122, 227
 koralowe dodatki 203, 214, 227
 koralowe drzewa 63
 koralowe drzewka 122
 koralowe „drzewka” 66, 116, 122, 228
 koralowe drzewo 119, 122, 224
 koralowe dzieła 86, 89, 117, 122, 225, 227
 „koralowe” dzieła 53
 koralowe dzieła sztuki 86, 89
 koralowe dzieła sztuki zdobniczej 86
 koralowe „eldorado” 128
 „koralowe” elementy 234
 „koralowe” fakty językowe 28
 koralowe figuralne kamee 49
 koralowe figury szachowe 47
 koralowe gałązki 45-46, 50, 67, 116, 122, 191, 224
 koralowe gałęzie 64, 116, 122, 224
 koralowe gody 121, 227
 koralowe grona 84-85, 117, 122-123, 227

koralowe imitacje 213
koralowe inkrustacje 40
koralowe kamee 48-50, 117, 122-123, 227
koralowe klejnoty 83, 199, 214, 227
koralowe klejnoty umieszczane na ramionach krzyży
199
koralowe kolczyki 36, 117, 227
koralowe kolonie 64, 113, 116, 224
koralowe krakowskie pierścienie kobiece 204
koralowe krzyże 87
koralowe krzyże relikwiarzowe 87
koralowe krzyżyki 46, 88
koralowe kuleczki 68, 117
koralowe kwiaty 67
„koralowe” miana 26, 130
koralowe motywy 87
koralowe „murowanie” 116, 123, 227
koralowe naszyjniki 36, 40, 45, 70, 73, 117, 144, 181, 183,
199, 206, 215, 227-228
koralowe naszyjniki posażne 183
koralowe naszyjniki ślubne 183
„koralowe” nazwy 30, 118, 141, 174, 194
„koralowe” nazewnictwo 221
koralowe noże 47
koralowe oczka 199, 204, 214-216, 228-230
koralowe oczka w formie niezapominajki 184
koralowe oczka w formie rozetki 184
koralowe oczko 202, 204, 215, 227
„koralowe” określenia 173
koralowe owoce 67
koralowe ozdoby 11, 41, 43, 52, 68, 116-117, 185, 228
koralowe paciorki 36, 40, 44, 48, 51, 56, 75, 77-78, 88-
-89, 102, 117, 122-123, 171, 228
koralowe pasy 73
koralowe pierścienie 40, 204
koralowe plamki 119, 228
„koralowe” pojęcia 28
koralowe poroże 46, 117, 122, 227
koralowe precjoza 9
koralowe precjozom 52
koralowe pręciki 45, 116, 228
koralowe przedmioty 42, 83, 111, 191
koralowe przywieszki 46, 117, 228
„koralowe” publikacje 9
koralowe puzdro 47
koralowe rafy 65
„koralowe” refleksje językoznawcze 101
koralowe relikwiarze 86, 117, 122, 228
koralowe „renesanse” 35
„koralowe” rozważania 233
koralowe różańce 77, 88, 117, 122-123, 228
koralowe różyczki 46, 88
koralowe rynki 111
koralowe rzeźby 46
koralowe skamieliny 113
„koralowe” słownictwo 26, 30
koralowe stagnacje 35
koralowe szaleństwo 35
„koralowe szaleństwo” 42, 116
koralowe szczegóły malarskie 67
koralowe szlachetne tworzywo 95, 117, 225
koralowe sznury 162, 228
koralowe szopki 89, 117, 122, 228
koralowe szopki Bożonarodzeniowe 89
koralowe sztuki gabinetowe 191
koralowe świadectwa historii 234

koralowe tkanki 151
 koralowe torby 119, 228
 koralowe tworzywo 225
 „koralowe” werbalne świadectwa 233
 koralowe wota 82
 koralowe wotum 85, 87
 koralowe wyroby 41-42, 117, 122, 228
 koralowe wysepki 110, 112-113, 126, 222
 koralowe wyspy 141
 koralowe wzornictwo 227
 „koralowe wzornictwo” 113
 koralowe zapinki 40, 76, 117, 228
 koralowe zausznice 73
 koralowe zawieszania 117
 koralowe zawieszenie 78, 227
 koralowe ziarna 79, 117, 228
 korkowiec 221-223, 225, 227, 229
 koralowiec bambusowe 145, 222
 koralowiec biały 173, 222
 koralowiec biały z odcieniem szarym 173
 koralowiec bladoróżowy 174
 koralowiec brązowy 153, 222
 koralowiec chiński 148, 171, 225
 koralowiec czarny 67, 222
 koralowiec czerwony 60, 67, 174
 koralowiec czteropromienny 131, 140, 222
 koralowiec denkowy 142, 172, 222
 koralowiec drzewo 68, 84, 169, 224
 koralowiec fosylny 138, 172, 222
 koralowiec gąbkowy 172, 222
 koralowiec grzybokształtny 145, 172, 222
 koralowiec intensywnie czerwony 174
 koralowiec kamienny 222
 koralowiec-kamień 233-234
 koralowiec – kamień organiczny 131
 koralowiec – kamień pochodzenia organicznego 131
 koralowiec karminowy 156, 222
 koralowiec kolonijny 131-132, 139, 171, 222
 koralowiec kolonijny z Indonezji 139
 koralowiec kremowy 173
 koralowiec krzaczasty 171-172, 222
 koralowiec-kwiat 66, 224
 koralowiec madreporowy 132, 140-142, 173, 222, 225
 koralowiec miękki 133, 173, 222
 koralowiec – mózgownik z Antiguy 147
 koralowiec muszlowy 139, 222
 koralowiec o białej koralowinie 153
 koralowiec prymitywny 222
 koralowiec rafotwórczy 222
 koralowiec rafowy 139, 150
 koralowiec-roślina 68
 koralowiec różowy 157, 222
 koralowiec szlachetny 222
 koralowiec trzeciorzędowy 150, 222
 koralowiec twardy 108, 133, 171, 222, 225
 koralowiec z gatunku 27, 124, 154, 158
 koralowiec z Indonezji 139
 koralowiec zdobiący góralską spinkę z Podhala 201
 koralowiec złoty 157, 225
 koralowiec-zwierzę 64, 118
 koralowina 27, 48, 50, 68, 102, 104-105, 109, 113, 122-
 -123, 132, 134, 136-137, 139, 144-145, 148, 150-151, 153,
 156-160, 162-163, 167-168, 172-173, 221-226, 228, 230
 koralowina barwy białej 136
 koralowina barwy czerwonej 136
 koralowina barwy karminowej 136

koralowina barwy kości słoniowej 159, 225
 koralowina barwy różowej 136
 koralowina barwy złotej 158
 koralowina biała 104, 153, 222
 koralowina ciemnoczerwona 104, 222
 koralowina cieńsza 159
 koralowina cieńsza z odłamkami gałązek 159
 koralowina cięta na kształt sieczki (raspatelli) 162
 koralowina ceglasta 153, 222
 koralowina czarna 104, 154, 222
 koralowina czerwona 104, 222
 koralowina dalekowschodnich koralowców 225
 koralowina dalekowschodnich koralowców jubiler-
 skich 150
 koralowina fosylna 222
 koralowina koralu bambusowego 168, 224
 koralowina koralowca kolonijnego 139
 koralowina koralowców 225
 koralowina niebieska 104, 222
 koralowina niejednorodna 145, 222
 koralowina o barwie ceglastej 153
 koralowina o barwie sinoniebieskiej 157
 koralowina o złotej barwie 158
 koralowina porowata 222
 koralowina silnie porowata 142, 153, 157
 koralowina segmentowana 145, 223
 koralowina trzeciorzędowego koralowca rafowego 139, 150
 koralowina z Chin 139, 148
 koralowina z odłamkami gałązek 159
 koralowina z widocznymi gałązkami 160
 koralowina złej jakości 167
 koralowina złota 222
 koralowiny 150, 194, 221, 225
 koralowiny koralowców 109, 125, 223
 koralowiny koralowców azjatyckich 151, 225
 koralowo 118
 koralowo-bizuteryjne dzieła 52
 koralowo-kamienno-linngwistyczne tezy 233
 koralowo-kamienny monolit 130
 koralowy 118, 123, 125, 194, 226
 koralowy (przymiotnik) 223-224, 227
 koralowy boom 42, 111, 227
 koralowy butonowy paciorek 116, 228
 koralowy cud natury 126, 129, 225
 koralowy denotat 90, 93-94, 111, 227
 „koralowy” denotat 175
 koralowy desygnat 227
 „koralowy” dualizm 130
 „koralowy” ekslibris
 koralowy kaboszon 116, 227
 koralowy kamień 42, 59, 120, 224
 koralowy kamień organiczny 120
 koralowy kolor 125
 koralowy komplet 85, 111, 227
 „koralowy” komponent 125
 „koralowy” kontrast 130
 koralowy krzak 111, 122, 224
 koralowy krzew 70
 koralowy „krzew” 89, 111, 122
 koralowy luksus 42-43, 111, 227
 koralowy munsztuczek 47
 koralowy naszyjnik 75, 111, 122-123, 182-183, 227
 koralowy okaz 42
 koralowy paciorek 116, 165, 171, 227-228
 „koralowy” podmiot 233
 koralowy podzbiór 142

koralowy proszek 81, 111, 224
 koralowy przemysł 122, 227
 koralowy relikwiarz 122-123
 koralowy rozkwit 41, 111, 227
 koralowy różaniec 80, 88, 111, 122, 227
 koralowy rynek 35, 111, 122, 150, 228
 koralowy rynek jubilerski 35, 111, 150, 228
 koralowy rynek zdobniczy 111, 228
 koralowy unikat 85, 87, 111, 227
 koralowy ustnik 47
 koralowy wotywny unikat 85
 „koralowy wygląd” 120, 228
 „koralowy” zbiór 129
 koralówka 119, 121, 226
 koralówka arlekina 119, 226
 koralówka pospolita 119, 121, 226
 koralówki 119
 koralu 223, 226
 korkowiec 140, 142, 172, 224
 korona z gałązek koralu 11
 korona z drzewa koralowca 67
 koronkowiec 137, 143, 221
 kosmopolityczny charakter koralu 160
 kosmopolityczny charakter koralowców 160
 koszulka inkrustowana koralami 83
 koszulka koralowa 123, 228
 koszulka „koralowa” 83, 112, 122
 koszulka wykonana z koralu 83
 koszulka z koralu 83
 kosztowne korale 209
 kosztowne korale prawdziwe 209
 kościane 195, 206
 krakowskie krzyże z koralami 185
 krakowskie pierścienie z koralami 183
 krakowskie pierścionki z koralami fałszywym 203
 krakowskie pierścionki z prawdziwym koralami 203
 kropielnica dekorowana koralami 88, 105, 229
 krew Matki Ziemi 59, 69, 170, 181, 225
 „krew Matki Ziemi” 170
 krwiste korale 81, 156, 224
 krwistoczerwone korale 156, 197, 215, 224
 krwistoczerwone korale prawdziwe 156, 197
 krzaczasta kolonia koralowców 65
 krzaczaste kolonie koralu czerwonych 65
 krzaczaste kolonie koralu madreporowych 65
 krzaczaste koralowe kolonie 64, 113
 krzaczasty kształt koralowiny 68, 104, 225
 „krzaczek alias latorośla koralu” 65
 krzaczek koralu 67
 krzak koralowca 65
 krzak koralowy 85
 krzaki koralowe 67-68, 122
 „krzaki koralowe” 67
 krzewiaste kolonie koralu 144
 krzewiaste rozgałęzione kolonie koralowców 65, 108
 krzewiasty koral 144
 krzewie 186, 194
 krzew koralu 66, 105, 223
 krzew koralu 107, 122
 krzew morza 44, 59, 62, 169, 223
 krzewy koralu 65, 107, 223
 krzewy koralowe 116, 122
 krzyże do koralu 202
 krzyże z koralami 185, 198, 214, 229
 krzyże z osadzonymi na ich ramionach koralami 198
 krzyż srebrny z prawdziwymi koralami 210

krzyż z koralu 87, 228
krzyżyki ozdobione koralowymi paciorkami 89
krzyżyki zdobione koralami 208
kształt kolonii koralu 106
kształt koralu 120, 143, 223
kształt koralowca 61, 108, 223
kształt koralowców 120
kształt koralowiny 225
kształty koralu 142
kształty koralowców 142
kuliste paciorki koralu 47, 105, 123, 228
kuliste paciorki białego koralu 123
kuliste paciorki różowego koralu 123
kuliste paciorki z czerwonego koralu 155
kuliste paciorki z różowego koralu 47, 157
kulki blad różowego koralu 157, 228
kupno koralu 111
kupno koralowych przedmiotów 111
kuroliki 218, 220
kute spinki wysadzone czerwonymi drobinami szlachetnego koralu 202
kwiat morza 44, 59, 62, 66, 169, 223
kwiat mór 159, 204

L

lak 192, 194, 230
laka 212
laki 195, 198, 200, 211-213, 215, 226
laki imitujące naszyjniki z koralu prawdziwego 211
laki – korale z mas syntetycznych i naturalnych 211
laki naśladowujące korale prawdziwe 212
lasy koralowe 186, 194
lasy raf 65

latorośl koralowa 67
leksem *korale* 103
licowa strona koralu 211
liczba gatunków koralowców 114
lit(h)olingwistyczne sygnatury koralu 131
lit(h)olingwistyczne sygnatury koralowców 131
ludowe korale 209
ludowe krakowskie krzyże z koralami 185
ludowe stroje zdobione czerwonymi koralami 184
ludowy koral 209
„ludowy” koral 207
ludowy koral prawdziwy 211
„ludowy” koralowiec 207

Ł

łańcuszki dewizek rzeźbione w jednym kawałku koralowiny 48
ława 187
ława koralowa 187, 194, 223
ławica koralu 223
ławice koralu 105-106, 108, 113, 121, 224
ławice koralu czarnego 64, 105, 224
ławice koralu 106, 109, 113, 121, 223
ławice koralu szlachetnych 106
ławice koralowców 106, 108, 121, 223
ławice koralowe 113, 185, 194
ławy 188
ławy czerwonych koralu 191, 194, 224
ławy koralu 224
łąki raf 65

M

madrepora 140-141, 172-173

madreporowiec 141, 172-173, 221
 madrepery 140-141, 187, 194, 221
 magia czerwonych koralu 36
 magia koralowa 70
 magiczna moc koralu 169
 magiczne właściwości koralu 78
 magiczne właściwości koralowca 78
 magiczne znaczenie koralu 128
 małe koraliki 204, 215, 224
 małe szklane paciorki 220, 228
 mały koral 117
 mały koral – paciorek 117
 manele koralowe 44-45, 117, 227
 manele z paciorków koralowych 75
 marmur inkrustowany koralami 41
 matowe koraliki 138
 martwe koralowce 132, 175, 224
 „martwe ręce” 147, 224
 martwe szkielety koralowców 121
 masa chlebowa 211
 masa imitująca koral szlachetny 211
 masy imitujące koraliki prawdziwe 214
 metafizyczne właściwości koralu 74
 metafizyczne właściwości koralowca 74
 metaforyczne nazwy koralu 169
 metaforyczne nazwy koralowców 169
 metalowe koraliki 219, 227
 męski pierścień krakowski z koralu chlebowego 211
 miana koralu 147-148 150, 174, 194
 miana koralowców 146-148, 150, 174, 194
 miana różowych koralu 174
 miana różowych koralowców 174
 miano *koral* 118
 miano koralu 173
 miano koralu szlachetnych 151
 miejsce pochodzenia koralowca 159
 miejsce występowania koralu 158
 miękkie koralowce 133
 militaria kameryzowane koralami 47, 107, 229
 miłośnicy koralu 51, 93
 miłośnicy koralowca 51
 miniaturowe koralowe arcydzieła 116
 minikolekcja haft koralikowy 220
 minizbiór haft koralikowy 220
 misa aplikowana koralowymi figuralnymi kameami 49
 mitologiczna geneza koralu 170
 mitologiczna geneza koralowca 170
 „mniej zamożne” imitacje naturalnych koralu czerwonych 214
 mniejsze koraliki 215, 224
 moc koralu 169
 moc koralu 60, 74, 184
 moda na biżuterię w koralu 55
 moda na koral 43, 52
 moda na koralowiec 43
 Momo 151
 monisto z gęstych sznurów koralu 193
 monstrancja z koralu 85
 Mora 162, 223
 Moro 148, 151, 162
 moro 148, 159-160, 162
 morska roślina 62
 morskie drzewo 44, 59, 62, 64, 169, 224
 morskie drzewo koralowca 61, 64
 morskie pióra 175
 motywacyjno-semantyczna „rafa” koralu 171

motywacyjno-semantyczna „rafa” koralowców 171
mozaika z koralu 40
mózgownik 132, 147, 150, 172, 175, 221-222, 224
mózgownik tropikalny 222
mózgownik z Antiguy 147
mózgowniki 27, 1132, 147, 221
mszywioly 143, 221
munsztuczek koralowy 47, 111, 227

N

najbardziej ceniona odmiana koralowca o białej koralowinie 153
najcenniejszy koral czerwony 155
najdłuższa koralowa rafa barierowa 115
najdłuższy sznur koralu 197
najpiękniejsza bariera koralowa 112, 125
najpiękniejsze gałązki koralowe 188
najpiękniejsze koralu 43, 214, 224
najpiękniejsze koralowe gałązki 191
najpiękniejszych koralików sznur 128
najpospolitsze koralu tropikalne 150
największa kolonia koralu rafotwórczych 132
największa na świecie liczba gatunków koralowców 114
największa rafa koralowa 126
największa wyspa koralowa 111
największe koraliki 197
największe koralowe gałązki 191
najwyżej ceniony koral czerwony 155
nakładanie koralików 220, 226
narodziny koralu 60, 105, 223
narośl koralowa 111, 123, 226
narośl koralowa na koralowej butelce 123
nasiona przypominające koralu 119

naszycie koralików 220, 226
naszycie szklanych koralików 220
naszycie szklanych paciorków 228
naszyjnik inkrustowany koralami 40
naszyjnik inkrustowany koralu 57
naszyjnik srebrny zdobiony koralami 208
naszyjnik tybetański inkrustowany koralu 57
naszyjnik wykonany z koralowiny 123
naszyjnik z czerwonego koralu 229
naszyjnik z czerwonych koralu 55
naszyjnik z fosylnego koralowca 139
naszyjnik z koralu 122-123, 229
naszyjnik z koralu czarnego 154, 229
naszyjnik z koralu czerwonego 144, 229
naszyjnik z koralu czerwonego (beczułki) 144, 154
naszyjnik z koralu czerwonego (gałązki) 144
naszyjnik z koralu czerwonego (sieczka) 144
naszyjnik z koralu różowego 150, 157, 229
naszyjnik z koralu różowego i białego (rózyczki) 145
naszyjnik z koralu 56, 79, 106
naszyjnik z koralu 79, 229
naszyjnik z koralu rzeźbionych i szlifowanych 134
naszyjnik z koralu z krzyżem 200
naszyjnik z koralowiny 102, 123
naszyjnik z koralowymi kameami 50
naszyjnik z ludowych krakowskich krzyży z koralami 185
naszyjnik z prawdziwego koralu czerwonego 56
naszyjnik zdobiony koralami 208
naszyjnik złoty z koralowymi kameami 50
naszyjniki czerwone z koralu prawdziwego 199
naszyjniki czerwone z koralu sztucznego 199
naszyjniki koralowe 83, 117, 122, 227

- naszyjniki ozdobione koralami 208
- naszyjniki wykonane z koralowiny 123
- naszyjniki z czerwonego koralu 215
- naszyjniki z czerwonego koralowca 207, 215, 229
- naszyjniki z czerwonych koralików 208
- naszyjniki z gałązek koralu 67
- naszyjniki z koralu 182, 206
- naszyjniki z koralu chlebowego 210, 214, 229-230
- naszyjniki z koralu prawdziwego 181, 197-199, 201, 205, 208, 215, 229
- naszyjniki z koralu prawdziwego 199, 206, 211, 213
- naszyjniki z koralu prawdziwego (prawe) 199, 206, 211, 213
- naszyjniki z koralami 57
- naszyjniki z koralu 77, 108, 122, 202, 215
- naszyjniki z koralu naśladowanych 135
- naszyjniki z koralu prawdziwych 135, 196, 215, 229
- naszyjniki z koralowych paciorków 75
- naszyjniki z okrągłych toczonych koralików 195
- naszyjniki z paciorków będących imitacją prawdziwych koralu 214
- naszyjniki z prawdziwego koralu 183, 195, 215, 229
- naszyjniki z różnych mas imitujących koralu prawdziwe 214
- naszyjniki ze srebra ozdobione koralami 208
- naszywanie koralików 219-220, 226, 230
- naśladowane koralu 192, 194, 228
- naśladowanie naturalnego koralu 165
- naśladowanie naturalnych koralu 164
- naśladownictwa koralu naturalnych 165
- naśladownictwo naturalnych koralu 164
- natura koralu 63, 91
- naturalia oprawione w koralu z koralowca 67
- naturalna forma koralu 66
- naturalna gałązka z koralu 74
- naturalne białe koralu 161
- naturalne czerwone koralu 215, 224
- naturalne fioletowo-niebieskie koralu 160
- naturalne formy koralu 89
- naturalne koralu 134, 161, 164, 166, 179, 197, 207, 213-215, 224, 229
- naturalne koralu barwy lekko różowej 161
- naturalne koralu barwy różowej o jedwabistym połysku 161
- naturalne koralu barwy różowo-czerwonej 161
- naturalne koralu czerwone 214
- naturalne koralu w kolorze krwistoczerwonym 200, 213
- naturalne niebieskie koralu 160
- naturalny koral 67, 105, 165, 224
- naturalny koral rogowy 124,
- naturalny „koral rosochaty” 67-69
- naturalny kształt koralowca 61
- nazewnicy koralowy podzbiór 142
- nazwa białych koralu z Morza Chińskiego 163
- nazwa białych koralu z Morza Śródziemnego 163
- nazwa czerwonych koralu 162
- nazwa czerwonych koralu z Oceanu Spokojnego 162
- nazwa handlowa koralu 159
- nazwa handlowa koralowca 159
- nazwa *koral* 92, 99-101, 118
- nazwa koralu 100, 159, 175
- nazwa koralu 100, 134, 167
- nazwa koralu poprawianych 167
- nazwa koralu korygowanych 167
- nazwa koralowca 100, 175

nazwa koralowców 167
nazwa koralowców korygowanych 167
nazwa koralowców poprawianych 167
nazwa szlachetnych czerwonych koralu 162
nazwa szlachetnych purpurowych koralu 162
nazwy handlowe koralu 159
nazwy handlowe koralowców 159
nazwy kawałków nieregularnych paciorków koralu 143
nazwy kawałków nieregularnych paciorków koralow-
ców 143
nazwy koralu 26, 28, 35, 124, 136, 138, 140, 144-146, 152,
159-160, 163, 169, 173, 221
nazwy koralu imitowanych 163
nazwy koralu korygowanych 163
nazwy koralu najwyższej cenionych 136
nazwy koralu podrabianych 163
nazwy koralu poprawianych 163
nazwy koralu rekonstruowanych 163
nazwy koralu wyżej cenionych 136
nazwy koralowców 28, 35, 124, 136, 138, 140, 144-146,
152, 159, 163, 169, 173 221
nazwy koralowców imitowanych 163
nazwy koralowców korygowanych 163
nazwy koralowców najwyższej cenionych 136
nazwy koralowców podrabianych 163
nazwy koralowców poprawianych 163
nazwy koralowców rekonstruowanych 163
nazwy koralowców wyżej cenionych 136
nazwy (od)toponimiczne koralu 147
nazwy (od)toponimiczne koralowców 147
nici koralikowe 216, 219-220, 227
nici z koralikami 229
nić koralikowa 219-220, 227
nić z koralikami 219-220
niebarwiona fosylna koralowina 139, 148
niebarwiona fosylna koralowina z Chin 139, 148
niebieska koralowina 156
niebieskawe koraliki 157, 227
niebieskawe koraliki z licznymi białymi plamkami 157
niebieskie akori 161
niebieskie gałązki koralu 157, 224
niebieskie korale 157, 160
niebieskie korale Akori 120, 161
niebieski koral 156
nieczyste korale 138
nieimpregnowane korale 135
niejednorodna budowa koralu 168
niejednorodna budowa koralowców 168
niektóre korale 105, 116, 143
niektóre korale japońskie 148
nienaturalne korale 124
nienaturalne koralowce 124
nieobrobione gałązki koralowca 144
niepowtarzalność koralu 221
niepowtarzalność koralowców 221
nieregularne paciorki koralu 143
nieregularne paciorki koralowców 143
nieregularne paciorki koralu 143
nieregularne paciorki koralowców 143
niezwykle korale 163
niezwykle korale z Zlarinu 163
nitki koralu 197, 215, 226
noszone korale 182
nowe korale 132
nowożytnie koralowe przedmioty 83
nóż kameryzowany koralami 229

nóż koralowy 47, 111, 227

O

obecne korale 56

obecne koralowce 56

obrastanie przedmiotu przez korale 111

obrastanie przedmiotu przez koralowce 111

obrośnięta koralami 123

obrośnięta koralowcami 123

obrośnięta przez korale 123

obrośnięta przez koralowce 123

obróbka koralu 42, 105, 225

obróbka koralu szlachetnego 42

obróbka koralu 107, 191, 226

obróbka koralowców 191

obrót koralowych ozdób 41

obrusy ołtarzowe haftowane koralami 88, 107

obumarłe korale 132

obumarłe koralowce 110, 126, 132

obszary koralowe 188

ochronne działanie koralu 73

oczka koralowe 21

oczka pierścieni z koralu chlebowego 204

oczka pierścieni z koralu szlachetnego 204, 210

oczka z koralu 202, 215, 229

oczka z koralu szlachetnego 204, 210

oczko z jednego koralu 204-205

oczko z koralu 204-205

oczko z koralu prawdziwego 204

oczko z wypukłego półpłaskiego koralu 205

oczyszczone gałązki koralowe 68, 134, 225, 229

oczyszczone i wypolerowane gałązki koralowe 225

(od)antropomorficzne miana koralu 147

(od)antropomorficzne miana koralowców 147

odbarwione korale 135

(od)chromatyczne określenia koralu 151

(od)chromatyczne określenia koralowców 151

(od)dendromorficzne nazwy koralu 144

(od)dendromorficzne nazwy koralowców 144

(od)hydronimiczne miana koralu 148

(od)hydronimiczne miana koralowców 148

odkrycie koralu czerwonego 39

odłamki koralu szlachetnego 209

odłamki koralowe 165

odłamki prawdziwych koralu 164

odmiana koralu 58

odmiana koralu 153, 158, 223

odmiana koralowca 58

odmiana koralowca o białej koralowinie 153

odmiany koralu 153

odmiany koralu szlachetnego 152

odmiany koralu 152, 173

odmiany koralu barwnych 135

odmiany koralu różowych 157

odmiany koralowców 138, 173

odmiany koralu 157

odmiany koralu błękitnego 153

(od)paleontologiczne miana koralu 150

(od)paleontologiczne miana koralowców 150

odrębne korale 174

odrębne koralowce 174

(od)roślinne nazwy koralu 145

(od)roślinne nazwy koralowców 145

(od)zoomorficzne nazwy koralu 146

(od)zoomorficzne nazwy koralowców 146

ogrody koralowe 65, 185, 194

ogrody podmorskie 185, 222
 ogród kolonijnych koralowców madreporowych 65,
 131
 ogród koralowy 65
 okazy koralowe 66, 116, 227
 okazy naturalnego „koralu rosochatego” 67, 69
 okrągłe koraliki 134, 195, 206
 okrągłe koraliki z koralu szlachetnego 134
 okrągłe toczony koraliki 195
 określenia koralu 151
 określenia koralowców 151
 określenie „koral” 100
 określenie koralu 123
 określenie koralowca 123
 onimiczny „koralowy” zbiór 129
 onimy związane z koralami 28
 onimy związane z koralowcami 28
 opisany koral 194
 opisany koralowiec 194
 opis koralu 65
 opis koralowców 65
 oprawianie koralu 208
 oprawne w złoto guziki koralowe z kamieniami cze-
 skimi 45
 organiczna koralowina 134, 173
 organiczny kamień 137
 organiczny koral 123
 organiczny koralowiec 123
 „organkowce” 143, 221
 organkowiec 137, 143, 172, 221
 „organkowiec” 172, 221
 osadzane korale 208
 osobnicze koralowce 131
 osobnicze koralowce czteropromienne 56, 131-132, 140
 osobnicze koralowce kolonijne 140
 osobniki koralu 56
 osoby obrabiające koral 105
 osoby pracujące na koralu 105
 ośrodek przetwórstwa koralu 27
 owalna kamea w koralu 49-50
 owalne korale 61
 owoce z koralu 86, 107, 229
 ozdoba głowy z koralu 40
 ozdoba morza 185, 193, 223
 ozdoba wykonana z koralowiny 123
 ozdoba z koralu 40
 ozdoba z koralową kameą 49
 ozdoba z koralowiny 102, 123
 ozdobiona koralu jasnogórska biżuteria wotywna 83
 ozdobione koralu 125
 ozdobione koralowcem 125
 ozdobiony koralu 44, 125, 228
 ozdobiony koralu jubilerski desygnat 44
 ozdobiony koralowcem 125, 228
 ozdobne koralowe naszyjniki 117, 144
 ozdoby ażurowe z koralu 87
 ozdoby koralowe 43, 203 214, 227
 ozdoby wykonane z koralowiny 123
 ozdoby z koralu 87, 105, 229
 ozdoby zdobione czerwonym koralu 55

P

paciorek 42, 102, 118, 121, 123, 207, 227
 paciorek koralowy 102, 118, 121, 123, 227
 paciorek wykonany z koralowiny 123
 paciorek z koralu 42

paciorek z koralowiny 102, 123
 paciorki 47, 75, 105, 117, 123, 143, 155, 157, 199, 205-206,
 213-215, 220, 226, 228, 230
 paciorki barwione na czerwono 214, 230
 paciorki będące imitacją prawdziwych koralu 214
 paciorki czerwone z laku 192, 194, 230
 paciorki koralu 47, 56, 105, 122-123, 182, 228
 paciorki koralu czerwonego 75
 paciorki koralu szlachetnego 205, 215, 228
 paciorki koralu 143, 199, 215, 226
 paciorki koralu okuwane srebrem 199
 paciorki koralu okuwane złotem 199
 paciorki koralowców 143
 paciorki koralowe 45, 75, 102, 117, 122-123, 227
 „paciorki koralowe na ręce” 45
 paciorki koralowe wykonane z koralowiny 123
 paciorki koralowe z koralowiny 123
 paciorki koralu 226
 paciorki prawdziwe 194, 226
 paciorki różowego koralu 123
 paciorki – sznur prawdziwych koralu 199, 206
 paciorki – sznur sztucznych koralu 199, 206
 paciorki wykonane z fragmentów koralowiny 102, 123
 paciorki wykonane z koralowych paciorków 102, 123
 paciorki z białego koralu 117, 123
 paciorki z czerwonego koralu 155
 paciorki z fragmentów koralowiny 102, 123
 paciorki z koralu 103
 paciorki z koralowiny 102
 paciorki z laku 194
 paciorki z różowego koralu 47, 117, 157
 palce nieboszczyka 175
 „palce nieboszczyka” 147, 224
 para koralowych ampułek 88
 patera ozdobiona koralami 52
 patery wysadzone koralami 52
 pawiniec 146
 Pelle d'Angelo 152, 157, 161, 175
 pelle d'Angelo 157
 pelle d'angelo 152, 161, 175
 pełnoplastyczne figurki z koralu 89
 perak nazywany koralami 57
 perełki 191, 194, 226
 perły koralowe 117, 123, 191, 194, 227
 pianka 224
 piasek koralowy 110, 113, 223
 pieczęcie w koralu 122, 229
 pieczęci w koralu 106
 pień 44, 104
 pień „drzewa” koralowego 64
 pień koralowy 104-105, 109, 223
 pień krzaczastej kolonii koralowców 65
 pierścienie koralowe 73
 pierścienie z dużym korałem 204
 pierścienie z koralu chlebowego 204
 pierścienie z koralu szlachetnego 204, 210
 pierścienie z korałem 183
 pierścienie z oczkiem z jednego koralu 204-205
 pierścienie z trzema koralami jednej wielkości 204
 pierścień krakowski z koralu chlebowego 211
 pierścień zdobiony korałem 44
 pierścień z koralu chlebowego 211, 230
 pierścień z korałem 44, 183, 229
 pierścionek srebrny z korałem 192, 194, 229-230
 pierścionek srebrny zdobiony koralami 208
 pierścionek z koralami 52

pierścionek z koralowymi oczkami 230
 pierścionek z prawdziwym korałem 230
 pierścionek zdobiony koralami 208
 pierścionek ze srebra z prawdziwym korałem 230
 pierścionki tańsze z korałem fałszywym 215, 230
 pierścionki z dużymi koralowymi oczkami 204
 pierścionki z koralami 57, 203, 215-216, 229
 pierścionki z korałem fałszywym 203, 230
 pierścionki z koralowymi oczkami 199, 215
 pierścionki z oczkami koralowymi 216
 pierścionki z prawdziwym korałem 203, 215
 pierścionki ze srebra z prawdziwym korałem 215
 pierwszy gatunek koralu 159
 piękne bladoróżowe koralu japońskie Boke 148
 piękne czarne koralu 154
 piękne czerwone koralu 185
 piękne gatunki koralowców 100
 piękne koralu 132
 piękne koralu japońskie 148
 piękne odmiany koralu błękitnego 153
 piękne rafy koralowe 114
 piękne sznury koralu 74
 piękne żywe koralu 132, 138
 piękno koralu 107, 223
 piękno naturalnych koralu 207
 piękno zawarte w koralach 77
 piękno zawarte w koralowcach 77
 pióra morskie 146, 172, 222
 pióro morskie 146
 piórowka 146, 172, 174-175, 221
 piórowki 140, 146
 plaster czerwonego koralu 155, 224
 plaża z piasku koralowego 110
 płaskie koraliki 196
 płaskie toczone koraliki 196
 płaski koral 214
 płytkowodne koralu 131
 pnie 113
 pnie kolonii koralowej 64, 111, 225
 pnie koralowe 64, 104-105, 109, 113, 122
 pochodzenie koralu 70
 pochodzenie koralowca 159
 pochwa wysadzana koralami 56
 poczwórne bicze koralu 182
 podgromada koralowców 65, 92, 100
 podgromada koralowców ośmiopromiennych 92, 136, 155
 podgromada sześciopromiennych koralowców 145
 podłużne koraliki 219-220, 227
 podobieństwo kamieni do koralu 120
 podobieństwo kamieni do koralowca 120
 podobieństwo koralu 142, 144
 podobieństwo koralowców 142, 114
 podrabianie koralu 209
 podwodny ogród kolonijnych koralowców madreporowych 141
 podwójne bicze koralu 182
 podział koralu 136
 podział koralowców 136
 podzwrotnikowe koralu Akori 120
 pojedyncza kolonia polipów koralowych 113, 159
 pojedyncze koralu 86, 107, 224
 pojedyncze rafy 113, 126
 pojedyncze rafy koralowe 126
 pojmwowanie koralu 94
 pojmwowanie koralowca 94

pokrywa zdobiona koralem 105
 pokrywa zdobiona koralami 108, 229
 pokrywane laką czerwone korale 212
 pokrywane laką czerwone korale z różnych mas pla-
 stycznych imitujące korale prawdziwe 212
 polerowane kawałki gałązek koralowych 144
 polerowane kawałki koralowiny 144
 polerowane korale 134, 138
 polerowane koralowe paciorki 117
 polerowany koral czerwony 134
 polipy 135-136, 187, 221
 polipy gorgonii 170
 polipy koralu 147, 223
 polipy koralu 106, 109, 113, 122, 223
 polipy koralowca 225
 polipy koralowca twardego 108, 133, 225
 polipy koralowców 103, 106, 109, 113, 122, 135, 223
 polipy koralowców kubełkowatych 142
 polipy koralowe 27, 94, 106, 109, 113-114, 122, 147, 159,
 194
 polipy mózgownika 147
 polipy ukwiałów 145
 polipy – zwierzokrzewy 186
 polonikom zdobione koralem 84
 polski koral 234
 polski koralowiec 234
 poławiacze koralu 58, 106, 226
 poławiacze szlachetnych koralu 106
 poławianie koralu 107, 109, 122, 223, 226
 połowy koralu szlachetnego 42
 połów czerwonych koralu 106
 połów hawajskich głębokowodnych koralowców jubi-
 lerskich 148
 połów koralu 105, 226
 połów koralu 11, 37, 65, 106-107, 109, 122, 188, 194, 223,
 226
 połów koralu czerwonych 65
 połów koralowców 107, 109, 122, 188, 223
 połów złotego koralu 148
 pomarańczowy kolor koralu 120
 popularność koralu 57, 59, 62, 181
 popularność koralu 184
 popularność koralowca 57, 59, 62, 181
 popularność koralowego kamienia 42
 porcelanowe korale 217, 220, 227
 porowate koralowce 142
 porowate koralowce niebieskie 142
 poroże koralowe 46, 117, 122, 227
 posażne korale 206, 214, 227
 posążki Chrystusa w koralu 84
 posiadanie koralu 182
 pospolite nazwy koralu 28
 pospolite nazwy koralowców 28
 pospolite odmiany koralowców 138
 postaci koralu 142
 postaci koralowców 142
 powłoka koralowiny 104
 powstanie koralu 58, 63
 poziomka z czerwonego koralu inkrustowanego dia-
 mentami 48, 155
 pozyskiwanie koralu 148
 półpłaski koral 205, 227
 pragmatyczne wykorzystanie koralu 163
 pragmatyczne wykorzystanie koralowca 163
 prasowane odłamki koralu szlachetnego 209
 prawdziwe czerwone korale 199-200, 215, 224

prawdziwe korale 134, 164-165, 171, 191-203, 205-206, 209-212, 214-215, 224-225, 227-229
 prawdziwe korale („prawe”) 205
 prawdziwe korale jaskrawoczerwone 214, 225
 prawdziwe korale okuwane srebrnymi obrączkami 195
 prawdziwe korale z hanyskiem 200
 prawdziwe korale z krzyżykiem 196
 prawdziwe korale z medalikiem 196
 prawdziwe korale z wisiorkiem 200
 prawdziwe korale ze srebrnym krzyżykiem 200
 prawdziwy koral 134, 183, 195, 203, 206, 208, 215, 224, 229-230
 prawdziwy koral czerwony 56
 prawe 199, 205-206, 213
 „prawe” 195, 205, 215, 221
 „prawy” paciorek 207
 produkcja koralii 43, 107, 226
 produkcja ozdób koralowych 43
 proszek koralowy 191, 194, 223
 prymitywne denkowce 142
 prymitywne koralowce czteropromienne 140
 prymitywny koralowiec 142
 przedmioty bogato inkrustowane korałem 85
 przedmioty inkrustowane korałem 52
 przedmioty kameryzowane korałem 52
 przedmioty wykonane w koralu 106, 124
 przedmioty wykonane z koralu 124
 przedmioty z koralu 47, 105, 229
 przedmioty z koralu 66, 229
 przedmioty zdobione korałem 124
 przedmioty zdobione koralowcem 124
 przedmioty ze szlachetnego koralu 39
 przekaz koralii 182
 przemysł koralowców 109, 226
 przemysł koralowy 40, 110, 122, 227
 „przemysł koralowy” 110
 przetwórstwo koralu 27, 148
 przybrzeżne rafy 225
 przybrzeżne rafy koralowe 115, 225
 przykrywa zdobiona koralami 47
 przymiotnik *koralowy* 129
 przymiotnik *koralowa* 111-112, 116, 126, 223
 przymiotnik *koralowy* 110, 116-117, 126, 129
 przynoszące nieszczęście korale 138
 przynoszące nieszczęście koralowce 138
 przyrost kolonii koralowej 123
 przyrost koralowej kolonii 116
 przyszywanie koralików 220, 226
 przywieszki ozdobione koralami 57
 pseudomorfoza po koralu 120, 225
 puchar z przykrywą zdobioną koralami 47
 purpurowe korale 162, 225
 purpurowe korale szlachetne 156, 225
 puzdro dekorowane koralami 47, 107, 229
 puzdro na sztuce dekorowane koralami 47, 107

R

rafa 66, 90, 93, 115, 126, 132, 147, 225
 „rafa” 225
 „rafa” apelatywu *koral* 103, 121
 „rafa” apelatywu *koralowiec* 103, 121
 rafa barierowa 115, 125-127, 225
 „rafa” koralii 99, 171
 rafa koralowa 110, 112, 125-127, 141, 187, 194, 223
 „rafa” koralowa 124
 „rafa” koralowców 17, 99, 171

„rafa” nazw koralu 159, 173
 „rafa” nazw koralowców 159, 173
 rafa przybrzeżna 115, 126
 rafotwórcze korale 132-133, 173, 225
 rafotwórcze korale miękkie 132, 173, 225
 rafotwórcze koralowce 140, 173, 225
 rafotwórcze koralowce twarde 133, 140
 rafotwórczy koral 140-141
 rafotwórczy koral z Wysp Samoa 140
 rafotwórczy koralowiec 140-141
 rafy 59, 65, 93, 112-114, 126, 132, 140-141, 150, 173, 187, 221, 225
 rafy barierowe 112, 115
 rafy koralowe 65, 101, 108, 111, 113-116, 120-121, 125-127, 132-133, 140-142, 146, 153, 186, 223, 225
 rafy przybrzeżne 115, 140
 rama z czerwonymi i białymi koralami 48
 Raspatelli 160, 162, 175
 raspatelli 160, 162, 175
 „recon” 124, 167, 172, 226
 refleksje o koralu 185
 regularne paciorki koralowców 143
 rekonstruowana koralowina 167, 172, 228
 rekonstruowane korale 165, 167
 rekonstruowane korale Recon 165, 167, 171, 229
 religijny charakter koralu 88
 religijny charakter koralowca 88
 relikwiarz ozdobiony rzeźbami z koralu 86
 relikwiarz z koralu 86, 106, 122-123, 229
 reperacja koralowców 168
 replika z koralami chlebowymi 210
 rewiry koralowe 188
 rodzaj koralu 159
 rodzaje koralu 151
 rodzaje koralu 27, 188, 200, 212
 rodzaje koralu ozdobnych 137
 rodzaje koralowców 27, 174, 188
 rodzina koralowców 103
 rogowa koralowina 134, 173
 rogowie korale 139, 224
 rogowie korale czarne 139, 224
 rogowy koral 27, 124, 224
 rogowy koral naturalny 27, 124, 224
 rosochate gałązki koralowego krzewu 70
 Rosa Palido 152
 rosa palido 152
 Rosa vivo 152
 rosa vivo 152
 Rosso 152
 rosso 152
 rosso scurro 152
 roślinna natura koralu 63
 rośliny morskie 186, 193, 225
 rozgałęzienia koralowców 65, 109, 112, 122, 223
 rozgałęzione korale 134, 136, 145
 rozgałęziony koralowiec 65, 74, 76, 108, 122, 223
 rozgałęziony krzew koralu 66
 rozległe kolonie koralowców 109
 rozmiary koralowców 90
 różaniec z koralu 185, 214, 229
 różańce imitujące koral 88
 różańce z koralu 78, 88, 106, 122-123, 229
 różańce z koralami 88, 122-123, 229
 różańce z koralu 108
 różne korale 174
 różne koraliki 219

różne koralowce 174
różne masy imitujące korale prawdziwe 214
różnej wielkości korale 84
różnej wielkości koraliki 218
różnobarwne korale 151
różnorodne formy koralu 221
różnorodne formy koralowców 221
różnorodne koralowce 90
różnorodność kolorów koralu 158
różnorodność koralu 151
różnorodność koralowców 151
różowe korale 157, 174
różowe korale japońskie 148
różowe korale naturalne 161
różowe odmiany koralu szlachetnego 152
różowe odmiany koralu 157
różowe koralowce 174
różowy koral 47, 117, 123, 157, 171, 224
różowy koral z białymi przebarwieniami 157
różowy piasek koralowy 110, 113
różyczki 145, 226
rurkowe korale 143
ryffły 188
rynek koralowo-jubilerski 152
rynek koralowy 41, 107, 110-111, 117, 122, 130, 151, 159, 181, 227
rysunek koralu 120, 223
rytownik stempli z koralu 51
rytualny naszyjnik tybetański inkrustowany koralami 57
rzadki gatunek koralowca 157
rzadki gatunek koralowców 160
rzadkie odmiany koralu błękitnego 153

rząd koralowców sześciopromiennych 141
rząd koralowców ośmiopromiennych 146
rząd z podgromady sześciopromiennych koralowców 145
rzeczownik *koral* 99, 101, 103
rzeczownik *koralowina* 104
rzeźba w czerwonym koralu 155, 230
rzeźba w dużym koralu 46
rzeźba w koralu 41-42, 46, 50, 122, 229
rzeźba z jednego kawałka koralu 46
rzeźbiarz figur szachowych z koralu 47
rzeźbiarz w koralu 46, 89, 105, 229
rzeźbiarze w koralu 50, 105, 229
rzeźbione koralowe bransolety 36
rzeźbione koralowe kolczyki 36
rzeźbione koralowe naszyjniki 36
rzeźbiony koral 49, 105, 228
rzeźby z jednego większego kawałka koralu 49
rzeźby z koralu 86, 106, 122, 229
rzędy koralu 193-194, 226
rzędy prawdziwych koralu 191, 194

S

sakralno-koralowe arcydzieła 87
Sardegna 162
sardegna 162
Sardegna 162
sardegna 162
Sazuma 162
sazuma 156, 162
Sciacca 149, 163, 172, 174, 224
sciacca 149, 163, 172, 174, 224
Secondo colore 152

secondo coloro 152
 sieczka 144, 162, 172, 175, 206-207, 215, 221
 sieczka koralowa 162, 175, 223
 siekaniec 117, 144, 172, 221
 siekanka koralowa 117, 144, 160, 172
 skala barw koralu szlachetnego (wapiennego) 139, 151
 skala przemysłu koralowego 110
 skałotwórczy koralowiec 41
 skamieliny koralowe 113
 skamieniała morska roślina 62
 skamieniałe korale 150
 skamieniałe koralowce 150, 223
 skamieniałe rośliny morskie 186, 193, 225
 skamieniały fragment rafotwórczego koralu 140
 skamieniały koralowiec 147, 150
 skamieniały trzeciorzędowy koralowiec 150
 skamieniały trzeciorzędowy koralowiec – mózgownik
     z Antiguay 147
 skarb morza 59, 61, 69, 82, 131, 183, 234
 skarby morza 107, 170, 223
 skład chemiczny koralu ozdobnych 137
 skomplikowana koralowina 145
 skóra anielska 157, 169, 174-175, 222
 skórka anielska 152, 157, 161, 171
 „skórka anielska” 157, 161, 174-175, 224
 skupisko koralowców 111
 skupisko koralowców jednego gatunku 111
 słojowość koralowiny 145
 słowo *koral* 100
 słupek-koralik 219-220, 226
 słupki-koraliki 219-220, 226
 smok inkrustowany koralami 40
 specyfika koralu 68
 specyfika koralowca 68
 spinka srebrna z korałem 204
 spinka z korałem 203-204, 215, 229-230
 spinka z korałem kulistym 203
 spinka z korałem stożkowym 203
 spinki do koszuli z korałem fałszywym 203
 spinki do koszuli z prawdziwym korałem 203
 spinki tańsze z korałem fałszywym 215, 230
 spinki wysadzone czerwonymi drobinami szlachetnego koralu 202
 spinki wysadzone koralami 202, 214, 229
 spinki z korałem 203, 215, 230
 spinki z korałem fałszywym 203, 215, 230
 spinki z prawdziwym korałem 203, 215, 230
 spinki ze srebra z prawdziwym korałem 215, 230
 sprawiedliwe 205
 „sprawiedliwe” 205, 215, 221
 „sprawiedliwy” paciorek 207
 sproszkowane białe korale 167, 229
 sproszkowane białe korale naturalne 167
 sproszkowane korale 167, 229
 sproszkowane korale białe 167
 sproszkowany koral 138, 167
 sprzedaż koralu 111
 sprzedaż koralowca 111
 sprzedaż koralowych przedmiotów 111
 srebrna bransoleta ozdobiona koralami 207
 srebrna korona wysadzana koralami 84
 srebrna spinka z korałem 215, 230
 srebrne korale 227
 srebrne koraliki 217, 220, 227
 srebrne kute spinki wysadzone czerwonymi drobinami szlachetnego koralu 202

srebrne pierścionki z dużymi koralowymi oczkami 204
srebrne spinki wysadzone koralami 202
srebrne spinki z koralami 203, 215, 230
srebrne tace wysadzone koralami 52
srebro z koralami 208
stemple z koralu 51, 106, 122, 229
strażnik dzieci 59, 169, 172, 223
stroje zdobione czerwonymi koralami 184
strona koralu 211
struktura koralu 120, 223
struktura koralowa 112, 126, 223
strukturalna „rafa” 225
studia nad koralowcami 159
stułbiopławy koralowe 120, 123, 227
subfosylny koral 149, 163, 171, 224
subfosylny koral sciacca 163
subfosylny koral sycylijski 224
subfosylny sycylijski koral 149
subtelny koral 120, 224
surowiec koralowy 95, 111, 223
surowy koral czerwony 134
sycylijski koral 149, 172, 224
sycylijski koral Sciacca 149, 163, 172, 224
sycylijski koral sciacca 149, 163, 172, 224
sygan koralowy 121, 123, 227
sylurski koral 143, 150
symboliczne znaczenie koralu 128
symbolika koralu 59, 61, 78, 105, 223
symbolika koralowca 61, 18, 223
syntetyczne korale 124
syntetyczne koralowce 124
„syntetyczny koral” 164
syntetyczny koral „Gilson” 166, 228
syntetyczny koralowiec 124, 227
szczątki koralu dewońskich 150
szczęśliwy kamień 59, 103, 170, 224
„szczęśliwy kamień” 170
sześciopromienne koralowce 145
szkatuła wysadzana koralami 52, 107, 229
szkielet koralu 101, 104-105, 109, 113, 122, 223
szkielet koralu szlachetnego 102, 104, 136, 224
szkielet koralu 102, 104, 107, 110, 223
szkielet koralowca 68, 91, 93, 100, 108, 122, 223
szkielet koralowców 104, 109, 113, 122, 223
szkielet koralowców kolonijnych 104, 109, 132
szkielet koralu 157
szkielet koralu białego 157
szkielet koralu bladuróżowego 157
szkielet wewnętrzny koralowców 104
szkielety koralu 109, 113, 122
szkielety koralu 91
szkielety koralu madreporowych 141
szkielety koralu pojedynczych 131
szkielety koralowców 91, 105, 110, 114, 121, 126, 132, 155,
223
szkielety obumarłych koralowców 110, 126, 132
szkielety polipów koralowych 113
szkielety stułbiopławów koralowych 120, 123
szkielety twardych koralowców 133
szkielety wapiennych koralowców 91
szklane korale 213-214, 217, 220, 227
szklane koraliki 219-220, 227
szklane paciorki 220, 228
szlachetne czerwone korale 162
szlachetne korale 106, 136, 162, 165, 224, 228
szlachetne korale czerwone 134, 162, 224

szlachetne korale czerwone z Morza Śródziemnego 162
szlachetne purpurowe korale 162
szlachetny koral 39, 163, 215, 224-225
szlachetny koralowiec 58
sznur cynobrowych koralii 77
sznur czarnych koralii 228
sznur czerwonych koralii 76
sznur czerwonych owalnych koralii 61
sznur koralii 76-80, 82, 108, 122, 157, 162, 181, 185, 197, 200, 226
sznur koralii czarnych (akabar) 160
sznur koralii prawdziwych 102
sznur koralowych paciorków 78, 102
sznur paciorków wykonanych z fragmentów koralowiny 102, 123
sznur paciorków wykonanych z koralowych paciorków 102, 123
sznur paciorków z fragmentów koralowiny 102, 123
sznur prawdziwych koralii 134, 195, 199, 201, 206
sznur sztucznych koralii 199, 206
sznur z czerwonej koralowiny 162, 230
sznureczek czerwonych koralii 79
sznureczek koralii 108, 122, 226
sznureczki czerwonych koralii 77, 79, 122
sznureczki koralii 108, 215, 226
sznurek czerwonych prawdziwych koralii 75
sznurek koralii 108, 122, 182, 226
sznurek koralii prawdziwych 203
sznurki koralii 183, 192, 194, 226
sznury czerwonych koralii 77, 215, 228
sznury czerwonych koralii z mas plastycznych 213
sznury gałązek ciemnoczerwonej koralowiny 104
sznury grubych koralii 203
sznury koralii 74, 76-80, 82, 107-108, 122, 182-184, 191-194, 197-198, 200, 203, 215, 226
sznury koralii prawdziwych 102, 195, 200, 205
sznury koralii prawdziwych (prawych) 195, 205
sznury koralii prawych 195
sznury koralii prawych (prawdziwych) 195
sznury koralii w naszyjniku 183
sznury paciorków z fragmentów koralowiny 102, 123
sznury paciorków wykonanych z fragmentów koralowiny 102, 123
sznury paciorków wykonanych z koralowych paciorków 102, 123
sznury prawdziwych koralii 195-198, 200, 206, 215, 228
sznury prawdziwych koralii z krzyżykiem 196
sznury prawdziwych koralii z medalikiem 196
sznury prawdziwych koralii ze srebrnym krzyżykiem 200
sznury sztucznych koralii 206
szopka w koralu 89, 106, 122-123, 229
szpila ozdobiona owalną kameą w koralu 49
sztuczne barwienie koralii 167
sztuczne czerwone korale 209, 215, 228
sztuczne korale 164-166, 172, 199, 206, 210, 213, 215, 227
sztuczne korale „Gilsona” 166
sztuczne korale w kolorze czerwonym 213
sztuczne korale z celulozoidu 165
sztuczne korale z ceramiki 165
sztuczne korale z drewna 165
sztuczne korale z galalitu 165
sztuczne korale z kauczuku 165
sztuczne korale z kości barwionych 165
sztuczne korale z odłamków koralowych 165
sztuczne korale z plastyku 165

sztuczne korale z rogu 165
sztuczne korale ze szkła 165
sztucznie otrzymane korale 164
sztuka koralowa 226
sztuki gabinetowe 191, 194, 226

Ś

ścieg gałązkowy z koralikami 219-220, 230
ścieg z koralikami 219-220, 230
ścieg koralikowy 219-220, 227-228
śliczne „krzaki koralowe” 67
śródziemnomorski koral 49, 162, 172, 224, 234
śródziemnomorski koral czerwony 162
śródziemnomorski koral szlachetny 95, 149-150, 172, 224
śródziemnomorski koral 234
śródziemnomorski koralowiec 234
światowy handel koralami 159, 228
świeżo złowiony kawałek koralu 169

T

tace wysadzane koralami 52, 107, 229
talizman płodności 59, 69, 169, 172, 223
tapiseria aplikowana korałem czerwonym 46
tapiseria aplikowana korałem różowym 46
tapiseria haftowana korałem czerwonym 46
tapiseria haftowana korałem różowym 46
tapiseria z koralu 46
ten sam gatunek koralowców 111
Terragila 160, 162
terrągila 160
tłok pieczęci rzeźbiony w koralu 51
tłok rzeźbiony w koralu 51

tłok w koralu 51
toczenica haftowana koralami 45
toczone korale 134, 228
toczone koraliki 195-196
tosa 160
tradycyjna biżuteria polska z korałem 207
tradycyjna biżuteria polska z „prawym” paciorkiem 207
tradycyjna biżuteria polska ze „sprawiedliwym” paciorkiem 207
tradycyjne koralowe paciorki 117
tropikalne rafy koralowe 115-116, 140
tropikalny mózgownik 147, 150
trzeciorzędowy koralowiec 147, 150
trzeciorzędowy koralowiec rafowy 139, 150
trzeciorzędowy koralowiec – mózgownik z Antiguju 147
trzy korale jednakowej wielkości 204
twarde koralowce 133
twarde sztuczne korale w kolorze czerwonym 213
twory koralowe 187
tworzenie wyrobów z koralu 41
tybetańskie naszyjniki z koralami 57
typowe korale 135, 145-146
typowy rafotwórczy koral 140

U

„uboższe” imitacje naturalnych koralu czerwonych 214
ukwiał 135
ukwiały 90, 135-136, 140, 146, 173-174, 221
ukształtowanie koralowiny 104, 223
urocze korale 94
ustnik koralowy 47, 111, 227

utworzony z koralu 109
„uzdrawianie” koralu 168
użytkowane koralu 136
użytkowane koralowce 136

W

wachlarze koralowców 109, 143, 223
wachlarze koralowców miękkich 66
wachlarzowate kolonie koralu 143, 225
wachlarzowate kolonie koralu czarnych 64, 143, 154, 225
walcowate koraliki 134, 200
walcowate koraliki z koralu szlachetnego 134
walory koralu 82
walory koralowca 82
waloryzacja koralu 168
waloryzacja koralu 168, 226
wapienne koralu 165, 225
wapienne koralu czerwone 155, 225
wapienne koralu naturalne 165
wapienne koralu ozdobne 225
wapienne koralowce 91
wapienne szkielety koralu 91
wapienne szkielety koralowców 91, 114, 155
wapienny koral śródziemnomorski 100, 118, 224
wapienny szkielet koralowca 91, 93
wapień koralowy 110, 112, 126, 223
właściwości koralu 74, 78
właściwości koralowca 74, 78
wartość koralu 151, 191
wartość koralu jubilerskich 151
wartość koralowców 151, 191
wartość koralowców jubilerskich 151
wątki koralowe 128, 227
wąż koralowy 119, 121, 227
werbalne „koraliki” 220
wewnętrzny szkielet koralu 105
wędrówka koralu pod wiejskie strzechy 181
wędrówka koralowca pod wiejskie strzechy 181
wiązki koralu 107
„wiek koralu” 42, 105, 224
wielbiciele koralowców 5
wiele gatunków koralowców 92, 159
wiele tysięcy gatunków koralowców 90
wielkość koralu 197
wielkość koralików 201
wielkość paciorków koralu 182
wielobarwna rafa koralowa 112
wielobarwne konstrukcje zbudowane przez koralowce 112
wielobarwny koral 224
wielokolorowe koraliki 218, 227
większe koralu 200
większość koralu 92, 153
większość koralowców 135, 145-146
większy kawałek koralu 49
wiktoriański naszyjnik z koralu rzeźbionych i szlifowanych 134
wilamowski naszyjnik z koralu z krzyżem 200
winne grona z koralu 84
wisiorek z koralu 207
wisiorki ozdobione koralami 208
wisiorki srebrne ozdobione koralami 208
wizerunek koralu 66
wizerunek koralowca 66
właściwości koralu 61, 121
właściwości koralu 80

właściwości koralowca 61, 121
 właściwości koralowców 80
 właściwości koralowiny 27
 włoska skala barw koralu szlachetnego (wapiennego)
     139, 151
 włoski koral 149, 171, 224
 wodne pochodzenie koralu 70
 wokół koralu małe koralce 204
 wota koralowe 82, 117, 227
 wotywne koralce 83-84
 wójka 200, 215, 226
 wójki 200
 wspaniałe gałązki białego koralu z mórz japońskich 153
 wspaniałe koralowe arcydzieła 116
 współczesna kamea w koralu 56
 współczesna kolonia koralu 56, 132, 225
 współczesna kolonia koralu rafotwórczych 56, 132
 współczesna koralowa biżuteria 208
 współczesne koralce 56, 132
 współczesne koralowce 56, 132
 współczesne koralowce madreporowe 56, 132, 140, 147
 współczesne wyroby koralowe 56
 współczesny kaboszon z koralu 56, 132
 współczesny koral 56, 132, 224
 współczesny koral czerwony 56, 132, 224
 współczesny naszyjnik z prawdziwego koralu czerwonego 56
 wszystkie kolorowe koralce 134
 wszystkie koralce 131, 134, 138, 199, 205
 wszystkie koralce matowe 138
 wszystkie koralowce 113
 wybarwiony koral 168, 229
 wybarwiony koral bambusowy 168, 229
 wybrzeża koralowe 110, 113, 223
 wybrzeże koralowe 110
 wydobycie koralu 43
 wydobycie koralu 43
 wydobywanie koralu 107, 109, 122, 223, 226
 wygląd koralowiny 168
 wyjątkowość koralu 78
 wyjątkowość koralowca 78
 wykonana w koralu szopka Bożonarodzeniowa 89
 wykonane w koralu dewocjonalium 88
 wykonane z koralowca zawieszki 76
 wykorzystanie koralu 163
 wykorzystanie koralowca 163
 wylawiać koral 79
 wylowione koralce 138
 wymarłe formy koralowców czteropromiennych 131
 wymarłe koralowce 132, 140, 225
 wymarłe koralowce czteropromienne 132, 140, 225
 wypolerowane gałązki koralowe 68, 134, 225, 229
 wyprodukowanie koralu 164
 wypukły koral 205, 214, 227
 wypukły półpłaski koral 205
 wyroby koralowe 35, 56, 117, 144, 227
 wyroby z koralu 41, 45-47, 67, 69, 105, 122, 152, 229
 wyroby z koralu szlachetnego 68
 wyroby z koralami bladioróżowymi 161
 wyroby ze złotego koralu haitańskiego 148
 wyrób z koralowiny 102, 104, 229
 wyrób z niebarwionej fosylnej koralowiny z Chin 139
 wyrzeźbiona w czerwonym koralu czaszka 61
 wyrzeźbiona z koralu figura Chrystusa 87
 wyrzeźbiona z koralu figurka Immaculaty 83
 wyrzeźbiona z koralu pełnoplastyczna figura Chrystusa 87

wysadzana koralami korona 40
wysepki koralowe 112-113, 223
wysokiej jakości koral 49
wyspa koralowa 110-111, 121, 223
wyspy koralowe 101, 108, 112, 121, 141, 186-188, 194, 223
występowanie koralu 158
wytwory koralowe 186
wytwórstwo koralowe 41, 113, 227
wytwórstwo koralowych ozdób 41, 116
wzornictwo koralowe 113

Z

„zagłębienie koralowe” 42, 116, 228
zakup koralu 181
zakup koralu prawdziwych 198
zameczek ozdobiony koralowym kaboszonym 116
zamiłowanie do koralu 45, 74
zanieczyszczone koralu 138
zasoby koralu 105, 122, 223
zasoby koralu szlachetnego 35, 43, 136, 148, 224
zasoby śródziemnomorskiego koralu szlachetnego 150
zastygły koral 234
zastygły koralowiec 234
zauszniki (koralu) 195
zawieszenie z figurką Immaculaty z koralu 83
zawieszenie z koralową figurką Immaculaty 83
zawieszenie z koralową figurką Madonny 89
zawieszenie z wyrzeźbioną z koralu figurką Immaculaty 83
zawieszki z koralowca 76
zdobiony koralu 125, 129
zdobiony koralowcem 125, 129
zewnątrzna powłoka koralowiny 104

złocista odmiana koralu 158
złocisty koral 168
złota broszka z koralową kameą 49
złote kolczyki z koralowymi oczkami z formie niezapominajek 184
złote kolczyki z koralowymi oczkami w formie rozetki 184
złote koralu hawajskie 148, 224
złote koraliki 217, 220, 227
złoty koral 148, 162
złoty koral haitański 148, 224
złoty pierścień z koralu 44
złoty relikwiarz z koralu 86
złowiony kawałek koralu 169
złoża koralu 105, 122, 223
złoża koralu 107, 110, 223
złoża śródziemnomorskiego koralu 149, 224
złoża śródziemnomorskiego koralu szlachetnego 149
znaczenie koralu 128
znawcy koralu 93, 202
znawcy koralu 94, 151, 163
znawcy koralowców 94, 151, 163, 202
znawcy skarbu morza 183
zoologiczne nazwy koralu 124
zoologiczne nazwy koralowców 124
zsylikowana koralowina 139, 150
zsylikowana koralowina koralowca kolonijnego 139
zsylikowana koralowina trzeciorzędowego koralowca rafowego 139, 150
zwierzęca natura koralu 91
zwierzęta morskie rzeźbione w jednym kawałku koralu 46
zwierzokrzewy 187, 194, 221

zygłoki 212-213, 215, 226
zygzakowaty ścieg koralikowy 219-220, 228

Ż

żerujący wśród koralowców 121,123
żigłoki 213, 215, 226
żigłoki ze szkła 231
żłobik koralowaty 120, 227

żółte korale 158
żyjąca rafa koralowa 110
żyjątko koralowe 186-187, 194, 223
żywe korale 132, 138
żywy kamień 59-60, 62-63, 80, 94, 170, 224
„żywy kamień” 62
żywy koral 132
żywy koral mózgownik 132, 147

Indeks „koralowych” onimów

A

Australijska Wielka Rafa Koralkowa 112, 126, 129, 133

A... z jarmarku najpiękniejszych koralików sznur... Symbolika i funkcja biżuterii w polskiej kulturze ludowej i popularnej (XIX-XXI w.) – (tytuł artykułu) 128, 244

B

Barrierriff 187

Basen Koralkowy 125

Biżuteria koralkowa w zbiorach Muzeum Okręgowego w Koninie (tytuł artykułu) 128

Biżuteria w Polsce. Korale, perła i inne wstęgi (tytuł jednego z numerów rocznika przygotowywanego przez THS) 127, 239-240, 242, 244-245, 247

Biżuteria z koralem w zbiorach Muzeum Okręgowego w Koninie (tytuł artykułu) 128, 246

Bożonarodzeniowa szopka w korale 89

Bursztyn, korale, agat. Symbolika religijna i magiczna (tytuł monografii) 128, 246

C

Chrystus (w korale) – (nazwa posążka) 84, 89, 106, 122, 229

Chrystus (z korala) – (nazwa posążka) 87

Czemu zgubiłaś korale? (tytuł piosenki) 128

Czerwone korale (tytuł piosenki) 128

D

Dafne (w korale) – (tytuł rzeźby) 46

F

Family Korale (nazwa lodów) 129

G

Gorgona 37, 57-59, 62, 73, 223
Górski krajobraz z korałem 66

H

Historyczne i współczesne metody imitowania pereł i koralu (tytuł artykułu) 128, 247

I

Immaculata (z koralu) – (nazwa figurki) 83

K

Koral (nazwa fotela) 129
Koral (nazwa lodów) 128-129
Koral (nazwa przedsiębiorstwa) 129
„Koral” (nazwa przedsiębiorstwa) 128-129
Koral (nazwa szlafroka) 129
Koral (nazwisko) 129
Koral (tytuły podrozdziałów) 128
Koral i perła w sztuce europejskiej w zbiorach polskich (tytuł wystawy) 127
Koral i perła w twórczości i kolekcji Jana Matejki (tytuł artykułu) 128, 242
Koral, perła i inne wątki (tytuł konferencji) 127
Korale prawdziwe i ich imitacje (tytuł artykułu) 128
Koralewski 129
Koralewski-foto (nazwa zakładu fotograficznego) 129
Koralmaraton (nazwa wydarzenia sportowego) 129
Koralowa Monstrancja Ojców Paulinów 84, 125, 129
Koralowa Rafa Lighthouse 126

Koralowce (tytuł liryku) 11

Koralowce jubilerskie (tytuł monografii) 128, 243

Koralowe „eldorado” wysp śródziemnomorskich (Korsyka, Sardynia, Sycylia) w źródłach krzyżackich, szlacheckich i mieszczańskich oraz dziełach sztuki XV i XVIII wieku (tytuł artykułu) 128, 240

Koralowe Morze 125, 129

Koralowy Komplet Michała Korybuta Wiśniowieckiego 85, 125, 129

Koralowy koszyczek (nazwa wisiora) 54

Kość słoniowa. Korale (tytuł monografii) 118, 128, 137, 246

Królestwo rafy koralowej (tytuł sztuki) 128

Krzewy Koralowe 67

Krzyż z Diademów 87, 125

L

Lapis-lazuli, koralowce i kopyto łosia (tytuł rozdziału) 128

Ludzie-Korale 61-62, 226

„Ludzie-Korale” 62

M

Magiczne i symboliczne znaczenie koralu w przedstawieniach Matki Bożej z Dzieciątkiem na przełomie średniowiecza i renesansu (tytuł artykułu) 128, 242

Małpa (nazwa kamei) 49

Maxi Smaku Koral (nazwa lodów) 128

Meduza 57

Meduza-Gorgona 57, 60

Misa Dożów Weneckich 52, 125

Monstrancja Gasztołda 85, 125

Morze Koralowe 112, 129

Nautilus z korałem 66

O

Onimiczna „rafa” koralowa (tytuł rozdziału) 124

P

Park Morski Wielkiej Rify Koralowej 126

Pasikonik (nazwa broszki) 51, 125

Perły i korale – kosztowny dodatek czy istotny motyw w gabinecie ze sztuką i w malarstwie XVII wieku (tytuł artykułu) 128, 245

Pierścień Doży 44, 125

Półw koral i pereł (tytuł obrazu) 11

„Ptak Wolności” (nazwa broszki) 48, 125

R

Rafa Koralowa 128

Rafy świata (tytuł albumu) 108-110, 112-116, 126 133, 140, 142-143, 170, 245

Relikwiarz z Żarnowca 86, 125

S

Szkatuła Stanisława Leszczyńskiego 52, 125

W

Wenecki Pierścień Doży 44, 125

Wielka Barrierowa Rafa Koralowa 187

Wielka Rafa Barrierowa 110, 112, 126, 129

Wielka Rafa Koralowa 110, 112-113 125-129, 133

Wielka Rafa Koralowa (tytuł filmu) 127

Wyprawa na rafę koralową. Podwodne piękno (tytuł filmu) 127

Z

Zawieszki do koralu prawdziwych i ich imitacji (tytuł artykułu) 128

Zaślubiny Republiki Weneckiej z Morzem (nazwa święta) 44

Ż

Życie na rafie (tytuł filmu) 127

Streszczenie

Trzymana w rękach przez Czytelnika „koralowa” monografia to efekt moich wieloletnich fascynacji ojczystym językiem oraz zwerbalizowanymi w nim i dzięki niemu różnymi kamieniami, również organicznymi koralami / koralowcami.

Pracę skomponowaną z dwóch komplementarnych części rozpoczyna recenzja książki *Kamienie i klejnoty w języku, kulturze, sztuce* (2012) Profesor Irydy Grek-Pabisowej, która z uznaniem i szacunkiem odnosi się do moich naukowych propozycji z zakresu wprowadzonego przeze mnie do lingwistyki *językoznawstwa erudycyjnego* i funkcjonującej w nim *lit(h)olingwistyki*.

Z kolejnych rozdziałów i podrozdziałów publikacji Czytelnik dowiaduje się o frapujących dziejach koralu / koralowca, który poprzez swoją niezwykłą strukturę i tajemniczą genealogię stał się przedmiotem wielu inspiracji, zarówno artystycznych, jak i literackich, mitologicznych, symbolicznych, apotropaicznych, litoterapeutycznych, sakralno-wotywnych, naukowych, popularnonaukowych...

Budzące nieustanną ciekawość Ludzi walory pasjonującego, również mnie, kamienia pozwoliły na prezentację różnych, czasami skrajnych i kontrwersyjnych, stanowisk oraz poglądów, dotyczących biologicznych właściwości i predyspozycji *kwiatu mórz*, jego pozycji w gemmologii, genezy jego prymarnej nazwy (*koral*), dookreślających go interdyscyplinarnych definicji, statusu *drzewa morza* w szeroko pojętej kulturze, również w polskiej kulturze ludowej i narodowej.

Taka wszechstronna, bo erudycyjno-kulturologiczna, perspektywa badawcza umożliwiła mi, jako lit(h)olingwistce, interdyscyplinarną motywacyjno-semantyczną charakterystykę funkcjonujących w polszczyźnie ponad 500 mian, sygnujących różne rodzaje, gatunki i odmiany spotykanych na Świecie koralu / koralowców.

Lit(h)olingwistyczno-kulturologiczną refleksją objęte zostały także ludowe miana owych żywych kamieni, jak również dialektalno-gwarowe określenia ich regionalnych imitacji oraz nazwy własne bezpośrednio lub pośrednio związane z koralami / koralowcami.

Staranne wykscerpowanie i zinterpretowanie przytaczanych w tekście rodzimych świadectw językowych, pozwoliło mi na stwierdzenie, że wśród „polskich” nazw koralu / koralowców funkcjonują: oparte na zasadzie opozycji oraz kontrastu werbalne dublety, tryplety, poliptety; określenia koralu / koralowców wyżej cenionych i najwyżej cenionych; nazwy koralu / koralowców niżej cenionych; miana wskazujące na substancje i różne desygnaty, z jakich kamienie te są zbudowane; określenia wskazujące na właściwości koralu / koralowców; nazwy (od)morficzne, a wśród nich: miana (od)dendromorficzne, (od)roślinne, (od)zoomorficzne, (od)antropomorficzne; nazwy (od)toponimiczne i (od)hydronimiczne; werbalne sygnatury (od)paleontologiczne; miana chromatyczne; nazwy handlowe; nazwy wskazujące na pragmatyczne wykorzystanie koralu / koralowców; nazwy koralu / koralowców poprawianych, korygowanych, rekonstruowanych, imitowanych, podrabianych.

Wnikliwa semantyczno-motywacyjna analiza „koralowych” sygnatur stała się natomiast przyczynkiem do ustalenia lingwistycznych prawidłowości, na podstawie których wiadomo, że charakteryzowaną kolekcję ponad 500, funkcjonujących w języku polskim, nazw koralu / koralowców wyróżnia: wariantywność leksykalnych komponentów; metatezy leksykalne / inwersje leksykalne – przestawnie wyrazowe / przestawki wyrazowe; pleonazmy / tautologizmy; nazewnicze antytezy; równoznaczna, synonimiczno-tautonimiczna binomenklatura; równoznaczna, synonimiczno-tautonimiczna polinomenklatura; rozszerzenie zakresu znaczeniowego; zawężenie zakresu znaczeniowego; homonimia; neosemantyzmy; polonizacja „koralowych” internacjonalizmów; duże zróżnicowanie strukturalne.

Lit(h)olingwistyczno-kulturologiczne uwagi zawarte w niniejszej wydawniczej propozycji dokumentują zatem utrwalone również w polszczyźnie werbalne bogactwo koralu / koralowców. Stanowią też zachętę do bliższego poznania i przyjrzenia się tym fenomenalnym kamieniom-zwierzętom?, kamieniom-roślinom?, które, niestety, dzięki współczesnej agresywnej i ekspansywnej cywilizacji należą do zagrożonych obecnie zagładą *cudów natury*.

From Gorgon to Kolberg. The world of corals / anthozoa in the Polish language A lit(h)olinguistic-culturological thing

Summary

The *coral* monograph in the reader's hands is the effect of my years of fascination of the native language and various stones and organic corals / anthozoa verbalized in it.

The work is composed of two complementary parts and begins from the review of the book *Kamienie i klejnoty w języku, kulturze, sztuce* (2012) by professor Iryda Grek-Pabisowa, who appreciatively and respectfully referred to my scientific ideas in *erudite linguistics*, including *lit(h)olinguistics*, that I had introduced to linguistics.

From the subsequent chapters and subchapters of the publication the reader learns about the gripping history of coral / anthozoa, that due to the incredible structure and mysterious genealogy became the subject of numerous inspirations – artistic, literary, mythological, symbolic, apotropaic, lithotherapeutic, sacral-votive, scientific, popular scientific...

The always-fascinating stone qualities permitted to present various attitudes and views, also extreme and controversial, concerning biological qualities and predispositions of *sea flower*, its position in gemology, genesis of its primary name (*coral*), characterizing interdisciplinary definitions, status of *sea tree* in broadly defined culture, including Polish folk and national culture.

Such comprehensive, erudite-culturological, scientific perspective permitted me, the lit(h)olinguist, to interdisciplinary motivating-semantic characteristics more than 500 Polish names, signifying various genera, species and varieties of corals / anthozoa encountered on Earth.

The lit(h)olinguistic-culturological reflection also covers folk, dialectal and subdialectal names of the *living stones* and their regional imitations and proper nouns directly or indirectly related to the corals / anthozoa.

The careful excerption and interpretation of the quoted native linguistic testimonies lead me to the conclusion that Polish coral / anthozoa names comprise: verbal doublet, triplet, polyptet based in oppositions and contrasts; names of the more valued and most valued corals / anthozoa; names of the less valued corals / anthozoa; names indicating substances and various objects of which the stones are made; names indicating qualities of corals / anthozoa; morphic names (including names derived from plants, dendromorphic, zoomorphic, anthropomorphic names; toponymic and hydronymic names; verbal paleontologic signatures; chromatic names; trade names; names indicating pragmatic use of corals / anthozoa; names of corrected, reconstructed, imitated, fake corals / anthozoa).

Deep semantic-motivating analysis of “coral” signatures permitted to establish linguistic regularities, based on which it has been concluded that the collection of the analyzed 500 Polish names of corals / anthozoa is characterized by: lexical components variability; lexical metatheses / lexical inversions – inversions of the usual syntactic word order; pleonasm / tautologisms; appellative antitheses; tantamount, synonymic-tautonymic binomenclature; tantamount, synonymic-tautonymic polynomenclature; widening the range of meaning; narrowing the range of meaning; homonymy; neosemantisms; polonization of “coral” international words; vast structural diversification.

Therefore, lit(h)olinguistic-culturological remarks included in this publication document the verbal richness of corals / anthozoa preserved in Polish. They also encourage to look closely and become knowledgeable about these phenomenal stone-animals?, stone-plants?, which, unfortunately, due to the current aggressive and expansive civilization, are endangered *nature miracles*.

Translated by Weronika Mazurek

ISBN 978-83-951197-7-4

9 788395 119774

